

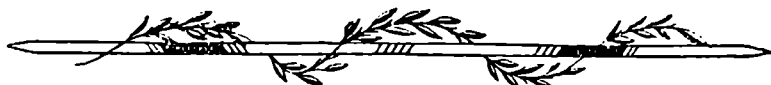
ირაკლი ანდრონიკაშვილი

საქართველო
ე. ლეკემენოვიძის
უემოქმედეგეუი

ს ა ბჭოთა მწერალი
თ ბ ი ლ ი ს ი
1 9 5 3.

რედაქტორი
გიორგი ლეონიძე

თავი

I

დიდების დასაწყისი

პუშკინის ტრაგიკული დაღუპვის დღეებში რუსეთმა უეცრივ გაიგონა ხმა ახალგაზრდა პოეტისა, რომელსაც წილად ჰვდა ყოფილიყო პუშკინის მემკვიდრე დაობლებულ რუსულ ლიტერატურაში.

ეს იყო ცარსკოე სელოში დაბანაკებული ლეიბ-გვარდიის ჰუსართა პოლკის ოცდაორი წლის კორნეტი — მიხეილ იურის-ძე ლერმონტოვი, ვინაც პუშკინის სიკვდილზე დაწერა ნაღვლითა და წყრომით აღსავსე მამხილებელი ლექსი.

ამ ლექსში ლერმონტოვი ამხელდა არა მარტო საზიზღარ უცხოელს, რომელსაც ხელი არ აუტოკდა და პოეტს ესროლა. იგი ბრალსა სდებდა იმ ცილისმწამებლებს, რომლებიც ცხოვრებაში სდევნიდნენ პუშკინს და რომლებმაც წარმართეს დანტესის ხელი. ლერმონტოვმა ხელი დაადო მათ: ესენი არიან დიდგვარიანი არისტოკრატიის წარმომადგენელი — თავისი სიბილწით სახელგანთქმულ კარის მონათა ჩამომავალნი. ისინი ფუთფუთობენ სამეფო ტახტის გარშემო, მკვლევებს მფარველობს თვით მეფე. ლერმონტოვმა მათ თავის ლექსში თავისუფლებისა და დიდების ჯალათები უწოდა, რუსული გენიის ჯალათები. ხალხის განსჯით დაემუქრა. პოეტი ირწმუნებოდა,

რომ მათ ელით ისტორიის სამსჯავრო — სამსჯავრო გარდაუვალი და დაუნდობელი.

იმ უდრტვინველ სიჩუმეში, რომელიც მაშინდელ რუსეთში მეფობდა, ეს გაუგონარი სითამამის გამოვლინება იყო.

ლერმონტოვმა თავისი საუკეთესო მეგობრის სვიატოსლავ: რაევსკის მეშვეობით გადაწყვიტა ლექსის გავრცელება. რაევსკი მსახურობდა პეტერბურგის ერთ-ერთ დეპარტამენტში, მაგიდის უფროსად. მისმა ხელქვეითებმა სასწრაფოდ გადაიღეს პირები ხელნაწერიდან. რაევსკიმ ისინი თავის ნაცნობებსა და უცნობებს დაურიგა. რამდენსამე დღეში ლექსი გავრცელდა პეტერბურგში, ხოლო სულ მალე მთელი რუსეთის მკითხველი საზოგადოებისათვის გახდა ცნობილი.

ამ ლექსში ლერმონტოვმა გამოთქვა ის, რასაც ფიქრობდა. და გრძნობდა იმხანად ყველა, ვისთვისაც ძვირფასი იყო რუსეთის პატივი და დიდება, ვისთვისაც ძვირფასი იყო რუსული სიტყვა და პოეტის დიდი სახელი. ლერმონტოვმა გამოხატა პუშკინის დაღუპვით გამოწვეული საყოველთაო აღშფოთება და გულისტკივილი. ლექსი ხელიდან ხელში ისე გადადიოდა, როგორც პროკლამაცია. „საეჭვოა, რომ ოდესმე რუსეთში ლექსს ასეთი დიდი და ყოველმხომცველი შთაბეჭდილება მოეხდინოს“, — წერდა კარგა ხნის შემდეგ ხელოვნების გამოჩენილი კრიტიკოსი ვლადიმერ სტასოვი. სტასოვი იგონებდა, როგორი გატაცებით ეცნობოდნენ და ხმამაღლა კითხულობდნენ ისა და მისი მეგობრები, ჯერ კიდევ სულ ყმაწვილები, ამ ლექსს სამართლისმცოდნეობის სასწავლებელში, დასვენებაზე. „თუმცა კარგად არ გვესმოდა და არც არავინ იყო ისეთი, რომ გვეკითხა, ვისზე იყო ლაპარაკი ამ სტრიქონში: „მშიერ ბრბოსავით ტახტის ირგვლივ ერთად რომ დგახართ“ და ა. შ., მაგრამ მაინც ვღელავდით, ვიღაცას ვუწყებოდით, ვენტებოდით, გმირული აღმაფრენა გვეუფლებოდა, ისეთი განწყობილება გვექმნებოდა, რომ ყველაფერზე მზად ვიყავით, — ასე გვამხედრებდა ლერმონტოვის ლექსის ძალა, ასეთი გადამღები იყო ამ ლექსში აალებული ცეცხლი“.*

* В. В. Стасов. Училище правоведения сорок лет тому назад. (в 1836 — 1842 г. г.). „Русская старина“, 1881, № 2, стр. 410-411.

ნიკოლოზ პირველის მთავრობამ ლექსი შეაფასა როგორც რევოლუციისადმი მოწოდება. ახალ პოეტში მან დეკაბრისტებისა და პუშკინის „მეამბოხე სული“ იგრძნო. 1837 წ. თებერვლის შუა რიცხვებში ლერმონტოვი და რაევსკი დააპატიმრეს, წარმოიშვა „საქმე შეუწყნარებელი ლექსის შესახებ“.

ათი წლის განმავლობაში წერდა ლერმონტოვი, წერდა მოსკოვის უნივერსიტეტთან არსებულ კეთილშობილთა პანსიონში, შემდეგ სტუდენტობისას და იუნკრობისას, მაშინაც, როცა პოლკში ჩაირიცხა, წერდა ლექსებს, პოემებს და დრამებს, პროზას. ამ ნაწერებს შორის ბევრი იყო მნიშვნელოვანი, მაგრამ ჯერ არაფერი გამოქვეყნებინა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ „ჰაჯი-აბრეკს“, მისი ნებართვის გარეშე რომ გამოქვეყნდა, და ლექსს, მხოლოდ ერთი ასოთი მოწერილს L.

პუშკინის სიკვდილზე შეთხზული ლექსით იგი რამდენსამე დღეში ცნობილი პოეტი გახდა.

წერილი სვიატოსლავ რაევსკის

უკვე 25 თებერვალს სამხედრო მინისტრმა გრაფ ჩერნიშევმა ჟანდარმთა შეფს გრაფ ბენკენდორფს აცნობა „უმაღლესი“ ბრძანებულება: „ლეიბ-გვარდიის ჰუსართა პოლკის კორნეტი ლერმონტოვი, თქვენი ბრწყინვალეებისათვის ცნობილი ლექსის შეთხზვისა გამო, იმავე ჩინით გადაყვანილ იქნას ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში; ხოლო სამაზრო სეკრეტარი რაევსკი ამ ლექსის გავრცელებისათვის... ერთი თვით პატიმრობაში იმყოფებოდეს და შემდეგ ოლონეცკის გუბერნიაში გაიგზავნოს, სამსახურში გამოსაყენებლად, იქაური გუბერნატორის მიხედულებით.“ *

ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკი, სადაც გადაიყვანეს

* П. Е. Щеголев. Книга о Лермонтове. М. „Прибой“, 1929, вып. I, стр. 269.

ლერმონტოვი, საქართველოში იყო დაბანაკებული, ასი კი-
ლომეტრის მანძილზე თბილისიდან. ამ პოლკს დავალებული
ჰქონდა „კორდონის ხაზის“ დაცვა და ხშირად უხდებოდა
ლექების თავდასხმების მოგერიება.

საბედნიეროდ, ლერმონტოვის პირველ გადასახლებას ცუდი
რამ შედეგი არ მოჰყოლია და არც ხანგრძლივი ყოფილა.
1837 წლის დამლევისათვის მას რუსეთში დაბრუნების საშუა-
ლება მიეცა.

იგი დაბრუნდა ახალი პოეტური ჩანაფიქრით აღესილი:
„ჩვენი ღროის გმირი“, „დემონის“ „კავკასიური“ რედაქცია,
„მწირი“, „ლტოლვილი“, „ამიკ-ქერები“, „თერგის საჩუქ-
რები“, „კაზაკური იაენანა“, „თამარი“, „პაემანი“ — ყოვე-
ლივე ეს 1837 წელს საქართველოში ყოფნისა და ჩრდილოეთ
კავკასიაში მოგზაურობის შედეგია. კავკასია გახდა ლერმონ-
ტოვისათვის არა მარტო შთაგონების წყარო, არამედ ყველა
მისი ახალი ნაწარმოების თემატ: „კავკასია, პუშკინისაგან ყუ-
რადღება მიქცეული, — წერდა 1899 წელს ილია ჭავჭავაძე, —
შეიქმნა საყვარელ საგნად მისი ღირსეულ მოადგილესი, მიხეილ
ლერმონტოვისა, რომელმაც საზოგადოდ კავკასია და კერძოდ
საქართველო მრავალ მხრივ აღბეჭდა თავისი მძლავრის,
პოეზიით სავსე ლექსით“.*

ამასთანავე 1837 წელს ლერმონტოვის კავკასიაში და გან-
საკუთრებით კი საქართველოში ყოფნის შესახებ თითქმის
არაფერი ვიცით. ჩვენი ცნობების ერთადერთი წყაროა თვით
ლერმონტოვის წერილი სვიატოსლავ რაევსკისადმი. რომელიც
პოეტმა მისწერა 1837 წლის დამლევს გროდნენსკის პოლკში
გამგზავრების წინ. ეს პოლკი დაბანაკებული იყო ნოვგორო-
დის ახლოს, არაკჩევეის სამხედრო დასახლებულებაში.

ამ წერილში ლერმონტოვი წარმტაცად მოუთხრობს მეგო-
ბარს თავის კავკასიურ ცხოვრებაზე. უამბობს იმის შესახებ,
თუ სად მოუხდა ყოფნა და როგორ მოგზაურობდა. მაგრამ
საუკეთესო მეგობარსაც კი ერთი სიტყვითაც არ აუწყა არც
თავისი ზრახვებისა და არც ახალ ნაწარმოებთა შესახებ.

* ილია ჭავჭავაძე. ალექსანდრე პუშკინი. „ივერია“, 1899, № 109,
26 მაისი.

საქართველოს საშენიანო გზა პალატიან.

ნახატი ლეონტიძე-სა

არაფერი მისწერა იმაზე, თუ ვინ გაიცნო, რა იფიქრა და რა განიცადა გადასახლებაში. მხოლოდ ერთ ბჭკარში წამოცდა: „კარგი ახალგაზრდა აქ ბევრია, მეტადრე თბილისში არიან ძალიან რიგიანი ადამიანები“.

როგორც ჩანს, ჟანდარმებს აინტერესებდათ გადასახლებულთა მიწერ-მოწერა: „ან ჩემი ორი წერილი დაიკარგა ფოსტაში, — ფრთხილად იწყებს ლერმონტოვი თავის წერილს, — ან შენს წერილებს არ მოუღწევია ჩემამდე, რადგან რაც აქა ვარ, შენს შესახებ მხოლოდ ბებიას წერილებიდან ვიცი“.

„დაბოლოს მე კვლავ გვარდიაში გადამიყვანეს, — განაგრძობს იმავე წერილში, — მხოლოდ გროდნენსკის პოლკში. ბებია რომ არა ყოფილიყო, სიმართლე გითხრა, სიამოვნებით დავრჩებოდი აქ. იმიტომ, რომ არა მგონია დასახლებულება საქართველოზე მხიარული ადგილი იყოს.“

არ დაიჯერებ, რომ მას შემდეგ, რაც რუსეთიდან გამოვემგზავრე, აქამდე სულ განუწყვეტლივ მოგზაურობაში ვარ, ხან ფოსტის ცხენებით, ხან ბედაურს დავაქენებ. ხაზი * სულ მოვიარე ყიზლარიდან ტამანამდე. გადავსერე მთები, ვიყავი შუშაში, ყუბანში, შემახიაში, კახეთში, ჩერქეზულად გამოწყობილი, მხარზე თოფგადაგდებული. ღამე ცის ქვეშ გამითენებია, დამძინებია ტურების ქუივილში, მიქამია ლავაში, კახურიც კი გადამიკრავს...

არასოდეს ვყოფილვარ ასე ჯანსაღი, ეს იმიტომ, რომ სამაგალითო ცხოვრებას ვეწევი. ღვინოს მხოლოდ მაშინ ვსვამ, როცა მთებში ღამით სიცივეს ვიგრძნობ ხოლმე და ბინაზე მოვალ, ვთბები... აქ ომის გარდა არავითარი სამსახური არ არის. მე რაზმში საკმაოდ გვიან გამოვცხადდი, რადგანაც ხელმწიფეს აღარ უზბრძანებია მეორე ექსპედიცია. ასე რომ სულ ორი-სამი გასროლის ხმა გავიგე. სამაგიეროდ ჩემი მოგზაურობისას ორჯერ მომიხდა იარაღით თავის დაცვა; ერთხელ, ღამით სამნი — მე, ჩვენი პოლკის ერთი ოფიცერი და ერთიც ჩერქეზი (ცხადია, შემორიგებული) ყუბიდან მოვდიოდით და კინალამ ლეკთა ბრბოს არ ჩაუუვარდით ხელში. კარგი ახალგაზრდა აქ ბევრია, მეტადრე თბილისში

* იგულისხმება საომარ მოქმედებათა ხაზი. — მ. ა.

არიან ძალიან რიგიანი ადამიანები; და რაც აქ ნამდვილი განცხრომაა — ესაა თათრული აბანოები! მე სახელდახელოდ ყველა შესანიშნავი ადგილი გადავიღე, სადაც კი ყოფილ-ვარ, ასე რომ კარგა ბლომა კოლექცია მომაქვს; ერთი სიტყვით, ვმოგზაურობდი. როგორც კი მთები გადავლახე და საქართველოში აღმოვჩნდი, ეტლზე უარი ვთქვი და ცხენით ვიწყე მოგზაურობა: ავფოფხდი თოვლიან ჯვრის მთაზე, სულ მთლად მაღლა; ეს არც ისე ადვილია. იქიდან ნახევარი საქართველო ისე ჩანს, როგორც ხელისგულზე. არ ძალმიძს აგიხსნა ან აგიწერო ის გასაოცარი გრძნობა: ჩემთვის მთის პაერი მაღამოა, ეშმაკსაც წაუღია მოწყენილობა, გული ფეთქავს, მთელი მკერდით ვსუნთქავ, — არაფერი მსურს ასეთს წუთს; ასე ვიჯდებოდი და მთელ სიცოცხლეს ამ გარემოს დათვალიერებაში გავატარებდი.

თათრულის სწავლა დავიწყე, ეს ენა, რომელიც აქ, და საერთოდ აზიაში, ისევე აუცილებელია, როგორც ფრანგული ევროპაში. სამწუხაროდ, ვერ მოვასწარი, მომავალში კი გამო-მადგებოდა... შენ ყოველივე ამიდან დაასკენი, რომ მე საშინელი ბოგანო გავხდი. მართლაც მაქვს მიდრეკილება ასეთი ცხოვრებისაკენ. თუ აზრად მოგივიდეს პასუხი, მომწერე პეტერბურგში, ვაგლახ, რომ ცარსკოე სელოში¹ ვარა. მოსაწყენია ახლა პოლკში გამგზავრება. მე სულ მთლად გადავეჩიე ყაზარ-მულ ცხოვრებას და სერიოზულად ვფიქრობ თავი დავანებო სამხედრო სამსახურს.

მშვიდობით, ძვირფასო მეგობარო, ნუ დამივიწყებ, და მერწმუნე, რომ ჩემი ყველაზე დიდი ტანჯვა ის არის, რომ შენ ჩემი მიზეზით დაისაჯე. მარად შენი ერთგული
მ. ლერმონტოვი *.

სხვა ცნობები არ შემონახულა. ჩვენთვის უცნობია არა მარტო იმ პირთა სახელები, რომლებიც ლერმონტოვმა ნიჟე-გოროდის პოლკში სამსახურის პერიოდში გაიცნო, არამედ პოეტის საქართველოში ყოფნის ზუსტი თარიღიც კი.

* М. Ю. Лермонтов. Полное собрание сочинений в пяти томах. М. — Л. „Academia“, 1935—1937, т. V, стр. 392—394.

კავკასიური მარშრუტი

ჩვენ ვიცით, რომ კავკასიაში მიმავალი პოეტი ავად გახდა და როცა სტავროპოლს მიაღწია, სამხედრო ჰოსპიტალში დაწვა. ეს იყო იმავე 1837 წ. აპრილის თვეში.* მაისში იგი პიატიგორსკში გადაიყვანეს, რათა მინერალური წყლებით ემკურნალა.** ერთ თვეში მინერალურმა წყლებმა საესეებით განკურნეს. გენერალ პავლე ივანეს-ძე პეტროვმა, პოეტის ნათესავმა, რომელიც იმ დროს კავკასიის ხაზისა და შავი ზღვისპირეთის ჯარების შტაბის უფროსი იყო და სტავროპოლში იმყოფებოდა, ურჩია მას ველიამინოვის რაზმში წასულიყო მდ. ყუბანს გაღმა და მონაწილეობა მიეღო მთიელების წინააღმდეგ საშემოდგომო ექსპედიციაში. ამას შეეძლო მოხერხებული საბაბი შეექმნა, რათა ზრუნვა დაეწყოთ ლერმონტოვის დედაქალაქში დაბრუნებისათვის, ანდა, როგორც ამბობდნენ: „ეს იყო შეცდომების გამოსყიდვის საუკეთესო საშუალება“***

მაგრამ კავკასიაში მეფის მომავალ ჩამოსვლასთან დაკავშირებით, საშემოდგომო ექსპედიცია გადაიდო. ლერმონტოვი საკმაოდ გვიან გამოცხადდა იმ რაზმში, რომელიც ოლგინსკის სიმაგრეში იყო და, როგორც თვითონ აღიარა, მხოლოდ ორი-სამი გასროლის ხმა გაიგონა.

მივიღეთ რა მხედველობაში, რომ თქვენი კეთილშობილება მოქმედ რაზმში გამოცხადდა ექსპედიციის პირველი პერიოდის ბოლოს, ხოლო მეორე პერიოდი ხელმწიფე იმპერატორის მოწყალებას ენება გადაედო, — ნათქვამია იმ დოკუმენტში, რომელიც ლერმონტოვს მიეცა, — ჩემი წერილობითი ბრძანებით თქვენ უნდა დაბრუნდეთ საკუთარ პოლკში;

* В. Баранов. Лермонтов в Москве. „Литературное наследство“, № 45-46, М. 1948, стр. 727.

** Лермонтов. დასახელებული გამოცემა, ტ. V, გვ. 600.

*** А. Н. Михайлова. Лермонтов и его родня по документам архива Философовых. „Литературное наследство“, № 45-46, стр. 680.

მგზავრობისათვის ოლგინსკის სიმაგრეიდან ქ. ტფილისამდე ამას თან ვურთავ საგზაო მოწმობას...“ *

ეს ბრძანება, დათარიღებული 1837 წლის 29 სექტემბრით, საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ლერმონტოვი ამიერკავკასიაში ჩამოვიდა არა უადრეს იმავე წლის ოქტომბრის შუა რიცხვებისა. გარდა ამისა. ჩვენთვის ცნობილია, რომ ლერმონტოვი ბრძანებით ნიჟეგოროდის პოლკის სიიდან ამოშალეს მხოლოდ 25 ნოემბერს. ასე რომ დროის ეს მონაკვეთი მან საქართველოში გაატარა. ** სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ლერმონტოვი პოლკში იყო დაახლოებით თვე-ნახევარი ან ორი თვე—ნოემბრის ბოლომდე ან იქნებ დეკემბრის პირველ რიცხვებამდე. პეტერბურგს გზად მიმავალი პოეტი 14 დეკემბერს პროხლადნაიაში უნახავთ, ხოლო თბილისიდან პროხლადნაიამდე იმხანად შვიდი დღის სავალი იყო. *** როგორც ჩანს, საქართველოში ლერმონტოვის ყოფნის თარიღის უფრო ზუსტად დადგენა ვერასოდეს ვერ მოხერხდება. „პოლკი არა მარტო არა აქვს სამხედრო-ისტორიული არქივი, არამედ არც არასოდეს ჰქონია, — წერდა ნიჟეგოროდელ დრაგუნთა მატეიანის ერთ-ერთი შემდგენელი. — არავინ იცის, რა იქნა პოლკის ქაღალდები“. ****

ჩვენ ვიცით, რომ სამწყობრო სამსახური კავკასიის ჯარებს არ უხდებოდათ, თუ ამასთანავე ნიჟეგოროდელების საომარ საქმეებს გავეცნობით, კარგად გავიგებთ ლერმონტოვის მიერ რაევსკისადმი მიწერილი წერილის ერთი გამოთქმის აზრს: „...აქ ომის გარდა არავითარი სამსახური არ არის“. თუ პოლკის ისტორიას გადავიკითხავთ, დავინახავთ, რომ აზერბაიჯანულ ქალაქებში — კუბასა და შემახიაში ლერმონტოვი ჩავიდა კუბის აჯანყების გამო.

* Лермонтов. Временник Государственного музея. „Домик Лермонтова“, I, Пятигорск, 1917, стр. 64.

** Полное собрание сочинений М. Ю. Лермонтова, под редакцией и с примечаниями проф. Д. И. Абрамовича. СПб, 1913, т. V, стр. 15 (აბრამოვიჩი იმოწმებს „Месячные отчеты полка“-ს).

*** Лермонтов, т. V, стр. 602, ე. გ. ვეიდენბაუმიის კარტოთეკა.

**** В. П. Долгорукий. В рядах Нижегородского драгунского полка в 1826—1830 гг., „Русская старина“, 1882, №8, стр. 143.

ღარიალის ხეობა და „თამარის ციხე“.

ნახატი ლუკმონტევისა

ეს აჯანყება წამოიწყეს შამილის მუჰაჯირებმა 1837 წლის 5 სექტემბერს. აჯანყებულებს ზურგს უმაგრებდა დალესტინიდან გამოგზავნილი ლეკების დიდი რაზმი. კუბის ალყაშემორტყმული მეციხოვნე ჯარის საშველად რუსეთის სარდლობამ კახეთიდან, „დალესტინის ხაზიდან“ გაგზავნა გენერალ სეიარსამიძის რაზმი, რომელშიც ნიჟეგოროდელი დრაგუნების ორი ესკადრონი შედიოდა. სანამ ნიჟეგოროდელები გზაში იყვნენ, შემახიდან მოსულმა ჯარმა უკვე 11 სექტემბერს ალყა მოხსნა, ასე რომ ნიჟეგოროდელების დახმარება საჭირო აღარ იყო. 22 სექტემბერს მათ მხოლოდ შემახიამდე მისვლა მოასწრეს და აქ შეჩერდნენ რამდენიმე ხნით, რათა „თვალყური ედევნებინათ შირვანის პროვინციისათვის“, და მხოლოდ ამის შემდეგ დაბრუნდნენ კახეთს, თავიანთ მთავარ ბინაში. როგორც ჩანს, ლერმონტოვმა თბილისში მიიღო ბრძანება გამოცხადებულიყო თავის პოლკში კუბის რაიონში, მაგრამ მან აქ ვერ იპოვა ნიჟეგოროდელები: ისინი შემახიაში შეჩერდნენ. ახლა გასაგები ხდება, რატომ იყო ლერმონტოვი კუბასა და შემახიაში. გასაგებია ისიც, როგორ მოხდა, რომ ერთხელ ღამით იგი ვიღაც ოფიცერთან ერთად და ერთი შემორიგებული ჩერქეზის თანხლებით კუბიდან მოემგზავრებოდა და რატომ მოუხდა მას იარაღით დაეცვა თავი ღამის შეტაკებაში ლეკთა მთელი რაზმისაგან.*

როცა რაევსკისადმი გაგზავნილ წერილსა და ნიჟეგოროდის პოლკის ისტორიას ერთმანეთს შევადარებთ, იმასაც გავიგებთ, თუ რატომ იყო, რომ ლერმონტოვს მოგზაურობისას ჩერქეზული ტანსაცმელი ეცვა, რატომ ჰქონდა მხარზე თოფი.

* „Заметки неизвестного автора и копии о делах в Кубинской провинции в 1837 году“. საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფ. 1087/1, №327.

პოლკოვნიკ ისაევსკის გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი „Обзор военных событий на Кавказе с сентября 1834 г. по 27 декабря 1844 г.“ საქართველოს ცენტრარქივი, ფ. 1087/1, № 269, გვ. 50—55.

„Очерк блокады Кубы“. „Русский пивалд“, 1847, № № 248, 249.

В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка. т. IV, стр. 77-78.

А. Попов. Лермонтов на Кавказе. „Литературный Азербайджан“, 1939, № 1.

გადაკიდებული. ასეთი იყო ნიჟეგოროდის დრაგუნების ფორმა.* ერთხელ ნიჟეგოროდის პოლკის ოფიცრის მუნდირში გამოწყობილმა პოეტმა სარკის წინ აკვარელის საღებავებით დახატა ცნობილი ავტობორტრეტი. მან თავისი თავი აღბეჭდა ნაბადში, რომელიც წითელსაყელიან და მკერდზე კავკასიური სავაზნეებით დამშვენებულ კურტაკზე წამოუსხამს. წელზე ჩერქეზული ხმალი არტყია ყაბარდულ ლევდზე, რომელსაც მოვერცხლილი ბალთა აქვს; ზურგზე შალთიანი თოფი მოუგდია. ასეთი უნახავთ იგი საქართველოში. ეს პორტრეტი მოვათავსეთ წიგნის დასაწყისში.

ლერმონტოვის ცნობა იმაზე, რომ „სახელდახელოდ ყველა შესანიშნავი ადგილი გადავიღე, სადაც კი ვყოფილვარ“ და რომ „კარგა ბლომა კოლექცია მომაქვს“ — დასტურდება მისი ნახატებისა და სურათების მთელი კოლექციით. ეს კოლექცია ნატურიდანაა გადაღებული. ცნობილია, რომ პეტერბურგში დაბრუნების შემდეგ ლერმონტოვმა თავის მასწავლებელს, მხატვარ პ. ე. ზაბოლოტსკის აჩუქა ოცამდე ჩანახატი, შესრულებული. კავკასიაში მოგზაურობისას.** გარდა ზაბოლოტსკისა, ლერმონტოვი, ცხადია, სხვებსაც აჩუქებდა თავის ნამუშევარს, მაგრამ საქართველოდან ჩამოტანილი ნახატებიდან სულ რამდენიმე გადარჩა: დარიალის გამოსახულება, „ჯვრის მთის ხედი კობის მახლობლად მდებარე ხეობიდან“, „ნანგრევები მდინარე არაგვის სანაპიროზე“, ხეობის ხედი და გზად მიმავალი ურემი, ბანზე მოცეკვავე ქართველი ბანოვნები და თბილისის მოედანი მეტეხის ციხის ხედი-თურთ. ხოლო ჩვენამდე მოღწეული სურათები (ინახება პოეტის სახლ-მუზეუმში, სოფელ ლერმონტოვში, პენზის ოლქში). ასახავენ საქართველოს სამხედრო გზის ხეობას, მცხეთის მიდამოებს, თბილისის ავლაბრის გარეუბნიდან და კლდესთან გაჩერებულ აქლემების ქარავანს. ეს კლდე მდებარეობდა (ჩვენ ამის შესახებ კიდევ გვექნება საუბარი) დედოფლის წყაროს მახლობლად, კახეთში.

* В. Потто, т. IV, стр. 68-69.

** П. Заболотский. Письмо в редакцию, „Голос“, 1882, № 350.

ეს ნახატები და სურათები ავსებენ იმ მცირე მასალას (სვიატოსლავ რაევსკისადმი მიწერილი ბარათი, რამდენიმე არაპირდაპირი ფაქტი და „დემონის“, „მწირისა“ და „აშუკ-ქერიბის“ ტექსტები), რომლის საფუძველზე უნდა გავარკვიოთ, ვის ხედებოდა ლერმონტოვი ნიჟეგოროდის პოლკში. სამსახურის დროს, რაზე ესაუბრებოდა მათ, რა ცხოვრებას აკვირდებოდა, — ერთი სიტყვით, დავადგინოთ, რა მნიშვნელობა ჰქონდა ლერმონტოვისათვის საქართველოში ხანმოკლე ყოფნას.

გამოაშკარავებული ღეგენდა

„დემონზე“ ლერმონტოვი მუშაობდა ათ წელიწადზე მეტ ხანს. ამ პოემის წერა 14 წლისამ დაიწყო, ჯერ კიდევ მაშინ, როცა უნივერსიტეტთან არსებულ კეთილშობილთა პანსიონში სწავლობდა. იმხანად მას მოფიქრებული ჰქონდა პოემა. დემონისა და ანგელოზისა, რომლებსაც ერთი მონაზონი უყვართ. შემდეგ ლერმონტოვმა შესცვალა ჩანაფიქრი: ახალ ვარიანტში მონაზონს დემონი შეიყვარებს და დალუპავს მას მფარველი ანგელოზისადმი სიძულვილის გამო.

ამ აღრინდელ რედაქციებში მოქმედება წარმოებდა დროისა და სივრცის გარეშე. შემდეგ ლერმონტოვს უნდოდა პოემა დაეკავშირებინა „ებრაელთა წარტყვევნასთან ბაბილონში“. ეს ბიბლიური ვარიანტი არც დაუწერია. მეოთხე რედაქციის ტექსტით შეიძლება გავიგოთ, რომ მოქმედება ესპანეთშია. გადატანილი: აღწერილობაში თავი იჩინა ზოგიერთმა დეტალმა — „სამხრეთის თბილი ღღე“, „ლიმონის ქალა“, „ესპანური ფანდური“. მაგრამ გარემოს საერთო ხასიათი ამით არ შეცვლილა. პოემას კარგა ხანი არ გააჩნდა ნიადაგი.

მხოლოდ მას შემდეგ, რაც პოეტს საქართველოში მოუხდა ყოფნა, მიაგნო ბოლოსა და ბოლოს ლერმონტოვმა თავისი პოემის გარემოს. კავკასიის მთები, მყინვარწვერი, რომე-

ლიც გადმოქროლილ დემონს „ალმასის წახნაგად“ ეჩვენება, „დაკლავნილი დარიალი“, კაიშაურის დაბლობი, ანკარა არაგვის ამწვანებული ნაპირები, პირქუში ლუდას მთა გამოდგა ყველაზე უფრო შესაფერისი გარემო ლერმონტოვის პოემისათვის, და განყენებული ჩანაფიქრი რეალურ ცხოვრებას დაუკავშირა. „დემონის“ ახალ ვარიანტში აღმოჩნდა საქართველოს ბუნებისა და ქართული ფეოდალური ყოფის ვრცელი აღწერილობა. რომანტიკულმა პოემამ ზეცის მკვიდრის ამქვეყნიური ქალიშვილისადმი სიყვარულის შესახებ ჭეშმარიტი რეალიზმის დამახასიათებელი ნიშნები შეიძინა. 1838 წელს პოემის „კავკასიური“ რედაქცია რუსული პოეზიის ერთ-ერთი საუკეთესო ნაწარმოებთაგანი შეიქმნა. «დემონი» ჩემი ცხოვრების ფაქტი გახდა, — აღტაცებით წერდა ბელინსკი. — მე დაჟინებით ვუმეორებ მას სხვებს, დაჟინებით ვიმეორებ ჩემთვის. პოემა ჭეშმარიტების, გრძნობისა და სილამაზის განუზომელი სამყაროა ჩემთვის».*

შემთხვევითი არაა, რომ ჩანაფიქრი, რომლის ხორცშესხმისათვის ლერმონტოვმა ათი წლის განმავლობაში ვერ იპოვა ცხოვრებიდან აღებული ჭეშმარიტი სახეები, დაგვირგვინდა საქართველოდან დაბრუნების შემდეგ.

სპასოვიჩი, ალექსეი ვესელოვსკი, კოტლიარევსკი, დაშკევიჩი, დიუშენი და ამათი მომდევნო სხვა ბურჟუაზიული პროფესორები, რომლებიც დიდი რუსი პოეტის შემოქმედებაზე წერდნენ, ამტკიცებდნენ ყბადალებულ კოსმოპოლიტურ ლეგენდას იმის შესახებ, რომ ლერმონტოვი დამოკიდებული იყო დასავლეთის ლიტერატურაზე. და ამიტომ „დემონის“ წყაროებად ასახელებდნენ ბაირონის, მილტონის, ტომას მურის და ალფრედ დე ვინის ნაწარმოებებს. მათი აზრით ლერმონტოვმა კავკასია გამოიყენა ერთგვარ პირობითს დეკორაციად, ეგზოტიკურ ჩარჩოდ. ამ ჩარჩომ თითქოს უფრო მკვეთრი გახადა „ამაყი მემამოხის“ სახე, რომელიც ლერმონტოვმა დასავლეთის რომანტიკოსებისაგან ისესხა. სულ ახლახან გამოთქმული იყო მოსაზრება იმის შესახებ, რომ „დემონი“ ტრადიციული აღ-

* Белинский. Письма, т. II, стр. 285.

მოსავლური ამბავია, „უხვად შეფერადებული პეიზაჟური აღწერილობის ეგზოტიკით“.*

ლერმონტოვის კავკასიური პოემების ასეთი მცდარი განმარტება ნაწილობრივ იმაზეც არის დაფუძნებული, რომ „დემონზე“ მუშაობა ლერმონტოვმა დაიწყო კარგა ხნით ადრე კავკასიაში გადმოსახლებამდე, ხოლო ჩანაფიქრი, გამოყენებული „მწირში“, ამაზე უწინ დამუშავებული იყო „ალსა-რებასა“ და „ბოიარინ ორშაში“.

მართლაც ბევრი რამაა „მწირსა“ და „დემონში“ ამ აღრინდელ პოემებზე მუშაობით შემზადებული. მიუხედავად ამისა, შეგვიძლია გადაჭრით ვამტკიცოთ, რომ კავკასიური მასალა „მწირსა“ და „დემონში“ ეგზოტიკური ჩარჩო კი არაა, ბაირონის „აღმოსავლური ამბების“ მსგავსი (თუმცა ლერმონტოვმა „დემონს“ „აღმოსავლური ამბავი“ შეარქვა), არამედ ორგანული განხორციელება უშუალო განცდებისა და დაკვირვებებისა, რომელთა მეოხებით წინანდელმა სიუჟეტმა ახალი თვისებები მიიღო. ჩვენთვის უეჭველია: „დემონისა“ და „მწირის“ შექმნაზე გადამწყვეტი მნიშვნელობა იქონია იმან, რომ ლერმონტოვი გაეცნო მისთვის ახალი ქვეყნის ყოფასა და ზნე-ჩვეულებებს და მოისმინა ქართული ხალხური გადმოცემები და ლეგენდები. ეს გავლენა თავისი მნიშვნელობით გაცილებით მეტია, ვიდრე პოეტზე შეეძლო ჰქონოდა ყველა ერთად აღებულ ლიტერატურულ წყაროს.

ჯერ კიდევ 1880-იან წლებში ლერმონტოვის პირველი ბიოგრაფი პ. ა. ვისკოვატოვი წერდა: „პოეტმა საქართველოს სამხედრო გზით მოგზაურობისას შეისწავლა ის ადგილობრივი თქმულებები რომლებიც საფუძვლად დაედო „დემონის“ ახალ რედაქციას“. ** მაგრამ ვისკოვატოვს თავისი ვარაუდი დაწვრილებითი საბუთიანობით არ შეუმაგრებია, ხოლო ბურჟუაზიულმა ლიბერალურმა პრესამ, რომელიც ცდილობდა ლერმონტოვის შემოქმედება დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის ტრადიციებთან დაეკავშირებინა, ბუნებრივია, სრული დუმილით აუარა გვერდი ამ სტატიას.

* Лермонтов, т. III, стр. 647.

** П. Висковатов. Отражению кавказских преданий в поэзии Лермонтова. „Кавказ“, 1881, № 203.

ლუდას სიყვარული

არაგვის სათავეებში აქამდე ცოცხალია მთის სულის ლუდას ლეგენდა, რომელმაც ლამაზი ქართველი ქალი შეიყვარა. პირველად ეს ლეგენდა ჩაწერილი იქნა 1850-იან წლებში, გადმოსცა იგი გამყოლმა ოსმა. *

ღიდი ხნის წინათ, — ასე იწყება ლეგენდა, — არაგვის სანაპიროებზე, ღრმა ხევის ფსკერზე, რომელიც წარმოუქმნიათ ფრიალო კლდეებს ეშმაკის დაბლობში ლუდას მთიდან დაშვებულ თავდაღმართთან, სოფლის ღარიბ ქონში იზრდებოდა, როგორც ნორჩი ალვა, ლამაზი ნინო. როცა იგი გზაზე გამოდიოდა, ვაქრები ქარავენებს აჩერებდნენ, რათა ლამაზი ქალწულის შეხედვით დამტკბარიყვნენ.

ნინო დაბადების დღიდანვე შეუყვარდა ლუდას — მახლობელი მთების ძველთაძველ სულს. როცა ნინოს მთაზე ასვლა მოუწოდებოდა, მის ფეხთა ქვეშ ბილიკი შეუმჩნევლად სწორდებოდა და ქვებიც ნორჩილად ეგებებოდნენ დამრეც კიბედ. როცა ნინო ყვავილებს ეძებდა, ლუდა მისთვის საუკეთესოებს შეარჩევდა. ნინოს მამის ხუთი ცხვრიდან არც ერთი არ ჩავარდნილა ხრამში და ავი მგლების ლუკმა არ გამხდარა. ნინო მახლობელი მთების დედოფალი იყო, მთებისა, რომლებშიც ძველთაძველი ლუდა ბატონობდა.

მაგრამ აი მაშინ, როცა არაგვი ნინოს დაბადების დღიდან მეთხუთმეტედ გადაიქცა მღვრიე ქაფიან ნიაღვრად, ნინო ისეთი არაჩვეულებრივი ლამაზი შეიქნა, რომ შეყვარებულმა ლუდამ გადაწყვიტა ქალის სიყვარულის გამო მომაკვდავი გამხდარიყო.

მაგრამ ქალიშვილმა ძველთაძველი ლუდა კი არ შეიყვარა, არამედ თავისი მეზობელი — ახალგაზრდა სოსიკო, მოხუცი დოხტუროს ვაჟი. ეს ყმაწვილი მთელ სოფელში ცნობილი იყო თავისი ძალ-ღონითა და სიმარდით: იგი დაუღალავად ცეკვავდა მთიულს და აუცდენლად არტყამდა მიზანში.

* Н. Дупкель-Веллинг. Любовь Гуда (осетинская легенда). „Кавказ“, 1858, № 30.

სოფელ სიონის ხედი ხევრდან სურათი ლეონტიძისა

როცა სოსიკო ფეხმარდ არჩეზე ნადირობდა, ახალგაზრდა მეტოქეზე გაჯავრებული ექვიანი ღუდა მას ფრიალო კლდეებზე შეიტყუებდა ხოლმე, მოულოდნელად ქარბუქს მოუელენდა და უფსკრულებს ხშირი ნისლით დაუბურავდა. ბოლოს, როცა უკვე ექვიანობას ველარ გაუძლო, ღუდამ ქორწინების წინადღით ქალიშვილის სახლი უზარმაზარი თოვლის წიაღვრით წააღწია და, მოუწყო რა მათ სიყვარულს საშინელი გამოცდა, სამუდამოდ დააშორა ქალ-ვაჟი ერთმანეთს.

სხვა ვერსიის მიხედვით, ბოროტმა სულმა შეყვარებულთა ქოხს ქვების გროვა დააყარა. ეშმაკის დაბლობში მრავალი მოგზაურის ყურადღებას იპყრობს გრანიტის უზარმაზარი ქვები, რომელნიც, ზეპირგადმოცემის მიხედვით, გაათურებულ მთის სულს აქ დაუნარცხებია.

თავისი სახელი მრისხანე ღუდამ მიიღო ღუდას მთისაგან. ხოლო ღუდას მთამ თავის მხრივ სოფელ ღუდადან, რომელიც არაგვის სათავეში მდებარეობს. „დამრეც შვაგზე, დიდ ღუდას სიახლოვეზე, სწორედ ეშმაკის ხეობაში, — იუწყებოდა გაზეთი „Кавказ“ 1840-იან წლებში, — ყველაზე უფრო ხშირად წამოეწეოდა საქართველოს სამხედრო გზაზე მიმავალ მგზავრს თოვლის ნამქერი და ქარბუქი“.*

ხოლო „ჩვენი დროის გმირში“ ლერმონტოვი წერს: „ამრიგად ჩვენ ვეშვებით ეშმაკის ხეობაში... რა რომანტიკული სახელწოდებაა. თქვენ უკვე ბოროტი სულის საბუდარს ხედავთ მიუვალ კლდეებში...“

ასე რომ ლერმონტოვმა იცოდა ღუდას სიყვარულის ლეგენდა. შემთხვევით როდი გადმოუტანია „დემონის“ მოქმედება არაგვის ნაპირებზე. ქართულმა ლეგენდამ ბოროტი სულის ქართველი ლამაზი ქალისადმი. სიყვარულის შესახებ გაამდიდრა თავდაპირველი სიუჟეტი, შესძინა მას ახალი თვისება, სხვა ლეგენდებთან ერთად გააცოცხლა და ხორცი შეასხა მას. უფერული მონაზონი მოხუცი ქართველი თავადის ღუდალის ლამაზ ასულ თამარად გადაქცია. ახალ რედაქციაში გაჩნდა თამარის საკმრო — სინოდალის ბატონი მა-

* „Кавказ“, 1846, № 35; „Кавказский календарь на 1851-й год“. отд. III, стр. 68.

მაცი თავადი. თავისი პოემის ახალ ვარიანტში ლერმონტოვმა დემონის სიყვარულს ეს თავადი დაუპირისპირა და არა ანგელოზი. უეჭველია, რომ სიუჟეტის ეს ცვლილებები ლერმონტოვს უკარნახა გადმოცემამ შესახებ იმისა, რომ ბოროტი სული ექვიანობდა ლამაზი ქართველი ქალის სატრფოზე.

ლერმონტოვს შეეძლო გაეგონა მთის სულის ლუდას სხვა ლეგენდაც. არაგვის სათავეში, ვისკოვატოვის სიტყვებით, წარსული საუკუნის 80-იან წლებში ჩანდა მონასტრის ნანგრევები. ამ მონასტრის შესახებ იქაურები გადმოსცემდნენ, რომ თითქოს სული მონაზონს გაუჯავრდა და მეხის ლახვრით დაანგრია მონასტერი. პ. ა. ვისკოვატოვი ირწმუნებოდა, რომ ლერმონტოვს სწორედ ეს ადგილი ჰქონდა მხედველობაში, როცა იმ სავანეს აღწერდა, სადაც ლუდალმა თავისი ქალი მიიყვანა:

ორ მთაა შუა აშენებული
მოსჩანდა წმინდა სამყოფი იგი.*

ახლაზან, სულ რაღაც ოთხი წლის წინათ, სოფელ ახმეტაში ჩაწერილი იქნა მეტად საინტერესო ლეგენდა, რომელიც რამდენადმე გვაგონებს ლუდას სიყვარულის ლეგენდას.

უძველეს დროს, — ნათქვამია ამ ლეგენდაში, — ცხოვრობდა თურმე ლამაზი ქალი, თამარს ეძახდნენ სახელად; ის ხიბლავდა არა მარტო ადამიანებს, არამედ დევებსაც კი. თამარი შეუყვარდა ერთ დევს. ეს დევი თამარის სიყვარულისათვის სიცოცხლესაც კი არ დაიშურებდა. დევმა იმდენი იწვალა, რომ თამარის საწოლ ოთახში შეიპარა; ეს მოხდა მაშინ, როცა თამარს ეძინა. მძინარეს თავთან დაუდგა და მისი სილამაზით ტკებოდა.

დევი ტყეში ველარ ძლებდა. ყოველ ღამით მოდიოდა თამართან, ბალიშზე გაშლილ მის თმებს გათენებამდე გულში იკრავდა და კოცნიდა, გათენებისას დევი თამარის საწოლი ოთახიდან ქრებოდა.

სიყვარული დევში თანდათანობით კიდევ უფრო ძლიერდებოდა.

* П. А. Висковатов. Отражение кавказских преданий в поэзии Лермонтова. „Кавказ“, 1881, № 203.

ბოლა. აღარ იცოდა როგორ მოქცეულიყო. იფიქრა, დაე-
რჩები ოთახში, თამარი რომ გაიღვიძებს, გადავცემ ჩემი გუ-
ლის ნადებსო, მაგრამ შეეშინდა, რომ თამარი მის სიყვარულს
არ მიიღებდა და მერე მის ოთახში ველარ შევიდოდა.

დევმა იფიქრა — თამარს მძინარეს გავიტაცებ, წავიყვან
დევების ქვეყანაში და იქ მასთან ტკბილად ვიცხოვრებო.
მაგრამ ესეც არ მოხერხდა, რადგან დევმა გაიფიქრა — თა-
მარი დევებთან ვერ გაძლებს და მოკვდებაო.

ბოლოს იფიქრა — დავპირდები ჩემს სიცოცხლეს, აუარებელ
სიმდიდრეს, ოღონდ მარტო შორიდან ალერსის საშუალება
მომცესო. მაგრამ რად უნდოდა თამარს მისი სიმდიდრე?

ერთხელ თამარის ოთახში დევი ამგვარ ფიქრებში იყო,
როდესაც მამალმა იყივლა და დევის წასვლის დრომაც მოა-
ტანა. მან მეტი ველარ შესძლო, დაიჩოქა და თამარს აკოცა.
თამარს ძილში შეეშინდა, გაელვიდა, ოთახში მიიხედ-მოიხედა
და... მის მეტი არავინ იყო, ძალიან გაოცდა, ისევ ჩაიძინა.
დევის კოცნის შემდეგ თამარი ძლიერ ავად გახდა, მალე
გარდაიცვალა კიდევც.

დევმა რომ თამარის სიკვდილი გაიგო, ღრიალით მთელი
მთა შეაწუხა, ჩაიკეტა სახლში. მის მერე ტირის, ღრიალით
თავს იკლავს.

დროდარო გამოდის სახლიდან, თამარის საფლავზე ღრია-
ლითა და ზმუილით მიდის. როცა ქვეყანაზე ქარიშხალი გრია-
ლებს — იმის ნიშანია, რომ დევი თამარის საფლავს დასტი-
რის.*

ამ ლეგენდის ტექსტი ჩაწერილია 1948 წელს. მთქმელი — 96
წლის ისაკ ფილაშვილი. მაგრამ ფილაშვილის გარდა ეს ლეგენ-
და ცნობილია სოფელ ახმეტას სხვა დროული კაცებისთვისაც.

ამ ლეგენდის გამომქვეყნებელმა ამბერკი გაჩეჩილაძემ
მაცნობა, რომ 1949 წელს თქმულება მეორედ იქნა ჩაწერილი
კახეთში, სიღნაღის რაიონში. მხოლოდ პირმშვენიერ ასულს
უბრალოდ თამარი კი არ ერქვა, არამედ თამარ მეფე.

ხაზს უსვამს რა იმას, რომ ისაკ ფილაშვილი მოხუცი ადა-

* ა. გაჩეჩილაძე. ლერმონტოვის „დემონი“ და ქართული თქმულებები.
„ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1948, № 38.

მიანია, წერა-კითხვის მცირემცოდნე, სკოლაში არასოდეს უსწავლია, რომ მან ეს გადმოცემა გაიგონა მშობლიურ სოფელში მრავალი წლის წინათ, ა. გაჩეჩილაძე ამ ლეგენდას „დემონის“ „კავკასიური“ რედაქციის ფოლკლორულ წყაროთა რიცხვში ვარაუდობს (ეს ფოლკლორული წყაროები მითითებულია ჩემ მიერ 1939 წელს).* მით უმეტეს, რომ მისი აზრით, ლეგენდა ჩაწერილია კახეთში, სადაც, როგორც ვიცით, ნამყოფია ლერმონტოვი.

მაგრამ გაჩეჩილაძეს მხედველობიდან გამოპარვია, რომ ეს ლეგენდა ფოლკლორისტიკისათვის „დემონის“ შექმნიდან ასზე მეტი წლის შემდეგ გახდა ცნობილი, რომ ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში პოემა მთლიანად იყო თარგმნილი ქართულ ენაზე, რომ 60-ზე მეტი წელი ზედიზედ იდგმება თბილისის საოპერო თეატრის სცენაზე რუბინშტეინის ოპერა.

ამიტომ არანაკლები საფუძვლიანობით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ აქ საქმე გვაქვს საწინააღმდეგო პროცესთან: ლეგენდა წარმოადგენს ლერმონტოვის პოემის ფოლკლორულ ვერსიას.

მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც კი უნდა ვაღიაროთ მისი მსგავსება ლუდას ექვნიანობის ლეგენდასთან და ამით საბოლოო ჯამში ისევ და რამდენადმე მოულოდნელი გზით გამოვააშკარაოთ ლერმონტოვის „დემონისა“ და ქართული ხალხური პოეზიის ნათესაობა.

ნეფის სიკვდილი ქორწილის დღეს

საქართველოს სამხედრო გზის იმავე ადგილებში, — ყაზბეგისა და ფასანაურის რაიონში, არაგვის სათავეში, სადაც ჩაწერილი იყო ლუდას ლეგენდა, — დღემდე ფრიად პოპულარულია ხალხური სიმღერა იმის შესახებ, თუ როგორ დაიღუპა ქორწილის დღეს ნეფე შემთხვევითი ტყვიისაგან. ამ სიმღერას მღე-

* „Пионер“, 1939, № 10.

რის მკვლელი ვინმე გლახა, რომელიც ნათლია უნდა ყოფი-
ლიყო ქორწილში:

გლახამ თქვა, დღენი კრულია დაბადებესა ჩემისა,
რამდენი დილა გათენდა, იმდენი უფრო წყენისა.
ნეფის ტირილი ვიხილე, ცოდვისა მეტისმეტისა,
მაგათ ამბავი კაცისა თავზე დამსხმელი რეტისა!

ჰორპისკენ გავემართენით, ნათელი გვადგა ზეცისა,
ნეტა ვის გაუგონია უქუხრად სროლა მებისა,
გკლესიაში მოსული პირქვე დაცემა ნეფისა.

ნათლიის თოფი გავარდა, ნეფე თან გაიტანაო.
წავიდა შავი ღრუბელი, სოფელსა მიატანაო,
შაყრილა ქალი და რძალი, მოიდა როგორც ფარაო.

სამ-სამი სიძე ატირდა, დები სულ შაიშალაო.
ახლა მამიდა ატირდა, სიცოცხლე გამიმწარაო,
— ეგ იყო ჩემი სიცოცხლე, წავიდა, გაიპარაო.

ქალმა გადილო ლეჩაქი, ზედ პირზე დააყარაო,
ახლა გვირგვინი გადილო, ზედ გულზე დააფარაო.
ცხრანი გადილო ნაწნავნი, ვარდივით გადაშალაო,
არ მოგეშვები, ლამაზო, უნდა ჩამოგყვე თანაო,
უშენოდ როგორ გავლახო მალა მთა, დაბლა კალაო.

ეს სიმღერა საკმაოდ ვრცელია. ჩემ მიერ მოტანილია
მხოლოდ ნაწყვეტები.

საქართველოში იმლერიან სასიძოს დაღუპვის მეორე პოპუ-
ლარულ სიმღერასაც—„იმა მთაზედა თოვლიანზედა“:

იმა მთაზედა, თოვლიანზედა,
ია დავესე, ვარდი მოსულა,
ია კოჭამდე, ვარდი მუხლამდე,
ირმისა ჯოგი შემოჩვეულა.
ნეტამც ეძვნათ, არ გაექელათ.
სიძე-სიმამრი მთას წამოსულან,
შეხვდათ ირემი ქორბუდიანი, —
სტყორცნა სასიძომ, მოჰკლა ირემი,
სტყორცნა სიმამრმა, მოჰკლა სასიძო.
— შეილო თამარ, მე რა გახარო,
საქმრო მოგიკალ, თავს ნუ მოიკლავ.
— შენ, მამაჩემო, დარბაისელო,

როცა გითხარი, არ გამათხოვე,
ახლა მათხოვებ — მომიკალ ქმარი,—
შენ ჩემი ცოდვით არ მაისვენო!

სოფელ ღუმაცხოს მცხოვრებთაგან არაგვის სათავეში ჩაწერილია საქმროს ტირილის სხვა სიმღერა:

ნეტარ არავის გინაზავთაო,
უნფოდ ქალი მოყვანილიო,
ნეფე რო იწვეს გულიაღმაო,
თავს დაჰყურებდეს დედოფალაო.

— ჩემო დედაო, დედამთილოო,
ჩემი აქ მოსვლა გეწყინა თუა,
როგორც მოვსულვარ ისე წავალო,
სახლ-კარს ჩამოგიკლე თოლიო *.

შეგვიძლია დავასახელოთ ქართული ფოლკლორის კიდევ ერთი ნაწარმოები, რომელშიც მოთხრობილია საქმროს დაღუპვა ქორწილის წინა დღეს. ესაა გადმოცემა „სულჰაის სიკვდილი“, გამოქვეყნებული 1849 წელს გაზეთ „Закавказский вестник“-ში. ამ გადმოცემას ყურადღება მიაქცია ძაუ-ჯიყაუს პედაგოგიური ინსტიტუტის პროფესორმა ლ. პ. სემენოვმა.

ქართლში, გამაგრებულ ძველებურ ციხე-სიმაგრეში, ჯანია-შენში ცხოვრობდა ბელაქნიდან გადმოსული ლეკი იბრაჰიმი, რომელსაც ქრისტიანული სარწმუნოება მიეღო. იბრაჰიმის ერთადერთ ვაჟს სულჰაის უყვარდა ლამაზი ფარიზა და მოთმინებით ელოდა „მშობლებისა და მღვდლის კურთხევას“. ბოლოს ფარიზას მამამ, მოხუცმა ლეონმა „გადასწყვიტა სულჰაიზე გაეთხოვებინა თავისი ქალი“.

პატარძლის სახლში მდიდრული საქორწილო მზადებაა. მოწვეულნი არიან ნათესავები, მეგობრები, მეზობლები. სტუმრები მდიდრულ ტახტზე მოკალათებულან. „დიპლიპიტოს მყვირალა ხმები მგზნებარე ლეკურის საცეკვაოდ იწვევს ქალიშვილებს“.

ამასობაში საქორწილო ლხინზე მოიჩქარის საქმრო — „ჯავშანში ჩამჯდარი მეგობრებითა და ნათესავებით გარ-

* სამივე სიმღერის ტექსტი მაცნობა ელენე ვირსალაძემ.

შემორტყმული“. გზა დასასრულს უახლოვდება. პატარა ტყე-
ლა ჰყოფს მოუთმენელ საქმროს საპატარძლოსაგან. სულჰაი
წინ გააქენებს ცხენს, უკან მოიტოვებს თავის ამალას. მაგრამ,
როგორც კი ტყეში შევიდა, გარშემოერთყა ყაჩაღების ბრბო.
უკან დატოვებულმა მხედრებმა ყვირილი გაიგონეს, სწრა-
ფად ცხენები გამოაქენეს, მაგრამ გვიანაა, სულჰაი სისხლში
ცურავს, მდიდრული იარაღი ართმეული აქვს, მოკვეთილია
ხელის მტევანი.

საქორწილო ლხინი გლოვით შეიცვალა. სულჰაის პატარა
ძაღვმა პატარძალს ფეხთ დაუდო მოკვეთილი მკლავი. ამის
შემდეგ მოასვენეს მკვდარი საქმრო.

ქალმა დარღს ვერ გაუძლო და მონაზვნად აღიკვეცა.*

ექვს გარეშეა, რომ თურქესტანიშიღმა, რომელმაც ეს
გადმოცემა გაზეთში გამოაქვეყნა, სიუჟეტი გადმოსცა განსა-
კუთრებული შელამაზების გარეშე — დაწერა ისე, როგორც
გაიგონა. სხვაგვარად ძნელი წარმოსადგენია, რატომ უნდა
გართულიყო იგი დაწვრილებით გამოერკვია საკითხი იმის
შესახებ, თუ როგორ შეეძლო იბრაჰიმს ბელაქნიდან ქართლში
გადმოსულიყო.

აქ მოტანილი ფოლკლორული მასალის სიახლოვე „დემო-
ნის“ იმ სტროფებთან, რომელიც მიძღვნილია „სინოდალას
ბატონისადმი“, ჩვენი აზრით, ნებას გვაძლევს ვამტკიცოთ,
რომ ეს ეპიზოდი ლერმონტოვის პოემაში იმის შემდეგ წარ-
მოიშვა, რაც პოეტი გაეცნო ქართული ხალხური პოეზიის
რომელიღაც ნაწარმოებს.

მიჯაჭვული გოდიათი

ლუდას ხეობაში და ყაზბეგის მახლობლად მდებარე გადა-
სასვლელზე, იალბუზის ძირში, ადგილობრივი მცხოვრებნი
არცთუ ისე დიდი ხნის წინათ მიუთითებდნენ გამოქვაბულს,

* М. Туркестанов. Воспоминание о Сулхас. Фельетон. „Закавказский вестник“, 1849, № 41.

Л. П. Семенов. Лермонтов и фольклор Кавказа. Пятигорск, 1941, стр. 70-71.

სადაც თითქოს იტანჯებოდა მიჯაჭვული მთის სული.* ამას იგონებს ლერმონტოვი, როცა ამბობს, რომ მტირალი თამარის

ყრუ სიჩუმეში ისმის გოდება
და შეაფერხებს მგზავრს შემოთება,
სმენას მიაპყრობს და ფიქრობს ისა:
„უთუოდ, მავნე სულია მთისა,
კლდეზე მიბმული ქვითინებს ხერეღში“,
და ცხენს დაქანცულს მიაფრენს ბნელში... **

მთის სული,—გამოქცაბულის კლდეზე მიჯაჭვული,— ეს ამირანია, ქართული და ოსური ფოლკლორის პრომეთე.

ამ ლეგენდის ერთ-ერთი ვერსია, რომელიც ცნობილია ქართველებსა და ოსებში, მოგვითხრობს, როგორ გაიგონა მიუვალ მთებზე თხების მოსამწყემსად ასულმა ახალგაზრდა მწყემსმა რაღაც უჩვეულო ხმა, დაკრილი ნადირის კენესა თუ ქუხილი. როცა მწყემსმა რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა, შეამჩნია მსხვილი ჯაჭვით მიჯაჭვული გოლიათი.

გოლიათი შემპარავი ხმით ევედრებოდა მწყემსს, უშველს კევანძების აშეებაში, რომლებიც რამდენიმე საუკუნეა სტანჯავენ მას. ამისათვის საჭიროა მწყემსი სოფელში წავიდეს და მსხვილი ჯაჭვი მოიტანოს. ამ ჯაჭვის საშუალებით ამირანი მოზიდავს იქვე მდებარე მძიმე მახვილს, რომლის ალება ვერავის ძალუძს. მაშინ გოლიათი გასწყვეტს ამ ჯაჭვს და თავისუფლებას მოიპოვებს. მაგრამ თუკი მწყემსი დაბრუნებამდე თუნდ ერთ სიტყვას მაინც იტყვის, ამირანი დაიღუპება.

მწყემსი შეუსრულებს გოლიათს საწადელს, მაგრამ დაბრუნებამდე სიტყვას ეტყვის მონადირეებს, რომლებიც მას უთვალთვალებენ, ჰგონიათ მწყემსმა საგანძურს მიაგნო. უმაღლეს საშინელი გრუხუნი ატყდება, გამოქცაბული გაიღება და კლდეზე მიჯაჭვული გოლიათითურთ ბნელ უფსკრულში ჩაინთქმება. ***

* Н. Берзенов. Куднагоба (грузинская демонология). „Кавказ“, 1854, № 28.

И. Степанов. Поверья Грузии Телавского уезда. „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, вып. 17-й, стр. 135—139; „Кавказ“, 1882, № 73-74.

** „დემონი“, ნაწილი მეორე. თარგმანი კ. ჭიჭინაძისა.

*** Н. Дунковский-Веллинг. Осстинская легенда о Прометее. „Кавказ“, 1859, № 20. შეად.: „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, вып. 17, стр. 171—173.

„და ახლაც თუ ვისმეს ყაზბეგთან ახლო მოუხდება გავლა, — ნათქვამია ლეგენდის ერთ-ერთ ვერსიაში, — დაინახავს ღღემდე შემონახულ ჯაქვსა და თოკს, რომელიც მოიტანა დიდსულოვანმა მწყემსმა დაუძლეველი ამირანის გასათავისუფლებლად“.*

ამ ლეგენდის სხვა ვარიანტში ნათქვამია: ამირანი დასჯილი იქნა იმიტომ, რომ იგი გაამაყდა და თვით ღმერთს შეეკიდა. მაშინ ღმერთმა მიწაში ჩაარკო დიდი პალო და მასზე მიაჯაქვა ამირანი და მერე მისკენ მოსწია ყაზბეგისა და გერგეთის მთები. „ამას აქეთ იტანჯება ამირანი კლდეთა და მუდმივი თოვლის სიღრმეში“.

ამირანთან ერთად გამოქვაბულშია ძალი გოშია, რომელიც დაუღალავად ულოკავს პატრონს ბორკილებს. ჯაქვი სულ უფრო და უფრო წვრილი ხდება. მაგრამ ყოველ ვნების ხუთშაბათს დილაობით მთელი საქართველოს მკედლები სამჯერ დასცემენ ხოლმე უროს გრდემლს და ჯაქვიც თავდაპირველი სისქისა ხდება**.

ამირანის ლეგენდა საქართველოში საყოველთაოდ გავრცელებულია, მაგრამ მას სხვადასხვაგვარად გადმოსცემენ. ერთი ვერსიის მიხედვით ამირანი იტანჯება იალბუზის ერთ-ერთ გამოქვაბულში, სხვა ვერსიის მიხედვით — ყაზბეგზე. ერთ ვერსიაში ამირანი გოლიათია: იგი ზეციდან იტაცებს ცეცხლს, მიწაზე ჩამოაქვს და ხალხს აბედნიერებს, ებრძვის ბოროტ სულებს — დევებს და ბრძოლას უცხადებს ზეცას, რათა ამქვეყნად სამართლიანი ცხოვრება დაამყაროს. სხვა ვერსიათა მიხედვით ამირანი ღმერთს შეერკინება, იგი ბოროტი სულია, რომელიც ადამიანებს სპობს. კლდეზე იმიტომაა მიჯაჭვული, რომ ბრძოლაში გამოიწვია თავისი ნათლია იესო ქრისტი. ამირანი თავის ჯაქვს მხოლოდ მეორედ მოსვლის დღეს გაწყვეტს.

„მის სახეში ჩვენ ორი ფენა გვაქვს: ერთის მიხედვით ამირანი სიკეთის ღმერთია, მეორის მიხედვით — ავი ღმომნი, — წერს პროფესორი ხახანაშვილი თავის „ნარკვევებში ქარ-

* А. Топдзе. Амيران (грузинская сказка). „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, вып. 21, стр. 95.

** Н. Берзенов. Куданоба. „Кавказ“, 1854, № 28.

თული სიტყვეთების ისტორიიდან“. — ამირანს შეუძლია შეავსოს ბოროტების ღმერთის ადგილი ქართულ წარმართულ რელიგიაში, რომელიც დუალისტური ხასიათით გამოირჩევა“.*

ლეგენდის ერთ-ერთ ოსურ ვერსიაში ამირანი თავის თავზე ამბობს: „მე — ამირან დარეზანოვების გვარიშვილი, ვმძლავრობდი ხალხზე, არ ვაძლევდი მოსვენებას, ვეურჩებოდი საღმთო ძუარს და თვით ღმერთსაც არად ვაგდებდი. გამირისხდა ღმერთი, აქ მომიყვანა და აი, აქ მიჯაჭვული ვდგევარ.“**

ღვთისაგან შეჩვენებული, უარყოფილი ღემონი — ეს სული ცნობადისა და თავისუფლებისა, რომელმაც ამაყად აღმართა მტრობა ზეცის წინააღმდეგ, მონათესავე აღმოჩნდა ქართული ხალხური ლეგენდების ბოროტი სულის ღვთისმბრძოლი ამირანისა. უეჭველია, რომ ამირანის ლეგენდის მეშვეობით ლერმონტოვმა ორგანულად დაუკავშირა მის მიერ კარგა ხნის მოფიქრებული ღემონის სახე ახალ ქართულ მასალას.

მონასტერი მყინვარწვერზე

სადგურ ყაზბეგიდან კარგად ჩანს ნახევრად დანგრეული და დიდი ხნის მიტოვებული ძველი ტაძარი „წმიდა სამება“, რომელიც მყინვარწვერის ანუ ყაზბეგის ერთ შტოს აგვირგვინებს. ამ ტაძარს მიუძღვნა პუშკინმა ლექსი „მონასტერი ყაზბეგზე“.

გადმოცემით, ეს ტაძარი აგებულია XII საუკუნეში თამარ მეფის მიერ განდგეილის საფლავზე, რომელიც ამქვეყნიურ ამოებას განშორდა, რათა ცოდვები გამოესყიდა, მყინვარზე უკაცრიელ გამოქვაბულში დასახლდა და თავისი ღირსეული ცხოვრებით სახელი გაითქვა.

* А. С. Хаханов. Очерки по истории грузинской словесности. М., 1895, вып. I, стр. 42.

** Вс. Миллер. Осетинские этюды. М., 1881, стр. 147.

თუმცა ისიც კია, რომ სწორედ XIX საუკუნეში მოგზაურებს ასევე გაუგონიათ მრავალი საკვირველება ვინმე მეუღაბნოეზე, რომელიც „ცხოვრობს ერთი სალი, თითქმის მიუვალ კლდის გამოქვაბულში“ და რომელიც „მწყემსთა გარდა, არავის უნახავს“. *

თუ გასულ საუკუნეში ჩაწერილ ხალხურ გადმოცემებს დავუჯერებთ, გამოქვაბული ანუ მიუვალი, ცად ატყორცნილი მონასტერი უნდა მდებარეობდეს სადღაც მყინვარწვერზე. გამოქვაბულამდე მისვლა არავის შეუძლია, რადგანაც „უბრალო ადამიანთაგან ჯერ არავინ ყოფილა იქ: იქიდან ღმერთი ერეკება ადამიანს, ანგელოზები არ შეუშვებენ, ატყდება ქარბუქი, თოვლი წამოვა — კაცი დაიღუპება“. **

ადგილობრივი ოსები ცდილობენ ამის იმ გარემოებით ახსნას, რომ ბეშლამ-კორტაზე (მყინვარწვერზე) ცხოვრობს ალქაჯი მიაჰკინენი ანუ მაჰკინანი, რომელიც მოკვდავებს წმიდა მთაზე არ უშვებს. მართალია, იგი არავის უნახავს, მაგრამ სამაგიეროდ გაუგონიათ მისი მამლისებური ყივილი. ამ ყივილით აშინებს მათ, ვინც კი იმ ჯადოქრულ წრეს მიუახლოვდება, რომელიც ერტყმის ბეშლამს. თუ მონადირენი მაჰკინანის გარეულ ჯოგს ხელჰყოფენ, ალქაჯი მათ უფსკრულში გადაისვრის, დარიალის ხეობას ზევით ამოავსებს, და მაშინ ტირილი მოუვა, ცრემლები შხეფად სცვივა, თერგში და ხეობაშიც ქარბუქი ბობოქრობს.

ოდესღაც ხალხის მფარველი ანგელოზი იყო, თვით უფალი ღმერთის თანაშემწეც, მაგრამ სატანა შეიყვარა და ღვთის რისხვა დაატყდა თავს და აწ განწირულია ბეშლემის მთების მარადიულ თოვლში ყოფნად. მისი სასახლე ზედ ყაზბეგის მწვერვალზე დგას. ***

* „Письма Х... Ш... к Ф. Булгарину, или поездки на Кавказ“, „Северный архив“, 1828, ч. 8-я, стр. 382.

** В... в. Дорога от Тифлиса до Владикавказа. Сборник газет „Кавказ“, издаваемой О. Н. Константиновым. Второе полугодие 1847 г., Тифлис, 1848, отд. 2, стр. 43.

*** А. Висковатов (გეოლოგი და არა ლერმონტოვის ბიოგრაფი!). С Казбека. „Русский вестник“, 1865, т. 60, кн. 2, стр. 408-409; „Махеннан (горная фля)“. „Кавказ“, 1895, № 98.

გამყოლი ოსები იმასაც ამბობენ, რომ ბეშლემზე არის მაგიდა, მორთული სასმელ-საქმელით. ბერიკაცებმა იცოდნენ გზა იქითკენ, მაგრამ ახლა უკვე არავინაა იმ გზის მპოვნელი.*

ქართულ ლეგენდებში მყინვარწყვერის ამ საიდუმლო მონასტერს ბეთლემი ეწოდება. და ამ მონასტერში თითქოს ბიბლიური პატრიარქის აბრაამის კარავი დგას, რომელშიაც „უხილავ ხელს უპყრია ქრისტეს ბავა, აურაცხელი სიმდიდრით შემოფარგლული“.

არავინ უბრალო მოკვდავთაგანი არა ყოფილა ბეთლემის გამოქვაბულში, ვინაიდან იქ მისვლა, როგორც გადმოცემა ირწმუნება, მხოლოდ წმიდა ადამიანებს შეუძლიათ. მათთვის ამ მაღალ ფრიალო კლდეზე უზარმაზარი რკინის ჯაჭვია ჩამოკიდებული და ამ ჯაჭვით ადიან წმიდა ადამიანები მონასტერში. ამბობენ, რომ მეფე ერეკლეს დროს, მისი ბრძანებით, ასულა იქ ერთი მღვდელი და მისი შვილი, ორივენი ყოვლად უბიწონი სულითა და ხორცითა. მამა დალუპულა, ხოლო შვილი დაბრუნებულა და თან მოუტანია ბავის ხის ნატეხები და კარვის ნაქრები, ხოლო საგანძური კი არა.

ლეგენდა იმდენად პოპულარული იყო, რომ მას იმეორებდნენ არა მარტო მოგზაურები, არამედ ოფიციალური მეგზურებიც კი. ამ ლეგენდის შესახებ ნათქვამია ისეთ გამოცემაში, როგორიცაა „რუსეთის იმპერიის გეოგრაფიულ-სტატისტიკური სიტყვარი“, შედგენილი სემენოვის მიერ. ამ ლეგენდის შინაარსს ვხვდებით ჩვენი დროის გზის მაჩვენებლებშიაც.**

ამ მონასტერზე შემონახულია სხვა გადმოცემაც, ჩაწერი-

* А. Висковатов. С Казбека. „Русский вестник“, 1865, т. 60, кн. 2-я, стр. 417.

А. П. Андреев. От Владикавказа до Тифлиса. Военно-Грузинская дорога. Тифлис, 1895, стр. 53 и 65.

** К. Koch. Reise durch Russland nach dem kaukasischen Jsthmus in dem Jahre 1836, 1837, und 1838. Stuttgart und Tübingen, B. I, 1843, ss. 19-20, „Кавказский календарь на 1851 год“, Тифлис, 1850, отд. III, стр. 60. „Географическо-статистический словарь Российской империи“, составил П. Семнов, т. II, СПб, 1865, стр. 427.

Сергей Анисимов. От Казбека к Эльбрусу. М.—Л., 1928, стр. 51-52.

ლი სოფელ გერგეთში. ამ გადმოცემის მიხედვით მიუვალ-
მონასტერში ცხოვრობდა შვილი ბერი, ერთი მათგანი განსა-
კუთრებით უმწიკვლო ცხოვრებას ეწეოდა და ღმერთმა სას-
წაული მოუვლინა: ყოველთვის, როცა კი მზის სხივი შემოა-
ნათებდა საკანში, ბერი სალოცავად ემზადებოდა და ამ სხივზე
სდებდა თავის ლოცვანს. ლოცვანი არ ეცემოდა, თით-
ქოს სხივი ბაჯალლო ოქროსი ყოფილიყო. სხვებს შურდათ
ღვთისმოსავი ძმისა და, რათა იგი ეცდუნებინათ, მიმართეს.
სოფელ ღვილქეთში მცხოვრებ ლამაზ ქალს.

ცბიერმა ქალმა დახმარება სთხოვა და აიძულა განდევილი-
დაერღვია სამონასტრო წესი — სენაკში შემოეშვა ქალი.
თითქოსდა ღვთისმოსავი ბერის მფარველობა უნდაო, ქალმა
სთხოვა ნება მიეცა მისთვის ბერის წმიდა ტანისამოსს შეხე-
ბოდა და აი, ქალის ხელი უკვე ბერის მძიმე ჯაჭვზეა...

მონაზონი გამოერკვა, როცა საეანეში მზის სხივი შემოიქ-
რა. იგი იჩქარის ლოცვანისკენ, ჩამოდებს სხივზე...

მაგრამ სხივმა არ დაიჭირა ლოცვანი, წიგნები ხმაურით
დაეცემა მის ფეხთ.

ეს იყო და ეს. ამის შემდეგ ბერმა მოიძულა მიუვალი-
საეანე და იქაურობა დატოვა. ძმებმაც მის მაგალითს მიჰბა-
ძეს და მონასტერი საბოლოოდ გაუდაბურდა.*

ეს თქმულება საფუძვლად დაედო ჩვენი დიდი პოეტის
ილია ქავჭავაძის „განდევლის“. მის პოემაში აგრეთვე მოთხ-
რობილია ბერის შესახებ, რომელიც ბეთლემის გამოქვაბულ-
ში ცხოვრობდა. ამ გამოქვაბულში მხოლოდ ჯაქვის საშუა-
ლებით შეიძლებოდა ასვლა.

მაგრამ ყველაზე საოცარი ის არის, რომ, როგორც ირ-
კვევა, ყველა ეს ლეგენდა რეალურმა სინამდვილემ წარმოშვა.

1811 წელს მოგზაურმა ფრ. პაროტმა, რომელიც მყინვარ-
წვერზე ავიდა, 3520 მეტრის სიმაღლეზე მიაკვლია მაღალ
ქვის ჯვარს. ჯვრის ახლოს ღობე იყო, ღობეს იქით კი — რამ-
დენიმე საფლავის ქვა, ხოლო ჯვარს უკან ქვებისაგან ნაგები
საკმაოდ დიდი პირამიდა ნახა, რომლის გვერდით იდგა-
გრანიტის შავი ბოძი.

* А. Висковатов. С Кавказа. „Русский вестник“, 1865, т. 60, кн. 2-я, стр. 411.

ამ ადგილიდან პაროტმა მალლა შეამჩნია გამოქვაბული, გამოკვეთილი ციცაბო კლდეში.

„კლდოვან თხემზე, — წერს პაროტი, — გამოკვეთილია შესანიშნავი გამოქვაბული, ადგილობრივი მცხოვრებლების მიერ მონასტრად წოდებული. მონასტერში, ადგილობრივ მკვიდრთა ნაამბობის მიხედვით, ინახება... აურაცხელი განძი“. *

მოგზაურის სიტყვებით, ეს გამოქვაბული მდებარეობს 457 საეწიით მალლა თოვლის ხაზზე და დაახლოებით ნახევარი ვერსის მანძილზე მყინვარწყვირიდან. **

გამოქვაბულამდე პაროტს არ მიუღწევია.

გავიდა ას ოცდათექვსმეტი წელი.

1947 წელს მაღალი მთიანეთის მეტეოროლოგიური სადგურის თანამშრომელმა შ. წერეთელმა ყაზბეგის ფერდობზე თხილამურებით სეირნობისას 400 მეტრის სიმაღლის კლდეზე ჩამოკიდებული რკინის ჯაჭვი და რკინით მოკედილი პატარა კარი დაინახა.

ამის შესახებ წერეთელმა თბილისში აცნობა და 1948 წელს საქართველოს მთავრობამ გამოქვაბულ ბეთლემის გამოსარკვევად სპეციალური ექსპედიცია გაგზავნა, ცნობილი ალპინისტი ქალის ალექსანდრა ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით.

ექსპედიციამ მართლაც აღმოაჩინა ფრიალო კლდეზე გამოქვაბული, ზღვის დონიდან 4100 მეტრის სიმაღლეზე. მაგრამ ვერავითარ კვალს ვერ მიაგნო გამოქვაბულისაკენ მიმავალი ბილიკისა.

გამოქვაბულში აღმოჩნდა ტრაპეზი, XI საუკუნის დროშა, VII საუკუნის ბრინჯაოს შანდალი, ხის ჯამები, ისრის წვერები, XV და XVIII საუკუნის ქართული და ირანული ფული. გამოქვაბულში აღმოჩენილი ტანსაცმლის ნაკუწების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნად, რომ აქ ვიღაც ყოფილა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. იატაკის გასინჯვის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ შესაძლოა იატაკქვეშ ჯერ კიდევ იყოს აღმოუჩენელი საფარი.

* „Восхождение на Казбек в 1844 году доктора Коленати“. „Отечественные записки“, 1845, XVI, отд. VIII, смесь, стр. 116.

** „Закавказский вестник“, 1845, № 20, часть неофициальная, стр. 196-197.

ეს შესანიშნავი აღმოჩენა აღწერა თავის ნარკვევში პოეტ-მა ნიკოლოზ ტიხონოვმა.*

ალექსანდრა ჯაფარიძის სტატიაში არის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ცნობა:

ბეთლემის გამოქვაბულები გამოკვეთილია ყაზბეგის მთავარი მწვერვალის ციცაბო ფერდობზე. იქიდან ექსპედიციის მონაწილეებმა უფრო დაბლა, ყაზბეგის მცირე მწვერვალზე, შეამჩნიეს ძველი ტაძრის ნანგრევები საეკლესიო ნაგებობათა ნაშთითურთ**. ამას ადასტურებს ექსპედიციის მონაწილე ს. ალიბეგაშვილი, ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორი.

ამ მონასტრის არსებობის შესახებ დღემდე არაფერი იყო ცნობილი.

ბეთლემის გამოქვაბულის შესახებ იცოდა ვახუშტი ბატონიშვილმა, რომელმაც XVII საუკუნეში შეადგინა საქართველოს ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა. მაგრამ გარდა ჩვენთვის ცნობილი ლეგენდისა, ქრისტეს ბავისა და აბრაამის კარვის შესახებ, ვახუშტი წერს: „იტყვიან... სხვათაც საკვირველთა, არამედ მე ვღუგებ“. თავის ცნობებს ვახუშტი ასე აბოლოებს: „კვალად ძირს მისსა არს მონასტერი, კლდესა შინა გამოკვეთილი უდაბნოდ, და აწ ცალიერი“***

რა არა თქვა ვახუშტიმ?

თავდაპირველად იგი ამბობს, რომ ძველად ბერები მცხეთის საგანძურს მყინვარზე ინახავდნენ, რათა შემოკრიბილი უცხოელების იავარყოფისაგან გადაერჩინათ. იქნებ ისინი, რომელთაც ამ საიდუმლოს შენახვის ფიცი დასდეს, ისე დაიღუპნენ, რომ ამის შესახებ არავის არაფერი უთხრეს, იქნებ ისე დაიკარგა ეს საიდუმლოება, როგორც დაიკარგა ბეთლემის გამოქვაბულის გზა? მაგრამ იქნებ ვახუშტი სხვა რამეს გულისხმობს?

* Н. Тихонов. Тайна пещеры Бетлеме. „Огонек“, 1948, № 16, стр. 21-22.

** А. Джапаридзе. Пещера Бетлеме. „Заря Востока“, 1948, № 30 (1781).

*** ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბილისი, 1941, გვ. 67.

უცნობია თამარ მეფის დაკრძალვის საიდუმლოება. მისი საფლავის შესახებ მრავალი ლეგენდა არსებობს, მაგრამ სად არის იგი დაკრძალული, — გელათის მონასტერსა თუ ბეთანიაში, ან იქნებ ბეთლემის გამოქვაბულის მიდამოში, — დღემდე არ ვიცით.*

მეტად თავისებურად ხსნის ამ საიდუმლოს წარმოშობას ერთ-ერთი ქართული გადმოცემა.

თავისი ახლობლებიდან თამარ მეფემ ორი მამაცი და კეთილშობილი ახალგაზრდა შეარჩია. სიკვდილის მოახლოება რომ იგრძნო, ისინი მოიხმო და უთხრა, როცა მოვევდები, საქართველოს სხვადასხვა ადგილს ცხრა კუბო დაკრძალეთ, მაგრამ არავინ უნდა იცოდეს, რომელ მათგანშია ჩემი ცხედარი, თორემ მტრები მომაგნებენო.

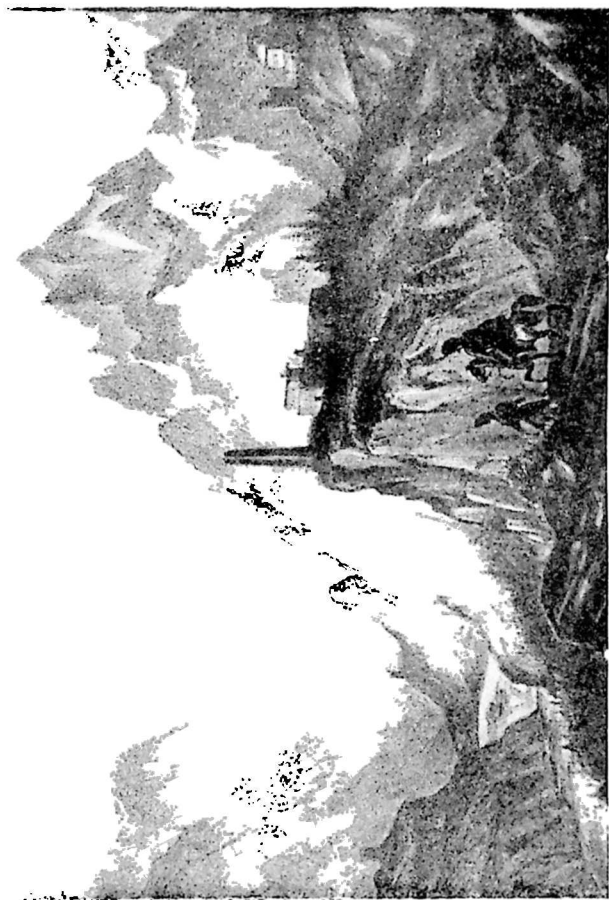
თამარი გარდაიცვალა. ახალგაზრდა რაინდებმა მისი უკანასკნელი სურვილი შეასრულეს, სხვადასხვა ადგილს დაფლეს ცხრა კუბო. ერთ-ერთ მათგანში განისვენებდა თამარი. როცა თამარის სურვილი აღასრულეს, ახალგაზრდებმა ერთმანეთი დახოცეს, რათა არავინ დარჩენილიყო ისეთი, ვისაც თამარის დაკრძალვის საიდუმლოება ეცოდინებოდა. აი რატომაა, — გვამცნობს გადმოცემა, — რომ არავინ იცის სადაა დაკრძალული თამარის ცხედარი და საქართველოს ყოველ კუთხეში ცდილობენ საიდუმლოს გახსნას და დიდი თამარის საფლავის აღმოჩენას.**

დაცულია ლეგენდა, რომლის მიხედვით კავკასიის ერთ-ერთ მწვერვალზე არის თამარ მეფის სასახლე. „ბევრი ეცადა იქ ასულიყო, მაგრამ ვერვინ შესძლო, უწმინდურები უშლიდნენ ხელს“, — ეს უწმინდურები ქვებს ესროდნენ მათ, ვინც კი იქ ასვლას მოინდომებდა.

სულ ისევე, როგორც მყინვარწვერზე მდებარე მიუვალი მონასტრისა და იქაური განდეგილის თქმულებაშია, აქაც მხოლოდ ერთმა მღვდელმა შესძლო მწვერვალზე ასვლა და იქ სასახლე და მის გვერდით მონასტერი დაინახა.

* Н. Тихонов. Тайна пещеры Ветлеми. „Огонек“, 1948, № 16, стр. 21-22.

** ხალხური გადმოცემა მაცნობა პოეტმა ქალმა მარიჯანმა.

სოფელი სოინი ყაზბეგის მახლობლად.

ავტორი: ილიკა ლეონიძე

ბერი ტაძარში შევიდა, რათა ღვთისათვის მადლობა ეთქვა. ამ დროს მოესმა ხმა, რომელსაც გამოსცემდა ვერცხლის ბურთობი, ეკლესიის კარიბჭესთან რომ ეკიდა.

ბერმა ყური მიუგდო და აი, რა ამცნო მას ხმამ: თამარმა მოინდომა ყველასათვის დაემალა ცისკრის ვარსკვლავი. მან აიღო ცხრა ყუთი, დაკეტა ისინი და ერთმანეთზე დაა-ლაგა. ყველაზე პატარა მეცხრე ყუთში ჩაკეტა ცისკრის ვარსკვლავი. როცა თამარი იქ არ იყო, მისმა აღმზრდელმა გადასწყვიტა შეეხედა ვარსკვლავისათვის და ცხრავე ყუთს სარქველი ახადა. ვარსკვლავი გაქრა, ხოლო აღმზრდელი ვერცხლის ბურთობად გადაიქცა.

ლეგენდით ეს საიდუმლო სასახლე ღუდას მთაზე მდებარეობს. როგორც ჩანს, იქ მისვლის მსურველებს ქვებს ესვრის და ასვლას უშლის ჩვენთვის უკვე ცნობილი სული ღუდა.

თამარის ცხრა კუბო ამ ლეგენდაში ცხრა ყუთად იქცა, რომელთაგან ერთ-ერთში მოთავსებულია ცისკრის ვარსკვლავი, ხოლო ეს ვარსკვლავი ისევე გაქრა, როგორც თამარი.*

როგორც ჩანს, რაღაც გადმოცემები, — იყო ეს გადმოცემა თამარის საიდუმლო დაკრძალვისა და მიუწვდომელი სასახლის შესახებ, თუ მყინვარწყერის ძველ მონასტერზე, ან იქნებ მუდმივ თოვლში მდებარე საფლავის ქვებზე, — ცნობილი გახდა ლერმონტოვისათვის და მათი გავლენით პოეტმა „დემონის“ ახალ რედაქციაში თამარის უკანასკნელი განსვენების ადგილად მყინვარწყერის შესანიშნავი ტაძარი აირჩია:

იქ, სადაც ღრუბლებს არღვევენ კლდენი,
სადაც მარტოდენ დაჰქროდა ქარი
და დაფრინავდა არწივი ჩქარი,
საფლავად იქცა ზეთავი კლდისა,
სადაც ნისლები წვებიან ლბილი;
თითქოს ცის ახლოს უფროა თბილი
უკანასკნელი სავანე მკვდრისა;
თითქოს კაცთაგან თავდაფარულსა
ძილი მარადი ექნება წყნარი...

* Д. Хаханов. Предание о царице Тамаре. „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, вып. XIII, отд. II, стр. 44-45.

არა, სიზმარში ვერ ნახავს მკვდარი
გარდასულ სევდას და სიხარულსა.*

მიუვალი მონასტრის ლეგენდითაა შთაგონებული „დემონის“ ბოლო სტროფებიც, რომლებმაც პოემას ძველებური თქმულების სახე მისცეს:

ყოველ კუთხეში იქ ისახება
გაველურება, გაპარტახება.
საუკუნეთა უჩინარ ხელით
გადარეცხილა ცხოვრება ძველი,
კვალი, ოდესღაც შუქით ნაფერი,
წაშლია უკვე სრულიად წარსულს...
ლუდალს და იმის მშვენიერ ასულს
ალარ გვაგონებს აქ არაფერი.

მაგრამ ტაძარი, მზირალი მალლით,
სადაც იმათ ძვლებს უგრძნობლად სძინავს,
დღესაც ისევ ღრუბლებში ბრწყინავს
გადარჩენილი ღვთაებრივ მადლით.
და იქ წინაშე მისის კარისა,
დარაჯად დგანან შავი კლდეები,
შემონადულნი თოვლის შრეებით.
ნაცვლად ფოლადის ჯაგშან-ფარისა,
საუკუნოვან სქელ ყინულებით
აელვებულან მათი გულები.
ძილმორეული ზეავები დიდი
ქარაფებიდან, ვით ჩანჩქერები,
ერთბაშად ყინვით შენაჩერები
გარდმოწოლილან ყოველის კიდით.
იქ საზევრავად მიმოდის ქარი,
დამტვერულ კედლებს გადუსვამს ფრთასა,
ხან გაბმით მღერის ისე, ვით ზარი,
ხანაც დარაჯებს მიაწვდის ხმასა.
რომ გაიგებენ, რა ტაძარია
ამ გასაოცარ მაღლობზე მდგარი,
შორიდან მხოლოდ ღრუბლები წყნარი
სავედრებელად მოიჩქარიან.
დიდი ხანია საფლავის ლოდებს
არავენ უზის... არვინცა ჰგოდებს.
კუშტი მყინვარის კლდეთა კედელი

* „დემონი“, თარგმანი კ. ჭიჭინაძისა.

ხარბად დარაჯობს ნადავლს დიდებულს,
და კაცთა დრტვინვა განუწყვეტელი
მათ ვერ-შეუწყვეტს ძილს დამშვიდებულს.*

გამოძახილს ლეგენდისა მყინვარის შესახებ, რომელიც
თეთრქოჩორა ქარბუქს აყრის ყველას, ვინც კი მიუვალ ტა-
ძარში ასვლას განიზრახავს, ვპოულობთ ლერმონტოვის
ლექსში „როცა დაეშორდი შორეულ საზღვრებს“:

ო, თუ ასეა, აქ რაღად ვრჩები,
მთაო, მაჩვენე შენი სიავე,
მიუსაფარი ცხედარი ჩემი
ამ უფსკრულებში გაანიავე.**

თამარ ცბიერი

საქართველოს სამხედრო გზაზე, დარიალის ხეობაში, მგზავ-
რების ყურადღებას დღემდე იპყრობს ძველებური ციხე-კოშკის
ნანგრევები. ეს ციხე-კოშკი აგებულია მიუვალი კლდის თავზე.

ქვემოთ ონავარი თერგი ზვირთაქოჩრილი ტრიალებს,
დუღილით ფრთონავს, თქაფუნით ასკდება ქვებს და მასზე
გადაკიდებულ ხიდს ადანდგარებს, თერგის ღრიალიცა და
ხეობის გრილი ბინდბუნდიც, რომელშიაც ცა გაზაფხულის
დღესაც კი მტრედისფერ ზოლად ჩანს, უცნაურად ხვეული
გზა ფრიალო კლდეზე შებორბლილი, მჩქეფარე ჩანჩქერების
ნაკადულებიცა და ეს დანგრეული ციხე, სადაც გადმოცემის
მიხედვით მხოლოდ საიდუმლო გვირაბით შეიძლება ასვლა,
და ეს გვირაბი, რომელიც კლდეშია გამოკვეთილი და ნაპი-
რებამდე გადის, — ყოველივე ეს როგორღაც განსაკუთრებულ
რომანტიკულ ელფერს აძლევს გარემოს სურათს.

ახლა ყველა ექსკურსანტისათვის ცნობილია, რომ ეს
არის თამარის ციხე, რომელიც ლერმონტოვმა აღწერა თა-
ვის განთქმულ ბალადაში:

* „დემონი“, ნაწილი მეორე, თარგმანი კ. ჭიჭინაძისა.

** თარგმანი მ. პატარიძისა.

შორს დარიალის უდაბურ ხევში,
იქ, სადაც თერგი ბობოქრობს ქვებზე,
ძველებურ კოშკის კედლები მთებში
შავად მოჩანდა პიტალო კლდეზე.
იმ ვიწრო კოშკში მალალი თალით
ცხოვრობდა ქალი — მეფე თამარი:
ცის ანგელოზი, წარმტაცი სახით
და ვერაგობით დემონის დარი.*

ლერმონტოვამდე, სხვას არავის არ შეურქმევია ამ კოშკში მცხოვრებ მეფე ქალისათვის თამარი. პირიქით, 1830-იან წლებში მოგზაურნი, რომელთაც საქართველოს სამხედრო გზით უვლიათ, მას სულ სხვა სახელით მოიხსენიებენ.

„გადმოცემით, — წერს პლატონ ზუბოვი, ავტორი „წერილებისა საქართველოს შესახებ“, — აქ ძველ დროს ცხოვრობდა ვინმე ქალი დარია, ყაჩაღების მეთაური; ეს ყაჩაღები გარემოს შიშის ზარსა სცემდნენ“. იმავე ზუბოვის თქმით, კლდეზე შემორჩენილ ციხეს „დარიას სახლს“ უწოდებენ.**

მეორე მოგზაური ასევე ირწმუნება, რომ ციხე ეკუთვნის ვინმე დარიას, მაგრამ ამ დარიას იგი „მეფეს“ ეძახის. „ქეშმარიტად საკვირველია, როგორ შეიძლებოდა ასეთ მიუვალ კლდეზე ციხის აგება, — კითხულობს იგი და იქვე დაურთავს, — თუმცა ადგილობრივი მცხოვრებლები ადვილად წყვეტენ ამ საკითხს: მეფე დარიას კავშირი ჰქონდა სატანასთან, ხოლო ამ უკანასკნელისათვის არაფერია შეუძლებელი“***

ფრანგი მოგზაურის გამბას წიგნში ნათქვამია: „თუ ადგილობრივ თქმულებას დავუჯერებთ, დარიალის ციხე საშუალო საუკუნეებში ეკუთვნოდა თავადის ასულს დარიას, რომელიც ყველა მოგზაურიდან დიდ სასყიდელს იღებდა. ხოლო იმას, ვინც მოეწონებოდა, თავისთან დაიტოვებდა, რათა მათთან სარეცელი გაეყო და დილით თერგში გადააგდებდა, ვისიც უკმაყოფილო რჩებოდა“****

* „თამარი“, თარგმანი კ. ნადირაძისა.

** „Шесть писем о Грузии и о Кавказе, писанные в 1835 году Платоном Зубовым“. М., 1835, стр. 41.

*** „Письма Х... III... к Ф. Булгарину, или поездки на Кавказ“. „Северный архив“, 1826, № 7, часть 34-я, стр. 231.

**** Gaulha. Voyage dans la Russie meridionale... Paris, 1826, II, pp. 21-22.

მეოთხე მოგზაური გვატყობინებს, რომ ციხეში ცხოვრობდა ახალგაზრდა მეფის ასული.*

მეხუთე ირწმუნება, რომ ეს იყო „ჯადოქარი ქალის დარბაზის სამყოფელი“.**

სინამდვილეში არ არსებობდა არავითარი თავადის, არც მეფის ასული, არც დედოფალი და, მითუმეტეს, ჯადოქარი ქალი დარბაზი. ეს სახელი წარმოდგება თვით დარბაზის სახელწოდებიდან. „დარბაზის პირდაპირ, ციცაბო კლდეზე მოჩანს ციხის ნანგრევები, — წერს პუშკინი თავის წიგნში „არზრუმში გამგზავრება“. გადმოცემა გვეუბნება, რომ აქ ვილაც დედოფალი დარბაზი იმალებოდა, რომელმაც თავისი სახელი ხეობას გადასცაო. ზღაპარია. ძველ სპარსულ ენაზე დარბაზი კარს ნიშნავს“***

ლერმონტოვმა იცოდა დარბაზის ლეგენდა თუნდაც გამბას წიგნიდან, რომელიც მან „ჩვენი დროის გმირში“ მოიხსენია: „ჯვრის მთის (ან როგორც მას მეცნიერი გამბა უწოდებს „Le Mont st-Christophe“) გადასასვლელი ღირსია თქვენი ცნობისმოყვარეობისა“.

აქამდე გაურკვეველი იყო, თუ რატომ დაუკავშირა ლერმონტოვმა თავის ბალადაში მრუში ქალის სახელი ისტორიულ თამარ მეფეს. მატრიანეები და გადმოცემები თამარს წარმოგვიდგენენ როგორც ძლიერსა და სამართლიან მეფეს, რომლის სახელთან დაკავშირებულია XII საუკუნის საქართველოს კულტურისა და სახელმწიფოებრივობის აყვავება, წარმოგვიდგენენ როგორც სათნო და უბიწო ქალს. რუსულ ზეპირ ტრადიციას შემოუნახავს ივანე მრისხანის მიერ შეთხზული ქება, მიძღვნილი „ივერიის ძლიერი და მამაკაცური ჭკუის დედოფლისადმი“.

ამ საკითხის გამორკვევას თავის დროზე ხელი მოჰკიდა ალექსანდრე ვესელოვსკიმ. იგი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ლერმონტოვმა იცოდა დარბაზის ლეგენდა, მაგრამ სრულიად

* „Из записок Н. Н. Муравьева“. 1816. „Русский архив“, 1886, № 4, стр. 461.

** Н..... Н..... Записки во время поездки из Астрахани на Кавказ и в Грузию в 1827 г. М., 1829, стр. 128.

*** პუშკინი. არზრუმში გამგზავრება. თავი პირველი.

თვითნებურად შესცვალა იგი თამარ მეფის სახელით. ვესე-ლოვსკი ყბადაღებულ პარალელებს გამოეკიდა და ინტერესი არ გამოიჩინა ქართული ფოლკლორისადმი, მაშინ, როდესაც პასუხი ამ კითხვაზე უნდა მოიძებნოს ქართულ ხალხურ გადმოცემებსა და ლეგენდებში, საქართველოს ისტორიის ფაქტებში.

ლერმონტოვის ბალადის მეფე ქალს ჰგავს არა თამარი, არამედ უფრო მისი ქალი რუსუდანი, რომელსაც გამაგრებულ კოშკში ერთდროულად ტყვედ ჰყავდა ხოლმე ორ-ორი შემთხვევითი სატრფო მაინც, * ან XVIII საუკუნის დედოფალი დარეჯანი.

მაგრამ თამარს ჰყავდა არა მარტო ასული რუსუდანი და რუსუდან მამიდა, არამედ დაც რუსუდანი. ** ამიტომ ხალხურ ლეგენდებში ძნელი არ იყო მრუში დედოფალი თამარ მეფის დად ქცეულიყო. და მართლაც, გასული საუკუნის დასასრულს დუშეთის რაიონში ჩაწერილი იქნა ლეგენდა, რომელშიც გამოყვანილია თამარის მრუში და. „ჯერ კიდევ თამარის მეფობაში ჰყავდა მას, — ასე იწყება ეს ლეგენდა, — გარყვნილი, მრუში და. ბევრი ეწვალა თამარი და ბოლოს სირცხვილის შიშით დარიალის ციხეში ჩაკეტა. ვისაც არ უნდა გაეელო ხეობაში, ბილწი ქალი ყველას იწვევდა ციხე-სიმაგრეში, ხოლო შემდეგ იმ საცოდავებს ჰკლავდა და ახლაც მათი სულები ერთმანეთზე მიყოლებული დაძრწიან დარიალის ხეობაში. ხოლო, როცა იქ, დევდორაკის ხეობაში ქარია, ეს კავკასიის ტანჯული საბრალონი კენესიან და დასტირიან თავიანთ ცოდვებს“. ***

თერგის კოშკის ლეგენდა დაკავშირებულია დარეჯან დედოფლის სახელთანაც. ლეგენდის ერთ-ერთი ვარიანტი საფუძვლად დაედო უცნობი ავტორის მოთხრობის სიუჟეტს „საიდუმლო ქალი ანუ კავკასიური შურისგება“ (სპბ, 1836). ამ მოთხრობის მთავარი გმირია „ყაჩალი ქალი დარეჯანი“.

* Вл. Зубов. По поводу легенд о царице Тамаре. „Исторический вестник“, 1901, № 12, стр. 1311.

** გ. დონდუა. თამარ მეფის და რუსუდანი. „ენიმკის მოამბე“, თბილისი 1940, გვ. 321—328.

*** А. Грен. В горах Душетского уезда. „Россия и Азия“. 1897, пробный номер от 7 октября, стр. 6.

ხალხურმა პოეზიამ, რომელიც თამარის სახელითაა სავსე, ბევრ შემთხვევაში არ შემოგვინახა სხვა დედოფლების სახელები და ამრიგად რუსულანისა და დარეჯანის ლეგენდები თამარ მეფის — ერთადერთი სამახსოვრო მეფე ქალის — სახელს დაუკავშირდა. გარდა ამისა, მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ქართული ხალხური გადმოცემები თამარს მიაწერს თითქმის ყველა ტაძრისა და ციხის აგებას, ნათელია, რომ რომელიღაც ლეგენდებში დარია ანუ დარეჯანი ან თამარ მეფის „მრუში და“ უსათუოდ უნდა გადაქცეულიყო თამარ ცბიერად.

ასეც მოხდა.

დარიალის ხეობის ციხის ლეგენდის ერთ-ერთ ვერსიაში ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსმა ა. ხახანაშვილმა აღმოაჩინა თამარ მეფის გარყვნილი დის სახელი. მას ერქვა... თამარი.

ამ გადმოცემაში მოთხრობილია ორი დის შესახებ, რომელთაც ერთი და იგივე სახელი ჰქონდათ. ლეთისმოსავი თამარი ანანურის ციხე-ქალაქში ცხოვრობდა, ჯადოქარი თამარი კი თერგის ციხე-კოშკში. ეს ჯადოქარი ლამლამობით შეიტყუებდა მგზავრებს, დილით თავს მოჰკვეთდა ხოლმე და დარიალში გადააგდებდა. იგი მოჰკლა რუსმა მეომარმა ჩათქმული ტყვიით, მისი გვამი თერგში გადააგდეს, სიმაგრე დაინგრა, ხოლო გრძნეული ქალის სახელი დაწყევლილი იქნა.*

პროფ. ხახანაშვილმა, აღნიშნა რა თამარის სახის გაორება ამ ლეგენდაში, პირველმა მიაქცია ყურადღება გადმოცემისა და ლერმონტოვისეული ლექსის სიუჟეტის მსგავსებას.

მოყმე და ვეფხვი

პოემა „მწირის“ ცენტრალური ეპიზოდი — ვეფხვთან შებრძოლება — ლერმონტოვს შთააგონა მოყმისა და ვეფხვის

* А. Хаханов. Из грузинских легенд. Новая версия сказания о царице Тамаре. „Этнографическое обозрение“, 1898, № 4, стр. 140.

ძველმა ხეცსურულმა სიმღერამ, ქართული ხალხური პოეზიის
ერთ-ერთმა ყველაზე მეტად გავრცელებულმა ნაწარმოებმა:

მოყმემ თქვა პირ-შიშველამა:
შიბნ გავიარე კლდისანი,
მოვინადირენ, დავლახენ,
ბილიკნი კიუხისანი.

.
შავფარდი ვეფხესა ნაწილსა,
დრონ იყვნენ შვალამისანი,
ვეფხვი რომ წამომიფრინდა,
თვალნი მარისხნა ლეთისანი.
შაიბნენ ვეფხვი, მოყმეი,
მაშინ დაიძრეს მიწანი,
კლდეები ჩამანგრევენს,
შტონ დაილეწნეს ტყისანი,
დრო აღარ დარჩა მოყმესა,
ჯანი რო ჰქონდეს ცდისანი.
ფარსა უფარებს, ვერ ჰფარავს,
ვეფხვი ჩქარია კლდისანი,
გახით გაართვნა კალთანი
ჯაჭვისა ჯავშანისანი.
მოყმემაც ხელში იყარნა
ვადანი თავის ხმლისანი.
მაშინ გაუტრა ფრანგულმა,
დრონ იყვნენ წაქცევისანი.
ვეფხვი კლდით გადაეკიდა,
წამოაწითნა კეიშანი. *

ეს სიმღერა ძალიან ძველია, მისი თემა გამოუყენებია
შოთა რუსთაველსაც იმ ადგილას, საცა ტარიელი ავთანდილს
მოუთხრობს ლომ-ვეფხვის დახრცის ამბავს:

ხმალი გავტყორცნე, გარდვიკარ, ვეფხი შვეიპყარ ხელითა;
მის გამო კოცნა მომინდა, ვინ მწვაეს ცეცხლითა ცხელითა;
მიღრინვიდა და მაწყენდა ბრჭალითა სისხლთა მღვრელითა,
ველარ გაუძელ, იგიცა მოვკალ გულითა ხელითა.

რაზომსაცა ვაუშვიდებდი, ვეფხი ვერა დავამშვიდე,
გავგულისდი, მოვიქნიე, გჰკარ მიწასა, დავაწყვიდე.

გმირობისა და გამარჯვების მოწადინე მამაცთა შებრძო-
ლებამ, ხორცშესხმულმა ხალხურ ხეცსურულ სიმღერაში, შთაა-

* ქართული პატრიოტული პოეზიის ანთოლოგია. თბილისი, 1944,
გვ. 185—186.

გონა ლერმონტოვს თავისი პოემის ერთი საუკეთესო ადგილის შექმნა:

მაგრამ პირმტკიცე ჩემი ხის კაპი
მიხანში მოხვდა, რომ დავესწარი.
თითქოს ნაჯახმა გაავლო ღარი,
მას ფართო შუბლი რომ განეკვეცა.
ვით ადამიანს აღმოხდა კენესა
და გადაგორდა. და მაინც მერე,
თუმც პრილობიდან სქელ, მოჩანჩქარე
ზვირთივით იყო სისხლისა სრბოლა.
გაჩაღდა ბრძოლა, სასტიკი ბრძოლა.

იგი უეცრად მკერდს შემომახტა,
მაგრამ მას ჩემი ხის ხმალი დახვდა;
ყელში ჩაფურკვე, დავუტრიალე
ორჯერ შიგნივ და... ის, მოღრიალე,
მეცა, მოკრიბა ძალ-ღონე მთელი,
და ჩახლართულნი, ვით ორი გველი,
ვერ ჩაეხვიონ ერთმანეთს ასე
თვით მეგობრებიც,—ძირს დავენარცხეთ
და იქ გაგრძელდა კიდილი ავი

მაგრამ თანდათან დასუსტდა მტერი,
ლასლასებს, სუნთქავს სულ უფრო ნელა,
კიდევ გამთანვა უკანასკნელად,
მისი უძრავი თვალების გუგამ
ერთხელ კვლავ რისხვით გადმოაშუქა
და დაიხუჭა მარადი ძილით.
მას ხომ პირისპირ შეხვდა სიკვდილი...
მებრძოდა მძლეველს თავგანაწირი
და ომში მოკვდა, ვით კვდება გმირი.*

მაგრამ არა მარტო ვეფხეთან ბრძოლა, არამედ მწირის თავისუფალი ცხოვრების ყოველი დღე უნებლიეთ ქართული ხალხური პოეზიის მიერ შემკულ გოლიათებსა და დევგმირებს გვაგონებს.

სულ ახლოს იმ ადგილიდან, სადაც მწირს გზა აებნა, მდე-ბარეობს ზედაზენი—ნაგები ფილათაგან; ეს ფილები ცად აღ-ვლენილ ვეება კიბის საფეხურებს გვაგონებს. ხალხურ ლეგენ-დაში ნათქვამია: „ზედაზენს კიბეთ ზენად ზეცისად ღვან“.

ხალხური გადმოცემის მიხედვით ამ კლდის თავზე დოღი

* თარგმანი დ. გაჩეჩილაძისა.

ხნის წინათ ცხოვრობდა დევი, რომელიც მცხეთას დარაჯობდა. მზის ჩასვლისას იგი მუხლს მოიყრიდა, მღინარის ნაპირისაკენ დაიხრებოდა, რათა წყალი დაეღია, და ორი ნაფეხური, რომელიც ახლაც ამჩნევია ამ ზედაზნის კლდეს, დევის მუხლთაგან არის. *

წყურვლით შეწუხებული მწირი კლდის პირას გდია:

და ყვაილივით მეც თავი მალა
ავწიე, დილა რომ დამენახა,
და როცა ირგვლივ მოვაველე თვალი,
არ დაგიმაღავე, შევძრწუნდი მზდალი:
უძირო ხრამთან ვიწექ, სად წყალი
ქაფის ტრიალით ღმუროდა მწყრალი;
სიღრმეში იყო კიბე ჩაკრული,
მაგრამ მხოლოდლა ბოროტი სული
თუ ჩაჰყოლია ქვევით ამ ლოდებს,
ციდან ქვესკნელში დაინთქა ოდეს.

ამ სტრიქონებში მოისმის ხალხური გადმოცემის გამოცხადებები: ზედაზნელი დევის შესახებ, გოლიათ ამირანის შესახებ, რომელიც ცისაგან განდევნილია და მიწისქვეშა უფსკრულშია დანთქმული.

ხალხური პოეზიის მეშვეობით გამდიდრდა ლერმონტოვის პოეზიის სახეებისა და თემების არე. იგი არ ბაძავდა ხალხურ სიმღერებს, მაგრამ ამ სიმღერებით შთაგონებულმა შექმნა ისეთი შესანიშნავი ნაწარმოებები, როგორიცაა „სიმღერა მეფე ივანე ვასილიევიჩზე...“, „კაზაკური იავნანა“, მთის ლეგენდა „ლტოლვილი“, „თერგის საჩუქრები“, „თამარი“, „დემონი“, „მწირი“, „აშვიკ-ქერიბი“.

ღრმა შეცნობამ თავისი ხალხის სულისა და ხასიათის, რომელიც გამოხატულია რუსულ ხალხურ სიმღერებში, საშუალება მისცა ლერმონტოვს შეეცნო ქართული ხალხური პოეზიის სილამაზეც.

მ ც ხ ე თ ა

მაგრამ „მწირისა“ და „დემონის“ კავკასიურ რედაქციას მხარლად ფოლკლორული წყაროები როდი ედვა საფუძვლად.

* გადმოცემა მაცნობა ნ. ხომერიკმა.

ამ პოემების შექმნა ლერმონტოვს შთააგონა, უპირველს ყოვლისა, უშუალო შთაბეჭდილებებმა: პირქუში დარიალი, თეთრი ჩაღმით შემკობილი ყაზბეგი, ლუდას მთა, ნისლით დაბურული ხეობები, ბროლის ჩანჩქერები, გადასასვლელების განსაკუთრებული მდუმარება, ზემოდან დანახული კაიშაურის ხეობა, არაგვითა და მეორე უსახელო მდინარით გადასერილი. „მასში მომტრედისფრო ნისლი მისრიალებდა,—წერს ლერმონტოვი „ბელაში“, —თითქოს ის დილის თბილ სხივებს გაურბოდა მეზობელ ვიწროებში; მარჯვნივ და მარცხნივ თოვლით და ბუჩქნარით დაფარული, ერთი მეორეზე მაღალი მთის კარჩხლები ერთმანეთს გადაჭდობოდნენ და გაგრძელებულიყვნენ; მოშორებით იგივე მთები მოჩანდნენ; მაგრამ ორი მსგავსი კლდის აღმოჩენაც კი არ შეიძლება; თოვლი ისე მხიარულად ლაპლაპებდა თეთრ-ყირმიზად, რომ ადამიანი აქ დარჩენას ინატრებდა სამუდამოდ...“

ალაფრთოვანა ლერმონტოვი არაგვის ხეობამაც, ამ ხეობის სოფლებმა, მერცხლის ბუდეებივით რომ შეფენილიყვნენ. კლდეებზე, გზად შეხვედრილმა აქლემის ქარავნებმა, მოკრიალე ურმებმა შიგ შებმული შავი კამეჩებით, ნაბდიანმა, გრძელკომბლიანმა მწყემსებმა, შავ-ჩოხაახალუხიანმა და თეთრ-ჩაბალახიანმა მხედრებმა, თავდახურულმა დედაკაცებმა—ერთი სიტყვით, ლერმონტოვი ალაფრთოვანა ყოველივე იმან, რაც აღბეჭდილია მის ნახატებსა და სურათებში, რაც აღწერილია პროზად „ჩვენი დროის გმირში“, „მწირისა“ და „დემონის“ სტროფებში.

თბილისის ჩამოსვლამდე ლერმონტოვი შეჩერდა მცხეთაში—საქართველოს ძველ დედაქალაქში. ყველას ახსოვს როგორ იწყება „მწირი“.

სადაც მტკვრისა და არაგვის წყალნი
ერთმანეთს გრგვინვით უერთებიან,
და ჩახვეულან თითქოს დებია.
იქ მონასტერი იყო; და ახლაც
მგზავრი მთებიდან შორს დაინახავს
ნანგრევი ჭიშკრის ამართულ სვეტებს,
ტაძრის კამარას და კოშკის წვეტებს.
მაგრამ საცეცხლურთ საამო ბოლი
იქ აღარ ადის ზეცისკენ სრბოლით.
გვიან საღამოს აწ აღარ ისმის
ჩვენს მლოცველ ბერთა ხმა-ლაღადისი.

მწითური კრამიტით გადახურული პატარა სახლებისა და მწვანე ვენახების თავზე აღმართულია XI საუკუნეში ნაგები სვეტიცხოვლის ტაძარი.

ლერმონტოვმა დაათვალიერა ტაძარი.

ტაძარში საკურთხეველის წინ არის უკანასკნელი ქართველი მეფეების საფლავის ქვები, სპილენძის ფირფიტებზე ამოკვეთილია რუსული წარწერა: „აქ განისვენებს მეფე ირაკლი, — წაუკითხავს ლერმონტოვს, — დაიბადა 1716 წელს, 1744 წელს ავიდა კახეთის ტახტზე, 1762 წელს ქართლისაზე. რათა შთამომავალთათვის ამ მეფის 54 წლის სახელოვანი მეფობის ხსოვნა შემოგვენახა, ხელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე I სახელით ჩვენ, საქართველოს მთავარმართებელმა მარკიზ პაულუჩიმ აღმართეთ ძეგლი ესე 1812 წელს“.

„აქ განისვენებს მეფე გიორგი, — აწერია მეორე საფლავის ქვას, — დაიბადა 1750 წელს, ქართლ-კახეთის ტახტზე ავიდა 1798 წელს, ქვეშევრდომთა კეთილდღეობისათვის 1799 წელს საქართველო რუსთა იმპერიას დაუთმო, გარდაიცვალა 1800 წელს“ და კვლავ „რათა შთამომავალთათვის სახელით აღმართეთ.....“ *

ერთი მოხუცი, ძლივს ფეხზე მდგარი,
ვინც დაავიწყდა ცასა და მიწას,
ლოდთა წარწერებს მტკრისაგან იცავს,
წარსულ დიდებას რომ გვაუწყებენ,
ან მას, თუ როდის, რომელმა მეფემ
დამძიმებულმა გვირგვინის დახრით
რუსეთს გადასცა თავისი ხალხი.

ამ სტრიქონებიდან სრულიად ნათელია, რომ „მწირის“ პირველ სტროფში ლერმონტოვი აღწერს მცხეთის სვეტიცხოველს და ირაკლი მეორისა და გიორგი მეთორმეტის საფლავებს.

მაგრამ ზეპირგადმოცემა კარგა ხანია „მწირის“ სავანედ მიიჩნევს მცხეთის მეორე ტაძარს — ჯვარს, რომელიც VII საუკუნეშია აგებული. ეს მონასტერი აზიდულია კლდოვან მთაზე მტკვრისა და არაგვის შესართავთან და ყოველი მხრიდან ჩანს. არავითარი მონაცემები არ მოგვეპოვება იმის შესა-

* А. Натроев. Мцхет и его собор Святи Пховели. Историко-археологическое описание. Тифлис, 1900, стр. 220.

ხებ, რომ ლერმონტოვი ყოფილა იქ. მაგრამ საკმარისია ჯვარზე ავიდეს კაცი, რომ უმაღლეს მიხედეს: პოეტი ყოფილა ჯვრის მონასტერში, „მწირის“ პოემის შექმნისას მას მოუგონებია ძველი ხუროთმოძღვრების ეს შესანიშნავი ძეგლი, უკვე კარგა ხნის მიტოვებული, მისი ძველი გალავნისა და კოშკების ნაშთი, კარიბჭის დანგრეული სვეტები, მალლით გადაშლილი დიდებული პანორამა.

იქიდან მოსჩანს კავკასიონიც.

ამრიგად ერთ ტაძარში მისი ყურადღება მიიპყრო ქართველი მეფეების საძვალემ, მეორეში განაცვიფრა მთელმა რომანტიკულმა გარემომ და გავერანებული მონასტრის საოცარმა ადგილმდებარეობამ. პოეტმა თავის აღწერილობაში შეაერთა მცხეთის ორი ტაძარი. ასევე ფიქრობდა აკად. ს. ჯანაშია.

ხრამში, რომელსაც თავს გადმოდგომია ეკლესია, ანკარა არაგვი შეერთვოდა მდორე და მღვრიე მტკვარს. ვით გველის პერანგი, ისე ბრწყინავდა მათი ტალღები, დაბლა; ზედ მათ შესართავთან, ისევე როგორც ახლა, მაშინაც მოჩანდა ვეებერთელა მცხეთის ტაძარი. მის გარშემო პატარა ქალაქი: პირდაპირ მთაზე ძველი ციხე-სიმაგრის ნანგრევები, წინ მტკვრის ვიწრო ხეობა, მარჯვნივ არაგვის ხეობა, ლურჯი ტყით შემოსილი და მწვანე კლდოვანი მთებით დაჩრდილული, ხოლო იქით, არაგვის ხეობის ცისფერ ნისლს გადაღმა:

მაშინ თეთრ კედლად ზე აღმართული
გადათოვლილი მთების თავები,
ფერთა ოდნავი ჩალილაგებით,
ჩნდებოდნენ ცაზე, ვით დახატულნი.
ხოლო როდესაც მზე ჩადიოდა,
ვარდის ელფერი მთაზე ღვიოდა.
იქ ყველაფერზე უფრო დიადი,
მორთული ჩალმით და ფარჩეულით,
იდგა მყინვარი თავაწეული—
კავკასიონის მეფე ზვიადი. *

ერთ-ერთ თავის სურათზე ლერმონტოვმა ნატურიდან საღებავებით დახატა საქართველოს სამხედრო გზა, ჯვრის ტა-

* „დემონი“, ნაწილი მეორე, ხანა მეოთხე, თარგმანი კ. კიკინაძისა.

ძარი და მტკვრისა და არაგვის შერთვაც, შორეული მოხაზულობა მცხეთის ტაძრისა, ერთი სიტყვით, დახატა ის ადგილები, რომლებსაც მიუძღვნა თავისი პოემის სტრიქონები. *

ბედი მწირისა

კარგი ხანია თვლიან, რომ „მწირს“ საფუძვლად დაედო მოხუცი ბერის ნაამბობი, რომელიც პოეტმა ნახა მცხეთაში. პ. ა. ვისკოვატოვმა ჯერ კიდევ 1887 წელს, დაეყრდნო რა ცნობებს, რომელიც მან მიიღო პოეტის ნათესავებისა პ. შანგიჩიისა და ხასტატოვისაგან, განაცხადა, რომ ლერმონტოვს მცხეთაში შემოეყარა ერთი განმარტოებული ბერი, ან უკეთ, მონასტრის მსახური, უკანასკნელი მკვიდრი უკვე გაუქმებული მონასტრისა. ლერმონტოვი ელაპარაკა ბერს და მისი ნაამბობით გაიგო, რომ ბერი მთიელი ყოფილა და გენერალ ერმოლოვს ერთი ექსპედიციის დროს ჯერ კიდევ ბავშვობაში ტყვედ ჩაუგდია. გენერალს იგი თან მოჰყავდა, მაგრამ რაკი ავად გახდა, მონასტერში დაუტოვებია, აქ გაიზარდა იგი. დიდი ხანი ვერ შეეჩვია მონასტერს, ნაღვლობდა და რამდენიმეჯერ სცადა კვლავ მთებში გაქცეულიყო. უკანასკნელი ასეთი ცდის შედეგი იყო ხანგრძლივი ავადმყოფობა, რომელმაც თითქმის სიკვდილის პირს მიიყვანა. როცა მორჩა, დაუდგრომელი მთიელი დაწყნარდა და მონასტერში დარჩა. მალე შეეთვისა ერთ მოხუც ბერს.

„ბერის საინტერესო და ცოცხალმა მოთხრობამ, — აგრძელებს ვისკოვატოვი; — ლერმონტოვზე შთაბეჭდილება მოახდინა, მით უმეტეს, რომ იგი შეეხო პოეტისათვის უკვე ცნობილ მოტივს. და აი, მან გადაწყვიტა გამოეყენებინა ყოველივე ის, რაც შესაფერისი იყო „აღსარებასა“ და „ბოიარინ ორშაში“ და მოქმედება ესპანეთიდან და ლიტვის საზღვრიდან საქართველოში გადმოიტანა“. **

* ნახ. ამ წიგნის მეექვსე თავი „თერგისა და არაგვის ხეობაში“.

** П. А. Висковатов. Михайл Юрьевич Лермонтов. „Исповедь“. Незданное купошеское ого стихотворение 1829-1830 гг, „Русская старина“. 1887, октябрь, стр. 124-125.

ამ მონათხრობს, რომელიც დაფუძნებულია ლერმონტოვის ნათესაების მოგონებაზე, დღემდე ექვი არ გამოუწვევია, მაგრამ ყველაფერი ამ მოთხრობაში თავიდან ბოლომდე არასწორია.

უპირველეს ყოვლისა, ვისკოვატოვს მხედველობიდან გამორჩენია, რომ ერმოლოვი კავკასიაში დანიშნეს მხოლოდ 1816 წელს. მისი პირველი ექსპედიციები კავკასიის ცენტრალურ მთიანეთში 1818—1820 წლებს მიეწერება. ამრიგად, მის მიერ ტყვედ წამოყვანილი ერთი წლის ბიჭუნა 1837 წელს, ე. ი. ლერმონტოვის ჩამოსვლისათვის, მოხუცი ვერ იქნებოდა. თუკი ბერი, რომელიც ლერმონტოვმა მცხეთაში ნახა, მართლაც მოხუცი იყო, იგი XVIII საუკუნეში უნდა დაბადებულიყო, როცა არც კავკასიის ომი იყო და არც გენერალი ერმოლოვი.

თუკი შან-გირეის და ხასტატოვს გაუგონიათ კიდეც მსგავსი რამ ბერზე, ერთი გარემოება მაინც მხედველობაშია მისაღები. მათ შემდეგ წაიკითხეს „მწირი“ („მწირის“ შავში ნახსენები იყო ერმოლოვის სახელი). და ამის გავლენით ვისკოვატოვს, როგორც ჩანს, უკვე ლერმონტოვის პოემის მიხედვით „შესწორებული“ მოგონება გადასცეს.

თუმცა ყველაზე უფრო საფიქრებელია, რომ თვითონ ვისკოვატოვს შეედგინა ეს არაღამაჯერებელი ისტორია, მას შეეძლო შეეერთებინა ორი მოთხრობა და ნათესაების მოგონებებისათვის საკუთარი მოგონებანი დაერთო. ეს, სხვათა შორის, მას საკმაოდ ხშირად ემართებოდა.

მაგრამ დავუშვათ, რომ ლერმონტოვმა მცხეთაში მართლაც ნახა მოხუცი ბერი. დავუშვათ, პოემის სიუჟეტს საფუძვლად უდევს ამ ბერის მოთხრობა იმის შესახებ, თუ როგორ გაიქცა იგი ყმაწვილობაში მონასტრიდან. მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც პოემის შემოქმედებითი ისტორია უფრო რთული აღმოჩნდებოდა, ვიდრე ეს ვისკოვატოვს წარმოედგინა. იმიტომ, რომ თუკი ლერმონტოვი თავისი ცხოვრების ისტორიას მოხუცს მოაყოლინებდა, აღარ შეიძლებოდა ამ მოხუცის მთიელად წარმოდგენა, რომელიც გენერალ ერმოლოვმა ჩაიგდო ტყვედ.

მაშინ ლერმონტოვის პოემის დედააზრიც ვერ განვითარდებოდა.

დატყვევებულმა მწირმა მხოლოდ ერთი რამ იცის — ლტოლვა თავისუფლებისაკენ, მას იზიდავს მშობლიური მთები. გადაუწყვეტია გაიგოს რად შობილა ადამიანი ამქვეყნად — საპყრობილესა თუ თავისუფალ ცხოვრებისათვის. საპყრობილე, ლერმონტოვის აზრით, მარტო მონასტერი როდია, რომელშიაც მწირი იტანჯება. საპყრობილე ანსახიერებს ნიკოლოზისა და ბენკენდორფის მთელ რეჟიმს.

ეს უკვე „აღსარება“ არაა — უბრალო პოემა მონასტერში გამომწყვდეულ ყმაწვილზე, და არც სხვა დეკორაციებში ხელახლა წარმოქმნილი „ბოიარინ ორშა“. ამ პოემის მთავარი პათოსია პროტესტი საეკლესიო კანონმდებლობის წინააღმდეგ, რომელიც ამართლებს სოციალურ უთანასწორობას და სჯის უწმინდეს ადამიანურ გრძნობებს.

„მწირი“, ესაა პოემა რუსეთის თვითმპყრობლის ტყვის შესახებ, პოემა ჭაბუკზე, რომელიც მოკლებულია თავისუფლებას და სამშობლოსაგან მოშორებით იღუპება. ესაა პოემა ლერმონტოვის თანამედროვეზე, მის ტოლზე, პოემა იმ დროის საუკეთესო ადამიანებზე.

ამიტომაც თუნდაც ლერმონტოვს მართლაც ენახა მოხუცი ბერი, მოვლენათა ქრონოლოგია, მისი ჩანაფიქრი, უპირველეს ყოვლისა, განსაზღვრულია პოეტის დამოკიდებულებით თანადროულობისადმი, კავკასიის ომისადმი, მისი თაობის ბედ-ილბლისადმი. ხოლო ნანგრევთა ძველი დარაჯი, „ერთი მოხუცი ძლივს ფეხზე მდგარი“, პოემის პირველ სტროფში იმიტომ გაჩნდება, რომ „მწირის“ ბედი მცხეთასთან დაკავშირებულიყო.

ამრიგად „მწირის“ შემოქმედებითი ისტორია ისე მართიე არაა, როგორც ეს წარმოედგინა ვისკოვატოვს. ხოლო მისი შეხედულება იმის შესახებ, რომ „აღსარებაში“, „ბოიარინ ორშაში“ და „მწირში“ ლერმონტოვმა ერთი და იგივე აბსტრაქტული სიუჟეტი დაამუშავა, თანმიმდევრობით მოქმედება ესპანეთიდან და შემდეგ ლიტვის საზღვრიდან საქართველოში გადმოიტანა, როგორც ვხედავთ, წარმოადგენს მცდარ, დაუსაბუთებელ შეხედულებას. თუმცა ეს შეხედულება დღემდე ფართოდაა გავრცელებული.

თავდაპირველად ლერმონტოვს უნდოდა თავისი პოემისა-

ნანგრევები არაგვის პირას.

ნახიტი ლეონტიძე

თვის „ბერი“ ეწოდებინა, ეს სახელი ხელნაწერის თავფურცელზე დაწერა და იქვე შენიშვნა დაურთო: „ბერი—ქართულად მონაზონი“, * მაგრამ სიტყვა ბერი არ უდგებოდა ქაბუქს, რომელიც ჯერ კიდევ არ აღკვეცილიყო მონაზვნად. ამიტომ 1840 წელს, როცა პოემა ლექსთა კრებულში შეიტანა, ლერმონტოვმა მას „მწირი“ უწოდა. ამ სიტყვასაც დაურთო განმარტება, რომ „მწირი“ ქართულ ენაზე ნიშნავს მორჩილს.

ამრიგად, მოხუცი, რომელიც ჯერ კიდევ პატარაობისას ერმოლოვს დაუტყვევებია, არ შეიძლება არსებულები. საინტერესოა, რომ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მცხეთაში აღარ არსებობდა მამათა მოქმედი მონასტერი, სადაც ერმოლოვს შეეძლო ტყვე მთიულდი გაეზარებინა. სვეტიცხოველი, — ამაზე ზემორე იყო თქმული, — საკათედრო ტაძარს წარმოადგენდა. ჯვარის საყდარში VII საუკუნიდან იყო მონასტერი, მაგრამ მეთვრამეტე საუკუნეში გააუქმეს. სამთავრო — დედათა მონასტერი იყო. ანტიოქიის ეკლესია გაუქმებული იყო, სარკინეთი ნანგრევებად იყო ქცეული, ოდესღაც ზედაზნის მთაზე, მცხეთიდან 11 კილომეტრის დაშორებით იყო მამათა მონასტერი, მაგრამ იგი ჯერ კიდევ 1705 წელს ლეკებმა ააოხრეს, ხოლო 1830 წელს იგი ნანგრევებიდა იყო. „ზედაზნის მონასტრის ნანგრევებში“ — ასე ერქვა ერთ დიდ სტატიას გაზეთ „Закавказский вестник“-ში დაბეჭდილს 1849 წელს. სტატიაში წამოყენებული იყო ამ ნანგრევების რესტავრაციის საკითხი, რომელიც არც ისე დიდი ხნის წინათ დაუტოვებიათ ლეკებს.**

ამრიგად ლერმონტოვმა მცხეთა თავისი პოემის მოქმედების ადგილად იმიტომ კი არ აირჩია, რომ აქ მოხუცი ბერი ნახა და არც იმიტომ, რომ აქ რაღაც რეალური მონასტერი არსებობდა, რომელშიაც ერმოლოვმა ტყვე ბავშვი გააზარა. ლერმონტოვმა მცხეთა იმიტომ აირჩია, რომ ეს პატარა ქალაქი მტკვრისა და არაგვის შესართავთან საშუალებ-

* Пупкинский Дом Академии Наук СССР. Рукописное отделение, ф. 534, оп. 1, № 13, XIII лермонтовская тетрадь.

** А. Натроев. Мцхет и его собор Святи Цховели. Тифлис, 1900, стр. 21. „В развалинах Зеда-Зенского монастыря“. „Закавказский вестник“, 1849, № № 20 и 21.

ბას აძლევდა თავისი ჩანაფიქრი დაეკავშირებინა არა მარტო საქართველოს ბუნებასთან, არამედ მის ისტორიასთან—ქვეყნის სიძველეების ძეგლებთან, ფიქრებთან ამ ხალხის ბედ-ილბლის შესახებ. საფლავის ქვების შესახებ ჯერ ლერმონტოვს ასე დაუწერია „მწირის“ ხელნაწერში:

ლოდთა წარწერებს მტრისაგან იცავს,
წარსულ ბრძოლებზე რომ გვაუწყებენ.

შემდეგ ლერმონტოვმა გაასწორა და დაწერა:

წარსულ დიდებას რომ გვაუწყებენ. *

პოეტმა ასე იმიტომ გადაასწორა, რომ წარსული დიდება საქართველოსი, ძველი კულტურისა და რუსთაველის ქვეყნისა, ლერმონტოვისათვის, რა თქმა უნდა, გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე მარტოოდენ სახელმოხვეჭილი ბრძოლები, რომლებშიც ქართველი ხალხი თავის მტრებს ამარცხებდა. და ერეკლე მეფის საფლავის ქვის წარწერაც ხომ წარსულ დიდებაზე ლაპარაკობდა.

„მწირის“ შავების მიხედვით

„მწირის“ შავების მიხედვით ჩვენთვის ნათელია, რომ ლერმონტოვი ფიქრობდა რუსეთთან საქართველოს შეერთების ისტორიულ აუცილებლობაზე. თავდაპირველად პოემის შესავალში ასეთი შინაარსის წინადადება იყო: მაშინ უკვე იყო საქართველო რუსთა ძალაუფლების ქვეშ, მაგრამ ჰყვოდა, შიში არ ჰქონდა მტრების, რადგან მეგობრული ხიშტები იცავდნენო.

ეს ადგილი მოწმობს იმას, რომ კავკასიის ხალხებისადმი თანაგრძნობა ხელს არ უშლიდა ლერმონტოვს რუსეთის წინსვლა კავკასიაში გაეგო, როგორც გარდაუვალი და ისტორიულად პროგრესული მოვლენა. ჩვენ ვიცით, რომ საქართველოს წინაშე ასე იდგა საკითხი: ან იგი უნდა შთაენთქა ჩამორჩენილ ფეოდალურ ქვეყნებს—შაჰის სპარსეთსა და სულთანის თურქეთს, ანდა შეერთებოდა რუსეთს. რუსეთთან შე-

* Лермонтов, т. III, стр. 420 и 432.

ერთება უზრუნველყოფდა საქართველოს საგარეო უშიშროებას და წარმოადგენდა ერთადერთ შესაძლებელ გზას მისი ეკონომიკისა და კულტურის განვითარებისათვის.

ერეკლე მეორეს კარგად ესმოდა, რომ ქართველი ხალხის სრული განადგურებისაგან დაცვა მხოლოდ რუსეთს შეეძლო, 1783 წელს მისი წარმომადგენლები იოანე მუხრანბატონი და გარსევან ჭავჭავაძე, ხოლო ეკატერინე II-ს მხრივ გენერალი პაველ პოტიომკინი გეორგიევსკში ხელს აწერენ ტრაქტატს, რომლის მიხედვით ქართველი მეფე აღიარებდა რუსეთის იმპერატორის ძალას და მფარველობას, ხოლო რუსეთის იმპერატორი თავის მხრივ კისრულობდა საქართველოს დაცვას გარეშე მტრებისაგან. *

1798 წელს ერეკლე მეორე გარდაიცვალა. საქართველოს საშინაო და საგარეო ვითარება სულ უფრო და უფრო გართულდა, მაგრამ რუსეთის მთავრობა არ ჩქარობდა თავის ვალდებულებათა განაღდებას. მაშინ გიორგი XII, საქართველოს უკანასკნელმა მეფემ, „იგრძნო რა გარდაუვალი დაღუპვა სამშობლოსა, რომელი შინა ომებითა და ხარბი მტრების მუქარით დაუძლურდა, საქართველოს ბედი რუსთ მარჯვენას შეავედრა.“**

1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიას შეუერთდა.

შემდგომი 10 წლის განმავლობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შეუერთდა სამეგრელო, იმერეთის სამეფო, აფხაზეთი და გურია. იმ ომების შედეგად, რომელსაც რუსეთი აწარმოებდა ამიერკავკასიაში თურქეთისა და სპარსეთის წინააღმდეგ, 1820-იან წლებში საქართველოსათვის უზრუნველყოფილი იქნა საგარეო მშვიდობა. გარდა ამისა, საქართველოს დაუბრუნდა მიტაცებული ტერიტორიის ნაწილი.

ამიტომ ლერმონტოვი სავსებით მართალი იყო, როცა წერდა, რომ მართალია, საქართველო რუსთა ძალაუფლების ქვეშ მოექცა, მაგრამ ჰყვოდა, შიში არ ჰქონდა მტრების,

* ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, უძველესი დროიდან ვიდრე XIX საუკუნემდე, სიმონ ჯანაშიას რედაქციით, თბილისი, 1946 წ., გვ. 419.

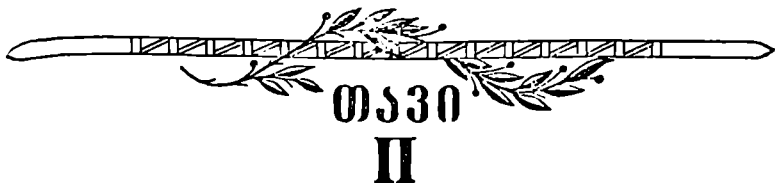
** „История Тифлиса“, „Тифлисские ведомости“, 1831, № 24, 25, 26.

რადგან მეგობრული ხიშტები იცავდნენო. მან სწორად გამოხატა რაში მდგომარეობდა მეფის რუსეთისა და საქართველოს კავშირის დადებითი მხარე, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველომ დაჰკარგა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

მაგრამ ცენზურა არასოდეს არ გაუშვებდა ამ „მაგრამს“. ამიტომ ლერმონტოვმა ორი სტრიქონი შესცვალა სხვა უფრო ზოგადი სამი სტრიქონით:

და საქართველოს გადმოეფინა
მადლი უფლისა, ტანჯული წინათ.
ჰყვოდა თავის ბალების ჩრდილში,
მტრის შემოსევის არ ჰქონდა შიში,
მას მეგობრების იცავდა ხიშტი.

უეჭველია, რომ ლერმონტოვი თავის პოემაში რუსეთსა-ქართველოს ურთიერთობას შეეხო იმიტომ, რომ ამ თემაზე უსაუბრნია საქართველოში ყოფნისას. ვისკოვატოვმა ვერ გაიგო, რომ „მწირის“ ჩანაფიქრზე გავლენა მოახდინა XVIII საუკუნის დასასრულისა და XIX საუკუნის დამდეგის საქართველოს პოლიტიკურმა ისტორიამ, კავკასიის ომის მსვლელობამ, ქართულმა საგმირო ეპოსმა და ქართული ბუნების შთაბეჭდილებამ, რომ საქართველო გახდა პოემის აღმოსავალი ორგანული ელემენტი. „აღსარების“ აბსტრაქტული ესპანეთისა და „ბოიარინ ორშას“ ლიტვის პირობით-აბსტრაქტული საზღვრებისაგან განსხვავებით პოემა „მწირში“ საქართველო ისევე, როგორც „დემონის“ უკანასკნელ რედაქციაში, არის არა პირობით-რომანტიკული დეკორაცია, არამედ რეალური ქვეყანა, რომელიც არაჩვეულებრივად კონკრეტულადაა შეცნობილი და ხორცშესხმული თავისი დროის ერთ-ერთი მოწინავე ადამიანის მიერ.

სტუმართმოყვარე სახდი

პ. ვისკოვატოვის ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ლერმონტოვი ადგილობრივ ლეგენდებს სწავლობდა, როცა დარიალის ხეობასა და არაგვის ნაპირებზე მოგზაურობდა ხან გამყოლითურთ, ხან მარტო,* თუმცა, როგორც დავინახავთ, მართალია, მაგრამ მთლიანად ალებული მაინც დამაჯერებელი არ ჩანს.

ლერმონტოვმა ქართული ენა არ იცოდა, ხოლო ადგილობრივ მცხოვრებთაგან ცოტა ვინმე თუ იყო რუსულ ენაზე მოლაპარაკე. თუკი გამყოლისაგან, რომელიც, ალბათ, რომელიმე მაქსიმ მაქსიმიჩი იქნებოდა—პირველი შეხვედრილი ადამიანი, ლერმონტოვს შეეძლო რამდენიმე ლეგენდა მოესმინა, მაგრამ ის კი შეუძლებელი იყო, რომ პოეტი ყოველმხრივ გაცნობოდა ქართულ ხალხურ პოეზიასა და ფეოდალურ-თავადურ ყოფას, რაიც ესოდენი სიზუსტითაა ასახული „დემონში“. და, მით უმეტეს, ქართული ენის უცოდინარ პოეტს არ შეეძლო გამყოლთან საუბარი საქართველოს ისტორიული ბედის შესახებ.

* П. А. Висковатов. Михайл Юрьевич Лермонтов. Неизданное юношеское его стихотворение „Исповедь“, - 1829-30 гг. „Русская старина“, 1887, № 10, стр. 124.

მაშასადამე, ლერმონტოვის გარშემო საქართველოში იყვნენ ადამიანები, რომელთა წრეშიაც იგი აკვირდებოდა ქვეყნის ყოფა-ცხოვრებას და ეცნობოდა საქართველოს ისტორიასა და ქართულ ხალხურ პოეზიას.

რადგან რაევსკისადმი მიწერილ წერილში ამაზე არავითარი ცნობა არ არის, ამიტომ საკითხი იმის შესახებ, თუ ვის ხედებოდა ლერმონტოვი ნიჟეგოროდის პოლკში ყოფნისას, უნდა გავარკვიოთ არაპირდაპირი ცნობების მიხედვით.

ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკს ბინა ჰქონდა კახეთში, ყარაღაჯის მიდამოებში, არცთუ ისე შორს წინანდლიდან — თავად ჭავჭავაძეთა მამულიდან. პოლკის შტაბ-ოფიცერი, მცირე ვადით უფროსიც კი, იყო შესანიშნავი ქართველი პოეტი ალექსანდრე გარსევანის-ძე ჭავჭავაძე.

„ნიჟეგოროდელთა შორის... გამოჩნდა თავადი ალექსანდრე გარსევანის-ძე ჭავჭავაძე და თან მოიტანა ქართულ საზოგადოებასთან დაახლოების შესაძლებლობა, — წერდა ნიჟეგოროდის პოლკის მეისტორიე ვ. პოტო.— ჭავჭავაძის პოლკში ჩამოსვლასთან ერთად სტუმართმოყვარე ქართულ საზოგადოებაში გულდია ლხინებზე ჩვენმა ნიჟეგოროდელებმაც იწყეს გამოჩენა. მათ შორის შემაკავშირებელი რგოლი იყო ქართველი კაცი და იმავე დროს ნიჟეგოროდის პოლკელი. ეს იყო სწორედ ის თავადი ჭავჭავაძე, მთელი საქართველო რომ პატივსა სცემდა, როგორც წარჩინებული გვარის შვილს, როგორც ერთ-ერთ უმამაცეს მეომარს და, რაც მთავარია, როგორც უდიდეს პოეტს, რომელსაც მშობლიურ ლიტერატურაში ბადალი არ ჰყავდა... ბუნებრივია, რომ დაახლოების პირველი ნაბიჯები იმავე თავად ჭავჭავაძის სახლში იქნა გადადგმული, მის ცნობილ მამულ წინანდალში...“*

მას შემდეგ, რაც ჭავჭავაძემ სამსახურს თავი დაანება, ეს კავშირი მცირე ხნით შესუსტდა, მაგრამ 1835 წლიდან პოლკის უფროსად ს. დ. ბეზობრაზოვის დანიშვნის შემდეგ წინანდალში სტუმრობანი განახლდა** და ნიჟეგოროდელებსაც

* В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка, т. II, СПб, 1893, стр. 152—154.

** В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка, т. IV, СПб, 1894, стр. 50.

კვლავ გულუხვად ხედებოდნენ ცნობილი პოეტის სახლში, რომლის ერთი ასული—ნინო ალექსანდრე სერგის-ძე გრიბოედოვის ქვრივი იყო.

ყველა, ვისაც კი ჰავჰავადის ნახვა ხედომია წილად, ერთხმად აღნიშნავს მის დიდ დამსახურებას კავკასიაში ჩამოსულ რუსთა და ქართულ საზოგადოებას შორის მტკიცე კავშირის დამყარების საქმეში.

„მისი შესანიშნავი ოჯახი ერთადერთი იყო თბილისში, სადაც ჩრდილოეთიდან და დასავლეთიდან ჩამოსულ სტუმრებს ხედებოდა წმინდა ქართული სტუმართმოყვარეობა, რომელიც კარგად პასუხობდა განათლებული ევროპული საზოგადოების წესებს“.*

„ვინც კი ჩამოდიოდა პეტერბურგიდან, მოხუცი თუ ახალგაზრდა, თავადის ოჯახის ხშირი სტუმარი ხდებოდა. იგი ცხოვრობდა ხელგაშლილად, უდარდელად და მზიარულად, როგორც ეს შეეფერებოდა მდიდარ ადგილობრივ მემამულესა და რუს გენერალს“.**

„ყოველდღე დიდი სტუმრობა ჰქონდათ. ვინც კი მოვიდოდა პეტერბურგიდამ გვარდიიდან და სხვა დიდკაცობა ექსპედიციაში აქ მოდიოდნენ და აქედამ... ფლიგელადიუტანტი, ლეიბ-გუსარი, პრეობრაჟენეცი და ა. შ.“***

„დიდი გარუსებული სახლი: ყოველი რუსი, ვინც გადმოვიდოდა, იმათ სახლებში იყო“****

ეს მხოლოდ ოთხია თანამედროვეების მრავალრიცხოვან მოგონებათაგან ალექსანდრე ჰავჰავადის შესახებ.

თანამედროვენი ალექსანდრე ჰავჰავადის ქართველობის რუსული კულტურის წარმომადგენლებთან სრული დაახლოების ცოცხალ რგოლს უწოდებდნენ. ამასთანავე აღნიშნავენ,

* Д. Киппани. [ა. ჰავჰავადის ნეკროლოგი]. „Кавказ“, 1846, № 5, стр. 178.

** „Воспоминания Андрея Михайловича Фадеева“. Одесса, 1897, т. II, стр. 116.

*** გრიგოლ დადიანის მოგონებანი. იხ. ს. ცაიშვილის სტატია „მასალები ალექსანდრე ჰავჰავადის ბიოგრაფიისათვის“. „ლიტერატურის მატია-ნე“, წიგნი 1-2. თბილისი, 1940, გვ. 395.

**** ქეთევან ორბელიანის მოგონებანი. იხ. ს. ცაიშვილის სტატია „მასალები ალექსანდრე ჰავჰავადის ბიოგრაფიისათვის“, იქვე, გვ. 390.

რომ ამით იგი თავისი მამის გარსევან ჭავჭავაძის საქმეს აგრძელებდა, რომელიც იყო სრულუფლებიანი ელჩი ერეკლე მეფის ეკატერინე მეორის კარზე და რომელმაც მოამზადა საქართველოს რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ შესვლის ტრაქტატი.

ალექსანდრე გარსევანის-ძე ჭავჭავაძე დაიბადა 1787 წელს პეტერბურგში. განათლება მიიღო ერთ-ერთ კერძო პანსიონსა და შემდეგ პაჟთა კორპუსში. კარგა ხანი დაჰყო რუსეთში, მონაწილეობდა 1813—1814 წლების საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში. ამასთანავე პარიზის აღებისას იყო მთავარსარდლის ბარკლაი დე ტოლის ადიუტანტი. დაიჭრა ლაიფციგთან, პარიზის მისადგომებთან. 1809 წლიდან მოკიდებული შვიდი წლის მანძილზე ჭავჭავაძე მსახურობდა ლეიბ-ჰაუსართა პოლკში, რომელიც დაბანაკებული იყო ცარსკოე სელოში.

1818 წელს პოლკოვნიკის ჩინის მქონე ჭავჭავაძე გადავიდა ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში, რომელიც მის მშობლიურ კახეთში იდგა. ამრიგად, იგი იმავე სამხედრო ნაწილებში მსახურობდა, რომლებშიაც იყო შემდეგ ლერმონტოვი.

როცა პოლკიდან გამოვიდა, ჭავჭავაძემ მიიღო ბრძანება ოფიციო ერმოლოვის განკარგულებაში, ხოლო ამის შემდეგ იგი, უკვე გენერალ-მაიორის ჩინის მქონე, სომხეთის ოლქის გამგებლად დაინიშნა.

ჭავჭავაძე იყო არა მხოლოდ ჩინებული პოეტი, არამედ ეზოპეს, ვოლტერის, რასინის, კორნელის, ლაფონტენის, ჰიუგოსა და სპარსელი ლირიკოსების მთარგმნელიც. იგი რუსულ ლიტერატურას აცნობდა ქართველებს და ერთ-ერთმა პირველთაგანმა დაიწყო პუშკინის ლექსების თარგმნა ქართულ ენაზე.* „დღემდე იმღერიან ქართველი ქალები პუშკინის რომანსებსა და სტანსებს, რომლებიც ქართულ ენაზე გადმოიტანა ალექსანდრე ჭავჭავაძემ“, — წერდა 1870-იან წლებში რუსი მოხელე კ. ბოროზდინი.**

1820—40 წლებში ჭავჭავაძიანთ სასტუმრო წარმოადგენ-

* К. Дондуа. Пушкин в грузинской литературе. Сборник статей „Пушкин в мировой литературе“. Л., 1926, стр. 107-108.

** К. Бороздин. Закавказские воспоминания. Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 год. СПб, 1885, стр. 7.

და, როგორც დავინახეთ, ქართველი და რუსი საზოგადოების კულტურული და პოლიტიკური გაერთიანების ცენტრს, და არცაა გასაკვირი, რომ მის სახლში მოდიოდნენ ხოლმე გრიბოდოვი, კიუხელბეკერი, პოლონსკი, სოლოგუბი და მხატვარი გრიგოლ გაგარინიც.*

ქავეკვაძეს უნდოდა მის უფროს ქალს ნინოს დედაქალაქური აღზრდა მიეღო და გასაზრდელად ჩააბარა იგი პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვას, რომელიც „ღირსეული, მეტად ჰკვიანი და ფრიალ განათლებული ქალი იყო“, მის სახლში „ცოდნისა და ხელოვნებისადმი სიყვარული გულთა სტუმართმოყვარეობას ერწყმოდა“.**

მაგრამ ამ ქალის შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, ვინაიდან ისე გაუგებარი იქნებოდა ზოგიერთი ფაქტი, რომელიც ეხება ლერმონტოვის ყოფნას თბილისში.

ა ხ ვ ე რ დ ო ვ ე ბ ი

პრასკოვია ნიკოლაევნა არსენიევამ ყმაწვილქალობა პეტერბურგში გაატარა და იქ ჩინებული განათლება მიიღო. წარმატებით მეცადინეობდა ფერწერასა და მუსიკაში და ძალიან ნაკითხი ქალი იყო.

1812 წლის შემდეგ იგი მითხოვდა მამაც კავკასიელ გენერალს თევდორე ესაის-ძე ახვერდოვს. 1816 წელს, საქართველოში ა. პ. ერმოლოვის დანიშვნის შემდეგ, გენერალი ახვერდოვი ცალკე ქართული პოლკის არტილერიის უფროსის თანამდებობის აღსრულებას შეუდგა. პრასკოვია ნიკოლაევნა ქმარს ჩამოყვა თბილისში და ქავეკვაძეთა ოჯახს დაუმეგობრდა. მაგრამ ახლა ირკვევა, რომ ქავეკვაძის ოჯახთან ახვერდოვებს გარდა მეგობრობისა აკავშირებდა ახლო ნათესაობა.

* ა. ქავეკვაძის შვილის პორტრეტი—გ. გაგარინის ნამუშევარი—ინახება ლენინგრადის სახელმწიფო რუსული მუზეუმის ნახატის სეკციაში, № 2922.

** П. (Бартеков). К биографии Грпбоедова. „Русский архив“, 1881, стр. 177-178.

დავით ბატონიშვილი „ახალ ისტორიაში“ წერს, რომ გენერალ-მაიორი ახვერდოვი იყო „გვართა პუპულაშვილი, ქრცხინვალელი მოსახლე სომეხი“.* იგივეს გვამცნობს მასზე კავკასიისმცოდნე ე. გ. ვეიდენბაუმი**: „წარმოშობით სომეხი, გვარად პაპულაშვილი, სოფელ ცხინვალიდან, გორის მაზრიდან, სეკუნდ-მაიორის შვილი“. „რუსულ ბიოგრაფიულ სიტყვარში“ ახვერდოვებზე ასეა ნათქვამი: „ქართველი აზნაურები, რუსთა სამსახურში შევიდნენ ანა იოანოვნას დროს, 1739 წელს“. პეტერბურგის პაჟთა კორპუსის აღზრდილების ბიოგრაფიული სიტყვარიდან ვტყობილობთ, რომ* ახვერდოვები წარმოშობით იყვნენ ძველი აზნაურული გვარიდან, ამჟამად შთამომავლობის წიგნში ჩაწერილი არიან კალუგის გუბერნიის მიხედვით.***

ახვერდოვების ფორმულარულ სიაში ნათქვამია: „კითხულობს და წერს რუსულად, ქართულად, იცის ქართული, თათრული, სომხური...“ ****

თუ ამ მონაცემებს დაეუპირისპირებთ პ. გ. ბუტკოვის გამოკვლევას „მასალები კავკასიის ახალი ისტორიისათვის 1727 წლიდან ვიდრე 1803 წლამდე“, ნათელი გახდება, რომ ახვერდოვები ეკუთვნოდნენ იმ ქართველთა რიცხვს, რომლებიც თავიანთი ნებით ემსახურებოდნენ რუსებს გილანში (გილანი აზერბაიჯანული პროვინციაა, პეტრე პირველის მიერ ჩრდილოეთ აზერბაიჯანთან შემოერთებული, მისი გარდაცვალების შემდეგ ისევ სპარსეთმა დაიბრუნა.—ი. ა). ისინი 1736 წლიდან ყიზლარში დასახლდნენ. „მიიღეს საყანე მიწები და ფულადი სახსრები დასახლებისათვის“ და ჯამაგირით გათანაბრებულ იქნენ ასტრახანის საგარნიზონო სამსახურის პოლკებთან. ზოგიერთი ამ ქართველთაგანი, 1739 წელს „ფელდ-მარშალ გრაფ მინიხის მიწვევით“, შევიდა ქართველ ჰუსართა სამ ასეულში. ეს ასეულები შედგა თავადებისა და აზნაურე-

* დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გამოსცა თამარ ლომოურმა, თბილისი, 1941 წ., გვ. 44.

** ე. გ. ვეიდენბაუმის კართოტეკა. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი.

*** О. Фрейдман. Пажи за 183 года (1711—1894). СПб, 1894, стр. 197.

**** ე. გ. ვეიდენბაუმის კართოტეკა.

ბისაგან, ვახტანგ მეექვსეს რომ გაჰყვნენ რუსეთში.* რუსთა ხელმწიფის სამსახურში შესული ყიზლარელი ქართველების რიცხვში იყო თევდორე ესაის-ძე ახვერდოვის მამაც. „ახვერდოვი ყიზლარელი იყო“, — გვაუწყებს მის შესახებ ქეთევან ორბელიანი.** იგივე დასტურდება ახვერდოვის ძმის ფორმულარით. XIX საუკუნის დამდეგს იგი იყო ყიზლარის საგარნიზონო პოლკის შეფი და ყიზლარის სიმაგრის კომენდანტი. ყიზლარში საკუთარი სახლი ჰქონდა.*** გაეიხსენოთ, რომ იმავე ყიზლარში დაიბადა ცნობილი მხედართმთავარი პეტრე ბაგრატიონი, რომლის მშობლები XVIII საუკუნეში საქართველოდან ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასახლდნენ.

როგორც ჩანს, თევდორე ესაის-ძეს და პრასკოვია ნიკოლაევენას თბილისში დასახლების შემდეგაც უხდებოდათ ყიზლარში ჩასვლა. თავისი „ჩანაწერების“ ერთ-ერთ გვერდზე 1818 წლის თარიღით ნ. ნ. მურავიოვი წერს: „დილაადრიან თბილისიდან ხაზზე გაემგზავრა გენერალ-მაიორი ახვერდოვი ოჯახითურთ.**** ერთი შეხედვით ოჯახთან ერთად საბრძოლო მოქმედებათა ხაზზე გამგზავრება სულ მთლად გასაგები ვერაა. მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ამ ხაზზე მდებარეობდა ციხე-სიმაგრე ყიზლარი, საიდანაც იყო წარმოშობით ახვერდოვი, ეს საოჯახო მგზავრობა არაერთარ გაუგებრობას აღარ გამოიწვევს.

მაგრამ ჭეჭკავაძეებისა და ახვერდოვების ნათესაობა სხვა მხრივ მოდიოდა. ნ. ნ. მურავიოვის იმავე „ჩანაწერებში“ მითითებულია, რომ ისინი ერთმანეთს ენათესავებოდნენ „ჩოლოყაელების მხრივ“.***** ისტორიკოსი ნ. ტარსაიძე დამეხმარა

* П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. СПб. 1869, т. I, стр. 155.

** ქეთევან ორბელიანის მოგონებანი. ს. ცაიშვილის ციტირებული სტატია „მასალები ალექსანდრე ჭეჭკავაძის ბიოგრაფიისათვის“, გვ. 390.

*** ა. ი. ახვერდოვის ფორმულარული სია (1804). ე. გ. ვეიდენბაუმის კართოტეკა.

**** Н. Н. Муравьев-Карский. Записки. „Русский архив“, 1889, 11, стр. 303.

***** „Из записок Н. Н. Муравьева“. „Русский архив“. 1887, 11, стр. 133.

(რისტვისაჲც მადლობას მოვახსენებ) გავრკვეულიყავი მათ ნათესაობაში, დამედგინა, რომ ფ. ი. ახვერდოვი ჭავჭავაძის მეუღლის — სალომეს დეიდაშვილი იყო. მათი დედები — ჩოლოყაშვილის ქალები — მკვიდრი დები იყვნენ.*

ახლა გასაგები ხდება, რატომ მოხდა, რომ 1820 წელს, გენერალ ახვერდოვის სიკედილის შემდეგ, მისი პირველი ცოლისაგან ნაშობი ბავშვების აპეკუნობა პრასკოვია ნიკოლაევნასთან ერთად იკისრა გენერალმა ჭავჭავაძემ. იგი მათი ახლობელი ნათესავი იყო.

ახვერდოვის დედაზე, ანა გერასიმეს ასულზე, რომელიც მეორეჯერ გენერალ-ლეიტენანტ დიმიტრი ზაქარიას-ძე ორბელიანს გაჰყვა, მურავიოვი 1810 წელს წერდა: „მოხუცი ქალი ჭკვიანია, იცვამს რუსულად, სახლი რუსულად აქვს მოწყობილი“.** ამრიგად ახვერდოვები იყვნენ ჭავჭავაძეთა, ორბელიანთა, ჩოლოყაშვილთა და იმდროინდელი სხვა კულტურული ოჯახების ნათესავები.

ქმრის გარდაცვალების შემდეგ ახვერდოვა თბილისში დარჩა, სადაც საყოველთაო პატივისცემით სარგებლობდა. თბილისში ყოფნისას გრიბოედოვი ყოველდღე დადიოდა ახვერდოვასთან. როცა 1829 წელს ნინო ჭავჭავაძე გრიბოედოვის მეუღლე გახდა, ამბობდნენ, რომ „ამას ხელი შეუწყო პრასკოვია ნიკოლაევნამ“. გრიბოედოვს წრფელი მეგობრული გრძნობით უყვარდა ახვერდოვა და მას ნინოს მეორე დედას ეძახდა. „ჩვენ ორივეს ისე გვიყვარხართ, როგორც სათნო დედა, — წერდა იგი ახვერდოვას ირანიდან. — თქვენი შვილები ჩვენა ვართ — მე და ნინო“.**

1820-იანი წლების დამდეგს ახვერდოვების სახლში ხშირად დადიოდა ვილჰელმ კიუხელბეკერი, რომელიც იმხანად

* ანა გერასიმეს ასული ჩოლოყაშვილის პირველი ქმარი იყო იესე ვასილის-ძე ახვერდოვი; მისი შვილი იყო თევდორე ესაის-ძე; ანასტასია გერასიმეს ასული ჩოლოყაშვილი ივანე ორბელიანის — სარდლის ცოლი იყო. მისი ქალი იყო სალომე ორბელიანი, ალექსანდრე ჭავჭავაძის მეუღლე.

** „Из записок Н. Н. Муравьева“, „Русский архив“, 1886, II, стр. 24.

*** А. С. Грибоедов. Письмо к П. Н. Ахвердовой от 24 июня 1828 г.

თბილისში მსახურობდა. მგზნებარე მეგობრობა ახვერდოვასადმი მთელი ცხოვრება გაჰყვა კიუხელბეკერს. სვეაბორგის საპატიმროში ყოფნისას, პატიმრობის მეშვიდე წელს, კიუხელბეკერი სიხარულით აღნიშნავს თავის დღიურში: „მივიღე დედის წერილი, ჩემთვის ძალზე სასიხარულოა, რომ იგი ყოფილა ჩემს მეგობარ პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვასთან, როგორც კი გაუგია ახვერდოვას პეტერბურგში ყოფნა“.*

„ხვდებით თუ არა პრასკოვია ნიკოლაევნას? — ეკითხებოდა კიუხელბეკერი თავის დისწულს ნ. გ. გლინკას იმავე სვეაბორგიდან მოწერილ 1834 წლის 21 აგვისტოს წერილში. — სად გაატარებს ამ ზაფხულს, ნუთუ ქალაქში?“ (იგულისხმება პეტერბურგი — ი. ა.).**

„პრასკოვია ნიკოლაევნას გადაეცით ჩემი უმდაბლესი სალამი“, — ავალებს იგი მეორე დისწულს — ა. გ. გლინკას ერთი თვის შემდეგ.***

1881 წელს ახვერდოვას ერთადერთმა ქალმა დარია ფეოდოროვნამ, ქმრის გვარით ხარლამოვამ, სწორედ იმ პატარა „დაშინკამ“, რომლის შესახებაც სწერდა ახვერდოვას გრიბოედოვი და სთხოვდა „ნაზად დაეკონა გოგონა“, პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკას გადასცა დედამისის 9 წერილი. ეს იყო გრიბოედოვის წერილები, რომლებიც პ. ი. ბარტენევმა იმავე წელს გამოსცა თავისი „Русский архив“-ის ფურცლებზე და თან მოკლე შენიშვნა დაურთო თვით ხარლამოვას. ნათქვამიდან.**** ოცი წლის შემდეგ, 1901 წელს, ხარლამოვას ესაუბრა გრიბოედოვის ბიოგრაფი ნ. ვ. შალომიტოვი. მისგან მიღებული ცნობები მან გამოიყენა თავის სტატიაში — „გრიბოედოვი და მუსიკა“.***** ამ მცირე ცნობებით, რომელიც

* „Дневник В. К. Кюхельбекера“. „Прибой“, Л., 1929, стр. 38. 1832 წლის 30 იანვრის ჩანაწერი.

** ვ. კ. კიუხელბეკერის გამოუქვეყნებელი წერილი ა. ე. ბურცევის კოლექციიდან, აღმოჩენილი ქ. აქტიუბინსკში. ცენტრალური სახელმწიფო ლიტერატურული არქივი.

*** ვ. კ. კიუხელბეკერის გამოუქვეყნებელი წერილი ვ. ი. ნეიშტადტის კოლექციიდან (მოსკოვი).

**** Письма А. С. Грибоедова к П. Н. Ахвердовой. „Русский архив“. 1881, II стр. 178—186.

***** Н. В. Шаохмытов. Грибоедов и музыка. „Исторический восток“, 1910, VI, стр. 865—883.

ახვერდოვას ქალიდანაა მიღებული, ამოიწურა ის კნინი რამ, რაც ჩვენ პრასკოვია ნიკოლაევნას შესახებ ვიცით, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რამდენიმე ხსენებას ნ. ნ. მურავიოვ-კარსკის „ჩანაწერებში“. ამ უკანასკნელმა ცოლად შეირთო ახვერდოვას გერი.

ამასთანავე მოსკოვში, ა. ა. ბახრუშინის სახელობის სახელმწიფო თეატრალურ ინსტიტუტში, ინახება დ. ფ. ხარლამოვას გამოუქვეყნებელი მოგონებანი. მოგონებებს უჭირავს 7 ფურცელი, ეწოდება: „კიდევ რამდენიმე სიტყვა გრიბოდოვზე“.*

ეს მოგონებანი ავსებენ მას, რაც ახვერდოვას ქალმა თავის დროზე გრიბოდოვის შესახებ უამბო ბარტენევსა და შალომიტოვს და, რაც მთავარია, მოგონებებში ენახულობთ სრულიად უცნობ ფაქტებს ახვერდოვასა და ქავკავაძეების ოჯახის მეგობრობის შესახებ. ეს მოგონებანი ჩაწერილია 1901 წელს 84 წლის მოხუცის კარნახით, ჩაწერილია მისი ქალის მ. ნ. შმიდტის მიერ, რადგან ხარლამოვას მხედველობა ძალზე შესუსტებოდა, ხელიც გაუგებარი გახდომოდა. ამრიგად, ეს ჩანაწერები იწერებოდა სამოცდაათი წლის შემდეგ მომხდარი ამბებიდან, რაც გვავალებს განსაკუთრებული სიფრთხილით მოვეკიდოთ ამ მოგონებებს.

მიუხედავად ამისა, ამ დოკუმენტის უტყუარობა ექვს არ იწვევს. ეს ასეა უპირველეს ყოვლისა იმიტომ, რომ იმ ნაწილში, რომელიც ეხება ახვერდოვას და მის დამოკიდებულებას გრიბოდოვისადმი, ხარლამოვა ძირითადად იმეორებს იმ ფაქტებს, რაც მან ოცი წლის წინათ გადასცა ბარტენევს. ამ ფაქტებს დღემდე არავისი დაეკეება არ გამოუწვევია.

შემდეგ: მნიშვნელოვანია აღვნიშნოთ, რომ მოგონებებში ხარლამოვა აღწერს მხოლოდ ბავშვობის შთაბეჭდილებებს და ამასთანავე არა ერთგზის შეახსენებს მკითხველს, რატომაც ეს შთაბეჭდილებანი ასე შეზღუდული. „სამწუხაროდ, — წერს იგი, — ამ ამბების დროს სულ მთლად პატარა ვიყავი“. „ეს მხოლოდ სხვათა ნაამბობიდან ვიცი“. „სამწუხაროდ, მე უმ-

* დ. ხ(არლამოვა). კიდევ რამდენიმე სიტყვა გრიბოდოვზე. ზელნაწერი. ა. ა. ბახრუშინის სახელობის სახელმწიფო თეატრალური მუზეუმი. შიფრი ტმ 163494. იხ. დამატება ამ წიგნის ბოლოს, გვ 241-250.

ცროს თაობას ვეკუთვნოდი და ამიტომ მხოლოდ ის მახსოვს, რაც ჩვენ, ბავშვებს, გვეხებოდა და უფროსთა ნაამბობიდან არაფრის მოყოლა არ შემიძლია“, — და ა. შ.

და მართლაც, უფროსების ნაამბობიდან იგი ერთ სიტყვა-საც არ გადმოგვცემს, მით უფრო მეტი საფუძველი გვაქვს დაუფჯეროთ მას, როცა იგი წერს, რომ თბილისში ახვერდოვებს ჰქონდათ „მთის ფერდობზე, სალილაკის ღელესთან (ე.ი. სოლოლაკის ნაკადულთან.—ი. ა.) სახლი და შესანიშნავი ზღაპრული ბაღი“.

„აქაური ვენახებიდან საუკეთესოა, — ადასტურებს თანამედროვე, რომელიც 1828 წელს თბილისში ყოფილა, — არტილერიის ყოფილი უფროსის ახვერდოვის ვენახი“. *

„თავად ალექსანდრე გარსევანის-ძე ქავეჟავაძეს, — განაგრძობს ხარლამოვა, — რომელიც დედაჩემთან ერთად ჩემი დის სოფის და ძმის ეგორუშკას აპეკუნი იყო, ეჭირა არცთუ ისე დიდი ფლიგელი ჩვენი სახლის გვერდით. აქ ცხოვრობდნენ თავადის დედა, მეუღლე კნეინა სალომე და შვილები ნინო, კატენკა და დავითი. გოგოები მთელი ღლეობით ჩვენთან იყვნენ ხოლმე, ხოლო კატინკა კიდევაც ცხოვრობდა ჩვენსა. მე, მას და გუვერნანტ ქალს ნადეჟდა აფანასევნას ერთი ოთახი გვქონდა. ეს ის გუვერნანტი ქალია, რომელსაც გრიბოედოვმა დედაჩემისადმი მიწერილ წერილში მოკითხვათა მთელი აკაფისტო უძღვნა. ზაფხულობით ხშირად დავდიოდით ქავეჟავაძეთა შესანიშნავ მამულში — წინანდალში, მოგზაურობისას 20 ჯარისკაცისაგან მაინც შედგენილი ამაღლა გვახლდა მთიელების თავდასხმის საშიშროების გამო. თავადი სხვებზე ნაკლებად მახსოვს. იგი ხშირად სახლში არ იყო, ხოლო ერევნის დაპყრობის შემდეგ იქაური გუბერნატორი შეიქნა, მაგრამ მისი ოჯახი თბილისში დარჩა“.

ეკვი არაა, რომ თორმეტი წლის ხარლამოვას შეეძლო ყოველივე ეს მშვენიერად ცოდნოდა და დაემახსოვრებინა. ამის გარდა, მისი ცნობები დასტურდება სხვა არაპირდაპირი მონაცემებით.

* „Из воспоминаний и впечатлений покойника“. „Библиотека для чтения“. 1848, т. 86, отд. III, стр. 52.

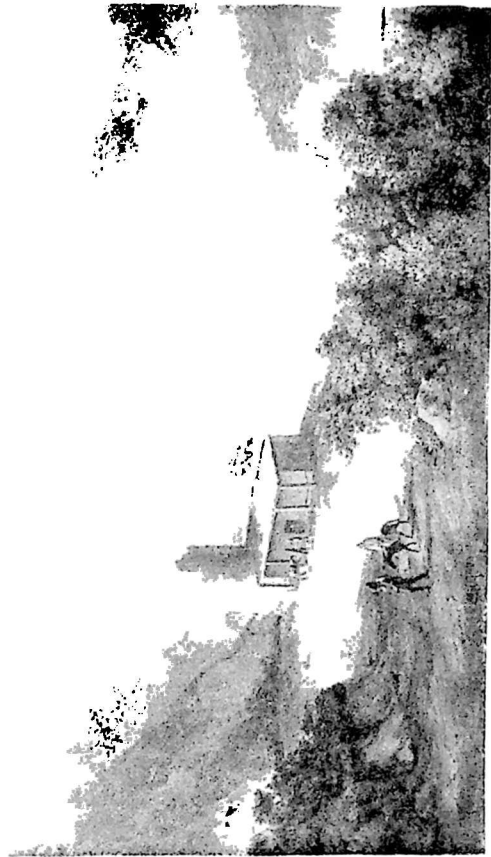
თავისი „ჩანაწერების“ ერთ-ერთ ადგილას ნ. მურავიოვ-კარსკი იგონებს, როგორ აცილებდა ერთხელ ა. ჭავჭავაძეს შინამდე (სახლობდა თავად ახვერდოვის ახლოს), როგორ გააქენეს ცხენები და მივიდნენ მთასთან, რომლის ძირს იყო ეს სახლები და როგორ გადავიდა პატარა ხიდი, გაღებული ამ სახლების გამყოფ არხზე მას შემდეგ, რაც ჭავჭავაძეს გამოემშვიდობა. *

შევადაროთ ეს მონათხრობები ხარლამოვას მოგონებების ტექსტს. იგი ამბობს, რომ მათი სახლი, მას შემდეგ, რაც ისინი წამოვიდნენ თბილისიდან, „ხაზინამ შეისყიდა კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტისათვის“. თუ თბილისის გეგმებს გადავავლებთ თვალს, გეგმებს შედგენილს გასული საუკუნის პირველ ნახევარში, დავინახავთ, რომ კეთილშობილ ქალთა სახაზინო ინსტიტუტი მართლაც მდებარეობდა საღვთაისის ქუჩაზე (ახლანდელი ენგელსის ქუჩის ზემო ნაწილი). ** გეგმებზე აღნიშნულია არა აა. ტოვრცელი ბაღი, გადაჭიმული ახლანდელ ლერმონტოვის ქუჩამდე (ამ ქუჩაზე მაშინ ჩამოდიოდა სოლოლაკის დელე), არამედ აღნიშნულია სახლებიც და ამ ორი სახლის გამყოფი არხიც კი. ასვერდოვების სამცხობელის ეკირა სივრცე, რომელიც შემდეგ დაიჭირა სერგეევის ქუჩისა (დღევანდელი მაჩაბლის ქუჩა) და ლაბორატორიის ქუჩის კვარტალის სახლებმა. ლაბორატორიის ქუჩა (ამჟამად ძერჟინსკის ქუჩა) 1840-იან წლებში ჰყვეთდა სოლოლაკს და თვით მთის პირამდე მიდიოდა. სხვა სიტყვით რომ ვთქვათ, ახვერდოვებისა და ჭავჭავაძეების სახლები იმ ადგილას იდგა, საცა ახლა საქართველოს მწერალთა კავშირის სახლია. ხოლო ამ სახლსუკანა ბაღი წარმოადგენს ახვერდოვების ყოფილი ბაღის ნაწილს.

ეს კიდევ ერთი ფაქტით დასტურდება: მურავიოვს უნდოდა ახლო ყოფილიყო თავის საცოლესთან, სოფი ახვერდოვასთან, და ამიტომ „დაიჭირა პატარა სახლი მისი სახლის

* Н. Н. Муравьев - Карсский. Записки. „Русский архив“, 1889, 9, стр. 65.

** План г. Тифлиса с окрестностью. Составлен и гравирован при Генеральном штабе отд. Кавказского корпуса в 1850 году. „Кавказский Календарь на 1851 год“-ის დამატება.

საქართველოს სამხედრო გზა მცხეთა-თბილისი

სურათი ლერმონტოვის

ახლოს, კათოლიკეების სასაფლაოსთან, ქალაქგარეთ, ცალკე.* კათოლიკეთა სასაფლაო მართლაც ახლო იყო. იგი იწყებოდა იმ ადგილიდან, საცა ახლა ლერმონტოვის და მახარაძის ქუჩის კუთხეა და გადაჭიმული იყო დღევანდელი ჯაფარიძის ქუჩისაკენ. ასე, რომ მურავიოვი ცხოვრობდა იქ, საცა ახლა ხელოვნების მუშაკთა სახლია და ხელოვნების მუშაკთა სახლი ხომ იქვეა, სადაც მწერალთა კავშირია. ამ რაიონს მაშინ კლდის უბანი ერქვა.

აი, აქ, ახვერდოვების სახლში, რომელიც მთის ძირას მდებარეობდა, ყოველდღე დადიოდა გრიბოედოვი 1820-იან წლებში. „ჩვენსა ჩაისახა და განვითარდა მისი სიყვარული თავად ჭავჭავაძის ასულისადმი, ჩვენს სახლში იგი ბედნიერი სასიძო შეიქნა და ერთი ხნით დაივიწყა თავისი იპოხონდრია“.

კარგა ხნით თბილისში არყოფნის შემდეგ გრიბოედოვი ქალაქში დაბრუნდა და თითქმის ყოველდღე სადილობდა ახვერდოვებთან, ხოლო სადილის შემდეგ ბავშვებისათვის უკრავდა საცეკვაოებს. „ბავშვები კი ჩვენსა ძალიან ბევრი იყო, იმდენი, რომ ერთ პატარა პანსიონს შეადგენდა — ორი ასაკის; უფროს თაობას ეკუთვნოდნენ: მამაჩემის უფროსი ქალიშვილი, პირველი ცოლისაგან ნაშობი, სოფია თევდორეს ასული, შემდეგში რომ ნ. ნ. მურავიოვ-კარსკიზე გათხოვდა, ჩემი ძმა იავორ თევდორეს-ძე, მამის ღარიბი ძმისწული ანა ანდრიას ასული ახვერდოვა, მოდიოდნენ საერთო სწავლისათვის ცნობილი თავადის ასული ნინო ჭავჭავაძე, თავადის ქალი მარია ივანეს ასული (მაიკო ორბელიანი), თავადის ქალი ეკატერინე ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე, შემდეგში რომ დადიან-მინგრელსკის ცოლი შეიქნა, თავადის ქალი სოფიო ივანეს ასული (სოფიკო) ორბელიანი, ვარინკა თუმანოვა და მე უმცროს თაობას შევადგენდით“.

ამრიგად, ნათელი ხდება, რომ ახვერდოვებისა და ჭავჭავაძეების ოჯახს არა მარტო ახლო მეგობრობა აკავშირებდა, არამედ ეს ორი ოჯახი თითქმის ერთ სახლად ცხოვრობდა და ყოველდღიური ურთიერთობა ჰქონდათ.

* Н. Н. Муравьев-Карсский. Записки. „Русский архив“, 1889, 9, стр. 66-67.

„ლიბერალური სამოქალაქო ახალგაზრდობაც მომავალ დეკაბრისტთაგან, — გვაუწყებს ხარლამოვა, — ჩამოდიოდა კავკასიაში და ესტუმრებოდა ხოლმე დედაჩემს, განსაკუთრებით ხშირად ვ. კ. კიუხელბეკერი — ჩვენი ოჯახის ძველთაძველი მეგობარი“.

ეს შენიშვნა გვაფიქრებინებს, რომ ახვერდოვა ჯერ კიდევ პეტერბურგში ყოფნისას იცნობდა კიუხელბეკერს. გავიხსენოთ ციტირებული ადგილები კიუხელბეკერის წერილებიდან, რომლებიც მოწმობენ, რომ კიუხელბეკერის პატიმრობის დროს მის დედასა და დისწულებს — გლინკებს მიმოსვლა აქვთ ახვერდოვასთან. ამის ახსნა მარტო თბილისის ნაცნობობით ვერ მოხერხდება.

„25 წლის შემდეგ ბევრი, ვინც ოდნავ მაინც იყო გარეული დეკაბრისტების ამბოხში, კავკასიას გაგზავნეს ჭკუის გასამზეურებლად“. ხარლამოვას მხოლოდ ორი მათგანის გვარი დაუმახსოვრებია: რინკევიჩი და ისკრიცკი.

თავისი დედის მეგობართა შორის, რომლებიც თითქმის ყოველდღე მოდიოდნენ მის სახლში, ხარლამოვა ასახელებს თავად ალექსანდრე არკადის-ძე სუვოროვს. თუმცა მოგონებათა ავტორი არას გვატყობინებს მის შესახებ, მაგრამ ამისა და მიუხედავად გასაგებია, საიდან მოდის ეს მეგობრობა.

ალექსანდრე არკადის-ძე სუვოროვი იყო შვილიშვილი დიდი მხედართმთავრისა, ხოლო პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვას მამა, სახელმოხვეჭილი გენერალი ნიკ. დიმ. არსენიევი ერთ დროს ა. ვ. სუვოროვთან მსახურობდა შტაბის უფროსად, მასთან ერთად მონაწილეობდა იზმაილის აღებაში და პოლონეთის ბრძოლებში, გარდაიცვალა 1796 წელს ბრძოლებში მიღებული კრილობებისაგან.

იზმაილის აღებაში მონაწილეობისათვის არსენიევს მესამე ხარისხის წმიდა გიორგის ჯვარი ჰქონდა. ბაირონი თავის „დონ-ჟუანში“ ასახელებს რა დიდი სუვოროვის უახლოეს თანამებრძოლებს, მათ შორის მოიხსენიებს არსენიევსაც.*

როცა ა. ა. სუვოროვი თბილისში ჩამოვიდა, ცხადია, მას

* В. С. Арсеньев. Предки и родственники М. Ю. Лермонтова со стороны Арсеньевых. Телнაწერი.

არ შეეძლო გვერდი აევლო ახვერდოვას სახლისათვის. ამ-რიგად, ჩვენ კვლავ გვეძლევა საშუალება მიკვლევულ მოგონებათა უეპველობა ვირწმუნოთ.

ალექსანდრე არკადის-ძე სუფოროვს ხარლამოვა „მიაკუთ-ნებდა ბრწყინვალე სამხედრო ახალგაზრდობის ნალებს“, რო-მელსაც კავკასიისაკენ ეწეოდა მოლა და პატივმოყვარეობის გრძნობა. ხარლამოვას არ შეეძლო სცოდნოდა, რომ 1826 წელს სუფოროვის შვილიშვილი კავკასიის კორპუსში გამო-გზავნეს იმის გამო, რომ იგი დეკაბრისტების საილუმლო საზოგადოებასთან იყო დაკავშირებული.*

ხარლამოვა ასახელებს ახვერდოვას სხვა ჰუმანიტარული სტუმრე-ბის გვარებსაც — ერმოლოვის ადიუტანტს გრაფ სამუილოვს, ოფიცერებს: ბუტურლინს, ვერეგინებს, სიმბორსკის და არსე-ნიევს. მართლაც, ყველა ესენი ამ პერიოდში ან ცხოვრობდნენ თბილისში, ან ხშირად ჩამოდიოდნენ აქ. ხარლამოვას ცნო-ბები ძალიან ზუსტია.

მაგრამ აი კიდევ ახალი მნიშვნელოვანი ცნობა:

„1829 წლის ახლო ხანებში გვესტუმრა და ჩვენსა ისა-დილა ალექსანდრე სერგის-ძე პუშკინმაც. მე ის ძალიან კარ-გად მახსოვს, თუმცა ეს იყო ჩვენთვის ბუნდოვან დროს — გრიბოედოვის გარდაცვალების შემდეგ“.

იმის შესახებ, რომ პუშკინი სადილად იყო დედამისთან, ხარლამოვამ უამბო შალომიტოვს. შალომიტოვს თავის სტატი-აში მოჰყავს ხარლამოვას ეს სიტყვები. საკვირველია, რომ ეს ცნობა გამოეპარათ პუშკინისმცოდნეებს. არც ერთ, ჩვენ-თვის ცნობილ შრომაში პუშკინის შესახებ არაა ეს ცნობა გამოყენებული და არც უარყოფილი. ეს ცნობა, როგორც ჩანს, უცნობია იმ ავტორებისთვისაც კი, რომლებსაც ეკუთ-ვნის გამოკვლევები საქართველოსთან პუშკინის კავშირის შესახებ.

გასაგებია, რომ ხარლამოვას ამ ცნობას დიდი სიფრთხი-ლით უნდა მოეყიდიოთ. ერთია, როცა იგი ჰყვება, თუ სად მდებარეობდა სახლი, რომელშიც მას ბავშვობა გაუტარებია,

* Алфавит декабристов. Восстание декабристов. Материалы, т. VIII, под редакцией и с примечаниями Б. Л. Модзалевского и А. А. Славерса. Л., ГИЗ, стр. 180 и 398.

და სხვა ამბავია, როცა იგი 70 წლის შემდეგ იგონებს პუშკინს.

მაგრამ აქაც ყურადღებას იპყრობს ერთი დეტალი, რომელიც ამ ფაქტის უტყუარობას მოწმობს. ხარლამოვა წერს, რომ პუშკინი მათ ეწვია „1829 წლის ახლო ხანებში“. აქედან ნათელია, რომ პუშკინის ჩამოსვლის დროს იგი მეხსიერებით აღადგენს და არა წერილობითი ფაქტებით. ეს მისთვის დაკავშირებულია კიდევ უფრო მნიშვნელოვან ამბავთან: „ეს იყო ჩვენთვის ბუნდოვან დროს — გრიბოედოვის სიკვდილის შემდეგ“. ხოლო 1830 წლით, როგორც დავინახეთ, საერთოდ იფარგლება მისი ცხოვრების თბილისური პერიოდი. ამიტომ ასეთი არცთუ ისე ზუსტი თარიღი — „1829 წლის ახლო ხანებში“ — ამ შემთხვევაში უფრო სანდოა, ვინემ ზუსტი. მით უმეტეს ხარლამოვა ჰყვება ისეთ რასმე, რაც შემდეგში არა ერთგზის შეეძლო დედის საშუალებით შეემოწმებინა. ხოლო პრასკოვია ნიკოლაევნა გარდაიცვალა უკვე მოხუცებული 1851 წელს, როცა თვითონ ხარლამოვა იყო არა 12 წლისა, არამედ 34-სა.

ამასთანავე ახვერდოვებთან პუშკინის სტუმრობა პოეტის ბიოგრაფიის არც ერთი ჩვენთვის ცნობილი ფაქტით არ უარიყოფა. პირიქით, მათი შეხვედრა ბუნებრივი ჩანს და გარდაუვალიც კი.

„თბილისში თითქმის ორი კვირა დაეყავი, — წერს პუშკინი, — გავეცანი იქაურ საზოგადოებას“. *

ერზრუმიდან მომავალმა პუშკინმა კვლავ ჩამოიარა თბილისში პირველ აგვისტოს. „აქ დაერჩი რამდენიმე დღე თავაზიან და მხიარულ საზოგადოებაში, — აღნიშნავს იგი, — რამდენიმე საღამო ბალებში გავატარე მუსიკისა და ქართული სიმღერების მოსმენაში“. **

ვისთან შეეძლო ყოფნა პუშკინს? რა საზოგადოებას გაეცნო? „გამგზავრებაში“ იგი მხოლოდ „თბილისური უწყებების“ რედაქტორს სანკოვსკის და გენერალ-გუბერნატორს სტრეკალოვს ასახელებს.

* პუშკინი. ერზრუმს მგზავრობა 1829 წლის ლაშქრობის დროს. თავი მეორე.

** იქვე, თავი მეხუთე.

მაგრამ პუშკინის თანამედროვე კ. ი. სავოსტიანოვის მოგონებებიდან ცნობილია— „ყველა, ვისაც კი ამის საშუალება ჰქონდა, აწყობდა მის საპატივცემულოდ ზეიმს, სადილს, საღამოს ან საუზმეს“. *

ასეთ ვითარებაში როგორ შეეძლო პუშკინს არ შეხვედროდა ახვერდოვას, რომლის სახლი, როგორც სამართლიანად ირწმუნება ხარლამოვა, „მთელი ათი წლის განმავლობაში თბილისის კულტურული საზოგადოების თავშესაყარს წარმოადგენდა“.

მართალია, პუშკინი ჩამოვიდა თბილისში გრიბოედოვის სიკვდილის შემდეგ, მაშინ, როცა, ხარლამოვას სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მათი სახლი თითქოს გლოვის სუდარაში გახვეულიყო“ და აქედან გასაგებია, რომ ჭაქვაჟაძეების სახლში არაეის ეცალა საგანგებო სადილებისათვის, მაგრამ ირკვევა, რომ ამ დროს ისინი ახვერდოვებთან ერთად აღარ ცხოვრობდნენ. „თავრიზიდან ჩამოსვლის შემდეგ ნინა ალექსანდროვნა თავისი ნათესავეებითურთ უკვე ჩვენს ფლიგელში კი არ დასახლდა, არამედ ქალაქში“.

პუშკინმა „მგზავრობაში“ არ დაასახელა ისინი, ვისთანაც გაატარა „რამდენიმე საღამო მუსიკასა და ქართულ სიმღერებში“. ეს იმიტომ, რომ მისი თბილისელი ნაცნობებისაგან ბევრი აღმოჩნდა 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, რომელნიც 1836 წლისათვის, როცა „მგზავრობა“ გამოქვეყნდა, შერისხული იყვნენ. მაგრამ სრულიად მართალნი არიან მკვლევარნი, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ იმ დღეებში, როცა დაქვრივებული ნინო გრიბოედოვა და ძაძით მოსილი ჭაქვაჟაძეები გრიბოედოვის ნეშტის ჩამოსვენებას ელოდნენ, იმქამად თბილისში მყოფ პუშკინს არ შეეძლო არ მისულიყო მათთან, რათა თავისი თანაგრძნობა გამოეხატა. ამრიგად უნდა გაცნობოდა იგი გრიბოედოვის სიმამრსა და ქვრივს. **

* „Рассказ К. И. Савостьянова о встречах с Пушкиным в 1829 и 1833 годах“. Сообщил А. Достоевский. „Пушкин и его современники“, вып. 37-й, Л., изд. Академии Наук СССР, 1928, стр. 144—151.

** შეად. И. Енколопов. Пушкин на Кавказе. Тбилиси, изд. „Заря Востока“, 1938, стр. 87-88.

Л. Асатиани. Пушкин и грузинская культура. Тбилиси, изд. „Заря Востока“, 1949, стр. 32.

ეს შეხედულება, ისევე, როგორც ბევრი სხვა მნიშვნელოვანი მოსაზრება რუსეთ-საქართველოს კულტურული კავშირის შესახებ ეკუთვნის პოეტ-აკადემიკოსს გიორგი ლეონიძეს.

დ. ფ. ხარლამოვას მოგონებანი ადასტურებს გ. ლეონიძის ვარაუდის შესაძლებლობას და ამტკიცებს, რომ პუშკინმა „მგზავრობაში“ თბილისის აღწერისას შეგნებულად არ მოიხსენია არავინ, გარდა ოფიციალური პირებისა, მათ რიცხვში ახვერდოვაც. სხვათა შორის, როცა პუშკინი მოგონებებზე მუშაობდა, ახვერდოვა უკვე საქართველოში აღარ ცხოვრობდა.

მასთან საუბარი პუშკინმა „მგზავრობის“ იმ ადგილს მოიხსენია, სადაც მოთხრობილია იმაზე, თუ როგორ შეხვდა პუშკინი გრიბოედოვის გვამს. სწორედ ახვერდოვასაგან შეეძლო გაეგო მას გრიბოედოვის ცხოვრების იმ დროის ამბები, „როცა იგი საქართველოში ჩამოვიდა და ის შეირთო, ვინც უყვარდა“, დაწერილებით გაეგო „მისი მშფოთვარე ცხოვრების უკანასკნელი წლებისა და სიკვდილის შესახებ“, „როცა სასიკვდილო ლახვარი ჩაეცა გაბედულ და უთანასწორო ბრძოლაში“. შეეკვლია, რომ გრიბოედოვის „ძველ მეგობარ ქალს“ უნდა ეამბნა პოეტისათვის თავისი აღზრდილის შესახებ და „თავად კავკავაძეზეც“ (ასე უწოდებს მას პუშკინი „მგზავრობის“ შავ ხელნაწერებში). *

1830 წლის მაისში პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვამ სამუდამოდ დასტოვა თბილისი და რუსეთში დაბრუნდა. ესეც ჩვენთვის სრულიად ახალი ცნობაა. აქამდე მიღებული იყო (და მეც ვიმეორებდი ამ შეცდომას), რომ ახვერდოვა თბილისში ცხოვრობდა თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ წლებამდე. არავის მოფიქრებია, რომ თავისი უკანასკნელი 20 წელი ახვერდოვამ პეტერბურგში გაატარა და რომ მასზე ცნობები ლენინგრადის არქივებში უნდა შეგროვდეს. **

* Пушкин. Полное собрание сочинений. Изд. Академии Наук СССР, 1940, т. 8, полутом 2, стр. 1025.

** 1832 წელს ახვერდოვა იყო პეტერბურგში (ვ. კ. კიუხელბეკერის დღიური), აქ ინახულა იგი 1883 წელს ნ. მურავიოვმა („Русский архив“, 1894, II, стр. 511 и 527). 1834 წლის ზაფხული, როგორც ამას კიუხელბეკერის წერილი გვამცნობს, მან ქალაქში გაატარა, ხოლო 1835 წლის ზაფხული—ცარსკოე სელოში („Русский архив“, 1894, III, стр. 375 и 419). იქ იმ დროს ლეიბ-ჰუსარად მსახურობდა ლერმონტოვი.

ხარლამოვას მოგონებებში, ჩვენთვის, ეგონებ, ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია ის ცნობა, რომ ახვერდოვების რუსეთში გადასახლების შემდეგაც მათი კავშირი ქავჭავაძეების ოჯახთან არ შეწყვეტილა. ხარლამოვა ამბობს, რომ მთელი სიცოცხლის მანძილზე მეგობრულ ურთიერთობაში იყო ქავჭავაძის უმცროს ქალთან ეკატერინესთან, და თუმცა დიდი ხანი არ ენახათ ერთმანეთი, სიკვდილამდე არ შეუწყვეტიათ მიწერ-მოწერა.

ამრიგად, ცხადია, რომ პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვა კვლავ მეგობრულ ურთიერთობაში იყო თავის თბილისელ მეგობრებთან. და როცა ქავჭავაძის შვილი, დავითი, პეტერბურგში ჩავიდა გვარდიის პოდპრაპორშჩიკებისა და კავალერიის იუნკერთა სკოლაში შესასვლელად* (შენიშნავთ, რომ ამ სკოლაშივე სწავლობდა ლერმონტოვი), ახვერდოვას იგი უნდა მიეღო როგორც ნათესავი.

მაგრამ არის უფრო მნიშვნელოვანი ფაქტები. 1834—36 წლებში პეტერბურგში იყო თვით ალექსანდრე ქავჭავაძე. იმის შესახებ, თუ რა ვითარებაში ჩავიდა იგი იქ, ჩვენ დაწერილებით ქვემოთ მოგვიხდება ლაპარაკი. ამ შემთხვევაში, მთავარია აღინიშნოს, რომ დედაქალაქში ყოფნისას პოეტი სულ მუდამ ხვდებოდა ახვერდოვას, კვლავ ძველებურად მეგობრობდა მასთან.

პეტერბურგშიაც კი ახვერდოვა იგებდა თბილისურ ახალ ამბებს და იმდენად იყო აქაურ საქმეებში ჩახედული, რომ თვით ქავჭავაძეზე ადრე გაიგო პოეტის დედის სიკვდილი და პირველმა აცნობა წინანდლიდან მიღებული ამბავი. მის მისამართზევე მოდიოდა, როგორც შეგვიძლია დავრწმუნდეთ, ქავჭავაძის წერილები. „პრასკოვა ნიკოლაევნასაგან, — წერდა იგი 1836 წ. 22 ივნისს პეტერბურგიდან თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორს ნ. ო. ფალავეანდიშვილს, — ვსცან გუშინ ჩემზედ მოწვენილი უბედურება, რომლისაც გაგონე-

* В. Потто. Исторический очерк Николаевского кавалерийского училища. Школа гвардейских подпрапорщиков и кавалерийских юнкеров. СПб, 1873. Приложения, стр. 207.

ბას ყოველ დღე მოველოდი; და თქვენი წიგნიცა იმისგანვე მივიღე... *

ამრიგად, უნდა დავიხსოვოთ, რომ 1834-36 წლებში ახვერდოვა და ქაევკავაძე კარგა ხანი ხვდებოდნენ ერთმანეთს პეტერბურგში.

წინანდაცი

უკანასკნელ დრომდე არავისთვის იყო ცნობილი, რომ ლერმონტოვი და პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვა ახლო ნათესავეები იყვნენ, ამასთანავე იგი, — ქალიშვილობაში არსენიევა, — ლერმონტოვის განსვენებული დედის ბიძაშვილი იყო, ასე რომ ლერმონტოვს დეიდად მოხვდებოდა. **

უფრო მეტიც, ლერმონტოვი ხვდებოდა მას 1830-იან წლებში, როცა ახვერდოვა უკვე პეტერბურგსა და ცარსკოე სელოში ცხოვრობდა, იგი მუდმივ ახლო ურთიერთობაში იყო პოეტთან და მის დიდუდასთან — ელიზაბეტა ალექსეიევნა არსენიევასთან. „მე ხშირად ვხვდები დარია ნიკოლაევნას და პრასკოვია ნიკოლაევნას და ყოველთვის თქვენზე ვლაპარაკობ“, — წერდა ე. ა. არსენიევა პეტერბურგიდან ერთ თავის ნათესავ ქალს — ტამბოველი მემამულის მეუღლეს, პრასკოვია ალექსანდროვნა კრიუკოვას. თუმცა წერილის კომენტატორი შენიშნავს, რომ დარია ნიკოლაევნასა და პრასკოვია ნიკოლაევნას პიროვნება დაუდგენელიაო ***.

* ალექსანდრე ჭავჭავაძის 1836 წლის 22 ივნისის წერილი ნ. ფალანდიშვილისადმი ინახება აკად. ს. ჯანაშიას საბ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერების განყოფილებაში, ფონდი. *Sd*, № 1826. გამოქვეყნებულია ი. გრიშაშვილის მიერ (იხ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე. თხზულებანი. თბილისი, „ფედერაცია“, 1940 წ., გვ. XII და ი. გრიშაშვილი, „ლიტერატურული ნარკვევები“. თბილისი, სახელგამი, 1952 წ., გვ. 15).

** В. С. Арсеньев. Род дворян Арсеньевых (1389—1901). Тула, издание М. Т. Яблочкова, 1903, стр. 65 и 68.

*** Л. Модзалевский. Письма Е. А. Арсеньевой о Лермонтове. „Литературное наследство“, № 45-46. М. Изд. Академии Наук СССР, 1949, стр. 650-651 и 655 (примечание 50).

ვად ამისა, ჩვენთვის გასაგებია, რომ ესენი არიან პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვა და მისი და დარია ნიკოლაევნა ხეოსტოვა, პ. ა. კრიუკოვას ბიძაშვილები და განსვენებული მ. ვ. არსენიევის — ე. ა. არსენიევას მეუღლის ძმისწულები. *

სრულიად ბუნებრივია, რომ არსენიევასა და ახვერდოვას შეხვედრისას საერთო ნათესავის პ. ა. კრიუკოვას პიროვნება მათი საუბრის ხშირი თემა ყოფილიყო. გასაგებია, როცა არსენიევა წერს, სულ თქვენზე ვლაპარაკობთო.

იმაზე, რომ ლერმონტოვი იცნობდა ახვერდოვას, ჩვენ გუშანი უკვე წინათ ავიღეთ, როცა ერთ ჩანაწერს მიაქციეთ ყურადღება. ამ ჩანაწერს ეპოულობთ 1840 წლის ალბომში: „ახვერდოვ[ა] კიროჩნ[აიას ქუჩა]ზე. გ[რაფინია] ზავადოვსკ[აია], ლეონ გოლიცი[ნი] როსტოვეცევის სახლში. **

უკვე ახვერდოვას ეს პეტერბურგის მისამართი, ჩაწერილი ლერმონტოვის ალბომში, იმის სერიოზულ ექვს ბადებდა, რომ პოეტი იცნობდა ახვერდოვას. ეს ჰიპოთეზა მე ჯერ კიდევ 1939 წელს გამოეთქვი. ***

მაგრამ ამ საკითხს საბოლოოდ სწყვეტს 1848 წლის დეკემბერში ქალაქ აქტიუბინსკში მიკვლეული ლერმონტოვის წერილი ბებიასადმი.

თუმცა წერილს არც თვე და არც წელი არ აქვს, მაგრამ შინაარსით იგი ადვილად შეგვიძლია დავათარილოთ 1836 წლის აპრილის მეორე ნახევრით, როცა ლერმონტოვი ცარსკოე სელოში მსახურობდა და ხშირად ჩამოდიოდა ხოლმე დედაქალაქში.

„ძვირფასო ბებია, — სწერდა პოეტი, — რადგან თქვენი ჩამოსვლის დრო ახლოვდება, მე უკვე ბინას დავეძებ, კარეტაც შევათვალიერე, მაგრამ მაღალია. პრასკოვია ნიკოლაევნა

* В. С. Арсеньев. Род дворян Арсеньевых (1389—1901). Тула, издание М. Т. Яблочкова, 1903, стр. 64-65.

** ლერმონტოვის ალბომი, რომელიც შეიცავს 29 ფურცელს, დაცულია ლენინგრადის მ. ვ. სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერების განყოფილებაში (ფურც.).

*** „Красная повесть“. 1939, № 10-11, стр. 251.

ახვერდოვა მაისში აქირაევებს თავის სახლს, ვგონებ გამოგვადგეს, ეს კია, რომ შორსაა“.*

ამ სტრიქონებით შეგვიძლია დამტკიცებულად ჩავთვალოთ მათი ნაცნობობა. არსენიევა და ლერმონტოვი ახვერდოვას პეტერბურგში ხვდებოდნენ.

ყოველივე ეს სწორედ მაშინ ხდებოდა, როცა იქ იყო ქაეკავაძე.

ლერმონტოვის ბიოგრაფიაში 1834—36 წლები მცირედაა გარკვეული, ხოლო ქაეკავაძის ბიოგრაფიაში სულაც შეუსწავლელია. ორივე პოეტის შეხვედრის საკითხის შესახებ ჯერაც არავითარი ცნობები არ არის. სამაგიეროდ ჩვენ სხვა რამ მიგვაჩნია უეჭველად. 1837 წელს ახვერდოვას, — გრიბოედოვის, კიუხელბეკერის, ქაეკავაძის ახლო მეგობარს, — მონაწილეობა მიუღია თავისი ნათესავის ლერმონტოვის ბედის გადაწყვეტაში, როცა იგი დასჯილი იქნა პუშკინის სიკვდილზე დაწერილი ლექსების გამო და შერისხული პოლკში გაემგზავრა. ეს პოლკი თბილისთან ახლო იდგა და კიდევ უფრო ახლო წინანდალთან, სადაც ახვერდოვა დიდი ხნით ჩადიოდა ხოლმე სტუმრად თავის უახლოეს მეგობრებთან.

ცხადია, მზრუნველი ბებია შეეცდებოდა პოეტის საქართველოში გამგზავრებამდე სარეკომენდაციო წერილები ეშოვნა მისთვის ადგილობრივი გავლენიანი პირებისადმი: ცალკე კავკასიის კორპუსის კომანდირის ბარონ გ. ვ. როზენისადმი, რომლის შვილთან ერთად მსახურობდა ლერმონტოვი ლეიბ-ჰუსართა პოლკში, შტაბის უფროსს ვ. დ. ვალხოვსკისადმი, სახაზო ჯარების უფროსს ა. ა. ველიამინოვისადმი, რომელთანაც ერთად იბრძოდა არსენიევას ძმა აფანასი სტოლიპინი 1812 წლის სამამულო ომში. ერთ-ერთი ასეთი წერილი ჩვენთვის სულ ახლახან გახდა ცნობილი. პოეტის ბებუის ნათესავი გენერალი ა. ი. ფილოსოფოვი, როგორც ირკვევა, თხოვნით მიმართავდა ლერმონტოვის შესახებ გენერალ ვალხოვსკის. **

* „Огонек“, 1949, № 2, стр. 15-16.

** А. Н. Михайлова. Лермонтов по документам архива Фило-софовых. „Литературное наследство“, № 45-46, М., изд. Академии Наук СССР, 1948, стр. 678—680.

ამიტომ უეჭველია, რომ საქართველოში მომავალ ლერმონტოვს ახვერდოვამ წერილები გამოატანა თავის თბილისელ მეგობრებთან—უპირველეს ყოველისა ალექსანდრე გარსევანის-ძე ქაევკავაძესთან. ამრიგად, ლერმონტოვი ქაევკავაძეების სახლში უსათუოდ უნდა მისულიყო არა მხოლოდ როგორც პოეტი, რომელმაც სახელი გაითქვა პუშკინის სიკვდილის გამო დაწერილი ლექსით, არამედ როგორც იმ ქალის ნათესავი, რომელსაც ქაევკავაძეებთან ხანგრძლივი და მყარი მეგობრობა აკავშირებდა. ძნელი წარმოსადგენიცაა, რომ ლერმონტოვს შემთხვევით არ ესარგებლა და არ შეხვედროდა სახელგანთქმულ ქართველ პოეტს და გრიბოედოვის ქვრივს.

ყველაფერი იმის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რომ ისინი ერთმანეთს გაეცნენ. ამას ამტკიცებს ლერმონტოვის დეიდაშვილისა და მეგობრის აკიმ შან-გირეის სიტყვები. იგი თავის „მემუარებში“, იგონებს რა ლერმონტოვთან საუბარს „დემონის“ შესახებ, წერს:

„აქვე აღენიშნავ პოემის ზოგიერთ უზუსტობებს: ის ბატონია სინოდალისა...“

საქართველოში არ არის სინოდალი, არამედ არის წინანდალი (!!!—ი. ა.), „ძველისძველი საბატონო, თვალწარმტაცი მდებარეობისაა, კახეთში, ეკუთვნის საქართველოს ერთ-ერთ ძირძველ თავადთა — ქაევკავაძეების გვარს.“*

როგორც ვხედავთ, შან-გირეისათვის ცნობილი იყო, რომ თამარის საქმროს სინოდალის ბატონად გამოყვანა ლერმონტოვს აზრად მოუვიდა წინანდალში, ქაევკავაძეების ოჯახში ყოფნასთან დაკავშირებით. სხვაგვარად შან-გირეის რაზე უნდა მოფიქრებოდა სიტყვა „სინოდალისა“ და „წინანდალის“ დაპირისპირება და, მით უმეტეს, ლაპარაკი ამაზე როგორც უზუსტობაზე.**

* А. П. Шап-Гирей. М. Ю. Лермонтов. В кн.: Е. Сущкова. „Записки“, Л. „Academia“, 1928, стр. 388-389.

** ამაზე მეტს შან-გირეი იმიტომ აღაზაფერს გვამცნობს, რომ იგი მოგვითხრობს არა საერთოდ ლერმონტოვზე, არამედ მხოლოდ თავისი შეხვედრების შესახებ და ვრიდება იმაზე ლაპარაკს, რის მოწმეც თვითონ არ ყოფილა. ამიტომაც წინანდალზე გაკვრით აქვს ნათქვამი „დემონის“ შესახებ საკუთარი აზრის გამოთქმასთან დაკავშირებით.

მოსაზრება ლერმონტოვის წინანდალში ჩასვლის შესახებ კიდევ უფრო დამაჯერებელი გახდება, თუ მოვიგონებთ, რომ ლევ სერგის-ძე პუშკინმა, პოეტის ძმამ, როცა 1835 წელს თბილისში ჩამოვიდა და კავკასიის კორპუსის უფროსს როზენს ელოდა, „15 დღე გაატარა ა. ს. გრიბოედოვის ქვერვის სოფელში“. ნ. ო. პუშკინა, რომელმაც მისგან სოფელ წინანდლიდან წერილი მიიღო, ქალიშვილს აცნობებდა: „იგი ამბობს, რომ ეს მისი ცხოვრების საუკეთესო დღეებია და რომ ის მანდილოსანი სავსებით მომხიბვლელია“.*

ლ. ს. პუშკინი მიწვეული იყო, ეს ჩვენთვის სავსებით ნათელია, როგორც დიდი პოეტის ძმა, რომელსაც ქვეყანა-ძეთა ოჯახი 1829 წლიდან პირადად იცნობდა, მაგრამ ამასთანავე ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ 1827—29 წლებში თვით ლევ პუშკინი ნიჟეგოროდის პოლკში მსახურობდა და როგორც ამ პოლკის ოფიცერს, საკმაო წარმოდგენა ჰქონდა ქართველი პოეტის სტუმართმოყვარე ოჯახის შესახებ.

როგორც დავინახავთ, ლერმონტოვისათვის ძალიან ძნელი იყო გვერდი აეელო ალექსანდრე ქვეყანადის მამულისათვის. შემთხვევითი არაა პოლკის მეისტორიეს განცხადება, რომ 1830-იან წლებში ნიჟეგოროდელებს მკიდრო კავშირი ჰქონდათ წინანდალთან და რომ კახელ მემამულეებთან სტუმრობაში მთავარ როლს თამაშობდა წინანდალი.**

ნიჟეგოროდის პოლკში ლერმონტოვი გაეცნო, როგორც თვითონ წერდა რაევსკის, „ბევრ კარგ ახალგაზრდას“. ამ ახალგაზრდებს შორის ცოტა როდი იყო ქართველი: 1837 წელს პოლკში მსახურობდა პოდპოლკოვნიკი ბარათაშვილი, მაიორი ყორღანაშვილი, შტაბს-კაპიტნები: ფაულენიშვილი და შალიკაშვილი, პრაპორშჩიკები—ანდრონიკაშვილი, იოსელიანი, ერისთავი, მაჩაბელი, საყვარელიძე-ბეჟანიშვილი.*** მაგრამ ჯერ უნდა დავასახელოთ პოლკის ვეტერანები—ორი ქვეყანაძე:

* „Архив Расовских“, II, стр. 460.

** В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка, т. IV, СПб, 1894, стр. 50.

*** В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка. Список офицеров, служивших в полку, т. X. СПб, 1895, стр. 30, 31, 34, 36, 37.

იასონი და სპირიდონი—ძმები თავისი სტუმართმოყვარეობით ცნობილი გულბაათ ქავქავაძისა, რომელიც ძველ ყაიდაზე ცხოვრობდა იმავე წინანდალში.*

„როგორც კი წინანდალში ნიჟეგოროდელები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე,—გადმოგვცემს პოეტი,—ალექსანდრე ქავქავაძის „ტრამალივით გადაშლილი კარ-მიდამო“ სტუმრებით აივსებოდა. დაიწყებოდა ცხენების ქენება, დოღი, სროლა. იარაღით თავს იწონებდნენ რუსებიც და ქართველებიც. თითქმის ყველას ჰქონდა ძვირფასი საბუდრიანი ხანჯალი და ხმალი, დამბაჩა ქამარში გარკობილი და თოფი მხარზე გადადებული. მაგრამ ნიჟეგოროდელებს ყაბარდოს ცხენები ჰყავდათ, მსუბუქი ჩერქეზული უნაგირებით, ხოლო ქართველებს ძვირფასი ყარაბაღული ულაყები, სპარსული ყაჯარებით და ყოველ მოძრაობაზე მოქლარუნე ბალთებით რომ შეუკაზმავთ.“**

დაცულია ქართველ მხედრების ტანისამოსისა და საჭურვლის დაწვრილებითი აღწერა: „მათ თავს მაღალი ბუხრის ქუდი ეხურათ, ჩოხები ეცვათ გადადებული სახელოებით, რომელსაც ყველა ნაკერზე სირმა ჰქონდა შემოვლებული. ეცვათ მაღალი ყავისფერი ჩექმები და აბრეშუმის მწვანე ან წითელი შარვლები, გულზე სალტეები ჰქონდათ გადაკიდებული ოქროსა და ვერცხლის ბალთებით. შეიარაღებულნი გრძელი, უშალთო თოფებით, რომლებიც მარცხენა მხარზე მოეგდოთ, და კაუჭა სპარსული ხმლებით, ისინი,—წერს თანამედროვე,—სწორუპოვარ მხედრებსა ჰგვანდნენ. ყარაბაღული ულაყები, რომლებზედაც მაღალკეხიანი სპარსული უნაგირები იყო და აღვირის სადავეები ვერცხლით, ოქროთი და ძვირფასი თვლებით ბრწყინავდა, მოუსვენრად ახრამუნებდნენ ლაგმებს და ფლოქვებს ურტყამდნენ მიწას.“***

ასეთია 1830-იანი წლების ქართველი ცხენოსანი პოლკის ოფიცრის აღწერილობა.

* В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка, т. IV, стр. 50.

** В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка, т. II, стр. 156.

*** Т(орнау Ф.). Воспоминания о Кавказе и Грузии. „Русский вестник“, 1869, т. 79, стр. 438-439.

უნებლიეთ გვაგონდება როგორ დახატა ლერმონტოვმა „სინოდალის ბატონი“—მამაცი თავადი:

თასმით გაუკრავს წერწეტი წელი,
მზეზე უელავს მკრელი თვალისა,
მოკედილობა ხმალ-ხანჯალისა;
მხარზე ჰკიდია ზარნიშანი
თოფი სიათა. ირგვლივ სრულიად
ჩოხა იმისი მოსირმულია.
მიაფრიალებს ქარი ფრთიანი
ყურთმაჯებს მისას. ფერადი ძაფით
ტურფად ნაკერი ჩანს უნაგირი,
და შემკობილი ფოჩით ალვირი.
ცხენს გაფიცებულს გადასდის ქაფი,
ყარაბალული იორლა სწრაფი,
იგი უებრო ოქროსფერია.
ფრუტუნებს, აკრთობს უფსკრული შავი;
ყურებდაცქვეტილს ლამაზი თავი
მას აღმაცერად გადუღერია
და მჩქეფარ ტალღებს დაჰყურებს ფრთხილი.*

ჩვენ სულ ახალ და ახალ საბუთებს ვპოულობთ იმის და-
სადასტურებლად, რომ „დემონში“ ლერმონტოვმა ასახა კა-
ხეთში მოგზაურობისას მიღებული კონკრეტული შთაბეჭდი-
ლებანი.

რამდენიმე წლის წინათ კიევში აღმოჩნდა ლერმონტოვის უც-
ნობი ნახატი, ზეთის საღებავებით შესრულებული: კავკასიის
პეიზაჟი, აქლემების ქარავანი, მარცხნივ მთებია აღმართუ-
ლი, ერთ-ერთ მწვერვალს კოშკი აგვირგვინებს. ეს არის ე. წ.
„თამარ მეფის ციხე“, მაგრამ მდებარეობს არა დარიალის ხე-
ობაში (ეს ის ციხე როდია, რომელიც ლერმონტოვმა ბალა-
და „თამარში“ აღწერა), არამედ სოფელ ყარადაჯსა და წი-
თელ (დედოფლის) წყაროს შუა. როგორც კი შევხედავთ ლერ-
მონტოვის სურათს და მას თუნდაც გრ. გაგარინის სურათს
„ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკის სამყოფელი სოფელ ყა-
რადაჯში“ შევადარებთ, ზემოთქმულში დავრწმუნდებით. ამას-
თანავე სამუდამოდ უარყყოფთ სახელწოდებას „კავკასიური

* ლერმონტოვი. „დემონი“, ნაწილი პირველი, ხანა X. თარგმანი კ. ჭიკი-
ნაძისა.

ხედი აქლემებითურთ“, ლერმონტოვის ტილოს რომ მიუღია მუზეუმში. და ამასთან ერთად უარეყოფთ უსუსურ წინადადებას, რომლის მიხედვით ამ სურათზე ლერმონტოვმა დახატა სომხეთის ტბის სევანის ნაპირები, სადაც ლერმონტოვი არც ყოფილა და არც ენახა. მით უმეტეს, რომ სურათზე არავითარი ტბა არ არის.*

გზას, რომელიც კლდეს ეკვრის, მიჰყვებიან დატვირთული აქლემები. გაცხარებულ ცხენს აკავენ მხედარი, მას ბუხრის ქუდი ხურავს, ქარს მისი ჩოხის სახელოები გაუშლია. მხედარს მხარდამხარ მიჰყვება შეიარაღებული ნაბდიანი კაცი. ეს გამოსახულება დამახასიათებელია 1830-იანი წლების კახეთისათვის. და გონებაში კვლავ „დემონის“ ის ხანა გაგვახსენდება, სადაც აღწერილია მხიარული ქარავენის მგზავრობა, რომელიც „სასაძო ფიცხსა“ მოჰყავს. ამ შემთხვევაში ლერმონტოვი—მხატვარი თითქმის მოსწრებულად თარგმნის პოეტ—ლერმონტოვს ფერწერის ენაზე.

დაკლავნილ გზაზე მალეით და ჩენით
მას აქლემები გამწკრივებული
ძლივს მიჰყვებიან, მდიდრულის ძღვენით
დატვირთული და დამძიმებული.
ზართა წკრიალი მოისმის ნელი...
ის ბატონია სინოდალისა
და ქარავანიც მისია გრძელი.**

ის კი მართალია, რომ სურათზე გამოხატულია არა დიდი ქარავანი, არამედ ერთი მხედარი და ორი აქლემი, რომლებსაც მებაქლემეები ახლავან. მაგრამ სამაგიეროდ ეს ხომ პოემის ილუსტრაცია არ არის. ნიშანდობლივია, რომ ლერმონტოვის ერთი და იგივე შთაბეჭდილებანი აღბეჭდილია ლექსებში და ტილოზე და ეს შთაბეჭდილებანი დაკავშირებულია პოეტის კახეთში ყოფნასთან, იმ დროს, როცა იგი ნიქეგოროდის დრაგუნთა პოლკში მსახურობდა და წინანდალში იყო ხოლმე კავკავაძეებთან.

* Н. П. Пахомов. „Животное наследство Лермонтова“. — „Литературное наследство“, № 45-46. М., изд. Академии Наук СССР, 1948, стр. 91-92.

** ლერმონტოვი. „დემონი“, ნაწილი 1, ხანა X. თარგმანი კ. კიკინაძისა.

ქვეყანაშიანთ მაღალი სახლი მდინარე კისისხევის დამრეც ნაპირზე იდგა. განიერი აივნებიდან გადაშლილიყო ალაზნის ველი.

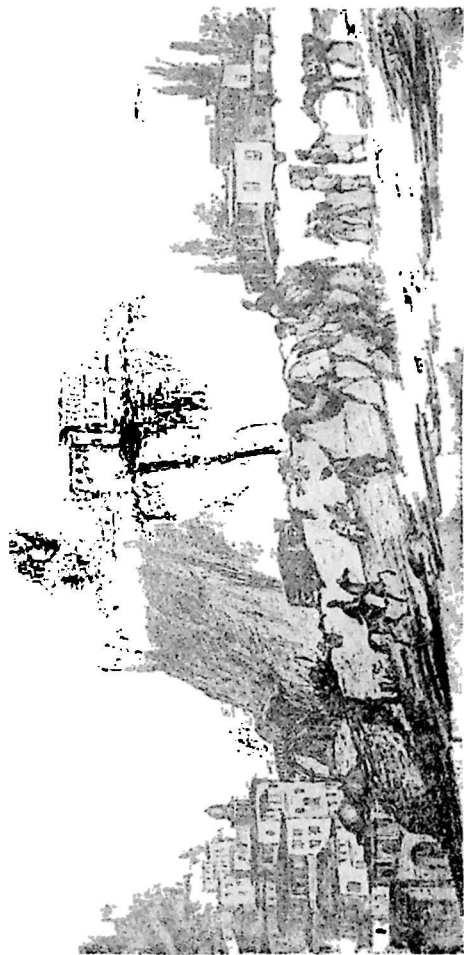
ბევრი დაუქარგავს მას, ვინც კახეთში არ ყოფილა, ვისაც წინანდალში მზის ამოსვლა არ უნახავს—შორეული კავკასიონიდან ამოცურებული მზე. მთები აღმოსავლეთიდან ეჯარებიან ალაზნის ველს. დილით ჰაერში სიგრილე იგრძნობა, მაშინ შუქთა ცვლით ღრუბლები სადაფის ყველა შეფერილობას იღებს, ხოლო ფერდაქარგული ცა მტრედისფერი გამქვირვალეებით იფარება. მაგრამ აი, ერთი ახლობელი მწვერვალთაგანი, თოვლის ვერცხლით დაფარული, ცოცხლდება, აიალება, აინთება და მზის წითური დისკო ამოვარდება დაკბილული ჰორიზონტიდან. მაშინ ნისლი, რომელიც ველს ჩამოფარებია, აიხდება ვით თეატრალური ფარდა და მნახველის თვალწინ გადაიშლება კახეთი—დაუსრულებელი ბაღი, ალაზნის ვერცხლით მოსარტყლული.

ახლო გადაშლილია სოფლები, მთლად ჩაფლული ვენახების სიმწვანეში, რომლებსაც შუქს ფენს კაკლის ხეები, ჭადრები. შორს ძველი კოშკების ნანგრევები ჩანს, ალვის ხეები, ყანა, მდინარე, გზა, კვლავ სოფელი, კიდევ უფრო შორს მოჩანს მთაში შექრილი ძველი თელავი. ოცი კილომეტრის დაშორებით დიდებული ალავერდის ტაძარია. ყოველივე ამას მთელ სიგრძეზე გასდევს მთები, თოვლით დაფრქვეული მთები:

იქ, სადაც რბის ალაზანი,
მოჰბერს სიო და სიგრილე.

ასე იწყება გრიბოედოვის ლექსი, რომელიც მან წინანდალში დაწერა. და ალბათ, იქვე, იქნებ თვით ნინოსაგან მოისმინა ლერმონტოვმა გრიბოედოვის ამბავი, მისი ტრაგიკული დაღუპვა თეირანში.

ჩვიდმეტი წლისა ნინო დაქვრივდა და უარყო სიყვარული არა ერთი და ორი ღირსეული მამაკაცისა, რომელიც მამამისის სახლში სტუმრობდა. იგი გრიბოედოვის სიყვარულის ერთგული დარჩა. მას შეეძლო გაემეორებინა ლერმონტოვის გმირი ქალის თამარის სიტყვები:

თბილისი. პაიღანი.

ნახეტი ლეონტიძისა.

სულ ამაოა, როჲ გამაღებით
საქმრონი აქეთ მოიჩქარიან...
საქართველოში ბევრნი არიან
გასათხოვარი ტურფა ქალები.
არავის ცოლი მე არ ვიქნები.*

მან გრიბოედოვი თბილისში დაკრძალა, მთაწმინდაზე, პატარა მღვიმეში მამა დავითის ეკლესიის მახლობლად. საფლავი მტირალი ქალის ბრინჯაოს გამოსახულებით შეამკო. ეს ქალი ჯვრის ფეხთ იყო დამთხვეული, ხოლო ზეძირკველზე შთამაგონებელი ეპიტაფია გამოსახა: „Ум и дела твои бессмертны в памяти русской, но зачем тебя пережила любовь моя“.

ალბათ, ლერმონტოვი ნინო ქაეკავაძესა და მამამისს ესაუბრებოდა, ლექსებს უკითხავდა და უთუოდ მასპინძლის ლექსებსაც ისმენდა და რუსთაველის უკედავი პოემის სტრიქონებსაც, რომელსაც ვინმე სტუმართაგანი ჩონგურზე დამლეროდა.

ვენახში გაშლილ სუფრაზე, ასწლოვანი ქადრების ჩრდილში, სადღეგრძელოები გაისმოდა, ღვინით ივსებოდა აზარფეშა, კინკილა, ყანწი, მოოქროვილი და მოვერცხილი. ჰქუხდა ქართული სუფრული სიმღერა, გაისმოდა ზურნის გაკიმული მძაფრი კიჰყინი, დოლის შეწყობილი ბათქაბუთქი და ხელისგულების ერთმანეთზე ტლაშატლუში, ჩოხის სახელოების გადაკეცვით, წარბებამდე ფაფახის ჩამოწევით და მოხდენილ ტანზე ხანჯლის სწორებით წრეში გადმოხტება შავგვრემანი მოცეკვავე ლამაზთა შორის ულამაზესის გასაწვევად. და ლერმონტოვი აღფრთოვანებული იყო ხოლმე ლეკურით—იმ ცეკვით, რომელიც მან ისე საკვირველად აღწერა „დემონში“:

ზეზე წამოდგა თამარი მაშინ,
და გაძლიერდა გარშემო ტაში,
ცეკვა დაიწყო კენარმა რხევით,
შეთამაშა დაირა ზევით,
დაჰკრა ხელი და მოიღო თავსა...
ხან გაქანდება ფრინველის მსგავსად,
ხანაც შესდგება, და, თითქოს ხარბი,
დასველებია თვალი ნამითა,

* ლერმონტოვი. „დემონი“, ნაწილი მეორე, ხანა I, თარგმანი კ. კიკი-ნაძისა.

შემოჩრდილული შავ წამწამითა,
ხან აეწევა უეცრად წარბი,
ხანაც ის ოდნავ იხრება ტანში,
და მისრიალებს, მიცურავს მაშინ
ხალზე იმისი ფეხი ნარნარი. *

ლერმონტოვი დიდი გულისყურით მოეკიდა მანამდე მისთვის უცნობ ზნე-ჩვეულებებს, კითხულობდა, იმახსოვრებდა ქართული სიტყვების მნიშვნელობას. შემდეგში, როგორც დავინახეთ, ლერმონტოვმა უხვად გამოიყენა ეს დაკვირვებანი „დემონზე“ მუშაობისას და პოემას პატარა ქართულ-რუსული ლექსიკონიც კი დაურთო, რომელშიაც ახსნა: ჩადრა, ზურნა, ფაფახი, ჩინგარი, პწყარს „წამოდგა უზანგზე“ შენიშვნა გაუკეთა: „უზანგი ქართველებს მოწყვრიალე რკინისაგან აქვთ, ბაშმაკის მსგავსი“.

მართალია, ლერმონტოვმა სიტყვა „ჩოხა“ და „ჩონგური“ სულ მთლად ზუსტად ვერ დაიხსომა, მაგრამ ეს არა ცვლის საქმის ვითარებას. დაბოლოს ირკვევა, თუ სად ნახა ლერმონტოვმა ქართული ფეოდალური ყოფა, ესოდენი სიზუსტით აღწერილი „დემონში“, და თუ ამის შესახებ არავითარი ცნობა არ შემონახულა, ეს იმიტომ, რომ ნინო და ალექსანდრე ქავჭავაძეების არქივი დაიწვა.

1854 წელს, როცა თვით ალექსანდრე ქავჭავაძე უკვე გარდაცვლილი იყო, ხოლო ნინო ალექსანდრეს ასული თავის დასთან იყო სამეგრელოში სტუმრად, წინანდელი ლექებმა დაარბიეს, პოეტის ძის დავითის ოჯახი ტყვედ წაიყვანეს, იქაურობა ცეცხლს მისცეს და თვალს მოეფარნენ. ნიჟეგოროდელებს აცნობეს ამის შესახებ, მაგრამ ლექები ტყვე ქართველებითურთ უკვე შორს იყვნენ, ხოლო წინანდელი ცეცხლის ალში იყო გახვეული. ** ცეცხლმა შთანთქა ქავჭავაძეთა ოჯახის დოკუმენტები. ეს ხანძარი რომ არ ყოფილიყო, ჩვენთვის, ალბათ, დიდი ხნის ცნობილი იქნებოდა, რომ ლერმონტოვი სტუმრობდა ქავჭავაძესთან.

* ლერმონტოვი „დემონი“, ნაწილი I, ხანა VI, თარგმანი კ. ჭიჭინაძისა.

** „Пленницы Шамши. Воспоминания г-жи Дрансе“. Перевод с французского К. Дзюбинского. Тип. 1858.

ცის მკვიდრის ქართველი პირმშენიერი ასულისადმი სიყვარულის რომანტიკულ პოემაში ლერმონტოვმა მხოლოდ თავდაზნაურული ყოფა ასახა. მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ლერმონტოვი არა გრძნობდა ღრმა სოციალურ წინააღმდეგობებს ქართული სოფლის ცხოვრებაში, ვერ ამჩნევდა როგორც ცხოვრობდა ქართველი გლეხობა სწორედ იმ დროს, 1830-იან წლებში, როცა ქართლის მემამულეების წინააღმდეგ ბრძოლას სათავეში ედგა ლეგენდარული არსენა ოძელაშვილი.

„ჩვენი დროის გმირში“ ლერმონტოვმა აგვიწერა საქართველოს სამხედრო გზის პირას მდგარი ლარიბი ქართული სახლი. ეს რეალისტური ეპიზოდი არა მარტო ერთი საუკეთესოთაგანია ლერმონტოვის პროზისა, არამედ ერთი პირველი და ძლიერი ასახვაა ლიტერატურაში იმხანად უუფლებო ქართველი გლეხობისა.*

მაიკო მაია

1837 წლის 10 ოქტომბერს თბილისში, დიდუბის მოედანზე, შედგა იმ პოლკების სამეფო დათვალიერება, რომლებიც მონაწილეობას იღებდნენ საზაფხულო ექსპედიციაში მთიულეთის წინააღმდეგ. ამ ალღუმში მონაწილეობდა ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკის ოთხი ესკადრონი. მეფე „ნიჟეგოროდელების“ კმაყოფილი დარჩა და ამან არაპირდაპირი გავლენა იქონია ლერმონტოვის ბედზედაც, თუმცა თვით ლერმონტოვი ალღუმში, როგორც ჩანს, მონაწილეობას არ იღებდა. ნიკოლოზისათვის წინასწარ მოეხსენებიათ არსენიევის მცდელობა, რომელმაც ოცნებობდა „ღირსებოდა მისი შვილიშვილის შეწყალებას მეფისაგან“. ალღუმიდან რამდენიმე დღე გავიდა და იმაზეც დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ეუკოვსკი გამოექიმაგა ლერმონტოვს, და ბენკენდორფს იმას უხსნიდა, თუ რა დიდ

* Вано Шадурц. Грузия в русской литературе. В книге „Русские писатели о Грузии“, т. I, Тбилиси, изд. „Заря Востока“, 1948, стр. XXVI-XXVII.

იმედებს იძლეოდა ლერმონტოვი რუსული ლიტერატურისათვის.*

დაბოლოს, 1 ნოემბერს „Русский инвалид“-ში გამოქვეყნებული იყო „უმაღლესი ბრძანებულობა“ 11 ოქტომბრით დათარიღებული ლერმონტოვის ლეიბ-გვარდიის გროდნენსკის ჰუსართა პოლკში გადაყვანის შესახებ.** ლერმონტოვს რუსეთში დაბრუნების საშუალება მიეცა, მაგრამ სამსახური ახალ პოლკში, არაკჩევეის სამხედრო დასახლებულებაში ნოვგოროდის მახლობლად, როდი ახარებდა პოეტს. „ბებია რომ არ ყოფილიყო,—სწერდა იგი რაევსკის,— მე, სიმართლე გითხრა, სიამოვნებით დავრჩებოდი აქ,— ფრთხილად განაგრძობდა იგი,— არა მგონია დასახლებულება საქართველოზე მხიარული ადგილი იყოს“.

თბილისიდან „უმაღლესი ბრძანებულობის“ პეტერბურგამდე მისვლას სამი კვირა მოუწია. ამდენ ხანსვე იქიდან თბილისამდე მოგზაურობდა „Русский инвалид“-ის ის ნომერი, რომელშიც გამოქვეყნებული იყო „უმაღლესი ბრძანებულობა“. ასე რომ ბრძანებულობა თბილისს მოვიდა არა უადრეს 22 ნოემბრისა. ყარაღაჯამდე, სადაც დაბანაკებული იყო ნიჟეგოროდის პოლკი, ეს ბრძანებულობა მხოლოდ სამი დღის შემდეგ მივიდა. ახლა გასაგებია, რატომ დარჩა ლერმონტოვი 25 ნოემბრამდე პოლკში. ამით საბოლოოდ დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ ლერმონტოვი საქართველოში იყო ოქტომბრის მეორე ნახევარი და ნოემბერიც.***

ჩვენთვის ნათელია, რომ იგი ჭავჭავაძეს თბილისშიაც ხვდებოდა. ამის საბუთს ეპოულობთ ლერმონტოვის 1838 წლის

* „Дневник В. А. Жуковского“, с примечаниями И. А. Бычкова. СПб, 1903, стр. 369.

** „Русский инвалид“, 1837, № 273, 1 ноября.

*** ავტორი წიგნისა „Путешествие по южной России и главным образом по Закавказским провинциям в 1820-1824 гг.“ ფრანგი კონსული გამბა წერს, რომ ჩვეულებრივი ფოსტა თბილისში პეტერბურგსა და ოდესიდან 25-ე დღეს მოდიოდა. (ნახ. წიგნი: М. Полпектов и Г. Натадзе. „Старый Тифлис в известиях современников“. Тифлис, Госиздат Грузии, 1929, стр. 81). პასუხი თბილისიდან პეტერბურგს ფელდგერის მეშვეობით გაგზავნილ შეკითხვაზე მოდიოდა მე-40 დღეს. („АКТЫ Кавказской Археографической Комиссии“, т. VIII, стр. 395).

ჩანაწერში, რომელსაც აქამდე არავინ აქცევდა ყურადღებას, რადგან მასში ვერავითარ აზრს ვერ ნახულობდნენ.

იმ ფურცლის მეორე გვერდზე, რომელზეც დაწერილია ლექსი „როცა დავშორდი შორეულ საზღვრებს“, ლერმონტოვს საჩქაროდ წაუწერია ფანქრით: „მაიკო მაია“.*

მაიკო—ამ საალერსო სახელს უწოდებდნენ ცნობილ ქართველ ლამაზ ქალს, ქაიხოსრო ორბელიანის ასულს მარიამს, ვისაც პოლონსკიმ 1840-იან წლებში ერთ-ერთი თავისი ლექსი უძღვნა:

გადადიოდა აზარფეშა ბაგით ბაგეზე,
ასობით ხელი ტაშს გიკრავდა ერთი გზნებითა.
როცა, მაიკო, მომხიბლავი და მოალერსე
ცეკვად იწვევდი ვისმე კეკლუც მეგობრებიდან.
ვით ნახეიმევეს ღვინის სმაში პოულობს ლხენას
დარდიმანდი და ხარობს, ასე დრო რომ ატარა,
ასე მალხენდა მზრუნველობით დამტკბარი მზერა,
მაიკო შენი, მოცეკვავე, ჩემო პატარავ. **

ეს ქალი ნიკოლოზ ბარათაშვილის გულითადი მეგობარი იყო და მისი გულმოდგინე კორესპონდენტი, როცა ახალგაზრდა მგოსანს თბილისის დატოვება მოუხდა და განჯაში გაემგზავრა.

მართალია, პოლონსკის ლექსი იმის საშუალებას არ გვაძლევს, რომ ლერმონტოვის ჩანაწერი „მაიკო“ უსათუოდ მაიკო ორბელიანად მივიჩნიოთ, მაგრამ რომ აქ არავითარი შეცდომა არ არის და რომ ლერმონტოვს მხედველობაში ჰყავდა სწორედ ეს ქალი, ამაში გვარწმუნებს ჩანაწერის მეორე სახელი. მაია მეორე ლამაზი ქალის მაია ორბელიანის სახელია.

„აბა ვინ აუვა იმდროინდელი ლამაზი ქართველი ქალების ჩამოთვლას?! — კითხულობს აღტაცებული რუსი ოფიცერი

* იხ. ლერმონტოვის ავტოგრაფების რვეული (რვეული „ჩერტოვის ბიბლიოთეკისა“) მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, ფურ. 44.

** Я. П. Полоцкий. Стихотворение „После праздника“, „Стихотворения и поэмы“. Редакция и примечания Б. М. Эйхенбаума („Библиотека поэта“, большая серия). М., „Советский писатель“, 1935, стр. 56. თარგმანი გ. ხუბაშვილისა.

ტორნაუ, 1830-იან წლებში თბილისში ნამყოფი,—ვის არ მოსტაცებდა თვალს ტანწერწეტა თავადის ქალი ელენე, ან-და მისი შავგვრემანი, სათუთნავეთებიანი და მაიკო, გასაოც-რად მშვენიერი მაიკო ქაიხოსროს ასული. ვის არ ახსოვს ივანე ორბელიანის ქალი მარიამ?..“ *

ელენე და მისი და მაიკო (ანუ, როგორც მას მეორე მაი-კოსაგან გასარჩევად ეძახდნენ, მაია) ლუარსაბ ორბელიანის ქალები იყვნენ, სალომე ჭავჭავაძის—პოეტის მეუღლის —მკვიდ-რი ძმისწულები. მაიკო—ქაიხოსრო ორბელიანის ქალი—სალო-მეს მკვიდრი ბიძაშვილის ასული იყო და ნინო გრიბოედოვასაც ბიძაშვილად ერგებოდა.

1830-იან წლებში სოლომონ რაზმაძემ, იმხანად გადასახ-ლებაში მყოფმა, მოიგონა უდრტვინველი ცხოვრება თბი-ლისში და თავისი წრის თორმეტი ულამაზესი მანდილოსანი შეამკო: ნინო და ეკატერინე ჭავჭავაძეები, მანანა და მაიკო ორბელიანები, ანა ორბელიანი და მისი ქალები—ელენე და მაია, სოფიო ორბელიანი, ვარვარა თუმანიშვილი, მელანია და დარია ერისთავები და ჩვენთვის უცნობი იაკონა. თვითეულ მათგანს მიუძღვნა ლექსი „დიანას მეჯლისი“—ზმა. **

გ. ნეტარ მას რაღა სურს ამა სოფელსა

რომელმა იკონა

ეს ვარდის კონა.

შეჰსვი? რასთვის ჰფარავ ბროლისა ყელსა?

შესვი? გაამოს!

ე. ხმა ჰადონისა, ელვა მთვარისა

გაქვს, შენი სახე

არს ძნელი მახე,

ვინც მას გაებას, ვაჲ იმის ბრალსა.

შესვი? გაამოს!

1882 წელს, უკვე ცხოვრების მიწურულს, გრიგოლ ორბე-ლიანი თავის მეგობარ ქალს ანასტასია ოკლობეიოს აცნო-

* Т(орнау). Воспоминания о Кавказе и Грузии. „Русский вестник“, 1869, т. 79, стр. 434.

** სოლომონ რაზმაძე. „დიანას მეჯლისი“. „ცისკარი“, 1858, № 12, გვ. 205.

უფრო ზუსტი ტექსტი დაცულია ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სა-ხელმწიფო მუზეუმში, შიფრი А. 1284. ვმადლობ ქრისტიანე შარაშიძეს, რომ-ლის მეოხებით გავეცანი ხელნაწერს.

ბებდა ანა ორბელიანის სიკვდილს და სწერდა, რომ იგი ისევე ლამაზი იყო, როგორც ქაეჭავაძიანთ ქალები, როგორც ელენე, მანანა, მაიკო და მაია ორბელიანები.*

იმის მნიშვნელოვან საბუთად. რომ ლერმონტოვმა ჩაიწერა მაიკო ქაიხოსროს ასულ ორბელიანის სახელი, დაბოლოს, გამოდგება წერილი პოეტის ახლო ნათესავისა მეგობრის მონგო სტოლიპინისა, რომელიც 1840 წელს თბილისიდან იწერებოდა აქაურ ლამაზ ქალებზე, „როგორებსაც ვერ შეხვდებით პეტერბურგში“. მისი თბილისელი ნაცნობები იყვნენ „პატარა თავადის ასული არღუთინსკაია“, მაიკო და კატო ორბელიანები—„თბილისური მანიაკის ორი უნაზესი მარგალიტი“. „და მრავალი სხვა,—წერს სტოლიპინი.—რომელთა სახელებიც აღარ დამამახსოვრდა, რა რომ ეს სამი ბანოვანი დავინახე“. **

მხატვარ გრიგორი გაგარინს, რომელიც თბილისში მონგო სტოლიპინთან ერთად ჩამოვიდა, მაშინვე დაუხატავს მაიკო ორბელიანის ორი პორტრეტი: ერთი მათგანი ეყუთვნის ლენინგრადის სახელმწიფო რუსული მუზეუმის ნახატის განყოფილებას, მეორე—თბილისში მცხოვრებ კერძო პირს.

თბილისში იყო იმ დროს კიდევ ერთი მაიკო ორბელიანი, რომელიც ხარლამოვასაც აქვს მოხსენებული თავის მოგონებებში: „მოდიოდნენ საერთო სწავლისათვის ნინო ქაეჭავაძე და მარიამ ივანეს ასული (მაიკო) ორბელიანი“. მაგრამ ეს მაიკო ლერმონტოვის აქ ყოფნის დროს უკვე გათხოვილი იყო, შეთქმულებაში კმრის მონაწილეობის გამო კალუგაშიც მოესწრო ყოფნა და მისი რუსი ნაცნობები (ინსარსკი, ზისერმანი, ტორნაუ) და გრიგოლ ორბელიანიც კი თავის წერილებში მას, ქაიხოსრო ორბელიანის ქალისაგან განსხვავებით, იგონებენ როგორც „მარია ივანოვნა ორბელიანს“.

მოსაზრებამ, რომ ლერმონტოვისეულ ჩანაწერში იგულისხმება მაია ორბელიანი, შემხვედრი ჰიპოთეზა გამოიწვია: მაია

* გრიგოლ ორბელიანი. წერილები, ა. გაწერკლიას რედაქციით. თბილისი, 1937, ტ. I, გვ. 239.

დაცულია მაიკო ორბელიანის პორტრეტი გ. გაგარინისა, ლენინგრადის სახელმწიფო რუსული მუზეუმის ნახატის სექციაში.

** ამის შესახებ მაცნობა პიატიგორსკის მუზეუმის „ლერმონტოვის სახლის“ შეცნიერმა თანამშრომელმა ს. ი. ნედუმოვმა.

ორბელიანი კი არა, არამედ სხვა მაია—პოეტი გიორგი თუმანიშვილის მეუღლე მარიაში. * ამით საქმის ვითარება სრულიად არ იცვლება, მაია თუმანიშვილი იმავე წრეს ეკუთვნოდა: ჭავჭავაძემ ლექსიც კი უძღვნა. მისი სახელი გვხვდება გრიგოლ ორბელიანის წერილებში, მაგრამ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ სწორედ 1837 წელს მაია თუმანიშვილი დაქვრივდა. უკვე შუახნის ქალი იყო. ნაკლებ შესაძლებელია, რომ ლერმონტოვის ჩანაწერებში მისი სახელია აღნიშნული. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს იყო მაია ორბელიანი. 1838 წლის ერთ-ერთ წერილში ლერმონტოვი ხუმრობით შენიშნავს, რომ კავკასიის ქალები სიტყვაძვირნი არიანო: „განსაკუთრებით ქართველი ქალები,—უმატებს იგი ფრჩხილებში,—ისინი რუსულად არ ლაპარაკობენ, მე კი ქართულად“.**

თუმცა მაიკო და მაია ორბელიანები, რომლებიც ესწრებოდნენ საქართველოს მთავარმმართველის ბარონ როზენის ოფიციალურ მიღებებსა და საცეკვაო საღამოებს, ცხადია, ლაპარაკობდნენ რუსულად, მაგრამ ჩვენ მაინც არა გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ლერმონტოვი დიდი ხნობით ებაასებოდა ხოლმე მათ. მაგრამ რომ ლერმონტოვი მათ ხვდებოდა ჭავჭავაძეების სახლში, ამაში ჩვენ სავსებით დარწმუნებული ვართ. „ჭავჭავაძის სახლის კარი,—იგონებს თანამედროვე,—ყოველთვის ღია იყო აურაცხელი ნათესავეების, მეგობრებისა და ნაცნობებისათვის, რომლებიც იქ მხიარულობდნენ, ცეკვავდნენ და ლაზათიანად ღრეობდნენ“***.

„ყოველ ცისმარე დღეს დილიდანვე,—წერს სხვა თვითმხილველი,—მასთან ქართველი ნათესავეები იყრიდნენ თავს. შემდეგ მოდიოდნენ რუსები, ვინ როდის განთავისუფლდებოდა სამსახურიდან. სუჟრას ხანდახან ოჯახის წევრების გარდა ოცამდე მოულოდნელად შემოსწრებული მიუჯდებოდა ხოლმე“****.

* „ჩვენი თაობა“, № 4, გვ. 55.

** Лермонтов. Цитируемый გამოცემა. ტ. V, გვ. 396 და 549.

*** „Воспоминания Андрея Михайловича Фадеева“. Одесса, 1897, II, стр. 116.

**** Т(орнау). Воспоминания о Кавказе и Грузии. „Русский вестник“, 1869, № 4, стр. 698.

ოფიცერი ტორნაუ, რომლის მოგონებებიდანაც ამოღებულია ზემორე სტრიქონები, გვიამბობს, რომ „თავისი გულ-ლია შეხვედრით“ ცეკვის საღამოზე ალექსანდრე გარსევანის-ძემ და მისმა მეუღლემ გამაბედვინეს მეორე დღეს ვწვეოდი მათ და ჩემი უმდაბლესი საღამი მომეხსენებინაო. „ერთი თვეც არ გასულა და მე თუმცა არ გაეშინაურებულვარ მათსა,—წერდა ტორნაუ,—მაგრამ ყოველდღე დავდიოდი, ხშირად ვსადილობდი და ზამთრის გრძელ საღამოებსაც იქ ვატარებდი, როცა თვით მასპინძლები სადმე არ იყვნენ ხოლმე მიწვეულნი“.*

როცა ამ ახალ ფაქტებს ვიხილავთ და ერთმანეთს ვადარებთ, კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, რომ ლერმონტოვს შესაძლებლობა ჰქონდა ენახა ქავჭავაძე თბილისში.

1837 წლის 11 ოქტომბერს, ხელმწიფის ჩამოსვლის მეოთხე დღეს, საქართველოს მთავარმმართველმა ბარონ როზენმა მოაწყო წვეულება, რომელზეც, თანამედროვეთა თქმით, გამოირჩეოდნენ ნინო გრიბოედოვისა და მაიკო ორბელიანი.** ასე რომ იმ დროს, როცა ლერმონტოვი საქართველოში ჩამოვიდა (ხოლო თბილისისათვის გვერდი არ შეეძლო აეხვია), ქავჭავაძიანნი ქალაქში იყვნენ.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ წინანდალში როდისღა შეხვდნენ ისინი ერთმანეთს?

ამაზედაც შეიძლება ზუსტი პასუხის გაცემა. „ბარონ როზენის აქ ყოფნისას, — წერს ტორნაუ, — ქავჭავაძეებმა ქალაქში მხოლოდ ერთი ზამთარი გაატარეს“. მისივე სიტყვებიდან ვიცით, რომ ეს იყო 1831—32 წლის ზამთარი.***

ასე რომ ხელმწიფის წასვლის შემდეგ ქავჭავაძეები საზამთროდ კვლავ წინანდალში დაბრუნდნენ. მაგრამ, ალბათ, ლერმონტოვი მათ თბილისში გაეცნო, იმათ სალონში შეხვდა პირმშვენიერ მაიკოსა და მაია ორბელიანებს და ქალაქის

* Т(орнау). Воспоминания о Кавказе и Грузии. „Русский вестник“, 1869, № 4, стр. 696-697.

** Б. Л. Модзалевский. Кавказ николаевского времени в письмах его вонских деятелей (из архива Б. Г. Чпылева). „Русский архив“, 1904, № 1, стр. 131.

*** Т(орнау). Воспоминания о Кавказе и Грузии. „Русский вестник“, 1869, № 4, стр. 698.

ფურცელზე დაწერა მათი სახელები, რომლებიც აქამდე არ გაეგონა. შემდეგ სადღაც, საქართველოს სამხედრო გზის სადგურში, ეს ფურცელი თავისი ჩემოდნიდან ამოიღო და მეორე მხარეს დაიწყო წერა ახლად მოფიქრებული ლექსისა:

როცა დავშორდი შორეულ საზღვრებს,
დავგადე მხარე სხივით ნაბანი,
აღმოსავლეთის დარაჯო, ყაზბეგ,
მოგაშურე და გითხარ სალამი.

ამრიგად, ეს დღემდე ამოუკითხავი და გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი ამტკიცებს, რომ ლერმონტოვი იცნობდა ქავ-ქავაძეს. და რაკი ეს დასტურდება, ისიც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იმავე სახლში ლერმონტოვი გაეცნო მეორე შესანიშნავ პოეტს—გრიგოლ ორბელიანს. გრიგოლ ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, როგორც ვიცით, რამდენიმე წელს იყო გადასახლებული რუსეთში და იქ მსახურობდა ბალტიის პირეთში ნარვის ქვეითი პოლკში. სწორედ 1837 წელს მას მისცეს ერთი წლის შვებულება თბილისში.*

ქავქავაძის სახლში პოეტს შეეძლო გაეცნო ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ჯერ კიდევ 21 წლის ქაბუკი და უკვე გენიალური ლექსების ავტორი.

შესაძლოა დაიბადოს სრულიად სამართლიანი კითხვა: რატომ ამაზე არც ერთი თანამედროვე ერთ სიტყვასაც კი არ ძრავს?

ამაზე პასუხის გაცემა ძნელი არ არის: ქართული საზოგადოების წარმომადგენლები, რომლებიც შეიძლება გაეცნო ლერმონტოვს, ხშირად ხვდებოდნენ ერთმანეთს და მათი ყოველდღიური ცხოვრების ამბები აღუბეჭდავია ღლიურებსა და წერილებში. გრიგოლ ორბელიანიც კი, რომელსაც გადასახლებაში ყველა ახალ ამბავს სწერდნენ, ამ დროს თბილისში იყო.

თბილისში ლერმონტოვი ხვდებოდა ვლადიმერ დიმიტრისძე ვალხოვსკის—„ქავქავაძის ძველ მეგობარს“, როგორც მას ტორნაუ ეძახის. ვალხოვსკი პუშკინის მეგობარი ლიცეიდან, კეთილდღეობის კავშირის წევრობისათვის 1826 წელს ქავკა-

* გრიგოლ ორბელიანი. წერილები, ა. გაწერელის რედაქციით. თბილისი, 1936, ტ. I, გვ. 241.

სიას გამოგზავნეს. მას 1836 წლიდან 1837 წლის დეკემბრამდე ეკავა კავკასიის კორპუსის შტაბის უფროსის თანამდებობა. ნიკოლოზ პირველის თბილისიდან წასვლას მალე მოჰყვა ბრძანება ვალხოვსკისა და კავკასიის კორპუსის უფროსის როზენის გადაყენების შესახებ, რომლებითაც ხელმწიფე უკმაყოფილო დარჩა, მაგრამ ორივეს ეს თანამდებობანი ეკავათ 1838 წლის გაზაფხულამდე.*

ჩვენ ამ რამდენიმე წლის წინათ გამოვთქვით მოსაზრება ლერმონტოვისა და ვალხოვსკის ნაცნობობის შესახებ. ეს დასტურდება ახლახან მიკვლეული წერილით, რომელშიც ვალხოვსკი თურქეთის კამპანიის საბრძოლო ამხანაგს ა. ი. ფილოსოფოსს აცნობებდა, რომ წერილი, სადაც იგი სთხოვდა ყურადღება მიექცია კავკასიაში გადმოსახლებული ლერმონტოვისათვის, მიიღო და თვით ლერმონტოვსაც გაეცნო. „ვეცდები, — აუწყებდა იგი ფილოსოფოსს, — ვიმოქმედო მის მხარეზე ისე, როგორც ეს შენ გესმის.“**

აქ ჩამოთვლილი პიროვნებანი შეადგენდნენ თბილისის იმდროინდელი ინტელიგენციის პატარა წრეს, ყველა ისინი თითქმის ყოველდღე ხედებოდნენ ერთმანეთს და თუკი თბილისში მოხვდებოდა ახალი ადამიანი და ისიც პოეტი, დამერე ისეთი, როგორიც ლერმონტოვი იყო, მას მალე მთელი საზოგადოების გაცნობა უნდა მოესწრო. თუ გავიხსენებთ, რომ არა მარტო გრიბოედოვი, კიუხელბეკერი, ლევ პუშკინი, პოლონსკი, გაგარინი, არამედ სხვანი მრავალნიც, რუსეთიდან ჩამოსულნი ოფიცრებიც და მოხელენიც, თავისუფლად მიდიოდნენ ჭავჭავაძიანთა, მაშინ საჭირო აღარ გახდება რაღაც განსაკუთრებული საბუთი იმის დასამტკიცებლად, რომ ლერმონტოვი გაეცნო თბილისის ლიტერატურულ წრეს და მოხვდა სტუმართმოყვარე ქართველი პოეტის სახლში. ჩვენთვის ცხადია, რომ ლერმონტოვი ყოფილა ამ სახლში.

* А. С. Исарлов. Письма о Грузии. Тифлис, изд. З. Чичинадзе, 1899, стр. 185.

А. Э. Розен. Записки декабриста. СПб, 1907, стр. 235 и 237.

** Л. Н. Михайлова. Лермонтов по документам архива Философовых. „Литературное наследство“, № 45-46, М., изд. Академии Наук СССР, 1948, стр. 678-680. შეად: Ираклий Андроникашвили. Лермонтов в Грузии. „Красная повесть“, 1939, № 10-11, стр. 252.

აღექსანდრე ჭავჭავაძის პოლიტიკური სახე

ამასთანავე საჭიროა გვახსოვდეს, რომ თვით აღექსანდრე ჭავჭავაძე საქართველოში მხოლოდ ამაზე ცოტა ადრე დაბრუნდა ტამბოვიდან, სადაც იგი გადასახლებული იყო 1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის.

ეს შეთქმულება 1830 წელს წარმოიშვა, როცა ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა და აგრეთვე ქართველმა ბატონიშვილებმა — ბაგრატიონთა დინასტიის ჩამომავლებმა, რომლებიც ამ საუკუნის დამდეგს რუსეთში გადასახლეს, განიზრახეს შეიარაღებული ამბოხებით დაემხოთ საქართველოში რუსეთის თვითმპყრობელობა.

მაგრამ ისინი სრულებითაც არ ისწრაფვოდნენ მონარქიული ხელისუფლების გაუქმებისაკენ. არა, მათ სურდათ აღედგინათ საქართველოში ფეოდალური მონარქია და სამეფო ტახტზე კვლავ ბაგრატიონთა დინასტია აეყვანათ.

თავის შესანიშნავ შრომაში „როგორ ესმის სოციალ-დემოკრატიას ნაციონალური საკითხი?“ ამხანაგი სტალინი იძლევა ამომწურავ განმარტებას ქართველი თავადაზნაურობის ლტოლვისა „საქართველოს განთავისუფლებისაკენ“.

„იყო ჩვენში, მაგალითად, ეგრეთწოდებული, თავადაზნაურობის ნაციონალური საკითხი, — წერს ამხანაგი სტალინი, — როცა — «საქართველოს რუსეთთან შეერთების» შემდეგ — ქართველმა თავადაზნაურობამ იგრძნო, თუ რა საზარალო იყო მისთვის ძველი პრივილეგიებისა და ძლიერების დაკარგვა, რომლებიც მას ქართველი მეფეების დროს ჰქონდა, იუკადრისა «უბრალო ქვეშევრდომობა» და მოინდომა «საქართველოს განთავისუფლება». ამით მას უნდოდა «საქართველოს» სათავეში ქართველი მეფეები და თავადაზნაურობა დაეყენებინა და, ამგვარად, მათთვის გადაეცა ქართველი ხალხის ბედ-იღბალი! ეს იყო ფეოდალურ-მონარქიული «ნაციონალიზმი». ვერც ერთი შესამჩნევი კვალი ვერ დააჩნია ამ «მოძრაობამ» ქართველების ცხოვრებას, ვერც ერთი ფაქტით ვერ ისახელა მან თავი, თუ მხედველობაში არ მი-

ვიღებთ ქართველი თავად-აზნაურების ზოგიერთ შეთქმულებას. რუსი მმართველების წინააღმდეგ კავკასიაში“.*

ასე განსაზღვრავს ამხანაგი სტალინი ქართველი თავად-აზნაურობის ლტოლვას „საქართველოს განთავისუფლები-საქენ“.

1832 წლის შეთქმულება ფეოდალურ მონარქისტული ნაციონალიზმის ერთი ყველაზე აშკარა გამოვლინება იყო.

ალექსანდრე ჭავჭავაძეს შეთქმულებაში მონაწილეობა არ მიუღია, მაგრამ იმ პოპულარობის გამო, რომლითაც იგი სარგებლობდა ქართულ საზოგადოებაში ახალგაზრდა შეთქმულთათვის, რუსეთის იმპერიიდან საქართველოს ჩამოშორებაზე, რომ ოცნებობდნენ და მის სახლში რომ ხედებოდნენ ერთმანეთს, ძალიან მნიშვნელოვანი იყო მისი მიზიდვა. „მე გეტყვით, თავადო, რომ თქვენს ერთს სიტყვას მთელი საქართველოს შეიარაღება შეუძლიან, რადგან ყველანი მხოლოდ თქვენს ბრძანებას ელიან და ყველანი მზად არიან თქვენ გემორჩილონ-მეთქი“, — არწმუნებდა ჭავჭავაძეს შეთქმულების ერთი ორგანიზატორთაგანი. „არც ერთ შეთქმულს არ უნდოდა მონაწილეობის მიღება გენერალ ჭავჭავაძის გარეშე“, — აღასტურებდა სხვა შეთქმული თავის ჩვენებებში.** აგრეთვე ცნობილია, რომ შეთქმულნი მომავალი გეგმების შედგენისას გენერალ ჭავჭავაძეს „დამოუკიდებელი“ საქართველოს სამხედრო მინისტრად ვარაუდობდნენ.

მაგრამ ჭავჭავაძემ უარყო შეთქმულთა წინადადებანი და გულმოდგინედ არწმუნებდა მათ, სულაც ხელი აეღოთ თავიანთ განზრახვაზე, ხოლო ერთს ისიც კი განუცხადა, რომ „უკეთესია რუსებისათვის დავდოთ თავიო“***

იბადება კითხვა: რატომ არ მიიღო ჭავჭავაძემ შეთქმულებაში მონაწილეობა, იგი ხომ ცარიზმის ერთგული არ იყო. და არც ერთგული ქვეშევრდომის გრძნობები ჰქონდა დეკაბ-

* ი. სტალინი. თხზულებანი, ტ. 1, გვ. 32-33.

** გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. თბილისი, 1935, გვ. 41—44.

*** „Акты, собранные Кавказской Археологической Комиссией“, т. VIII, стр. 406.

გ. გოზალიშვილი. ციტირებული ნაშრომი, გვ. 44.

რისტების ჯალათის იმპერატორ ნიკოლოზისადმი. არა, ეს გრძნობები უცხო იყო ქაევქავაძისათვის. უფრო მეტიც: დეკაბრისტების მეგობარი, თავისუფალი აზროვნების პოეტი, თავისი დროის ერთ-ერთი მოწინავე ადამიანი ალექსანდრე ქაევქავაძე მტრულად იყო განწყობილი ცარიზმისადმი. 1832 წლის შეთქმულებაში კი მან მონაწილეობა არ მიიღო სულ სხვა მოტივის გამო: იგი შეთქმულთა აზრებს არ იზიარებდა.

ჩვენ გვაქვს ყველა საფუძველი ვამტკიცოთ, რომ ქაევქავაძეს არ სურდა განხეთქილება თავის სამშობლოსა და რუსეთს შორის, რომელიც დიდ, მძლავრ და წინმავალ ქვეყანას წარმოადგენდა და რომლის მომავალთან დაკავშირებული იყო საქართველოს მომავალი. რუსეთთან კავშირის გაწყვეტა და, როგორც ეს ბატონიშვილებს უნდოდათ, შაჰის სპარსეთის დახმარებაზე ორიენტაციის აღება, ქაევქავაძეს საქართველოსათვის დამლუპველად მიაჩნდა: „ჩემი სიძის, კეთილშობილი გრიბოედოვის სპარსთაგან მოკვლის შემდეგ, — წერდა იგი თავის ჩვენებებში. — ისე არ მინდა რა, როგორც მოვესწრომს ამ მტარვალთა წინააღმდეგ, რუსების განსადევნად სპარსთა ლოდინი? საიდან უნდა დამბადებოდა ესოდენ ჯოჯოხეთური აზრი!..“ *

უშეველია ამ სიტყვების გულწრფელობა, მით უმეტეს, რომ ყმაწვილკაცობაში ქაევქავაძე თვით იყო გარეული ბატონიშვილ ფარნაოზის შეთქმულებაში, ასე რომ ხარკი გადაუხადა თავადაზნაურულ ნაციონალიზმს. შემდეგ ეს შეცდომა შეიგნო და არ შეეძლო შეთქმულებთან შეხვედრისას ეს მწარე გამოცდილება არ გაეხსენებინა.

იგი შეთქმულებს არ მიემხრო, მაგრამ მან საიდუმლო ორგანიზაციისა და მისი მიზნების შესახებ იცოდა და ამიტომაც არაპირდაპირად საქმეს დაუკავშირეს, რადგან არ შეეძლო ნიკოლოზ პირველის მთავრობისათვის გაეცა საზოგადოების არსებობა. შემდეგში, უარყოფდა რა საგამომძიებლო კომისიის წინაშე თავის მონაწილეობას შეთქმულებაში, ის წერდა: „კიდევ რომ მცოდნოდა ის, რაიცა აწ გამოაშკარავდა, მაშინაც თავს არ დავიმცირებდი და ამგვარი უაზრო ქარაფ-

* ЦГИА Грузинской ССР, ф. ОВД, д. 166, стр. 426-27.

შუტობის დაბეზლებას არ ვიკისრებდი“.* მაგრამ სხვც დაპატიმრებულთა ჩვენებიდან კომისიამ დაასკვნა, რომ გენერალ-მაიორ ქავჭავაძემ „დიდი ხნით იცოდა თავის ნათესავთა და თანამემამულეთა ბოროტი ზრახვები და ესენი მთავრობას დაუშალა და ამით ქვეშევრდომის ერთი უპირველესი მოვალეობათაგანი დაარღვია“.** ამის საფუძველზე ქავჭავაძე მიაკუთვნეს იმ პირთა კატეგორიას, რომლებმაც „იცოდნენ განზრახვის შესახებ და ამასთან ერთად თანხმობა არ განუცხადებიათ“*** 1834 წელს საქმის დასრულების შემდეგ უმაღლესი ბრძანებულებით პოეტი საცხოვრებლად ტამბოვს გადაასახლეს.

ქავჭავაძისათვის უცხო იყო ქართული ტახტის აღდგენისა და „დამოუკიდებელი საქართველოს“ შექმნის გეგმები. ამას გაცილებით მეტი დამაჯერებლობით, ვინემ მისი ჩვენებანი, ამტკიცებს ლექსი „კავკასის“ ბოლო სტროფები:

ესე არს თვით მთა იგი, სად პრომეტეს დაბმულსა,
ღმერთთა მიერ შერისხვით ყოვანი ჰხოცდა გულსა,—
მთა როცა განგებ ზღუდეთ აღშენებული სალად,
დასაბამით სოფლისა ცნობილი შეუღლად.

იმავე ლექსში ქავჭავაძე წერს:

შეიპრნენ ჩრდილოს ვაშტნი წიაღსა გრანიტთასა,
არა ჰრიდეს ღელეთ სიღრმეს, არც სიმაღლეს მთათასა,
ფოლადნი, ქვათ მკვეთელნი ათასთა შინა ხელთა,
ხელოვნებითნი მუხნი, მედგრად მჩენელნი ცეცხლთა,
ჰსცემდენ, ჰგლეჯდენ, ქუხოდენ,—და კავკასი მკენესარედ
ეხოთა მიერ წყლულთა თვისთა ცხად ჰყოფთა მწარედ.
განისხნა გზა და ეშვათ ივერელთ სასოება,
რომე მუნით შევიდეს მათ შორის განათლება.***

ქავჭავაძის ლექსები, კერძოდ ეს ლექსი, არაა ზუსტად დათარიღებული. მაგრამ შეეძლება, რომ იგი, შვილი გარსევან ქავჭავაძისა—საქართველოსა და რუსეთის დაახლოების ერთ-ერთი მოსურნისა და თვითონაც აქტიური მომხრე ქართველი საზოგადოებისა და მოწინავე რუსი ადამიანების დაახლოების

* ЦГИА Грузинской ССР, ф. ОВД, д. 166, стр. 426-27.

** „Акты, собранные Кавказской Археологической Комиссией“, т. VIII, стр. 392-93.

*** ЦГИА Грузинской ССР, ф. ОВД, д. 166, л. 525б.

**** ალექსანდრე ქავჭავაძე. თბულებანი, ი. გრიშაშვილის რედაქციით, წინათქმით, შენიშვნებითა და ლექსიკონით. თბილისი, 1940, გვ. 17.

სა, ამ ლექსში გამოხატავს არა დროებითს განწყობილებას, არამედ მყარ, მუდმივ წარმოდგენას საქართველოს მომავლის პრობლემაზე. ეს მომავალი, მისი წარმოდგენით, დაკავშირებული იყო საქართველოს განვითარებასთან რუსეთის მფარველობის ქვეშ.

ყოველივე ეს, ცხადია, არ გამორიცხავდა ქვეყნუფროსის უარყოფითს დამოკიდებულებას რუსეთის თვითმპყრობელობის პოლიტიკისადმი საქართველოში. პირიქით, დადგენილია, რომ ქვეყნუფროსი იყო ავტორი ანონიმური „საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევისა და მდგომარეობისა 1801-დან 1831 წლამდე“. ეს შეტად ღრმად გააზრებული და მძაფრი პოლიტიკური დოკუმენტი ქართველმა პოეტმა მიმართა თვით იმპერატორის სახელზე.*

მკვლევარების მიერ, რომელთაც ქვეყნუფროსის „ნარკვევი“ შეადარეს ა/კ. ეკონომიური გარდაქმნის გრიბოედოვისეულ პროექტს, იღნიშნულია ამ ორი ავტორის შეხედულებათა მსგავსება. ეს მსგავსება არ გამოჰპარვია იმ დროის კავკასიის კორპუსის უფროსის თვალს. საიდუმლო მოხსენებაში სამხედრო მინისტრის ჩერნიშოვის სახელზე ბარონი როზენი იუწყებოდა, რომ ქვეყნუფროსს, „განსვენებული გრიბოედოვის“ სიმამრს, საშუალება ჰქონდა თავისი თავისუფალი აზრები განემტკიცებინა.**

როზენის დახასიათება ერთხელ კიდევ გვარწმუნებს ქვეყნუფროსის შეხედულებების პროგრესულობაში.

როზენი არ ცდებოდა, როდესაც ქვეყნუფროსის თავისუფალი აზროვნების შესახებ მსჯელობდა. 1813-14 წლების საზღვარგარეთული ლაშქრობებისა, ცარსკოე სელოში ლეიბ-ჰუსარად სამსახურისა თუ საქართველოში დაბრუნების პერიოდში პოეტი ერთთავად თავისი ეპოქის პროგრესული იდეების ატმოსფეროში ტრიალებდა. ჩაადაევი, პუშკინი, კიუხელბეკერი, ალექსანდრე და ნიკოლოზ რაევსკები, პროგრესული განწყობილების ოფიცერების წრე, ხოლო 1825 წლის შემდეგ კავკასიის

* В. Шадурн. Грнбосдов и грузинская культура. Тбилиси, изд-во „Заря Востока“, 1946, стр. 27-28.

** ე. ვირსალაძე. ნ. ბარათაშვილის თანამედროვენი. „ლიტერატურული ძიებანი“, III, 1947, გვ. 127.

თბილისი.

სუპალი ლუბიტოვისა

კორპუსში გადმოყვანილი დეკაბრისტები — აი, ის გარემო, რომელთანაც 1810—20 წლებში ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ჭაბჭაბაძეს და, უეჭველია, რომ ამ დროს შეითვისა მან ზოგიერთი დეკაბრისტული იდეები. ამის შესახებ შეგვიძლია ყველაზე უკეთ ვიმსჯელოთ მეორე ლექსის მეშვეობით: „ვაჰ, სოფელსა ამასა“:

ვაჰ, სოფელსა ამას და მისთა მდგმურთა,
ბოროტებისა და სიცრუვის ჭურთა,
კეთილ მოყვარების დათრგუნვის მსურთა
უსაფუძველოთა

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ზევით!

აქ აქებენ ძვირსა მზაკვარნი სულნი,
სძრაზვენ კეთილ-მოქმედთ შურით შემკულნი;
ზოგადნი არიან გამდიდრებულნი,—

განა რითა, ძმანო?

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ზევით.

სამეფონი ურთიერთსა მტკეველობენ,
შეუწყალოდ, მხეცებრ კაცთა მხეველობენ;
მდიდრდებიან, რომელნიცა მძლევლობენ

და ყვავილოვნებენ

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ზევით.

გარნა მძლეცა შემდგომ სხვისგან იძლევის,
თვისგან კმნილი თვისადმე მოექცევის,
ყველაკაი წარუვალს, განელევის,

რაცა ჰქონდა პოვნილ

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ზევით.

რომელნიც ამწარებთ ღარიბთ ცხოვრებას
და ჰსთხოვთ ურცხვად, უსამართლოდ მონებას,
მოელოდეთ მათთან თანასწორებას.

არ მარადის იშვათ

მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ზევით.*

კვლავ სინანული უნდა გამოეთქვათ იმის გამო, რომ ეს გაბედულად დაწერილი ლექსიც არ არის დათარიღებული, მაგრამ ეს ვერ ცვლის მის შინაარსს, ეს ლექსი მიმართულია ტირან

* ალექსანდრე ჭაბჭაბაძე. ციტირებული გამოცემა, გვ. 30.

ხელმწიფეთა და ძმათა შურ-მტრობის მოსურნე დიდებულ მოხელეთა წინააღმდეგ. იგი სავსეა მუქარით იმათზე, ვინც მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით განდიდებულა. ეს ნაწარმოები ნაწილობრივ გვაგონებს რილევისა და ბეს-ტუშევის სააგიტაციო სიმღერებს და ენათესავება ბოლო სტრიქონებს ლერმონტოვის ლექსისას, რომელიც მან პუშკინის სიკვდილზე დაწერა. ამ ლექსში ვერ ვპოვებთ ქართველი ფეოდალების იდეების ვერავითარ ნიშანს, იმ ქართველი ფეოდალებისას, რომლებიც ოცნებობდნენ რუსეთიდან გამოყოფასა და ქართული ტახტის აღდგენაზე. იგი წინაღუდგება ქართველი არისტოკრატიის ნაციონალისტურ იდეებს და მათ წინააღმდეგაცაა მიმართული. საბოლოოდ ირკვევა, რომ ჭავჭავაძე 1832 წლის შეთქმულებას არ მიემხრო იმიტომ კი არა, რომ გადაწყვიტა ლოიალური ყოფილიყო რუსეთის თვითმპყრობელობის მიმართ, არამედ იმიტომ, რომ ქართველი ხალხის ერთადერთ ხსნას სპარსი და თურქი დამპყრობლებისაგან იგი ხედავდა მხოლოდ საქართველოს რუსეთთან შეერთებაში. ნათელი ხდება, რომ იგი არ თანაუგრძნობდა და არც შეეძლო ეთანაგრძნო შეთქმულთათვის იმიტომ, რომ თავისი პოლიტიკური შეხედულებების მიხედვით გაცილებით ახლო იდგა რესპუბლიკელ დეკაბრისტებთან, ვინემ ქართველ ბატონიშვილებთან და მათ თანამოაზრეებთან.

იმასაც უნდა მივაქციოთ ყურადღება, რომ ნიკოლოზ პირველმა, რომელიც უაღრესად დაინტერესებული იყო ქართველი თავადაზნაურობის მოთვინიერებით და რომელმაც სპეციალური ბრძანება გასცა „დაესაჯათ მხოლოდ ყველაზე უფრო დამნაშავენი და არ დაემძიმებიათ იმ პირთა ბედ-ილბალი, რომელნიც მხოლოდ არაპირდაპირ დამოკიდებულებაში იყვნენ შეთქმულებასთან“, მიუხედავად ამისა, მაინც გადაასახლა ჭავჭავაძე. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამაში მთავარი როლი ითამაშა პოეტის პოლიტიკურმა რეპუტაციამ. ცნობილია, რომ 1829 წელს ჭავჭავაძემ თავი აარიდა ნიკოლოზ რაევსკის დაპატიმრების ბრძანების შესრულებას. რაევსკიმ იმპერატორის რისხვა გამოიწვია იმით, რომ თავისუფლად, მეგობრულად ეპყრობოდა გადასახლებულ დეკაბრისტებს. იმპერატორმა იცოდა თვით ა. ჭავჭავაძის მეგობრული დამო-

კიდებულება დეკაბრისტებისადმი: როცა 1832 წლის შეთქმულების გამო დაპატიმრებულთა საქმეებს ეცნობოდა იმპერატორს არ შეიძლება ყურადღება არ მიექცია ქავკავაძის თამამი განცხადებისათვის: იგი, კიდევაც რომ ცოდნოდა შეთქმულების შესახებ, მეფის ხელისუფალთ არასდროს არ აცნობებდა, არ აცნობებდა, რომ მათზე თავდასხმა მზადდებოდა. ყოველ შემთხვევაში ნიშანდობლივია, რომ შეთქმულების ზოგიერთ ყველაზე უფრო აქტიურ წევრს, „ბოროტგანმზრახველს მთავრობის წინააღმდეგ“, ნიკოლოზ პირველი უფრო რბილად მოექცა, ვინემ ქავკავაძეს, რომელსაც კომისიის აზრით, „თანხმობა არ უთქვამს, არ მოწონდა შეთქმულება... არწმუნებდა სხვებს, თავი დაენებებინათ ამ უაზრო წამოწყებისათვის, ისე, რომ შეთქმულნი მას ერთხმად მიაწერენ, რომ უარი თქვენს თავიანთ დამლუპველ განზრახვაზე“.*

შეთქმულების ზოგიერთი მონაწილე პოლიციის მეთვალყურეობის ქვეშ თბილისში დატოვეს, სხვანი, ქავკავაძის მსგავსად, საცხოვრებლად რუსეთის შიდა ქალაქებში გადაასახლეს ან შორეულ გარნიზონებში გადაიყვანეს. ორი შეთქმული — მასწავლებელი სოლომონ დოდაშვილი და პოეტი სოლომონ რაზმაძე, რომლებიც თავადაზნაურთა წოდებას არ ეკუთვნოდნენ, სხვადასხვა შორეულ ქალაქებში გადაასახლეს დიდი ვადით.

სხვა შეთქმულთაგან განსხვავებით, სოლომონ დოდაშვილის ოცნება იყო საქართველოს რუსეთის თვითმპყრობელობისაგან განთავისუფლება „იმიტომ კი არა, რომ ბაგრატიონთა გვარიდან ვინმე გამეფდეს, არამედ რომ საქართველო შეიქმნეს რესპუბლიკის მაგვარ სახელმწიფოდ“.** დაპატიმრებისას მის ქალაქებში იპოვეს რილევეის ცოლისადმი მიწერილი უკანასკნელი ბარათის პირი. ყოველივე ამის მიხედვით, დოდაშვილისათვის უცხო არ იყო დეკაბრისტების პოლიტიკური იდეები. და ადვილი შესაძლებელია, რომ სწორედ მისი გავლენით თარგმნა გრიგოლ ორბელიანმა „ნალივაიკოს აღსა-

* ЦГИА Грузинской ССР, ф. ОВД, дело № 166, лл. 504 и 505.

** გ. გოხალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება. თბილისი, 1935, გვ. 92.

რება“ რილევისა, საქართველოს შეუფარდა და „გივი ამი-
ლახვრის აღსარება“ შეარქვა.

დოდაშვილი სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა: იგი გარ-
დაიცვალა ვიატკაში 1836 წელს, ამის მომდევნო 1837 წელს
შეთქმულების ერთ-ერთმა მონაწილემ, ყოფილმა ლეიბ-ჰუსარმა
გიორგი რომანოზის-ძე ერისთავმა მოახერხა საქართველოში
დაბრუნება და ნიქეგოროდის დრაგუნთა პოლკში დაინიშნა,
სადაც იმხანად სასჯელს იხდიდა ლერმონტოვი.* ამავე წელს
თბილისში დაბრუნდა გრიგოლ ორბელიანი.

ქავეკვაძის გადასახლება კიდევ უფრო ადრე დასრულდა.
მაგრამ რადგანაც ბიოგრაფიულ ლიტერატურაში ამაზე ზუსტი
ცნობები არ მოგვეპოვება, ამიტომ საჭიროა მოკლედ აღვნიშ-
ნოთ იმის შესახებ, თუ რამდენი ხანი დაჰყო ქავეკვაძემ
ტამბოვში და როდის დაბრუნდა სამშობლოში.

იგი დაპატიმრებული იყო პირადად მეფის ბრძანებით
1833 წლის 15 იანვარს. 8 სექტემბერს გაანთავისუფლეს.
და თავის მამულში, წინანდალში წასვლის ნება მისცეს. იქ
საიდუმლო მეთვალყურეობაში ცხოვრობდა. 1834 წლის 18
იანვარს გაგზავნეს საცხოვრებლად ტამბოვში.**

გავრცელებული ვერსიაა, რომ იგი ტამბოვში გადასახლეს
ოთხი წლით, არაფერზე არაა დაფუძნებული, როგორც და-
ვინახავთ, მან ტამბოვში დაჰყო არა ოთხი წელი, არამედ
ორთვე-ნახევარი.

ა. ქავეკვაძე ტამბოვში ჩავიდა 18 თებერვალს და უმაღლეს
წერილი მისწერა პასკევიჩს, რომლის სარდლობითაც იბრძოდა
თურქთა წინააღმდეგ. პოეტი სთხოვდა პასკევიჩს მოეხერხე-
ბინა მისთვის მეფის სანახავად პეტერბურგს ჩასვლის ნება-
რთვა. ამასთანავე ფელდმარშლის საშუალებით მეფეს უგზავ-
ნიდა მოხსენებითს ბარათს.***

* В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка, т. IV, СПб, 1894, стр. 57.

** ЦГИА Грузинской ССР, фонд ОВД, дело № 164, лл. 169, 442, 464-467; дело № 166, л. 482, дело № 167, л. 458.

*** ЦГИА Грузинской ССР, фонд ВУА, дело № 1121, лл. 1-4а. შეად.: ს. მაღლაკელიძე. მასალები ალექსანდრე ქავეკვაძის ბიოგრაფიისათვის. საისტორიო მოამბე, № 2, 1946, გვ. 245-247.

მეფემ შეიწყნარა პასკევიჩის თანამდგომლობა (როგორც ეს მოხდა გრიბოედოვის მიმართ, რომელიც დაპატიმრეს დეკაბრისტების საქმის გამო): 1834 წლის 24 აპრილს ქაევკავაძე გადასახლებიდან პეტერბურგს გაიწვიეს და 4 მაისს გამოემგზავრა ტამბოვიდან.* მალე ამ ცნობამ თბილისამდე მოაღწია. 1834 წლის აგვისტოს 30-ს ბარონი როზენი სამხედრო მინისტრს მოახსენებდა იმ ხმების შესახებ, რაც გავრცელდა ქალაქში „აქედან ტამბოვს საცხოვრებლად გადასახლებულ გენ.-მ. თავად ქაევკავაძის ს.-პეტერბურგში ჩასვლის გამო“. ** რომ იმპერატორი „მოწყალედ“ მოეპყრო შერისხულ პოეტს, ცხადია, თვით მისდამი დამოკიდებულებით არ იყო გამოწვეული, არამედ იმპერატორს სურდა ნაბიჯი გადაედგა ქართველი თავადაზნაურობის შესარიგებლად. ნიკოლოზ პირველს იზიდავდა ქაევკავაძის უაღრესი პოპულარობა ქართველთა შორის. მისი ბედი სხვათა ნამდვილი მამობრივი შეწყნარების მაგალითად გამოდგებოდა „ქართული კეთილშობილი წოდების ცდომილი ნაწილისათვის“.

ყველაფერი იმის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რომ ქაევკავაძემ პეტერბურგში გაატარა შემდეგი 1835 წელიც. გრიგოლ ორბელიანი, რომელიც იმ დროს რიგაში იყო, თბილისელ მეგობრებს ატყობინებდა პეტერბურგის უკანასკნელ ახალ ამბებს. მას უნახავს ბარონი როზენი. როზენს გრიგოლ ორბელიანისათვის უამბნია, როგორ ცხოვრობს თბილისში ქაევკავაძიანთ ოჯახში, გადაუცია ახალი ამბები თვით „კნიაზზე“, რომელიც დედაქალაქში უნახავს, და თეკლე ბატონიშვილის დაბრუნებაზე საქართველოში. „ეს კი ვიცი, რომ კნიაზი ძალიან კარგად არის მიღებული პეტერბურგში“, — სწერდა ორბელიანი ქაევკავაძეზე.***

ორბელიანის წერილი დათარიღებულია 1835 წლით. თეკლე ბატონიშვილი თბილისში დაბრუნდა 1835 წელს. ასე რომ ეს ცნობები განეკუთვნება იმავე დროს. არაპირდაპირ ეს დასტურდება პოეტის ცოლისა და ქალიშვილების წერილებით,

* Тамбовское областное архивное управление. Фонд тамбовского гражданского губернатора, № 4, дело № 18, лл. 17, 21, 28 и 36.

** Акты Кавказской Археографической Комиссии, т. VIII, стр. 423;

*** გრიგოლ ორბელიანი. წერილები. თბილისი, 1936, ტ. I, გვ. 33.

საიდანაც ჩანს, რომ 1835 წელს ქავჭავაძე საქართველოში არ იყო.

1836 წელი, როგორც ამაზე იყო ნათქვამი, ქავჭავაძემ პეტერბურგს გაატარა. 22 ივნისითაა დათარიღებული წერილი თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორისადმი. 16 სექტემბერს თხოვნა მისცა პასკევიჩს. დოკუმენტზე აღნიშნულია „ს-პეტერბურგი“.*

არა უგვიანეს 1836 წლის ნოემბრისა ქავჭავაძე სამშობლოში დაბრუნდა. გერმანელ მოგზაურს კოხს დეკემბერში უნახავს იგი თბილისში. კოხი გადმოგვცემს თავის შთაბეჭდილებას ქავჭავაძეზე: „უგანათლებულისი ქართველი, რომელსაც თავისი ხანგრძლივი ყოფნისას პეტერბურგში და დასავლეთ ევროპაში ისეთი ცოდნა შეუძენია, როგორიც საძებნელია შორეულ ამიერკავკასიაში“.**

ქავჭავაძე რომ იმ დროს თბილისში იყო, როცა აქ ლერმონტოვი ჩამოვიდა, ეს დასტურდება ვილბრეჰემის მემუარებით. ინგლისელ კაპიტანს თბილისში უნახავს გენერალი ქავჭავაძე 1837 წლის 12 (ახალი სტილით 24) ოქტომბერს.***

და აი 1836 წელს სამშობლოში დაბრუნდა ალექსანდრე ქავჭავაძე, შესანიშნავი პოეტი, გენერალი, სპარსეთისა და თურქეთის ომებში სახელმოხვეჭილი, თავისი დროის ერთ-ერთი უგანათლებულისი ქართველი, მოწინავე აზრების ადამიანი, გონიერი პატრიოტი, თვითმპყრობელურ-ბატონყმური რეჟიმის მოწინააღმდეგე, სტუმართმოყვარე მასპინძელი, რომლის სახლში გულისაღ ზედებოდნენ გადასახლებულებს და შერისხულებს — ასეთი ადამიანი ლერმონტოვის თვალში უეჭველია მიმზიდველი და კეთილშობილი პიროვნება იყო. აი, ვინ შეეძლო ეგულისხმა ლერმონტოვს, როცა რაევსკის სწერდა „თბილისში არიან ძალიან რიგიანი ადამიანებიო“.

* ს. მალაქელიძე. მასალები ალექსანდრე ქავჭავაძის ბიოგრაფიისათვის. „საისტორიო მოამბე“. № 2, 1946, გვ. 247.

** K. Koch. Reise durch Russland nach dem Kaukasischen Jsthmus in den Jahren 1836, 1837 und 1838. Stuttgart und Tübingen, 1843, B. II, ss. 314, 191, 310.

*** Travels in the Transcaucasishen provinces of Russia in the autumn and winter of 1837 by captain Wilbraham. Londres, 1839.

ცნობილია აგრეთვე, რომ ლერმონტოვი საქართველოში შეხვდა და დაუმეგობრდა დეკაბრისტ ალექსანდრე ივანეს-ძე ოდოევსკის. 1837 წელს ოდოევსკი ციმბირიდან გადმოყვანილ იქნა საქართველოში და ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში მსახურობდა იქ გადაგზავნილ ლერმონტოვთან ერთად ერთ და იმავე დროს.*

მე მას ვიცნობდი—ორნი ერთად ვმოგზაურობდით
აღმოსავლეთის მაღალ მთებში... განდევნის სევდას
გიყოფდით ძმურად...

ასე იწყება 1839 წელს დაწერილი ლერმონტოვის ლექსი „ა. ი. ოდოევსკის ხსოვნას“.

დაბოლოს, ცნობილია, რომ ლერმონტოვი თბილისში შეხვდა ვალხოვსკის, რომელიც საქართველოში გამოგზავნილი იქნა დეკაბრისტების ორგანიზაციაში მონაწილეობის გამო.

ასე და ამრიგად წერილში რაევსკისადმი ლაპარაკი იყო დეკაბრისტებზე და იმ ადამიანებზე, რომლებსაც დეკაბრისტებთან მრავალი წლის მეგობრობა აკავშირებდათ.

ახლა გასაგებია, რატომ ამჯობინა ლერმონტოვმა ერთი ძუნწი ფრაზა ეთქვა წერილში: „ქარგი ახალგაზრდა აქ ბევრია, მეტადრე თბილისში არიან ძალიან რიგიანი ადამიანები“. ახლა ჩვენთვის გასაგებია ვინ იყო პოეტის თვალში რიგიანი და ისიც შეგვიძლია ვივარაუდოთ, ვინ ჰყავდა მას მხედველობაში. ეს განსაკუთრებით ცხადი გახდება, თუ გავიხსენებთ, რომ „ჩვენი დროის გმირში“ ლერმონტოვმა მხოლოდ ახსენა „ნამდვილი რიგიანი ადამიანები“ და, როგორც ეს ახლა გამოჩეუულია, ამ ადამიანებში კავკასიაში გადმოსახლებული დეკაბრისტები იგულისხმა. ამაზე კიდევ უფრო დაწვრილებით ვილაპარაკებთ. და ბოლოს ისიც გავიხსენოთ, რომ გრიბოედოვმა 1820-იან წლებში საქართველოდან გადაგზავნილ წერილებში სწორედ ასევე არ დაასახელა გეარები და გადაკრულად თქვა რიგიან ადამიანებზე. მ. ვ. ნეჩკინამ დაადგინა, რომ იგი გულისხმობდა „ერმოლოველებს“ — რუს ოფიცრებს, რომლებსაც საქართველოში ერმოლოვის გარშემო მოეყარათ

* А. Е. Розен. Записки декабриста. СПб, 1907, стр. 243.

თავი და რომლებიც დეკაბრისტების შეხედულებებს იზიარებდნენ.*

ლერმონტოვის ტერმინოლოგია დეკაბრისტების ტერმინოლოგიას დაემთხვა.

მოწინავე პოეტები რუსეთისა და საქართველოს კავშირის შესახებ

ახლა გასაგები ხდება სხვა რამეც: ვისთან შეეძლო სჯაბაასი ლერმონტოვს საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისა და ქვეყნის რუსეთთან შეერთების დადებითი მნიშვნელობის შესახებ. ჩვენ ახლა ეპოულობთ იმის ახსნას, როგორ აღმოჩნდა „მწირის“ ხელნაწერში შემდეგი სიტყვები: „მაგრამ ჰყვოდა“.

გავიხსენოთ ქვეყანადის ლექსის „კავკასის“ დასასრული სტრიქონები, რომელიც საქართველოს რუსეთთან შეერთების პრობლემას ეხება:

განიხსნა გზა და ეშვათ ივერელთ სასოება,
რომე მუწით შევიდეს მათ შორის განათლება.

მხოლოდ მარტო ქვეყანადე როდი ფიქრობდა ასე.

1839 წელს, იმ დროს, როცა „მწირზე“ მუშაობა დასრულებული იყო, ნიკოლოზ ბარათაშვილმა დაწერა თავისი ისტორიული პოემა „ბედი ქართლისა“. პოემაში გადმოცემულია, როგორ განუმტკიცდა მეფე ერეკლეს საქართველოს მძლავრი მეზობლის — რუსეთის მთარველობისათვის გადაცემის აზრი, როგორ გადაწყვიტა ეს აზრი გაეზიარებინა თავისი მრჩეველის სოლომონ ლეონიძისათვის:

ამის გამგონი, ჩვენი მსაჯული
უპვრეტდა მეფეს განცვიფრებული;
მას არ ჰსჯეროდა, რომ ირაკლის გულს
ჰხედვიდა იგი ესთ შეცვალებულს.

* М. В. Нечкина. А. С. Грибоедов и декабристы. М., ОГИЗ ГИХЛ, 1947, стр. 190.

„რასა მიბრძანებდი ჰადრა მან მეფეს,
ბატონო, ღმერთი გადღეგრძელებდეს,
ნუ გააგონებ მაგ კმას ქართველთა,
ეზდენ შენზედა მსასოებელთა!
ჯერ სამაგისო რა გეგმართება,
რომ განვისყიდოთ თავისუფლება?

„იცი, მეფეო, რომე ივერნი
იქნებიან რუსთ ხელთ ბედნიერნი?
საქელმწიფოსა ერთობა სჯულის
არა რას არგებს, ოდეს მისს შორის
თვისება ერთა სხვადასხვაობდეს.
ვინ იცის მაშინ როგორ მოუხდეს
რუსეთის ძალი ქართლს აწინდელი:
ვით შეითვისოს რუსმა ქართველი,
ვით შეეწყნაროს რუსთ მეფობამა,
რაც მოისურვოს ქართველობამა?
მაშინ, მეფეო, რავდენთ კაცთ მართალთ
მოუკლან გული ტანჯვით იღუმალთ!
მაშინ ირაკლის სახსენებელი
ვინლა ახსენოს, აწ საქმელი?
ნუ, კელმწიფეო, მას ნუ ინებებ;
შენგან კი მაგას ნუ გაგვაგონებ,
და მერე ვინც ვერ განაგოს ქართლი,
მაშინ მან უწყის, რაც ჰყოს კეთილი;
ხოლო ირაკლი ვიდრე ჰყავთ ქართველთ,
უბედურებაც ბედნიერ აქვნდეთ!“
„ჩემო სოლომონ, მეფემ უბრძანა,

მე ეგ ყოველი არ ვიცი, განა?
მაგრამ კეთილთა დღეთა თვს ქართლის,
რა მოვაგვარო უმჯობეს ამის?
მე არა ვფიქრობ, ვითარცა მეფე,
თვისს დიდების თვს სისხლთა აღმჩქეფე;
არამედ ვითა მამა კეთილი,
რომელსაც ჰსურს, რომ თავისი შვილი
თვის სიცოცხლეში დაასახლკაროს.
ძნელ-არს ცხოვრება სამეფოსი, როს
უპერეტდეს იგი ომსა დღე დღითი
აი, ხომ ნახე აწ მაგალითი,
რა ჰქნა ამ ერთმან დამარცხებამანი
კარგი, რომ კიდევ ალა-მაჰმად-ხან
ქალაქს დასჯერდა განძვინებული,
სხვით არ აღივსო მან საწყაულის

„ახლა კი დროა, სოლომონ, რომა
მშვიდობა ნახოს საქართველომა.
მან საფარს-ქვეშე მხოლოდ რუსეთის
ამოიყაროს ჯავრი სპარსეთის,
და მხოლოდ მაშინ უეჭვოდ გერწამდეს,
რომ ქრისტიანთ კმა მარად ისმოდეს
საფლავთ ზედ ჩვენთა მამა-პაპათა
და განისვენონ აჩრდილთა მათთა!

.
მაგრამ აბა სიტყვი, ქართველთა რა ჰყონ
ამ უბედობის და დარღვევის დროს?
აბა ირაკლიმ რა მოაგვაროს
მშვიდობისა თვის საყვარელ ყმათა?
აი მივიღებ მე შენთ რჩევათა
და დავიდუმებ ჩემსა გულის თქმას;
ნუ დაივიწყებ მაგრამ ჩემს სიტყვას,
რომ დღეს იქნება, თუ ხვალ იქნება,
ქართლსა დაიცავს რუსთ ხელმწიფება!“ *

ამის შემდეგ კვლავ წაიკითხეთ „მწირის“ შემდეგი სტრიქონები:

და საქართველოს გადმოეფინა
მადლი უფლისა! ტანჯული წინათ,
ყვაოდა თავის ბალების ჩრდილში,
მტრის შემოსევის არ ჰქონდა შიში,
მას მეგობრების იცავდა ხიშტი.

ეს სტრიქონები თითქოს ერეკლესა და მისი მრჩეველის საუბრის შედეგადაა დაწერილი. აქ იგივე თემაა ხორც-შესხმული, რაც ბარათაშვილს ალელვებდა.

მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძრის ერთ-ერთი ნახვის შემდეგ ბარათაშვილმა დაწერა ლექსი „საფლავი მეფე ირაკლისა“, რომელშიაც იგი მიმართავს „წმიდას აჩრდილსა“ და ეუბნება, რომ ქართველობამ შეასრულა მისი ანდერძი და ქედს იხრის მეფის საფლავის წინაშე: „თაყვანსა ჰსცემს შენსა საფლავს, ცრემლით აღნაგსა!“

ამრიგად, ლერმონტოვის აზრები საქართველოს ისტორიული ბედის შესახებ ემთხვევა იმას, რასაც ფიქრობდნენ და

* ნ. ბარათაშვილი. ლექსები, პოემა, წერილები. თბილისი, 1939 წ., გვ. 53, 54, 55.

გრძნობდნენ იმხანად საქართველოს საუკეთესო შვილები — ალექსანდრე ქავჭავაძე და ნიკოლოზ ბარათაშვილი.

მაგრამ მხოლოდ ლერმონტოვი როდი ეხებოდა ამ თემას. ქართველებთან საუბარში. გრიბოედოვის უახლოესი მეგობარი პოეტი დეკაბრისტი ალექსანდრე ოდოევსკიც თბილისში ჩამოსვლისას გაეცნო ნინო გრიბოედოვას და ა. ქავჭავაძეს. და მათ სახლში სიარული დაიწყო. მაშინ, როგორც ჩანს, თარგმნა ქავჭავაძემ ქართულ ენაზე ოდოევსკის ლექსი „ვარდი და ბუღბუღი“.

1838 წლის აპრილში, მ. ი. ლერმონტოვის რუსეთში გამგზავრებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ, თბილისში მყოფმა ოდოევსკიმ დაწერა ლექსი, რომელშიაც ალევგორიულ ფორმაში გამოიყვანა საქართველო—შავთვალწარბა მზეთუნახავ საპატარძლოდ, ხოლო რუსეთი—სასიძლოდ, ქერათმიან მშვენიერ რაინდად:

აწ გარდასულ შავბნელ წლებზე
არ გიმძიმებს გულს ნალექი,
საქმროები ბევრი გყავდა—
შენ ბუმბერაზს მიეც ხელი.

...
წარსულ დრო-ქაშზე მწუხარებით ახლა არ შფოთავ,
რუსეთისადმი მარად გწევდა შენ სიყვარული.
და შეუდუღდი, როგორც უდრეკ საომარ ფოლადს,
ვით განთიადი ფერმეწამული.*

რედაქტორებს ამ ლექსისათვის პირობითად შეურქმევიათ „საქართველოსა და რუსეთის სამეფოს ქორწინება“. სათაური ფრიად უხეიროდაა მოგონილი. ბუმბერაზის სახით ოდოევსკიმ იგულისხმა არა რუსეთის იმპერია, არამედ გმირი რუსი ხალხი, რომლის ჰიპერბოლურ სახეს ლერმონტოვიც გვიხატავს.

ამ ლექსის წაკითხვისას უნდა გვახსოვდეს, რომ „დეკაბრისტები საქართველოსა და კავკასიის მომავალს თავისუფალ რევოლუციურ რუსეთთან კავშირში წარმოიდგენდნენ“ (მ. ვ. ნეჩკინა).

* А. И. Одоевский. Полное собрание стихотворений и писем. М.—Л., „Academia“, 1934, стр. 225—226. თარგმანი გ. ხუბაშვილისა.

ამრიგად, ოთხი თანამედროვე — ბარათაშვილი, ქავჭავაძე, ლერმონტოვი და ოდოევსკი ერთსა და იმავე დროს ფიქრობდნენ საქართველოსა და რუსეთის კავშირის ისტორიული მნიშვნელობის შესახებ და ძირითადად ერთსა და იმავე დასკვნამდე მიდიოდნენ. ეს კავშირია ქართველი ხალხის ფიზიკური მოსპობისაგან ხსნის ერთადერთი გზა, ეს გაერთიანება იქნება საქართველოს მომავალი განვითარების საწინდარი.

ქართველი და რუსი პოეტების აზრთა თანადამთხვევა ამ საკითხში აიხსნება, უპირველეს ყოვლისა, მათი აზრების პროგრესულობით, საერთო მიმართულებით. ოთხივენი თავისი დროის ყველაზე მოწინავე ადამიანთა რიგს ეკუთვნოდნენ. მაგრამ გარდა ამისა, ისიც გასაგები ხდება, რომ ამის შესახებ ცალ-ცალკე კი არ ფიქრობდნენ, არამედ ერთად და ლერმონტოვი, ისევ როგორც ოდოევსკი, ამ თემაზე მსჯელობდა თავის ქართველ მეგობრებთან ერთად. ეს ქართველები არ შეიძლება ყოფილიყვნენ 1832 წლის შეთქმულების მონაწილენი — ჩვენ ვიცით, რომ ისინი სხვა თვალსაზრისზე იდგნენ. ყველა მონაცემს ერთ ყველაზე შესაძლებელ დასკვნამდე მივყავართ: ამ მეგობრების რიცხვს ეკუთვნოდა ალექსანდრე გარსევანის-ძე ქავჭავაძე.

ძვედი თბილისი. გრიბოედოვის საფლავი

იმხანად თბილისში ჩამოსულ რუსთა ყურადღებას ყველაზე შეტად ქალაქის აღმოსავლეთი ნაწილი იპყრობდა. ქალაქის ახლანდელ ცენტრალურ ნაწილში (მაშინ მას გარეუბანი ერქვა) ის იყო შენდებოდა ახალი სახლები და ადმინისტრაციული შენობები. ეს შენობები ერთმანეთისაგან კარგა მანძილით იყვნენ დაშორებული და თანაც ვრცელი ბაღებით გამოყოფილი.

ერევნის მოედნის — ქალაქის დღევანდელი ცენტ. ნაწილის — იქით, სადაც იმ დროს ყველაზე დიდი შენობები იდგა: კავკასიის კორპუსის შტაბი, პოლიციის სამმართველოს შენობა, გიმნაზია, რესტორაცია და სასულიერო სემინარია, იწყებოდა სომ-

ხური ბაზარი — ვიწრო და ოღროჩოღრო შესახვევებისა და ჩიხების ლაბირინტი. იქ ცხოვრობდნენ თბილისელი ხელოსნები. სომხურ ბაზარსა და სიონის ქუჩას მოსდევდა დახურული ბაზაზ-ხანა, ამას კი თათრის მაიდანი — სავაქრო აღგილი და მიმყოლი ქარვასლა.

თბილისის აღმოსავლეთ ნაწილში, ძველ თბილისში, მთელი დღე ხალხი ირეოდა. აქ ცის ქვეშ ასევადებდნენ ვერცხლს, სწვავდნენ მწვადებს, ცხენებს ნალებით სქედდნენ, პარსავდნენ თავს, ჰკერავდნენ ნაბდებსა და ჩექმებს, სინჯავდნენ ნაირ-ნაირ აბრეშუმს, ევაჭრობდნენ ძვირფასი სპარსული ხალების გამყიდველს, ქლიბავდნენ დამბაჩებს, თამაშობდნენ ნარდს. დიდიდან საღამომდე გაისმოდა ჩაქუჩის ხმა, მქედლების ქურის ქშინვა, კამათლების ჩხრიალი, აშუღთა სიმღერები, მეეტლეთა ყვირილი, ზურნის გაქიმული ჭიჭყინი, გაისმოდა დოლის მხიარული ხმიანობა — ვილაცას ლეკურის ტაქტი გამოჰყავდა. და ყოველივე ეს ინთქმებოდა, იკარგებოდა, იძირებოდა საერთო ღრიალცეღში, ხალხის ხმაურიან დუდილში, ქართული, სომხური, რუსული, აზერბაიჯანული, სპარსული და თურქული სიტყვების ნარევეში. დახლზე და პირდაპირ მიწაზე ეწყოთაფლივით ტკბილი ყურძნის, წითელი ბოლოკის, სიმინდის ქარვისფერი ტაროების, წითელლოყა პამიდორის მთები. თეთრად კიაფობდა ცხვრის ყველის თავეები. მაყალს ომხივარი ასდიოდა. ჰაერში ტყავის, ნედლი თევზის, სანელებელი ბალახეულის სურნელი იდგა. ღვინის სარდაფთაგან ამოდიოდა ნესტიანი სიგრილე. მოთოხარიკობდნენ ხურჯინ-გადაკიდებული სახედრები, მთლად ოფლში გაღვარული, მძიმე ტვირთისაგან ღონემიხდილი, ძონძებში გახვეული მუშარკინით მოქედილ სკივრს მოალასლასებდა. მას ფეხდაფეხ მისდევდა ალისფერწვერა და შეღებილ ფრჩხილებიანი ვაჟარი. ვაჟარს ჩალმა ეხურა, ხალათი ეცვა, ფეხთ — მწვანე ქოშები. აგერ ვაჟარმა უხეშად ხელი ჰკრა აზერბაიჯანელ ხელოსანს და თავაზიანად დაუთმო გზა სახაზინო ვიცემუნდირში გამოწყობილ რუს მოხელეს, აათვალღერ-ჩაათვალღერა ტანწერწეტა ქალი, თვალებამდე სულ თეთრ ჩადრში გახვეული. ქალს ფეხშიშველა ბიჭი ახლავს. ვაჟარს წინ დენშიჩიკი შემოხვდა, რომელიც მოდაზე გამოწყობილ მანდილოსანს მოჰყვება. ვილაც

დარდიმანდი გზიდან გადავა, რომ „დროშკა“ გაატაროს და დამფრთხალი ცხენებიც გვერდს უვლიან აქლემს; მოდის ურემი, რომელშიც ორი უღელი კამეჩი აბია, ურემი ჭერფარდაგ-გადაფარებული, ამ საფარქვეშ რიცხვმრავალი ოჯახი მოთავსებულია და ბავშვებს თვალები დაუჭყეტიათ დრაგუნის კიევერზე.

ბაზრიდან მიხვევულ-მოხვეული პატარა შესახვევებით შეიძლება თურქთა და სპარსთა რბევა-თარეშის დროის ციხის—ნარიყალას ნანგრევებზე ასვლა, შეიძლება ბნელი გადასასვლელებისა და დაკლანჩილი ჩასახვევების ავლა, პატარა ოთახისტოლა მოედნის გავლა—და რაც მალა გორისაკენ აღის აღამიანი, მით უფრო ფართოდ იშლება დაკბილული კიდეები მთებით წარმოქნილი ტაუობისა, რომელშიც მდებარეობს ქალაქი; მით უფრო ფართოდ ჩანს მთელი „მრავალაიენიანი“ თბილისი, სახლების მეორე სართულის გრძელი ღია გალერეები ჩუქურთმიანი რიკულებით, პატარა ეზოებით, ბანიანი სახურავებით, რომლებიც, როგორც კიბის საფეხურები, ისე ეშვებიან ცისფერი მეჩეთისაკენ, მტკვრის სწრაფი დინებისაკენ. მტკვარს გაღმა, პიტალო კლდეზე, როგორც ახლა, მაშინაც მოჩანდა მეტეხის ციხე და წმ. შუშანიკის ეკლესია. მარჯვნივ, რასაც თვალი მიწედება, ამ ციცაბო კედელს ლავგარდანივით ეკვროდნენ პატარა ხის სახლები, გალერეები და აივნები. კიბის გადასასვლელები ეკიდა მალა, ზედ მდინარეზე. გასწვრივ, მთის ქვემოთ, იქ, სადაც ცნობილი თბილისის აბანოებია და მთის ნაპრალიდან გოგირდის ცხელი წყაროები ორთქლავს, დედაკაცები წყალში ავლებენ ჭრელ ძონძებს. ქუჩის აქეთ-იქით მხარეს ხმამალა მასლაათობენ ბანზე გადმომდგარი დედაბრები. აბანოებს იქით გადაჭიმული იყო სეიდ-აბადის ჩრდილოვანი ბალები, სადაც უქმეობით თბილისელები ისვენებდნენ და ნადიმობდნენ ხოლმე. „რაც აქ ნამდვილად განცხრომაა, — წერდა ალტაცებული ლერმონტოვი, — ესაა თათრული აბანოები“.

არც ისე დიდი ხნის წინათ მიაკვლიეს პოეტის ნახატს, რომელზეც გამოსახულია მეტეხის ციხე ციცაბო კლდეზე, წმ. შუშანიკის ეკლესია, ხრამისპირა სახლები, ვიწრო ავლაბრის ხიდი, ერთადერთი იმდროინდელ თბილისში—ძველი თბილი-

სის შენობები, რომლებიც ადიოდნენ მარჯვენა ნაპირზე. წინა პლანზეა აქლემები, მეაქლემეები. სქელ მამაკაცს სადავით მოჰყავს ცხენი, პატარა ძაღლი ფეხებში შეჰყვებს აქლემებს; ამათ შესახვედრად მხედარი მოაგელვებს ფიცხ მერანს. დაბალ, თიხატყეპნილ გალავანს იქით მოჩანს მთლად ბაღების მწვანეში ჩაფლული სახლები, ირიბ ბრჯენებზე დაყრდნობილი აივნებითურთ. ქარავანი სუმბათოვის აბანოებისაკენ — მოედნისკენ მიემართება. „მე სახელდახელოდ ყველა შესანიშნავი ადგილი გადავიღე, სადაც კი ვყოფილვარ, — აუწყებდა ლერმონტოვი რაევსკის, — ასე რომ კარგა ბლომა კოლექცია მომაქვს...“ ნახატი, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი, ამ კოლექციიდანაა.

ბინდისას ქარვასლაში იკეტებოდა ხელოსნების დუქნები და ღარაბები და სიცოცხლე ჩაკედებოდა ხოლმე სავაჭრო მოედანსა და უსწორმასწორო მოსახვევებში. სამაგიეროდ სახლების ბანიან სახურავებზე იწყებოდა სიცოცხლე. დაირისა და სიმღერის ხმაზე ბინდში კიაფობდნენ მოცეკვავე ქალების სილუეტები. „იმ დროს თბილისში სახლები, — ამბობს თანამედროვე, — ისე იყო მოწყობილი, რომ ქვაფენილზე ფეხის დაუდგმელად მთელ უბანს შემოივლიდით, ყოველი სახლის კარს შეაღებდით, საჭირო იყო მხოლოდ ერთი სახურავიდან მეორეზე გადასვლა.“*

მეორე დაცულ ნახატზე ლერმონტოვს აღუბეჭდავს დამახასიათებელი სცენა: ლეკური თბილისის ბანიან სახლზე. სახლს იქითაა პირამიდული ალვის ხეები და ქართული ეკლესიის წვეტიანი გუმბათი.

მაგრამ აი ცეკვებიც დასრულდა. მიწყდა სიმღერის ხმა და თბილისიც ძილს მიეცა. იშვიათად თუ გააქენებს ცხენს ვიღაც მხედარი, ძაღლი შეჰყვებს ან კიდეც დაცარიელებული ურემი გაიჭრაქუნებს და კვლავ ყოველივე მიწყნარდება. მთვარე მუქ ჩრდილებს აფენს განაპირა მთებსა და მიყუჩებულ კოშკებს, მტკვარი ტალღას ტალღაზე მოაგორებს, გამეტებით

* Т(орпau). Воспоминания о Кавказе и Грузии. „Русский востокъ“, 1896, № 2, стр. 426.

ახეთქებს კლდოვან ნაპირს და გაქანებით მიაქვს მაღალ ხიდ-
ქვეშ მღვრიე წყალი.*

თვით ოთხი წლის შემდეგაც კი, როცა დაიწერა ლექსი
„პაემანი“, ლერმონტოვის მეხსიერებაში კვლავაც ცოცხალი
იყო იმ დღეთა შთაბეჭდილებანი, როცა იგი, მტკვრის ხიდზე
მდგომი, ათვალიერებდა, როგორ მოედინებოდა წყალი და
როგორ უნანაგებდა ქალაქს მდინარის დუდუნნი:

მთვლემარე მთის მიღმა უკვე
ჩამოუშვა ღამემ ფარდა,
ვიწრო ლარში მობუთბუთე
ცხელი წყაროც აელვარდა.
სურნელეა ამო, გრილი
ავსებს ბაღებს, ამკობს ეშხით.
მდუმარება მოსავს თბილისს
და სიბნელე წება ხევშიც.

• • • • •
ჩირალდნები საგუშაგოდ
ხიდზე იწვის თითო-თითოდ,
სამრეკლონი შავზე შავი
დარაჯებად დგანან თითქოს...
თითქოს ვინმეს გაჰპაროდნენ
მოკრძალებით განაბულნი,
გამოდინან აბანოდან
ქალნი, ჯაჭვად გადაბმულნი.
ზოგი მოსდევს დაცლილ ქუჩებს,
ზოგი დაღმართს ფრთხილად ჩადის.
შეგხვდი, ვერ გიცანი უცებ,
რადგან გბურავს გრძელი ჩადრი.**

რამდენიმე წლის წინათ ქ. ივანოვოს სამხატვრო გალე-
რეაში აღმოჩნდა ლერმონტოვის ნახატი, შესრულებული ნა-
ტურიდან ზეთის საღებავებით. ნახატი წარმოადგენს თბილი-
სის საერთო ხედს ავლაბრის მხრიდან. ლერმონტოვს ეს
ხედი დაუხატავს ისე, რომ უნდა ვიფიქროთ, მისი მოლბერტი
მდგარა მდინარის ფლატეებიან ნაპირზე, იქ, სადაც მტკვარი

* იხ. ა. ა. ბესტუჟევის 1834 წლის 31V წერილი ნ. ა. და კ. ა. პოლე-
ვოებისადმი. „Русский вестник“, 1861, т. 32, стр. 456.

** თარგმანი გ. ზუხაშვილისა.

ლაკოპი

ნახტი ლემონტოვის

უხვევს, ცოტა ზევით „გოგილოს“ აბანოებზე. აქ იწყებოდა გარეუბანი — მირზა-აბადი, რომელიც მერე „ძაღლის უბნად“ იწოდებოდა. ამის შემოწმება ძნელი არ არის: საკმარისია ადამიანი შალუმიანის ქუჩიდან მტკვრის ნაპირზე გავიდეს, „გოგილოს“ აბანოს მახლობლად ბორცვზე აიაროს და მის თვალწინ გადაშლილი პანორამა ნახატის რეპროდუქციას შეადაროს. იქვე, ახლოს, ერმოლოვის დროს აშენებული ოფიცრების ყაზარმები მდებარეობდა, რომლებსაც შემდეგ პოკროვსკის ყაზარმები შეარქვეს. ბევრი ოფიცერი კერძო ბინაში ცხოვრობდა, ყაზარმის მახლობლად*. ალბათ, ლერმონტოვმა მოინახულა ვინმე სამხედროთაგანი, რომელსაც ავლაბარში ჰქონდა ბინა, ალაფრთოვანა პოეტი თბილისის პანორამამ, აქედან რომ იშლებოდა, და ერთ ან ორ სეანსში (მუშაობდა იგი საოცარი სისწრაფით) დაასრულა ერთ-ერთი საუკეთესო ნამუშევარი თავის ნახატთა შორის.

საერთოდ ეს ნახატი რომანტიკული ფერწერის იშვიათი ნიმუშია. მარჯვნივ ციცაბო მოყვითალო-ოქროსფერ მთაზე აღმართულა მეტეხის ციხე. გაღმა წინა პლანზე მოჩანს ორთაქალის მწვანე, ქოჩორა ბაღები, მინისებური, მოცისფრო-მწვანე წყალი გაშმაგებით, რკალივით უვლის დამრეც ნაპირს, რომელზეც გამოხატულია ორი პატარა ფიგურა. ნახატის ცენტრშია მოყავისფრო-ნაცრისფერი, წაწვეტილი გორაკი, ხოლო „მოღუშულ მთაზე“ აზიდულა ამ „ძველი სიმაგრის“ (იხილეთ ლექსი „პაემანი“) იქით, სინათლით გაჯერებულ, გამჟღავნებულ ჰაერში შთანთქმული სახლების სახურავები და თავწვეტიანი გუმბათები თბილისისა, და ბოლოს, უკანა პლანზე ნაზლილისფრად მოცემული, მთელ ქალაქზე გადმოშორალი მთა-წმინდა, რომლის კალთაზედაც, წმიდა დავითის მონასტრის ძირში არის საფლავი გრიბოედოვისა. ამ ადგილს გრიბოედოვი თბილისის ყველაზე უფრო პოეტურ კუთხეს ეძახდა და იმის მოსურნე იყო, რომ აქ, ამ ძველი ტაძრის მახლობლად, ყოფილიყო დაკრძალული.

პოეტის ქალაქებში არ არის რაიმე ჩანაწერი, რომელიც

* О размещении г. г. офицеров на Авлабаре — отношения фон дер Ховена к О. С. Осипову от апреля 1834 года. ЦГИА Грузинской ССР, ф. 6, № 4753, л. 21.

გვაუწყებდეს, რომ ლერმონტოვი იყო გრიბოედოვის საფლავზე. შესაძლოა ამის შესახებ კიდევ წერდა ვისმე, მაგრამ ასეთ წერილს ჩვენამდე არ მოუღწევია. 1837 წლის ავტოგრაფთან სულ რამდენიმე ნაკუწებად ქცეულმა ქაღალდმაღა მოაღწია ჩვენამდე. დაცულ ნახატებშიაც არ მოიძებნება ისეთი, რომელიც დაგვიდასტურებდეს, რომ ლერმონტოვი იყო მამა-დავითის საყდარში. მაგრამ ნახატთან ჩვენ ხომ მხოლოდ ოთხი გვაქვს, ყველა დანარჩენი უგზო-უკვლოდ დაიკარგა.

თუმცა ახლა უშუალო საბუთის გარეშეც ნათელია, რომ ლერმონტოვმა ნახა და არც შეიძლებოდა არ ენახა გრიბოედოვის საფლავი, რომელიც მოწინავე რუსი ადამიანებისა და, უპირველეს ყოვლისა, რუსი მწერლების თაყვანისცემის ადგილი იყო.

არზრუმიდან მომავალმა პუშკინმა თბილისში რუსეთს გამგზავრების წინადღით ინახულა გრიბოედოვის ჯერ კიდევ ახალი საფლავი, „რომლის წინაშე... მუხლი მოიყარა და კარგა ხანი იდგა თავჩაქინდრული. ხოლო როცა ზეწამოდგა, თვალებში ცრემლი უბრწყინავდა“*.

ეს იყო 1829 წელს, აგვისტოში.

რვა წლის შემდეგ, 1837 წლის თებერვალში, იმხანად თბილისში მყოფმა ბესტუჟევ-მარლინსკიმ მიიღო პუშკინის დალუპვის ცნობა. მეორე დღესვე, განთიადისას გაეშურა მამა-დავითისაკენ, გრიბოედოვის საფლავზე, რათა პანაშვიდი გადაეხადა. „როცა ჩამესმა მღვდლის გალობა: „მოკლულ ბოლიართა ალექსანდრე და ალექსანდრესათვის“, ცოტა დამაკლდა, ცრემლმა არ დამახრჩო,—წერდა ბესტუჟევი შინაურებს.— ეს ასამაღლებელი არა მხოლოდ მიცვალებულთა მოხსენებად მომეჩვენა, არამედ წინასწარმეტყველებადაც. დიახ, გული მითქვამს, რომ ჩემი სიკვდილიც ძალადური იქნება და მალე მომადგება კარს“.

იმ წუთს ისე მოეჩვენა, რომ მან—ალექსანდრე ბესტუჟევმა ალექსანდრე გრიბოედოვისა და ალექსანდრე პუშკინის სახელზე შეუკვეთა პანაშვიდი და ამით საკუთარი პანაშვიდი გადაიხადა.

* Н. Б. Потоцкий. Встречи с Александром Сергеевичем Пушкиным в 1829 г. „Русская старина“, 1880, т. 28, стр. 582.

წინაგრძნობამ არ მოატყუა. სამი თვის შემდეგ, 1837 წლის 7 ივლისს, ადლერის კონცხზე ცეხელდინელებთან ბრძოლაში ნაკუწ-ნაკუწ დაჩეხეს. მისი წინაგრძნობა სრულიადაც არ შეიცავდა უჩვეულო რამეს. ეს იყო თითქმის გარდაუვალი აღსასრული მწერალი-დეკაბრისტისა, რომელსაც „მოწყალე“ ნიკოლოზ პირველმა ციმბირს გადასახლება გაუგრძელა ჯარისკაცური სამსახურით „თბილ ციმბირში“, როგორც მაშინ კავკასიას უწოდებდნენ გადასახლებული დეკაბრისტები.

ბესტუჟევის დალუპვიდან რამდენიმე თვის შემდეგ თბილისში გზად გამოიარა ციმბირიდან ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში მიმავალმა მეორე დეკაბრისტმა-პოეტმა ალექსანდრე ოდოევსკიმ. იმანაც გრიბოედოვის საფლავს მიაშურა. „ოდოევსკი თბილისში დამხვდა,—იგონებს დეკაბრისტი როზენი,—ხშირად დადიოდა თავისი მეგობრის გრიბოედოვის საფლავზე. კეთილხმოვანი ლექსებით უმღერა მის ხსოვნას, ლექსები მიუძღვნა საქართველოს“.

ორი წლის შემდეგ, 1839 წლის 12 სექტემბერს, ცოცხლებში აღარ იყო ალექსანდრე ოდოევსკიც. იგი დაიღუპა შავი ზღვის ექსპედიციაში ციებისაგან და მაშინ ლერმონტოვმა მას ერთ-ერთი თავისი უგულწრფელესი ლექსი მიუძღვნა.

როცა იმაზე გვექნება ლაპარაკი, რომ ლერმონტოვს იმ დროს მოფიქრებული ჰქონდა რომანი, რომელიც უნდა დაესრულებინა გრიბოედოვის სიკვდილის აღწერით, ჩვენთვის ექვმიუტანელი შეიქნება: ლერმონტოვი მდგარა გრიბოედოვის საფლავთან, უფიქრია მის ტრაგიკულ ბედზე, თვალი გადაუვლია წარწერისათვის, რომელიც იქვე სასაფლაო მღვიმეზეა: „აქ განისვენებს ნეშტი გრიბოედოვისა. მეუღლემ მისმა ნინომ, თავად ალექსანდრე კაეკავაძის ასულმა, აღმართე ძეგლი ესე 1832 წელს“.

მაგრამ ლერმონტოვი ისე დაიღუპა, რომ ვერ მოასწრო ამ განზრახვის განხორციელება.

ეს იყო გარდაუვალი, აუცილებელი ბოლო მისი—პუშკინისა და გრიბოედოვის მემკვიდრისა, დეკაბრისტული პოეზიის მემამბოხე ტრადიციებზე აღზრდილისა.

„მე თბილისში ვარ...“

ჩერტოვსკის ბიბლიოთეკის ერთ-ერთი რვეულის ფურცელზე, რომელსაც აზის ციფრი 45, არის ლერმონტოვის ჩანაწერი. ამ ჩანაწერის შინაარსი უკანასკნელ დრომდის გამოურკვეველი იყო. მოგვაქვს დედანი ზუსტად—წაშლილი ადგილებით კუთხოვან ფრჩხილებში:

„მე თბილისში ვარ პეტრ-თან, გ:—სწავლული თათარი ალი და აჰმედი:—მივდივარ ქართ. ქალთან, აბანოებისაკენ: იგი გვანიშნებს: მაგრამ ჩვენ არ შევდივართ, რადგან დღეს შაბათია: იგი გამოდის და კვლავ ნიშანს გვაძლევს: მე თათრების გასართობად კედლებზე ვხატავდი და მასაც ზურგზე ხაზი დავუსვი; მივეყვები: იგი თანხმდება... მხოლოდ ფიცსა მთხოვს ისე მოვიქცე როგორც იგი მიბრძანებს. საჭიროა ცხედრის გატანა. მე გამაქვს და მტკვარში ვაგდებ, მე გული მიმდის. [მე და] მე მიპოვეს და ჭაუპტვახტაში წამიღეს: მე დამავიწყდა ნამდვილად მისი სახლი. ჩვენ გადავწყვიტეთ ვიპოვოთ, მიცვალებულს საბუთად ხანჯალი ავართვი. მიგვაქვს გეურქასთან. იგი ამბობს, რომ ეს ხანჯალი მან გაუკეთა რუს ოფიცერს. ჩვენ ვეუბნებით აჰმედს გაიგოს ვინ ჰყავდა იმ ოფიცერს. დენშჩიკიდან იგებენ, რომ ის ოფიცერი კარგა ხანია დადიოდა მეზობელ მოხუც დედაკაცთან; ამ დედაკაცს ქალიშვილი ჰყავს. მაგრამ ქალიშვილი გათხოვდა; და ერთი კვი-

რის შემდეგ ოფიცერი დაიკარგა: ბოლოს გავიგეთ ვის მის-
თხოვდა ეს ქალიშვილი. ვპოულობთ სახლს. თვითონ ის კი არ
ჩანს: აჰმელი გარშემო უვლის და იგებს ქმარი ჩამოვიდა და
ვილაცამ უთხრა წინა დღით დავინახეთ როგორ გამოძვრა
ფანჯრიდან კაცი. ქმარმა დაჰკითხა და მთელმა ოჯახმა. —
ერთხელ მივდივართ ქარვასლაში [ლამით]—ვხედავ მოდის კა-
ცი იმ ქალთან ერთად, ისინი გაჩერდნენ და შემოგვხედეს.
ჩვენ ჩავიარეთ და დავინახეთ ქალმა ჩემზე აჩვენა. ხოლო ქმარ-
მა თავი დაუქნია;—შემდეგ ლამით [ორნი] ერთი დამესხენ ხიდზე
[მაგრამ მე გა] [რა] მომიკიდა ხელი და მკითხა სახელი: მე
ვთქვი:—იგი: მე ამა და ამ ქალის ქმარი ვარ და უნდოდა ჩე-
მი გადავდებო, მაგრამ მე დავასწარი და გადავაგდე“*.

სამოცდათხუთმეტი წლის მანძილზე აქვეყნებდნენ ამ ჩა-
ნაწერს ლერმონტოვის თხზულებათა სრულ კრებულში. მაგ-
რამ მისი გაგება მხოლოდ ახლახან ვცადეთ ჩვენ**. მანამდის
კი ისიც არ იყო ცნობილი, ეს ავტობიოგრაფიული ჩანაწე-
რია თუ რაღაც განუხორციელებელი ჩანაფიქრის გეგმა.

როცა ამ ჩანაწერს ვკითხულობთ, ძალიან რეალურად წარ-
მოგვიდგება ძველი თბილისი: მეტეხის აღმართი, სადაც მდე-
ბარეობდა ცნობილი თბილისელი მესაქურველების, „ხანჯლე-
ბისა და ხმლების ოსტატების“ ღუქნები და სადაც იყო მე-
საქურვე „გეურქას“ ღუქანი, მტკვრის ვიწრო ხიდი მეტე-
ხის ციხესთან და მთავარი ჰაუპტვახტა მაიდანზე. წარმოგვი-
დგება ბანიანი აბანო დამრეცილ მთასთან და ხიდს იქით
დიდი ქარვასლა მეტეხთან. ქარვასლას ქვედა სართული ეკა-
ვა ღუქნებსა და სავაქრო წერტებს, მაღლა ცხოვრობდნენ
ვაქრები.

ასე რომ ამ ჩანაწერში ყველაფერი რეალურია. და მიუხე-
დავად ამისა, არავითარი საფუძველი არ ჩანს მივაწეროთ ეს
ამბები თვით ლერმონტოვს. ამ შემთხვევაში უნდა გვეფიქრა,
რომ თბილისში ყოფნისას ლერმონტოვი რაღაც საიდუმლო
ბოროტმოქმედების მონაწილე გახდა. გამოიტანა აბანოდან

* ლერმონტოვის ავტოგრაფების რეული (ჩერტოვსკის ბიბლიოთეკისა),
მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება,
ფ. 45.

** „Красная новь“, 1939, №10-11, стр. 252.

რუსი ოფიცრის გვამი და მტკვარში ჩააგდო და მერე, როცა თავზე დაესხნენ, თავდაცვის მიზნით, მტკვარში გადააგდო მეორე უცნობი კაცი. ამის გარდა, ეს ისტორია ლერმონტოვზე იმიტომაცაა დაუჯერებელი, რომ მას არ შეეძლო უშედეგოდ ჩაეარა გადასახლებული ოფიცრისათვის. ესეცაა, რომ „1837 წლის მესამე მესამედის საქართველოში მომხდარი ამბების“ საქმეთა აღწერაში, საქართველოს სსრ სახელმწიფო ცენტრალურ ისტორიულ არქივში რომ ინახება, არ არის ამ ისტორიის მსგავსი რამ.

პირიქით, ამ თავგადასავლის სწორედ მძაფრი დრამატიული ბოლო — შებრძოლება ხიდზე და მოწინააღმდეგის დაღუპვა — გვაიძულებს ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს რაღაც ნაწარმოების თავდაპირველ გეგმასთან. ეს უნდა ყოფილიყო მოთხრობა პირველ პირში.

„მე“, — ამ ჩანაწერის გმირი, — ქალის სიყვარულით გატაცებული, შემთხვევით სხვისი საიდუმლოს მოწმე ხდება. იგი შეიქრა მისთვის უცნობ ცხოვრებაში, მაგრამ ვერ გაიგო ამ ცხოვრების კანონები და მერე თავდაცვისას წყალში გადაისროლა ამ საიდუმლო ისტორიის ერთი მონაწილე.

როგორც ჩანს, ამ ჩანაწერში მოხაზულია სიუჟეტი, რომელიც შემდეგ გამოყენებულია „ტამანში“. ამ მოთხრობის მოქმედი პირები იმავე ურთიერთდამოკიდებულებაში არიან. ტყუილად როდია, რომ ჩანაწერშიაც და „ტამანშიაც“ გამოყვანილია მოხუცი დედაკაცი და მისი ქალიშვილი („კარგა ხანია დადიოდა მეზობელ მოხუც დედაკაცთან; ამ დედაკაცს ქალიშვილი ჰყავდა“). ჩანაწერშიც და „ტამანშიც“ ბოლოს გამოჩნდება კაცი, რომელსაც მისთხოვდება ქალი.

იმას, რომ ჩანაწერი „მე თბილისში ვარ...“ ნამდვილად წარმოადგენს მოთხრობის გეგმას და არა ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერს, ამტკიცებს ავტობიოგრაფის შეცდომათა და გასწორებათა ხასიათი. ღამის თავგადასავლის მოყოლისას ლერმონტოვი წერს: „ღამით [ორნი] ერთი დამესხნენ ხიდზე“. სავსებით ცხადია, რომ როცა იგი ამ ფრაზას წერდა, ჯერ კიდევ მოფიქრებული არ ჰქონდა, რამდენი კაცი უნდა ყოფილიყო თავდამსხმელი. ეს არ მოხდებოდა, რომ ლერმონტოვის მიერ აღწერილი შემთხვევა ნამდვილი ყოფილიყო.

„ღამესხენ ხიდზე“—ამ სიტყვების შემდეგ ლერმონტოვს დაუწერია „მაგრამ მე გა“ [უნდოდა დაეწერა „მაგრამ მე გადავაგდე“] და წაუშლია. დაუწერია „რა“ [უნდოდა დაეწერა „რა გქვიან“] და ისევ წაუშლია. ამის შემდეგ უკვე აღარ შეჩერებულა: „მომკიდა ხელი და მკითხა სახელი: მე ვთქვი — იგი: მე ამა და ამ ქალის ქმარი ვარ და უნდოდა ჩემი გადაგდება, მაგრამ მე დავასწარი და გადავაგდე“. აქედან ნათელია, რომ ლერმონტოვი ფრაზის დაწერისას ფიქრობდა ხიდზე გამართული მოკლე დიალოგის შესახებ.

სხვა ადგილას—მე „გული მიმდის“, ამ სიტყვების შემდეგ ლერმონტოვმა დაწერა „მე და“, გაჩერდა „მე და“ შესცვალა „მე“-თი და განაგრძო: „მე მიპოვეს და ჰაუპტვახტაში წამიყვანეს“. ამის შემდეგ იგი კვლავ დაუბრუნდა „მე და“-ს და დაწერა „მე დამავიწყდა ნამდვილად მისი სახელი“. ასე რომ ჰაუპტვახტაზე ლერმონტოვი თავდაპირველად არ ფიქრობდა, სიუჟეტის ეს საყურადღებო დეტალი მან წერის პროცესში მოიფიქრა*.

ლერმონტოვის ავტოგრაფის ამ „შეცდომებში“ აღბეჭდილია ახალი ჩანაფიქრის წარმოქმნის პროცესი. ჩვენ თითქოს ვხედავთ როგორ ღელავენ მისი აზრები, როგორ ირევიან და ერთმანეთს აწყდებიან სიტყვები, როგორ აჩქარებენ კალამს და კალამიც ზოგჯერ წინ გარბის, მთელი ფრაზის წარმოქმნას უსწრებს. ლერმონტოვის არც ერთ წერილში არაა, მსგავსი რამე, ამას მხოლოდ პროზის შავ ჩანაწერებში ვხვდებით.

იმის სასარგებლოდ, რომ ჩანაწერს „მე თბილისში ვარ...“ კავშირი აქვს პეჩორინის დღიურთან, ლაპარაკობს მაქსიმ მაქსიმინის სიტყვებიც, რომ ბელას გარდაცვალებიდან სამი თვის შემდეგ პეჩორინი განაწესეს ე...-ის პოლკში და ისიც საქართველოში გაემგზავრა.

შესაძლებელია, ლერმონტოვს განზრახვა ჰქონდა პეჩორინის ჩანაწერები დაეწყო ამ ეპიზოდით, რომლის მოქმედება ვითარდება თბილისში—თათრულ აბანოებში, ქარვასლაში, მე-

* ულრმეს მადლობას მოვახსენებ პროფ. ს. მ. ბონდის, რომლის დახმარებით წავიკითხე ხელნაწერის წაშლილი და გასწორებული ადგილები.

ტეხის მახლობელ ხიდზე, მესაქურავლის ღუქანში, აღმოსავლური ქალაქის უსწორმასწორო ქუჩებსა და შესახვევებში. აქ გაჩერდა გმირი თავის ნაცნობთან, აქ შეხვდა სწავლული თათარი ალი, შემდეგ შემთხვევით გაიცნო საიდუმლოებით მოცული ქართველი ქალი და უნებლიეთ რაღაც უჩვეულო ისტორიაში აღმოჩნდა გახვეული. დაცულია თანამედროვეთა ცნობა იმის შესახებ, რომ ლერმონტოვს თვითონ გადახდა თავს „ტამანში“ აღწერილი ამბის მსგავსი რამ*. მით უფრო მეტი საფუძველია ვიფიქროთ, რომ ჩანაწერი „მე თბილისში ვარ“ მოთხრობის გეგმაა და არა ავტობიოგრაფიული დოკუმენტი, რადგან თუკი ლერმონტოვი საიდუმლო მზვერავად მიიჩნიეს ტამანში, ძნელი წარმოსადგენია, იგივე ისტორია განმეორებულიყო თბილისში.

ტამანში ლერმონტოვი უფრო ზღრე იყო, ვინემ თბილისში. როგორც ჩანს, სიუჟეტი, ნაკარნახევი ტამანში მომხდარი ნამდვილი ამბით, თბილისში მიღებული შთაბეჭდილებებით გამძაფრდა და „თბილისური მოთხრობის“ ჩანაფიქრად იქცა, რომელიც ფაბულის მხრივ უფრო რთულია, ვინემ „ტამანი“ ტყუილად ხომ არ არის, რომ ჩანაწერი „მე თბილისში ვარ“ აერთიანებს არა ერთი, არამედ ორი მოთხრობის სიუჟეტს - „ტამანისა“ და „ფატალისტის“ სიუჟეტს. მოკლული ოფიცრის ამბავი ეს ხომ ვულისჩის ავბედითი თავგადასავალია. ასეთივე ისტორია მეორდება მოთხრობელისათვის, მაგრამ იმავე აღამიანებთან შეტაკებაში იგი გამარჯვებული გამოდის. ასეთ დაპირისპირებაზე ორი ოფიცრის ბედისა, რომელთაგან ერთს კეთილი დასასრული აქვს, ხოლო მეორეს ავი დასასრული — აგებულია „ფატალისტი“. ვულისჩი, რომელიც წინასწარ განწირულია სასიკვდილოდ, იღუპება. კადნიერად ბედის გამომწვევი პეჩორინი შეიჭრება იმ ქოხში, სადაც ჩაკეტილია ვულისჩის მკვლედი, მაინც უვნებელი რჩება და მკვლელთან ხანმოკლე შეტაკების შემდეგ გამარჯვებას მიაღწევს. მე მგონია, რომ ჩანაწერიდან „მე თბი-

* М. Цейдле р. На Кавказе в 1830-х годах. „Русский вестник“, 1888, №9, стр. 139. შეად. С. Н. Мартынов. История души Н. С. Мартынова с М. Ю. Лермонтовым. „Русское обозрение“, 1898, №1, стр. 317.

ლისში ვარ...“ წარმოიშვა ორი მოთხრობის სიუჟეტი — „ტამანისა“ და „ფატალისტისა“, და რომ ეს ჩანაწერი წარმოადგენს პეჩორინის დღიურის თავდაპირველ გეგმას.

შესაძლოა წარმოიშვას სრულიად კანონიერი კითხვა: რად დასჭირდა ლერმონტოვს „ტამანისა“ და „ფატალისტის“ მოქმედების გაშლა ჩრდილოეთ კავკასიაში?

ეს იმიტომ, რომ კავკასიის ომის პირობებში ორივე შემთხვევა სრულიად ბუნებრივია, მას ეკლება ეგზოტიკური კოლორიტი. „მე თბილისში ვარ...“ — ამ ჩანაწერის სიუჟეტს, რომელშიც მოთხრობილია, თუ როგორ გადაადგო წყალში ოფიცერმა მრისხანე მზეთუნახავის ბრძანებით ქალისგანვე მოკლული მეორე ოფიცერი, ფინალს, რომელშიც საიღუმლო მღევარი აქაფებულ მდინარეში ვარდება მაღალი ხიდიდან, — ყოველივე ამას გაცილებით მეტი აქვს საერთო მარლინსკის კავკასიურ მოთხრობებთან და თვით ლერმონტოვის ყრმობის პროზასთან, ვიდრე პეჩორინის მომავალ „ჟურნალთან“. ლერმონტოვმა „ჩვენი ქვეყნის გმირის“ წერისას არა მარტო ჩამოაშორა პირვანდელ ჩანაფიქრს ზედმეტი რომანტიკული ფერები, კიდევ მეტი, გადმოსცა ეს თავგადასავალი მწარე ირონიით რომანტიკული მოთხრობების მიმართ: მან ხიდზე შეჯახება ნავში შებრძოლებით შეცვალა, ამით მან ირონიულად გახაზა ამ ბრძოლის არაჩვეულებრივი ხასიათი: პეჩორინის დახრჩობა სწადია ქალიშვილს. მოწინააღმდეგის დალუპვა და ოფიცრის გამარჯვება მოჩვენებითია: ქალიშვილი ნაპირზე გამოდის, ხოლო პეჩორინი გაძარცული აღმოჩნდება. ტყუილად როდი აღნიშნავს „ჩვენი ღროის გმირში“ პეჩორინი გრუშნიცკის მისამართით: „ის ერთი იმ ადამიანთაგანია, რომელთაც ცხოვრების ყოველი შემთხვევისათვის მზადაა აქვთ გაპრანჭული ფრაზები. მათ უბრალო მშვენიერება არ აღელვებთ, ისინი თავმომწონედ ეხვევიან არაჩვეულებრივ გრძნობებში, დიად ვნებებში და უმაგალითო ტანჯვებში. ეფექტის მოხდენა მათი უდიდესი სიამოვნებაა“*. უკაცრიელ ზღვისპირა ქალაქში, ხაზზე, ოფიცრის თავგადასავალი, რომ-

* ლერმონტოვი. „ჩვენი ღროის გმირი“. 1946, თბილისი, გვ. 78, თარგმანი გ. ქიქოძისა.

მელიც „მოქმედ ჯარში ხელისუფლების დავალებით მიემგზავრებოდა“, კავკასიის ომის ყოველდღიურ ეპიზოდად გვევლინება, ხოლო მოთხრობის მთავარი კონფლიქტი სულ სხვა სახეს იღებს.

ტამანის მოსახლეობა, რომელიც ზღვის დამრეც ნაპირზე ცხოვრობს, საიდუმლოდ აწვდის იარაღს მთიელებს. დაკვირვებული პეჩორინი მათ საშიშ მტრად მიაჩნიათ და უნდათ თავიდან მოიშორონ იგი, რადაც არ უნდა დაჯდეს. ლერმონტოვმა შესძლო ამ ადამიანების ყოველდღიური ცხოვრება ერჩენებინა — ცხოვრება ასახული ტიპიურ სახეებში. ასე შეიქმნა მოთხრობა, რომელსაც სავსებით შეიძლება მივაკუთვნოთ ბელინსკის სიტყვები, თქმული „ბელას“ შესახებ: „ამ შესანიშნავი მოთხრობის ღირსება ისიცაა, რომ იგი მარლინსკის მოთხრობების შხამის საწინააღმდეგო საშუალებაა“*.

მაგრამ, როგორც ჩანს, არსებობდა კიდევ სხვა მიზეზი, რამაც აიძულა ლერმონტოვი „ტამანში“ დაბრუნებოდა ნამდვილ ამბებთან დაკავშირებულ გარემოს. 1838 წლის ზაფხულზე, კავკასიიდან პეტერბურგს დაბრუნებული ლერმონტოვი სვიატოსლავ რაევსკის წერილში განუმარტავდა, რამ აიძულა იგი უარეყო „თავადის მეუღლე ლიგოვსკაიაზე“ შემდგომი მუშაობის აზრი. „რომანი, მე და შენ რომ დავიწყეთ, გაქიანურდა, — წერდა ლერმონტოვი, — და არცა მგონია დასრულდეს, რადგან მოვლენები, რომლებიც საფუძვლად დაედო მას, შეიცვალა, და მე, შენ კარგად იცი, არ შემიძლია ამ შემთხვევაში დავშორდე ქეშმარიტებას“**.

ეს სიტყვები ხშირად მოჰყავთ, როგორც თვით ლერმონტოვის ექვემიუტანელი მითითება იმაზე, რომ პირველი, პეტერბურგული რომანი პეჩორინზე „თავადის მეუღლე ლიგოვსკაია“ მოფიქრებული იყო რაევსკისთან ერთად. მაგრამ რატომღაც არასოდეს ყურადღებას არ აქცევენ ფრაზის გაგრძელებას, რომელიც შეიცავს ლერმონტოვის საყურადღებო გამონათქვამს მისი შემოქმედებითი მეთოდის შესახებ. ამას-

* В. Г. Беллешкий. Литературная хроника. „Московский наблюдатель“, 1839, II, № 4, отд. 4, стр. 131.

** Лермонтов, т. V, стр. 397.

თანავე სავსებით ნათელია, რომ იმ დროს, როცა ლერმონტოვი „ჩვენი დროის გმირის“ ჩანაფიქრს იაზრებდა, მას უკვე სავსებით შეგნებული ჰქონდა, რომ მხატვრული სიმართლე მისთვის განუყოფელია სიცოცხლის მოვლენებთან, რომლებიც ნაწარმოების საფუძველს შეადგენენ.

აი რატომ აღმოჩნდა „ტამანის“ მოქმედება დაკავშირებული ტამანთან და არა თბილისთან, აი რატომ შეიქმნა „თბილისური სიუჟეტის“ მასალაზე რამდენიმე წლის შემდეგ ლექსი „პაემანი“. ორივე შემთხვევაში ლერმონტოვმა არ ისურვა ნამდვილი ამბებიდან გადახვევა, რომლებთანაც დაკავშირებული იყო მისი ნაწარმოებების ჩანაფიქრი.

დაქარაგმებული გვარები

თუკი ჩანაწერი „მე თბილისში ვარ“ მოთხრობის გეგმაა, მაშინ ვის გულისხმობს ლერმონტოვი პირველ პწყარში? ვინ არის „პეტრ“, „გ“, „სწავლული თათარი ალი“, „აჰმედი“ „გეურქა“, რომელმაც დაღუპულ ოფიცერს ხანჯალი დაუმზადა? რატომაა მათი სახელები შემოკლებული?

უეჭველია, რომ ეს სახელები ლერმონტოვმა დააქარაგმა იმავე მიზეზით, რა მიზეზითაც არ დაასახელა თავისი თბილისელი ნაცნობები რაევსკისადმი მიწერილ ბარათში. ჩანაწერში მოხსენებულია რეალური ადამიანების სახელები: ესენი არიან ლერმონტოვის თბილისელი ნაცნობები, მომავალი მოთხრობის პროტოტიპები. ის მცირეოდენიც კი, რაც „ჩვენი დროის გმირის“ შექმნის ისტორიიდან ვიცით, ნებას გვაძლევს სრული დარწმუნებით გამოვთქვათ ეს მოსაზრება.

ჩვენ ვიცით, მაგალითად, რომ ლერმონტოვმა 1837 წლის ზაფხულის თვეები პიატიგორსკში გაატარა სამხედრო ექსპედიციის მოლოდინში, სადაც იმხანად იყო ბელინსკი და სატინი. ერთი წლის შემდეგ მინერალურ წყლებზე სამკურნალოდ ჩამოვიდა ნ. პ. ოგარევი. „იქ მყოფთ, — წერდა ბელინსკი „თავადის ასულ მერიში“ ასახულ კავკასიის მოაგარაკეთა შესახებ, — აკვირვებდათ ის მიუწვდომელი უტყუარობა,

რომლითაც ბ-ნმა ლერმონტოვმა დახატა სულ მცირე დაწვე-
რილებანიც კი“*.

„იმათ, ვინც პიატიგორსკს იყო 1837 წელს, — ადასტუ-
რებდა სატინი, — ალბათ, კარგად იცნეს თავადის ასული
მერი, გრუშნიცკიც და განსაკუთრებით კი საყვარელი, ჰკვია-
ნი და ორიგინალური ექიმი მაიერი“**.

და არა მხოლოდ სატინი, ოგარევი, მიკლაშევსკი, ტორ-
ნაუ, დეკაბრისტები როზენი და ლორერი, რომელთაც კავკა-
სიაში ყოფნისას უნახავთ ექიმი მაიერი, აღნიშნავენ, თუ რა გა-
საოცარი ხელოვნებით გადმოგვცა ლერმონტოვმა ექიმ მაიერის
პორტრეტი „ჩვენი დროის გმირში“ ექიმ ვერნერის სახით.

„აუწერელია, რაოდენ მომხიბლავი იყო მისი ულამაზო
სახე, — წერდა ოგარევი მაიერის შესახებ. — თმები მოკლედ
ჰქონდა შეკრეპილი, თავი დიდი, ისე რომ შუბლი ბლაგვ კუ-
თხეს მიუგავდა, ღრმა, პატარა თვალები, სახის მკრთალი
ფერი, სქელი ტუჩები. ულამაზო ტანზე მუნდირის სერთუკი,
ერთი ფეხი მეორეზე მოკლე, ეს კი აიძულებდა ცალი ჩექმა
მალალ კორპზე ეტარებინა, კოჭლობდა... თითქოს ყოველივე
ეს ძალზე ულამაზოა, მაგრამ ამასთანავე არ შეიძლებოდა არ
გვევარებოდათ ეს სახე. სქელ ტუჩებზე სიკეთე ისახებოდა,
ღრმა თაფლისფერი თვალების გამოხედვა ცოცხალი იყო და
აზრიანი, მაგრამ მათში უმალ ღრმა ადამიანური ნალვლის
კვალს ჰპოვებდით, რომელიც კი არ შეგზარავდათ, არამედ
გიზიდავდათ. ფართო შუბლზე ფიქრი აღბეჭდოდა. ამ ადა-
მიანს განსაკუთრებულ იერს აძლევდა კოჭლი მიხრა-მოხრა,
რომელსაც არა მარტო ეჩვეოდა თვალი, არამედ უთვისდე-
ბოდა კიდევ“***.

სახის არასწორი ნაკეთები, „დიდი ტლანქი თავი, თმები
მოკლედ შეკრეპილი“, კოჭლი, ტანი გამხდარი და პატარა,—

* В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений, т. XIII. Редак-
ция и примечания В. С. Спирidonova. Л., ОГИЗ. 1948. стр. 50.

** Из воспоминаний Н. М. Сатина, с предисловием Е. С. Не-
красовой. „Почин“ — Сборник Общества любителей российской
словесности на 1895 г., стр. 239.

*** Н. Огарев. Кавказские воды. „Полярная звезда“. Лондон, 1861,
стр. 346.

მაიერის ყველა ეს თვისება აღწერილია ფილიპსონის მიერ-
ნარკვევში „ბრბოდან შორს წასული“, რომელშიაც მოთხრო-
ბილია ექიმ მაიერის შესახებ. იგი მაიერს ხედებოდა დეკაბ-
რისტების საზოგადოებაში, რომლებიც ციმბირიდან კავკა-
სიის კორპუსის ჯარში გადმოიყვანეს. „იმდენი რამ იყო მის
კეთილ და ნათელ თვალებში სიმპატიური, — წერს ფილიპ-
სონი, — იმდენი ჭკუა და სული იყო მის საუბრებში, რომ
სავსებით გასაგებია ის ძლიერი და ღრმა გრძნობა, რასაც
მაიერი აღუძრავდა ზოგიერთ შესანიშნავ ქალს“.*

ამ შემთარულ დახასიათებას ავსებს ნიკოლოზ ვასილის-ძე.
მაიერის ავტოპორტრეტის რეპროდუქცია, რომელიც მისი-
ძის შეილიშვილმა, გორკის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის
პროფესორმა ა. გ. მაიერმა გადმოშვა და, გარდა ამისა,
ლერმონტოვის მეგობრების სიტყვიერი და გრაფიკული ასახ-
ვის შედარება „ჩვენი ღროის გმირის“ ექიმ ვერნერის
აღწერილობასთან.

„მისი გარეგნობა ისეთი იყო, — ვკითხულობთ პეჩორინის
დღიურში, — რომელიც პირველი შეხედვისას არასასიამოვნო
დგეჟნებათ, ხოლო შემდეგში თანდათან მოგეწონებათ,
როცა თვალი ეჩვევა სახის უსწორმასწორო ხაზებში გამოც-
დილი მაღალი სულის ნიშნის ამოკითხვას. იყო შემთხვევები,
რომ ქალებს გაშმაგებით შეჰყვარებიათ ასეთი მამაკაცები.
ისინი მათ გონჯ სახეს არ გასცვლიდნენ თვით ყველაზე ჭო-
ფა და ვარდისფერ ენდომიონზე. სამართლიანობა მოითხოვს
ითქვას, რომ ქალებს აქეთ სულიერი სილამაზის ინსტინქტი,
აღბათ, სწორედ ამიტომ არის, რომ ვერნერის მსგავს მამა-
კაცებს ასე ვნებიანად უყვართ ქალები“.

„ვერნერი დაბალი ტანის, გამხდარი და ბავშვივით სუსტი
იყო, — აგრძელებს ლერმონტოვი, — ბაირონივით ერთი ფეხი
მეორეზე მოკლე ჰქონდა. ტანთან შედარებით მისი თავი
ძალიან დიდი ჩანდა. თმა მოკლედ ჰქონდა შეკრეპილი და
მისი გაშიშვლებული თავის ქალის უსწორმასწორობანი ფრე-

* „Воспоминания Григория Ивановича Филиппова“. М., 1885,
стр. 106-107.

ნოლოგს გააკვირვებდნენ მოწინააღმდეგე მიდრეკილებათა უცნაური შეერთებით. მუდამ მოუსვენარი პატარა შავი თვალები ცდილობდნენ თქვენს აზრში ჩაწვდომას. მის ტანსაცმელს გემოვნება და სიფაქიზე ეტყობოდა, გამხდარ, ძარღვიან ხელებს ღია ყვითელი ხელთათმანები ამშვენებდა, სერთუკი, ყელსახვევი, ქილეტი მუდამ შავი ფერისა ჰქონდა*.

ექიმის თვალთა ფერის გარდა, რომელიც ლერმონტოვის ნაწარმოებში შავთვალაა, ყველა დანარჩენი დეტალი მისი გარეგნობისა მაიერის ავტოპორტრეტსა და თვით მხილველთა შთაბეჭდილებებს ემთხვევა, მაგრამ ამ გარეგნულ ნიშანთა გარდა, ლერმონტოვის კალამმა შესძლო მოეცა უფრო მახვილი და ღრმა დახასიათება, ვიდრე ეს ოგარევეს აქვს, და უკვე განზოგადებული დახასიათება, რომელმაც ლერმონტოვს ნება მისცა ელაპარაკა არა ერთ ადამიანზე, არამედ ვერნერის მსგავსთა შესახებ.

ლერმონტოვი როდი შეიზღუდა მაიერის გარეგნობის, აღწერით, რომელშიც შეიძლება ვივარაუდოთ ამ ადამიანის შინაგანი სამყარო. თუმცა გაკერით, მან მაინც ახსნა, რა ამაღლებდა მის თვალში ყველაზე უფრო მაიერს, — ეს იყო ექიმის მეგობრობა დეკაბრისტებთან. „მისი მეგობრები, — წერდა ლერმონტოვი ვერნერის გარშემო მყოფ ხალხზე, — ე. ი. ის ჰუმმარიტად რიგიანი ადამიანები, რომელნიც კავკასიაში მსახურობდნენ...“ რამდენიმე სტრიქონის ქვემოთ პეჩორინის დღიურში წერია: „მე შევხვდი ვერნერს ს-ში, სიცოცხლით სავსე ახალგაზრდების მრავალრიცხოვან წრეში“.

ახლა უკვე გამორკვეულია, რომ ლერმონტოვს ს-ში მცხოვრებ ჰუმმარიტად რიგიან ადამიანებად მიაჩნდა სტავროპოლში მცხოვრები დეკაბრისტები**.

დავუპირისპიროთ ეს ფორმულა ერთ წინადადებას ლერმონტოვის წერილიდან: „თბილისში არიან ძალიან რიგიანი ადამიანები“, და კვლავ დავრწმუნდებით, რომ ამ ფრაზაში გატარებულია მრავალმნიშვნელოვანი აზრი.

თუმცა „ჩვენი დროის გმირის“ მეორე გამოცემის წინა-

* „ჩვენი დროის გმირი“, გვ. 85.

** С. Н. Дурман. „Герой нашего времени“ М. Ю. Лермонтова. М. Государственное учебно-педагогическое изд-во, 1940, стр. 132-133.

სიტყვაობაში ლერმონტოვმა საჭიროდ დაინახა შეკამათებო-
და მკითხველებსა და ჟურნალებს, რომლებმაც რომანში ავ-
ტორისა და მისი ნაცნობების პორტრეტები დაინახეს, მაგ-
რამ ეს მან იმიტომ ჩაიღინა, რომ თავიდან აეცილებინა პი-
როვნების შეურაცხყოფის გამო იმ ადამიანთა საყვედურები,
რომლებიც თავიანთ თავს იცნობენ რომანში. განსაკუთრე-
ბით კი იმიტომ, რომ ბნელეთის მოციქულის ბურაჩოკის რე-
ცენზიის შემდეგ ლერმონტოვისათვის საჭირო იყო აეცილე-
ბინა პოლიტიკური ბრალდება. ეს პოლიტიკური ბრალდებანი
უზნეო პეჩორინს წარუდგინა რეაქციულმა კრიტიკამ. რო-
გორც ექიმი მაიერის მაგალითი გვარწმუნებს, „თავადის ქალ
მერის“ მკითხველთ სრული საფუძველი ჰქონდათ ეძებნათ
მსგავსება მოთხრობის პერსონაჟებსა და მათ რეალურ პრო-
ტოტიპებს შორის. მართალია, ეს ეხება არა მარტო „თავა-
დის ქალ მერის“.

ოფიცერი ნ. ი. ცეილდერი, სწორედ ის, რომელსაც ლერ-
მონტოვმა მიუძღვნა შესანიშნავი ექსპრომტი („ქერა რუსი
გერმანელი მიემგზავრება შორეულ მხარეს“) 1838 წელს მივ-
ლინებულ იქნა კავკასიაში. მას მოუხდა ტამანში ყოფნა. ნახევა-
რი საუკუნის შემდეგ ცეილდერმა თავის ნარკვევში „1830-იან
წლების კავკასიაში“ აღწერა ეს მოგზაურობა. ნარკვევში
ცეილდერმა მოიხსენია თავისი მეზობლები, რომლებიც ცხოვ-
რობდნენ ზღვისპირას მდებარე პატარა სახლში. ალტაცებით
ყვება იგი მისი მეზობელი ქალის სილამაზეზე — აღწერს „მის
ანტიკურ პროფილს, დიდ ცისფერ თვალებს, შავი გრძელი
წამწამებით დამშვენებულს, შესანიშნავ ნაწნავებს, მხრებზე
რომ სცემდა. ლამაზ ქალს ეცვა აბრეშუმის თათრული ბეშ-
მეთი და ფართო აბრეშუმის შარვალი. თავზე ეხურა პატარა
შავი ხავერდის ქუდი. საერთოდ იგი იყო ტანწერწეტა,—
წერს ცეილდერი, — მისი სახე ფარულ ნალევლს გამოხა-
ტავდა“.

მეორე მეზობელი ბიჭი იყო. თვალებზე ლიბრი ჰქონდა
გადაფარებული, სერმიაკში გამოწყობილი, ფეხშიშველა, უქუ-
დო. „მისი სახე გულისხმიერებას, სიცელქესა და გამბედაობას
გამოხატავდა, — ამბობს ცეილდერი. — მიუხედავად ლიბრისა,
შესანიშნავად დადიოდა კლდოვან ნაპირებზე“. დაინტერესე-

ბულმა ოფიცერმა ყოველივე გამომწვლილა და აი რა გაიგო: ლამაზი ქალი მოხუცი ყირიმელი თათრის, ოქრომქედლის ცოლი ყოფილა, რომელიც იარაღს ჰყიდის. თვით იგი ტამანში არ ცხოვრობდა, მხოლოდ საქმეებზე ჩამოდიოდა ხოლმე.

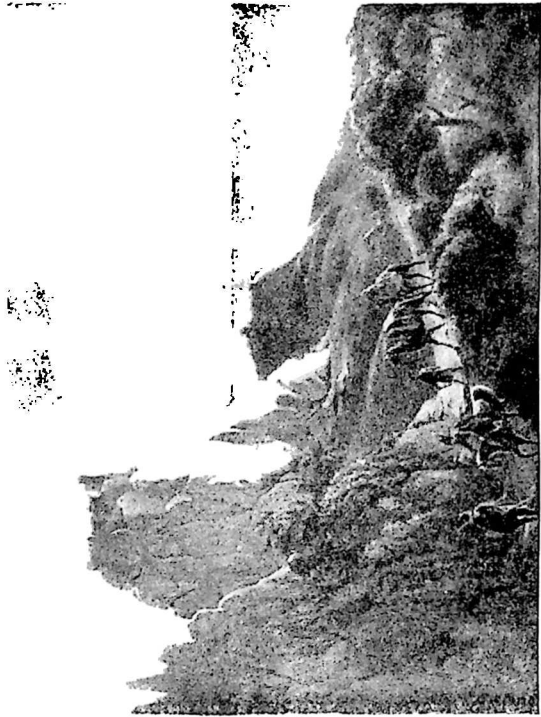
„ჩემი ნამშობისა და ტამანზე „ჩვენი დროის გმირში“ ლერმონტოვის პოეტური მონათხრობის მსგავსება, — შენიშნავს ბოლოს ცეილერი, — მაიძულებს ვთქვა: როგორც ჩანს, მე ბედმა იმავე სახლში იმავე ცხოვრება მარჯუნა, სადაც იგი ცხოვრობდა. იმავე ბრმა ბიჭმა, საიდუმლოებით აღსავსე თათრის ქალმა შეადგინეს მისი მოთხრობის სიუჟეტი. ახლა მახსენდება, როცა ამხანაგების წრეში დაბრუნებისას ვუამბე მათ ჩემი გატაცება მეზობელი ქალით, ლერმონტოვმა ქალაქის ნაგლეჯზე დახატა კლდოვანი ნაპირი და პატარა სახლი, რომლის შესახებ ვლაპარაკობდი“ *.

ცეილერის შთაბეჭდილებანი დაწერილია 1880-იან წლებში: მის მონათხრობს შეიძლება განეცადა ლერმონტოვისეული „ტამანის“ გავლენა. თუმცა მხარეთმცოდნეთა მიერ უკვე დამტკიცებულია, რომ ტამანში ხრამის პირას იდგა კაზაკ ფეოდორ მისნიკის ქოხი, მისი ქალი მართლაც მისთხოვდა თათარს 1830-იან წლებში **, მაგრამ, გარდა ამისა, კიდევ ერთი რამ ფრიალი უეჭველობით ამტკიცებს არა მარტო იმას, რომ ცეილერის მოთხრობა სანდოა, არამედ იმასაც, რომ ამ მოთხრობას დიდი სიზუსტე ახასიათებს.

1919 წელს ჟუჟაში თეთრგვარდიელთა განიავებულ და მიტოვებულ დოვლათს შორის აღმოჩნდა ნახატი, რომელზეც გამოსახულია კლდოვანი ნაპირი, ნაპირზე თეთრი ქოხი, ზღვაში პატარა გემი და მებადურის ნავის წაფერდებული იალქანი. ნახატის კუთხეში წერია: „დახატა მ. ლერმონტოვმა“. როგორც ჰგავს, ეს უნდა იყოს ის ნახატი, რომელიც ლერმონტოვმა დახატა ცეილერთან საუბრისას.

* М. Цейдле р. На Кавказе в 1830-х годах. „Русский вестник“, 1888, № 9, стр. 139.

** В. В. Соколов. Лермонтов и Тамань. „Известия Таврического об-ва истории, археологии и этнографии“. Симферополь, 1928, II, стр. 127-128; Л. П. Семесов. Лермонтов на Кавказе. Пятигорск, 1939, стр. 86-87.

ხორნაბუჯის ციხე კახეთში, ყარაღაჯის მახლობლად.
სურათი ლერმონტოვისა

„ფატალისტში“ კიდევ უფრო ნათლად ჩანს ლერმონტოვის ეს თავისებურება — „ნატურიდან“ გადაღება და ერთი რომელიმე ადამიანის ხასიათის ხორცშესხმა. ირკვევა, რომ არა მარტო თავდაპირველ ჩანაწერებში, არამედ „ჩვენი დროის გმირზე“ უშუალოდ მუშაობისასაც ლერმონტოვი ხელნაწერში ინარჩუნებდა რეალური ადამიანების სახელებს.

ფილიპსონი, რომლის მოგონებიდან მოვიტანეთ ექიმ მაიერის დახასიათება, სხვა ადგილას აგვიწერს თავის ამხანაგს, ლეიბ-გვარდიის ცხენოსანი პოლკის პორუჩიკს, მასთან ერთად რომ სწავლობდა სამხედრო აკადემიაში, გვარდიის გენერალურ შტაბთან მივლინებულს, ივანე ვასილის-ძე ვუიჩს. „ვუიჩი იდეალური ყმაწვილი იყო, — წერს მასზე ფილიპსონი. — ლამაზი, ბერძნისა თუ სერბიელის ტიპი, ზრდილი, ჰკვიანი, თავმდაბალი, კეთილი, თავაზიანი. ვუიჩი ისეთი პიროვნება იყო, რომელიც არ შეიძლებოდა არ შეგემჩნიათ.“ *

„როგორც მისი გვარიდან ჩანს, ის წარმოშობით სერბიელი იყო, — წერს ლერმონტოვი „ფატალისტში“, — პორუჩიკ ვუიჩის გარეგნობა სავსებით შეეფერებოდა მის ხასიათს. მაღალი ტანი და შავგვრემანი პირისახე, შავი გამსკვალავი თვალები, დიდი, მაგრამ სწორი ცხვირი, მისი ნაციის კუთვნილება, სევდიანი და ცივი გაღიმება, რომელიც მუდამ ამოძრავებდა მის ტუჩებს, ყოველივე ეს თითქო შეთანხმებული იყო, რათა მისთვის განსაკუთრებული არსების გარეგნობა მიეცა....“ **.

შავად ნაწერ „ფატალისტში“ სწორედ „ვუიჩი“ ეწერა. გვარი „ვუიჩი“ მას შემდეგ წარმოიშვა, რაც გაჩნდა „ფატალისტის“ თეთრი პირი. ვგონებ დაეკვება ზედმეტია, რომ ლერმონტოვი და ფილიპსონი ერთსა და იმავე პიროვნებას გულისხმობენ. ამასთანავე თუ დავაკვირდებით პორუჩიკ ვუიჩის სურათს, რომელსაც ჩვენ მივაკვლიეთ ლენინგრადის საარტილერიო მუზეუმში, ეს ნათელი გახდება.

* „Воспоминания Григория Ивановича Филиппсона“. М., 1885, стр. 85.

** ავტოგრაფი დაცულია მ. ე. სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ლენინგრადის სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკაში.

მას შემდეგ, რაც გამოვარკვეით, რომ ლერმონტოვი ხელნაწერებშიაც კი თავისი პროტოტიპების ნამდვილ გვარებს წერდა, ჩვენ სავსებით სამართლიანად მოვიქცევით, თუ სახელდახელო ჩანაწერებში „მე თბილისში ვარ...“ ლერმონტოვის ნაცნობების რეალურ სახელებს ვიგულისხმებთ.

და მართლაც ძნელი დასადგენი როდია, რომ გეურქა, რომელზეც ლაპარაკობს ლერმონტოვი თავის ჩანაწერში, სინამდვილეში არსებული ადამიანია, თბილისელი მესაქურველ გეურქა ანუ გეორქ (უფრო სწორად გეგორქი), წარმოშობით სომეხია, მას მთავრობისაგან უპირატესობანი აქვს მინიჭებული და სახელგანთქმულია საუკეთესო ხანჯლის პირების დამზადებითა და წრთობით, რომელიც დამასკურს არ ჩამოუვარდბა.* ამ გეურქას სახელი ლერმონტოვს მოხსენებულ აქვს ლექს „პოეტის“ ხელნაწერში.

გამომდინარე აქედან ჩვენ შევეცდებით გაეშიფროთ თბილისური ჩანაწერის საკუთარი სახელები და რამდენადმე გავაფართოოთ ჩვენი წარმოდგენა ლერმონტოვის ამიერკავკასიელ ნაცნობთა წრის შესახებ.

ძველი კავკასიელები

უპირველეს ყოვლისა, ვინ არის „პეტრ“?

ლერმონტოვის ბიოგრაფი ვ. ა. მანუილოვი დარწმუნებულია, რომ ეს არის პავლე ივანეს-ძე პეტროვი, გენერალ-მაიორი, კავკასიის ხაზისა და შავი ზღვისპირეთის ჯარების შტაბის უფროსი. „იგი მოყვარედ ერგებოდა ლერმონტოვს, — წერს მანუილოვი, — მისი განსვენებული ცოლი ანა აკიმოვნა ხასტატოვა პოეტის დედის დეიდაშვილი იყო. ლერმონტოვი მასთან ჩერდებოდა, როცა სტავროპოლს ჩადიოდა. თბილისში პეტროვი ხშირად ჩამოდიოდა სამსახურებრივი მოვალეო-

* „Письма Х... Ш... и Ф. Булгарину, или поездка на Кавказ“. „Северный архив“, 1828, № 10, стр. 233.

ბის გამო და ლერმონტოვს შეეძლო თბილისშიაც ესარგებლა მისი სტუმართმოყვარეობით“.*

ჩვენამდე მოაღწია ლერმონტოვის წერილმა პეტროვისადმი. ჩვენამდე მოაღწია ლერმონტოვის სურათმა, რომელიც მან პეტროვს აჩუქა. მოაღწია ლექსმა, ლერმონტოვმა რომ პეტროვის შვილს უძღვნა. და ბოლოს, ამ შვილის ჩანაწერმა იმის შესახებ, რომ როცა ლერმონტოვი სტავროპოლში იყო, ყოველდღე მოდიოდა პ. ი. პეტროვთან. მაგრამ იმაზე, რომ ლერმონტოვი თბილისში პეტროვთან ცხოვრობდა, არავითარი ცნობა არ შემორჩენილა. არც იმის რაიმე ხელშესახები ცნობა გვაქვს, რომ 1837 წლის შემოდგომაზე პეტროვი სამსახურის საქმეების გამო თბილისში იყო. ცნობილია, რომ მეფეს თბილისში პეტროვი არ ახლდა. გამომდინარე აქედან, 1837 წლის ოქტომბერს იგი სტავროპოლში შეხვდა მეფეს და არც შეეძლო ქალაქის დატოვება. ასე რომ ამ დროს პეტროვს სამსახურისა არა ესაქმებოდა რა თბილისში.** გარდა ამისა „მე თბილისში ვარ პეტრ:-თან“ სრულიად არ ნიშნავს, რომ ლერმონტოვი გაჩერდა პეტროვის სახლში და მისი სტუმართმოყვარეობით სარგებლობს, მას სხვაგანაც შეეძლო მისულიყო, მით უმეტეს ძნელი იყო სტავროპოლელი გენერლის პეტროვის სტუმართმოყვარეობის გამოყენება, რომ თვითონ იგი, კიდევაც რომ ჩამოსულიყო რამდენიმე დღით თბილისში, სხვასთან უნდა გაჩერებულიყო. „ეს იყო“ კაცი საკმაოდ უმნიშვნელო, უსიმპათიო, ცუდი რეპუტაციისა, — წერდა პავლე ივანეს-ძე პეტროვზე ერთ-ერთი მისი თანამშრომელი, — საქმეებზე და განსაკუთრებით სამხედრო საქმეებზე მას არავითარი გავლენა არ ჰქონდა. ველიამინოვი არ იყო მისდამი

* В. А. Мануилов. М. Ю. Лермонтов и его записки сказки „Ашик-Кериб“. Сборник, изданный в связи с постановкой балета Б. В. Асафьева в Ленинградском Государственном ордена Ленина академическом Малом Оперном театре. Л., 1941, стр. 24.

** А. П. Берже. Николай I на Кавказе в 1837 году. „Русская старина“, 1884, № 8, стр. 381; ბ. გარსკის (მოდხალეცკის) სტატია „Русский биографический словарь“-ში — „Петров Павел Иванович“ შეად. ლერმონტოვის წერილი პეტროვისადმი (Лермонтов, т. V, стр. 384) და ვლასოვის ცნობა „Лермонтов в семье П. И. Петрова“. Литературный сборник. Кострома, 1938, стр. 3—10.

კეთილად განწყობილი. პეტროვი თითქმის არაფერს აკეთებდა, მარტოოდენ თავი მოჰქონდა გენერალური შტაბის მუნდირით, რომლის ტარების ნება არც ჰქონდა“.*

რაიმე ჰიპოთეზა რომ წამოგაყენოთ, აუცილებელია ლაპარაკი დავიწყოთ ადამიანზე, რომელიც ლერმონტოვს მართლაც შეეძლო ენახა თბილისში.

ჩვენთვის ზუსტადაა ცნობილი, რომ იმ დროს თბილისში იმყოფებოდა მეორე პეტროვი — არა პავლე ივანეს-ძე, არამედ პავლე ექვთიმეს-ძე პეტროვი. მეოთხე, ცალკე კავკასიის კორპუსის შტაბის მორიგი შტაბს-ოფიცერი, რომელმაც თავისი ხანგრძლივი სამსახური ამიერკავკასიაში იუნკერის ჩინით დაიწყო და რომელმაც თბილისში დაჰყო სიკვდილამდე“.**

ეს პეტროვი უფრო შეიძლება ეგულისხმა ლერმონტოვს თავის ჩანაწერში და აი რატომ: თუკი „პეტრ“ ხაზის შტაბის უფროსი გენერალ-მაიორი პეტროვია, „ძვირფასი ძია“, რომელიც ლერმონტოვს მფარველობდა, რაღა საჭირო იყო მისი სახელის შემოკლება?

ხოლო თუკი „პეტრ“ — კავკასიის ოფიცერია, რომელსაც ლერმონტოვი პირველად შეხვდა თბილისში, დაქარაგმება უფრო გასაგები ხდება: ლერმონტოვი შეგნებულად არ ასახელებს თავისი ახალი ნაცნობების გვარებს.

თუ „პეტრ“ — შტაბის უფროსია, რამდენიმე დღით სტავროპოლიდან ჩამოსული, მაშინ როგორღა აკავშირებს მას ლერმონტოვი სწავლულ თათარ ალის, აჰმედს ანდა მესაქურვლე გეურქას? და რატომაა, რომ ჩანაწერში ყოველთვის წერია „ჩვენ“: „ჩვენ გადავწყვიტეთ მოგვენახა“, „გაგვაქვს“, „ჩვენ ვეუბნებით აჰმედს“, „ვიცანით“, „ვიპოვეთ სახლი“, „მივდივართ ქარვასლაში“, „ვხედავთ“, „იგი ჩვენ გვიყურებს“, „ჩვენ ჩავიარეთ და დავინახეთ და“ მერე „ქალმა ჩემზე მიუთითა“.

* „Воспоминания Григория Ивановича Филиппова“. М., 1885, стр. 92.

** „Кавказ“, 1846, № 19, стр. 4. (როცა პავლე ექვთიმეს-ძე გარდაიცვალა, პოლკოვნიკის ჩინი ჰქონდა, ხოლო 1837 წელს პოდპოლკოვნიკი იყო).

კი მაგრამ, ვინ არის ეს „ჩვენ“? მოთხრობის ავტორი და მოქმედი პირი, რომლის პროტოტიპია სტავროპოლელი გენერალ-მაიორი? ძალიან საეჭვოა.

თუკი „პეტრ“ კავკასიელი ოფიცერია, რომელსაც ნახევარი ცხოვრება საქართველოში გაუტარებია, „ძველი კავკასიელი“, მაშინ ერთბაშად ყველაფერი ნათელი ხდება: ლერმონტოვი მასთან ხედებოდა ადგილობრივ მცხოვრებთ — სწავლულ თათარ ალის, აჰმედს. ოფიცერს დაჟაჟდა იგი ძველ მესაქურველესთან, ათვალიერებინებდა ძველი თბილისის ღირსშესანიშნავ ადგილებს. ასეთი ოფიცერი უფრო გამოადგებოდა ლერმონტოვს მომავალი მოთხრობის პროტოტიპად. უფრო შეეძლო იქ მნიშვნელოვანი როლი ეთამაშა, ვინემ სტავროპოლელ გენერალს, დედის ქმარს. ძველ კავკასიელს, საქართველოში რომ ერმოლოვის დროიდან მსახურობდა (სხვაგვარად არ შეიძლება ყოფილიყო, პეტროვმა ხომ სამსახური ამიერკავკასიაში იუნკერის ჩინით დაიწყო), შეეძლო ეამბნა და ენახებინა ლერმონტოვისათვის ბევრი რამ საინტერესო. ახლა საკითხავია, ხედებოდა თუ არა მას ლერმონტოვი?

ამ კითხვას შეიძლება სრული დარწმუნებით ვუპასუხოთ: ხედებოდა, უნდა შეხვედროდა!

მასთან, შტაბის მორიგ ოფიცერთან, ლერმონტოვი მოვალეც იყო გამოცხადებულიყო, რათა მისთვის წერილობითი ბრძანება ეჩვენებინა და შემდგომი გზის მოწმობა მიეღო.

ეს კიდევ ცოტაა. პეტროვი შტაბის უფროს ვალხოვსკისთან მსახურობდა, ხოლო ვალხოვსკის, როგორც ვიცით, ლერმონტოვი გაეცნო 1837 წლის გაზაფხულზე ჩრდილოეთ კავკასიაში, ჯერ კიდევ თბილისში ჩამოსვლამდე; ვიცით, რომ ფილოსოფოვის თხოვნით ვალხოვსკი მფარველობდა პოეტს. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ: ვალხოვსკიმ უბრალოდ ჩააბარა მორიგ ოფიცერს გადასახლებული პოეტი.

„ასომთავრულით დაწერილი „გ“ უნდა გავხსნათ, — აცხადებს ვ. ა. მანუილოვი, — როგორც გეურქა“.* მაგრამ იმას კი აღარ ხსნის, რატომ დასჭირდა ლერმონტოვს გეურქას

* В. А. Мануилов. М. Ю. Лермонтов и его записи сказки „Ашик-Кериб“, მითითებული გამოცემა, გვ. 24.

სახელის შემოკლება მაშინ, როცა ქვემოთ მისი სახელი მოყვანილია სრულად.

საესებით ნათელია, რომ „გ“-ს ამოფარებულია სხვა პირი.

შვეეცდებით დავასახელოთ იგი.

ეს არის ფრანც პეტრეს-ძე გერარდი, თბილისის სამხედრო ჰოსპიტლის შტაბს-მკურნალი, რომელსაც იმხანად საქართველოში მყოფი ჯარების მთავარი ექიმის თანამდებობა ეკავა.

იგი კავკასიაზე რომანტიკულმა წარმოდგენამ გაიტაცა (სწორედ ასეა ნათქვამი მის შესახებ „რუსულ ბიოგრაფიულ სიტყვარში“) და 1818 წელს პირადი თხოვნით გამწესებული იქნა კავკასიაში შირვანის ქვეითი პოლკის უმცროს მკურნალად. შემდეგ გადაყვანილი იქნა ნავაგინსკის ქვეით პოლკში შტაბს-მკურნალად. ორივე პოლკი მონაწილეობდა ცხარე ბრძოლებში მთიელთა წინააღმდეგ.

1820-იანი წლების დასასრულიდან გერარდი თბილისში გადმოვიდა სამხედრო ჰოსპიტალში. აქ გაატარა ცხოვრების დარჩენილი 30 წელი.* ცხადია, მთელი ქალაქი იცნობდა მხცოვან ექიმს, ისიც თავის მხრივ ყველას იცნობდა. ასეთი ადამიანი უნდა ყოფილიყო მშვენება ოფიცერთა პატარა საზოგადოებისა, რომელთაც ბედმა არგუნა მრავალ წელს ერთად ცხოვრება კავკასიაში.

გერარდი ცხოვრობდა ქალაქგარეთ — ნავთლულში. ერთი თანამედროვე წერს, რომ თბილისში ჩამოსვლისთანავე გავე-შურე „მოხუც ექიმ გ-თან, რომელიც ცხოვრობდა სამხედრო ჰოსპიტალში ატლულში“.**

1837 წ. 28 ნოემბერს გერარდიმ შევებულება მიიღო და ეორონეჟის გუბერნიაში გაემგზავრა, ასე რომ იმავე დღეებში წავიდა რუსეთს, რა დროსაც ლერმონტოვი.***

თავს ვერ ვიდებ იმის მტკიცებას, რომ ლერმონტოვი

* „Протоколы заседаний Общества русских врачей в С-Петербурге, 1857-1858 года“. Год 24-й, № 8, стр. 205-207. შეად.: „Русский биографический словарь“, т. „Гаак-Гербель“, стр. 466.

** „Из впечатлений и воспоминаний покойника“. „Библиотека для чтения“, 1848, т. 86, отд. III, стр. 47.

*** ЦГИА Грузинской ССР, ф. 548, оп. № 2, № 104. Приказы по Отдельному Кавказскому корпусу, № 100, стр. 260-261.

იცნობდა გერარდს. ამისათვის საკმარისი ცნობები არ არის, მაგრამ გავიხსენოთ ლერმონტოვის ნარკვევი „კავკასიელი“, სადაც ნათქვამია, რომ „ქეშმარიტ კავკასიელს საქართველოში სამოქალაქოებში მხოლოდ პოლკის მკურნალთა შორის ნახავთ“.* ლერმონტოვს არ შეეძლო ეს დაეწერა, თუკი არ შეხედებოდა საქართველოში ნამდვილ კავკასიელს, სწორედ ამ წრიდან გამოსულს. როცა ქვემოთ იმაზე გვექნება საუბარი, რომ ლერმონტოვს განზრახვა ჰქონდა დაეწერა რომანი კავკასიის ომისა და ერმოლოვის დროის თბილისის შესახებ, საბოლოოდ დამტკიცდება, რომ პოეტი თბილისში შეხვდა ძველ კავკასიელებს, რომლებიც ჯერ კიდევ ერმოლოვის დროიდან მსახურობდნენ აქ.

და მართლაც, სრულიად არ არის შეუძლებელი, რომ ძველი კავკასიელის პეტროვ მეოთხის სახლში ლერმონტოვი შეხვედროდა ექიმ გერარდს და „სწავლულ თათარ ალის“, რომელიც, როგორც დავინახავთ, პეტროვთან ერთად მსახურობდა.

მაგრამ ჯერ რამდენიმე სიტყვა ზღაპარ „აშიკ-ქერიბის“ შესახებ.

აშიკ-ქერიბის ზღაპარი

ლერმონტოვის გარდაცვალების შემდეგ პეტერბურგს დარჩენილ მის ქალაქებში აღმოჩნდა მოხეტიალე მომღერლის აშიკ-ქერიბის ზღაპარი. ვ. ა. სოლოგუბმა 1842 წელს გამოაქვეყნა ეს ზღაპარი აღმანახში „გუშინდელი და დღევანდელი დღე“ სათაურით „აშიკ-ქერიბი. თურქული ზღაპარი“. ხოლო თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდეგ, 1892 წელს, მასწავლებელმა მაჰმუდბეგოვმა აზერბაიჯანში, შემახიის რაიონში, სახალხო მომღერლის ორუჯას მიერ წარმოთქმულ მეტად

* Лермонтов, т. V, стр. 322.

მსგავსი ზღაპრის ტექსტი ჩაიწერა *. ამის შემდეგ სავსებით ნათელი გახდა, რომ ლერმონტოვის „აშიკ-ქერიბი“ წარმოადგენს აზერბაიჯანული ხალხური ზღაპრის ჩანაწერს.

„აშიკ-ქერიბის“ ტექსტში ლერმონტოვს აქვს მრავალი აზერბაიჯანული სიტყვა და ფრჩხილებში მათი განმარტება: ალა (ბატონი), ანა (დედა), ოლლან (ყმაწვილი კაცი), რაშიდ (მამაცი), სააზ (ჩონგური), გერურსეზ (გაიგეთ), მისირიული ღვინო (ე. ი. ეგვიპტური). თბილისის სახელიც ჩაწერილი აქვს აზერბაიჯანული გამოთქმით „თიქლიზ“. ** აშიკი აზერბაიჯანულად ნიშნავს მიჯნურს, გადატანითი მნიშვნელობით ზომღერალს, მგოსანს, ხოლო ქერიბი — მოხეტიალეს, ყარიბს. მაგრამ ამავე დროს იგი საკუთარი სახელიც არის. სიტყვათა ამ თამაშზეა აგებული აშიკ-ქერიბის საუბარი ბრმა დედასთან: იგი თავის სახელს ქერიბს ეუბნება დედას, მოხუც ქალს კი ჰგონია, რომ მას თავშესაფარს სთხოვს ყარიბი.

ასე რომ, უეჭველია, ეს ზღაპარი ლერმონტოვს სმენია აზერბაიჯანელისაგან (იმხანად აზერბაიჯანელებს თათრებს ეძახდნენ).

უკანასკნელ ხანებში გამოქვეყნდა რამდენიმე სტატია, რომლებიც შეიცავენ საინტერესო დაკვირვებებს ლერმონტოვისეული ზღაპრის ტექსტზე. ამ სტატიებში გამოთქმულია საქმიანი შენიშვნები ზღაპრის ფოლკლორული წყაროს შესახებ. მაგრამ მთლიანად საკითხი კვლავ ნაკლებად არის შესწავლილი. უპირველეს ყოვლისა, დღემდე მკვლევართა შეცბუნებას იწვევდა ზღაპრის სათაური. იყო იმის ცდა, რომ აეხსნათ, რატომ უწოდა ლერმონტოვმა თავის ზღაპარს თურქული. ვ. ა. მანუილოვის აზრით, ამის მიზეზი ისაა, რომ „ამიერ და იმიერკავკასიაში თურქული ზღაპარი ფართოდაა გავრცელებული“. ***

* Махмудбеков, учитель Кельвинского земского училища. „Ашик-Кериб. Сказка с приложением татарского текста песни Ашик-Кериба“. „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, вып. XIII, Тифлис, 1892, стр. 173—229.

** М. Рафили. Лермонтов и азербайджанская литература. „Бакинський робітнич“, 1939, № 237.

*** В. А. Мануилов. М. Ю. Лермонтов и его запись сказки „Ашик-Кериб“, неопубликованная рукопись, гл. 26.

ს. ა. ანდრეევ-კრივიჩმა დაიწყო ამ თქმულებისა და „მთელი აღმოსავლური ლიტერატურის კავშირის“ დადგენა.* ი. კ. ენიკოლოპოვი ფიქრობს, რომ განსაზღვრა „თურქული“ შეიძლება აიხსნას სომხური ენის ნიადაგზე—სომხურად სიტყვა „თურქული“ აზერბაიჯანულს ნიშნავს, მაშინ, როცა თურქოსმალოებს „ტაჯიკებს“ უწოდებენ.**

ნამდვილად ყოველივე ეს აღვილი ამოსაცნობია. სათაური ლერმონტოვის მიერ კი არ არის შერჩეული, იგი ეკუთვნის სოლოგუბს, რომელმაც ზღაპარი გამოაქვეყნა ალმანახში „გუშინდელი და დღევანდელი დღე“, ან შან-გირეის, რადგან სოლოგუბმა მისგან მიიღო ხელნაწერი. 1936 წელს მსოფლიო ლიტერატურის ა. მ. გორკის სახელობის ინსტიტუტმა ა. ს. გოლიცინასაგან შეიძინა ალბომი ლერმონტოვის ავტოგრაფით. ეს ის ავტოგრაფია, რომელიც სოლოგუბს ხელთ ჰქონია. მასში არავითარი სათაური არ არის. ზღაპარი პირდაპირ ასე იწყება: „დიდი ხნის წინათ თიფლიზში ცხოვრობდა ვინმე მდიდარი თურქი“. რამდენიმე სტრიქონის ქვემოთ არის განმარტება: „სააზი (ჩონგური, თურქ.)“*** როგორც ჩანს, ამის საფუძველზე გამომცემლებმა შეარქვეს თურქული ზღაპარი და თვით უწოდეს „აზიკ-ქერიბი“. 1837 წელს ლერმონტოვისეული ზღაპრის ტექსტი შეჯერებული იქნა ავტოგრაფთან და დაიბეჭდა ამ ვარიანტების თანდართვით, ქვესათაური „თურქული ზღაპარი“, უყურადღებობის გამო, ისევ დარჩა, თუმცა საჭირო კი იყო მისი მოცილება. სწორედ ამან შეიყვანა შეცდომაში კომენტატორები. ახლა უკვე შექველია, რომ ლერმონტოვმა მოისმინა აზერბაიჯანული ხალხური ზღაპარი. თურქულად თვით აზიკის სახელიც კი სხვაგვარად აეღერდებოდა: არა ქერიბი, არამედ „ლარიბი“. კურმუდ-ბეგს თურქულად უნდა რქმეოდა კურმუდ-ბეი.****

* С. А. Андреев-Кривич. Кабардино-черкесский фольклор в творчестве Лермонтова. „Ученые записки Кабардино-черкесского научно-исследовательского института“, т. I, Нальчик, 1946, стр. 269—275.

** И. К. Енколопов. К сказке „Ашик-Кериб“. В книге: М. Ю. Лермонтов. Ашик-Кериб, „Грузхудожник“, 1941, стр. 15.

*** Лермонтов, т. V, стр. 177.

**** И. К. Енколопов. К сказке „Ашик-Кериб“, მითითებული გამოცემა, გვ. 15.

პირველი, ვინაც ყურადღება მიაქცია ლერმონტოვის ტექსტის სიახლოვეს აზერბაიჯანულ ზღაპართან, იყო მასწავლებელი ა. ბოგოიაველენსკი, რომელსაც ეკუთვნის 1892 წელს გამოცემული „კავკასიის ადგილთა და ტომთა აღწერილობის მასალათა კრებულის“ წინასიტყვაობა. „სამართლიანი იქნება თუ ვიტყვით,—წერდა ბოგოიაველენსკი ამ ზღაპრის შესახებ,—რომ იგი ნაწილობრივ ცნობილია რუსული საზოგადოებისათვის იმ გადმოცემით, რომელიც ეკუთვნის განსვენებულ პოეტს მ. ი. ლერმონტოვს“*.

ეს ძალიან სუსტი შენიშვნაა. მართლაც, ლერმონტოვის ტექსტით მკითხველნი მხოლოდ ნაწილობრივ გაეცნობოდნენ ზღაპარს, რადგანაც ზღაპრის ტექსტის მისი გადმოცემა და შემახიის რაიონში ჩაწერილი ტექსტი საკმაოდ განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

უპირველეს ყოვლისა, ლერმონტოვისეული ზღაპარი შემახიის ვარიანტზე საგრძნობლად მოკლეა. ვარიანტში თხრობის ფორმასთან ერთად მოცემულია პოეტური იმპროვიზაცია და შეიცავს 87 სიმღერას. აშკ.ქერიბი მღერის თბილისს მიახლოებისას, მღერის, როცა სტოვებს ქალაქს, მღერის, როცა დედასა და დას ეთხოვება, მღერის, როცა გულის სატრფოს შორდება და სატრფოც, დედაც, დაც სიმღერებით პასუხობენ მას.

„თუ ღმერთმა ინება დღეთა ჩემთა გაგრძელება,—მღერის ქერიბი,—ნუ ტირი, სატრფოვ გულისა, მოვალ. თუ ჩემი აღსასრულის საათი შეიცდის, ნუ ტირი, სატრფოვ, მოვალ“.

„უცხო (ქერიბი) ცხოვრობს სხვათა ქვეყანაში,—პასუხობს შაჰ-სანამი,—ტყიური ირემი მინდვრად რჩება. შენ მიდიხარ და მე მოთმინებით აღვივსები და დაგელოდები, გასწი, ჩემო ქერიბ, და კეთილი იყოს შენი დაბრუნება“.

„ო, პირადვარდო სანამ,—მღერის დედა,—იტირე, სანამ, მოკვდა ქერიბი, ველარ მოვა ქერიბი, ველარ მოვა, რომლის ნაღველს დღედაღამ ვატარებდი, ველარ მოვა...“

ყველა ეს ლირიკული წიაღსვლები ლერმონტოვის ზღაპარში არ არის.

* А. Богоявленский. Предисловие к XIII выпуску „Сборника материалов для описания местностей и племен Кавказа“, стр. XXIV.

სავსებით განსხვავებულია ხალხური ზღაპრის დასაწყისიც. ხალხური ზღაპრის თავში მოთხრობილია, როგორ გახდა აშიკ-ქერიბი აშიკი. მისი მოქმედება იწყება არა თბილისში, არამედ თავრიზში. მდიდარი ვაჭრის შვილი რასული სულ მოკლე ხანში გაფლანგავს მემკვიდრეობას და გადასწყვეტს აშიკებს მიებაროს. ისინი გააგდებენ მას, რადგან ქაბუკს არა აქვს მუსიკალური ნიჭი. და აი სიზმრად გამოეცხადება აშიკთა მფარველი ხიდირ-ილიასი და ეტყვის: ამიერიდან შენ აშიკი ხარ და ქერიბი (უცხო) უნდა შეირქვაო. და იგი სიზმარში აჩვენებს მას მომავალ მიჯნურს, ცისფერთვალემა მზეთუნახავს შაჰ-სანამს, ბაჰრამ-ბეკ თბილისელის ქალს, რომელიც მისთვის განგებას მიუცია.

აშიკ-ქერიბმა დედა და დაი წაიყვანა და თბილისის მიმავალ ქარავანს გაჰყვა. კარგა ხანი იხეტიალეს მათ ქალაქში, კარგა ხანს ეძებეს თავშესაფარი, სანამ მდიდარმა ვაჭარმა არ შეივრდომა ისინი. ეს ვაჭარი ბაჰრამ-ბეკი გამოდგა, მამა მზეთუნახავ შაჰ-სანამისა, რომელიც აშიკისათვის განუმზადებია ზეგარდმო ნებას. ვაჭარი თავის სახლში მიიყვანს მოგზაურთა შაჰ-სანამი ქუქრუტანიდან თვალს მოჰკრავს აშიკ-ქერიბს და იმ ახალგაზრდას შეიცნობს, რომელიც სიზმრად აჩვენა ხიდირ-ილიასმა.

აქედან მოკიდებული, აშიკ-ქერიბი, რომელიც ბაჰრამ-ბეგის სახლის ახლო დასახლდა, ბალში ყოველდღე ხვდება შაჰ-სანამს, ხოლო მდიდარ ვაჭარს აზრადაც არ მოსდის, რომ მის ქალს — მდიდარ და ღიდგვაროვან შაჰ-ველედის საცოლეს შეუძლია შეიყვაროს უმიწაწყლო მოხეტიალე.

აშიკი დედას აეალებს შაჰ-სანამის მაქანკლობას, მაგრამ ვაჭარი ღიდ ყალიმს მოითხოვს. მაშინ აშიკ-ქერიბი ფიცსასდებს, რომ შვიდი წელი იხეტიალებს ქვეყნიდან ქვეყანაში და შორეულ მხარეში იშოვის ფულს.*

ყველა ეს ამბავი, რომელსაც ოცი გვერდი უჭირავს, ლერ-მონტოვის ზღაპარში გამოტოვებულია. მისი მოქმედება იწყება პირდაპირ თბილისში. ღარიბი აშიკ-ქერიბი ერთ ქორ-

* „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, вып. XIII, стр. 173—192.

წილზე შეხვდა მაგულ-მეგერს და მისდამი ტრფიალებით აღენტო. ქალი ურჩევს სთხოვოს მისი თავი მამამისს, მაგრამ ქერიბი გაუმხელს მას თავის მიზანს: შვიდი წელი უნდა ვიხეტიאלო, ან ქონება უნდა მოვიგო, ან დავიღუპო. „ვინაა იმის თავდები, — ამბობს იგი, — რომ შენ შემდეგში არ მისაყვედურებ, არა რა გქონდა და ყველაფერს მე უნდა მიმადლოდე“.*

შემდეგ ლერმონტოვის ზღაპარში ძირითადად იგივე თანმიმდევრობაა, რაც შემახიის ვარიანტში, მაგრამ მთელი რიგი ეპიზოდებისა სხვაგვარადაა გადმოცემული. ლერმონტოვის ზღაპარში ქერიბის რაყიფი ყურშუდ-ბეგი იპარავს მგოსნის ტანსაცმელს, როცა ეს უკანასკნელი ცურვით გადადიოდა მდინარეზე, თბილისში მოვა, ქერიბის დედას ვაჩის ტანისამოსს მოუტანს და ეტყვის, რომ მისი შვილი დაიღუპა. შემახიის ვარიანტში აშიკ-ქერიბი თავის მეტოქეს შაჰ-ველედს შეხვდა ალექოში და სთხოვა წერილი წაიღოს მგოსნის შინაურებთან თბილისში. შაჰ-ველედი თავის მსახურს ქელოლანს დაავალებს მოჰკლას კურდღელი და მის სისხლში ამოავლოს აშიკ-ქერიბის პერანგი, მერე აშიკ-ქერიბის დედას წაუღოს და უთხრას, რომ მისი შვილი გზაში მოჰკლეს ყაჩაღებმა.

ლერმონტოვის ზღაპარში არ არის აშიკთა პაექრობა, არაა კითხვები, აშიკ-ქერიბმა რომ შესთავაზა აშიკებს გამოსაცნობად, არ არის შაჰ-სანამის მეტოქე ახალგაზრდა აღჯაყიზი, რომელსაც ფარულად უყვარს ქერიბი. გამოტოვებულია სხვა დეტალებიც. ლერმონტოვის ზღაპრის მხოლოდ ერთი ეპიზოდი ემთხვევა ჩვენთვის ცნობილ შემახიის ვარიანტს, — აშიკ-ქერიბის დაბრუნება თბილისში მშვენიერ მხედართა შეხვედრიდან, ვიდრე ბრმა დედასთან საუბრამდე.

განსხვავებულია ზღაპარში საკუთარი სახელებიც. შემახიის ვარიანტში აშიკ-ქერიბის სატრფოს ჰქვია შაჰ-სანამი, ლერმონტოვისაში კი მაგულ-მეგერი. შემახიის ზღაპარში რაყიფს შაჰ-ველედი ჰქვია, ლერმონტოვისაში — კურშუდ-ბეგი. შემახიის ვარიანტში მამა ბაჰრამ-ბეგია, ლერმონტოვისაში —

* Лермонтов, т. V, стр. 177-178.

აიაკ-ალა. შემახიის ზღაპარში აშიკ-ქერიბის ნამდვილი სახელია რასულ, ხოლო ლერმონტოვისაში — რაშიდი. „რა გქვიან შენ“, — ეკითხება აშიკ-ქერიბს ბრმა დედა. „რაშიდი“, — პასუხობს მგოსანი და თავის ნამდვილ სახელს ამბობს, მაგრამ მოხუცი ქალი ამ სახელს მისი ზოგადი მნიშვნელობით იგებს: „მამაცი“.*

ყველა ეს სახელი, ცხადია, ლერმონტოვს არ შეუთხზავს: ეს სახელები ერქვა იმ ზღაპრის პერსონაჟებს, რომელიც მოისმინა და ჩაიწერა ლერმონტოვმა. ამრიგად, მისთვის ცნობილი იყო აზერბაიჯანული ზღაპრის არა 1892 წელს შემახი-აში ჩაწერილი ვარიანტი, არამედ სხვა. რომელი ვარიანტი მოისმინა ლერმონტოვმა?

1911 წელს ელიზავეტოპოლის (აწინდელი კიროვობადის) გაზეთ „Южный Кавказ“-ში მოთავსებული იყო აშიკ-ქერიბის ზღაპრის დასაწყისი — „აშიკთა საყვარელი სიმღერა, რომელიც შემახიის რაზმში ჩაიწერა, თავისუფალი გადაკეთება“. მაგრამ გამოირკვა, რომ ეს პუბლიკაცია მხოლოდ და მხოლოდ ჩვენთვის ცნობილი შემახიის ვარიანტის გადამღერებას წარმოადგენს.**

არის აგრეთვე აშიკ-ქერიბის ხალხური ზღაპრის მესამე ჩანაწერი, მოთავსებული „აზერბაიჯანის პოეზიის ანთოლოგიაში“*** მაგრამ ამ შემოკლებულ ვარიანტშიც ფაბულა საესებით ემთხვევა ჩვენთვის ცნობილ ზღაპარს, ხოლო მოქმედ პირებს იგივე სახელები აქვთ: აშულ-ღარიბი, შაჰ-სენამი, შაჰ-ვალედი, გიულ-ოღლანი. ამასთანავე შევნიშნავთ, რომ ცნობილი თურქული ზღაპარი „საყოველთაოდ სახელმოხვეპილი და ცნობილი აშიკ-ღარიბის შესახებ“ არც სიუჟეტითა და არც მოქმედ პირთა სახელებით არ ემთხვევა ლერმონტოვის ზღაპარს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ „ქერიბს“****.

* Лермонтов, т. V, стр. 178.

** „Южный Кавказ“, 1911, № 26, 27 и 30.

*** „Антология азербайджанской поэзии“. Редактор В. Луговской. Баку, 1938, стр. 346—349.

**** „თევატურ ილე მეშგურ ვე მუტე არაფ ოღან ჩაშიკ-ღარიბ ხიკიაი-ესი“ („საყოველთაოდ ცნობილი და სახელმოხვეპილი აშიკ-ღარიბის ამბავი“), კონსტანტინეპოლი, 1880 წ. (თურქულ ენაზე). ამ წიგნის ტექსტი გამაცნო გ. ი. არისტოვამ.

ამასთანავე, ყოველგვარ ეჭვს გარეშეა, რომ ლერმონტო-
მა ზღაპარი მოისმინა და მხოლოდ ფრთხილი რედაქცია გა-
უქეთა მას, აქა-იქ შეუსწორებელი დაუტოვებია ზოგიერთი
სიუჟეტური უსწორობა და შეუსაბამობა. ასე, მაგალითად,
იგი სხვადასხვანაირად წერს: „ხადერილიაზი“ და „ხადრი-
ლიაზი“, „არზერუმი“ და „არზრუმი“, „შინდი გერურსეზ“
და „შინდი გერურეზ“. სიტყვა „სააზი“ მისთვის ხან მდედ-
რობითი სქესისაა, ხან მამრობითი. ასე რომ ეს ისეა ჩაწე-
რილი, როგორც ესმოდა და შემდეგ დამოუკიდებელივ ვერ
გადაეწყვიტა, რომელი ფორმაა უმჯობესი. გაუგებარია, რის
დაფუძველზე აცხადებს აშვიკ-ქერიბი, რომ იგი თბილისელი
ვაქრის დუქანში გამოფენილ ოქროს ლანგარის პატრონია.
მოულოდნელია და არავეითარი მოტივით არ არის გამარ-
თლებული აშვიკის მოგზაურობა წინასწარმეტყველის თეთრ მე-
რანზე. ლერმონტოვის ვარიანტში ხომ სიტყვაც არ არის და-
ძრული იმაზე, რომ ხადრილიაზ აშვიკთა მფარველია, რომ მან
უბოძა ქერიბს სიმღერის ნიჭი, მან უწინასწარმეტყველა პირ-
მშვენიერი მაგულ-მეგერი ცოლად. ზღაპრის დასასრულს აშვიკ-
ქერიბი აცხადებს, რომ მის მახვილს ქვის გაკვეთა ძალუძს,
მაგრამ არაფრით არ ამტკიცებს ამას. შევნიშნავთ, რომ არც
ქერიბის ხმაზე, არც იმაზე, რომ ხადრილიაზმა მას მისცა
სიძლიერის ეს ნიშანი — ქვათა განკვეთის უნარი, ზევით არა-
ფერია ნათქვამი. ნათელია, ლერმონტოვს რომ ხალხური
ზღაპრის გადამუშავებისათვის მოეკიდა ხელი, იგი თავიდან
აიცილებდა ყველა ამ უსწორობას და აშვიკ-ქერიბის სიტყვასა
და საქმეებს სათანადო მიზეზს უპოვნიდა. ცხადია, რომ
ზღაპარი ჩაწერილია ისე, როგორც მოსმენილი იქნა.

ახლა ხანს დადგინდა, რომ ლაჩინის რაიონში (აზერბაი-
ჯანის სსრ) გავრცელებულია ზღაპრის სხვა ვარიანტი, რო-
მელშიაც გმირ ქალს ჰქვია არა შაჰ-სანამი, არამედ „მაჰუ-
მეჰრი“, ხოლო რაყიფს — „რაშიდ-ბეგი“. სამწუხაროდ, ეს ვა-
რიანტი დღემდე ჩაწერილი არაა.*

ლერმონტოვის ვარიანტთან კიდევ უფრო ახლო აღმოჩნდა

* ეს ცნობები მიღებული მაქვს ნიზამის სახელობის ბაქოს ლიტერატუ-
რული ინსტიტუტისაგან.

ვარიანტი, ჩაწერილი 1935 წელს 90 წლის აშულის ადამ სუდ-ჯაიანის სიტყვებით სომხეთში, ზანგეზურის რაიონში, ფოლკლორისტი ქალის რ. რ. ორბელის მიერ. ამ ზღაპარში, ისე როგორც ეს ლერმონტოვსაც აქვს, აშულ გარიბის საცოლეს მაჭულმეჭერი ჰქვია. ის, ისევე როგორც ლერმონტოვს აქვს გადმოცემული, უცხო ქვეყანაში ვაქარს ატანს არა ბეკედს ან თასს, როგორც ეს სხვა ვარიანტებშია, არამედ ლანგარს.

აშულ სუდჯაიანს ეს ზღაპარი მხოლოდ ნაწილ-ნაწილ შეუსრულებია. ამიტომ ძნელი სათქმელია, რამდენად ემთხვევა იგი ლერმონტოვისეული ჩანაწერის ფაბულას. აღენიშნავთ მხოლოდ, რომ რაყიფს ამ ზღაპარშიაც „შაჰ-ვალატი“ ეწოდება. სხვა სომხური ვარიანტები არსებითად განსხვავდება ლერმონტოვის ზღაპრისაგან და ძირითადად შემახიის ვერსიას ემთხვევა. ამ ზღაპრებში ამბავი იწყება კარგა ხნით ადრე გარიბის თბილისში ჩამოსვლამდე, მოთხრობილია ეპიზოდი ქაბუკის საოცარი გარდაქმნისა აშულად, რომელსაც აქვს სიმღერის ზეგარდმო ნიჭი. ყველა ეს ზღაპარი გადმოგვცემს, როგორ შეიცნეს სიზმრად ერთმანეთი აშულ-გარიბმა და მისმა სატრფომ.*

მაგრამ არის კიდევ ერთი ჩანაწერი, რომლის ფაბულა ზუსტად ემთხვევა ლერმონტოვისეული ზღაპრის ფაბულას. ეს არის აზერბაიჯანული ზღაპრის ქართული ვარიანტი, ჩაწერილი 1930 წელს სოფელ თასილში, ახალციხის რაიონში. ეს ზღაპარი უთქვამს 70 წლის ქართველ მაჰმადიანს ასლან ბლიაძეს, ამასთანავე თხრობითი ნაწილი ქართულად, ხოლო სიმღერები — თურქულად. ეს არცაა გასაკვირი: როგორც ცნობილია, მესხეთ-ჯავახეთის რაიონი კარგა ხანი იყო თურქეთის უღელქვეშ.

ამ ზღაპრის მოქმედება ისევე იწყება, როგორც ლერმონტოვის ვარიანტში, პირდაპირ თბილისში. განშორების საბაბი იგივეა, რაც ლერმონტოვთან: „მე არ მინდა შენი ფული, — ეუბნება აშიკ-ქერიბი თავის სატრფოს, — მეშინია, შემდეგ არ მისაყვედურო“.

* ცნობები „აშულ-გარიბის“ სომხური ვარიანტის შესახებ მომწოდებ რ. რ. ორბელმა.

ამის შემდეგ აშული მიდის ქალაქ ჰალაფში (ლერმონტოვის მიხედვით ჰალაფში, ყველა დანარჩენ ვარიანტში — ალექსოში). განშორებისას აშული თავის სატრფოს აძლევს ოქროს თასს, როცა დაბრუნების ჟამი დაჰკრავს, სატრფო ამ თასს ჩალაგადარს მისცემს და სთხოვს მისი თხოვნა გადასცეს იმას, ვინც თავს თასის პატრონად გამოაცხადებს. ჩალაგადარი ალექსოში ხვდება ქერიბს. „აი, როგორ იმღერიან ამ შეხვედრის ამბავს თათრულ სიმღერაში“, ნათქვამია ზღაპარში. ჩანაწერში შემდეგ მოდის თურქული სიმღერის ტექსტი, ქართული ასოებით ჩაწერილი, ამიტომაც ძნელად ამოსაკითხავი. მაგრამ წაკითხული ტექსტი სავსებით ემთხვევა ლერმონტოვის ტექსტს:

გუშინ ღამით, გუშინ ღამით,
ქალაქ ჰალაფში,
ღმერთმა მიბოძა ფრთები
და აქ მოვფრინდი.

დილის ნამაზი
აღვაღლინე არზრუმში,
შუადღის ნამაზი
ყარსის ველებზე,
ღამის ნამაზისთვის
თბილისში ვიყავი.*

„ქალაქ ჰალაფში, — ვკითხულობთ ლერმონტოვის ჩანაწერებში, — მე მისირიის ღვინო მისვამს, მაგრამ ღმერთმა ფრთები გამომასხა და აქ მოვფრინდი. დილის ნამაზი არსიანის ველზე აღვაღლინე, შუადღისა ქალაქ არზრუმში, სამხრის ნამაზი ყარსში, ხოლო ვახშმის ნამაზი თბილისში აღვაღლინე, ალაჰმა მიბოძა ფრთები და აქ მოვფრინდი...“.

ეს სიმღერები, რომლებიც შექრილია ქართული ვარიანტის ტექსტში, გაცილებით ახლოა ლერმონტოვის ჩანაწერთან, ვინემ შემახიის ვარიანტის სიმღერები. ძალიან ახლოა ლერმონტოვის ზღაპართან ხადრილიაზის შეხვედრის ეპიზოდი, მისი მერნის ჰენება და ყარბის დის საუბარი ბრმა ღედასთან. ზღაპარი ისევე თავდება, როგორც ლერმონტოვისეულ ტექსტში.

* „აშულ-ყარბის“ ტექსტის ქართული ვარიანტი მომწოდა ელენე ვირსალაძემ.

ალექსანდრე კავკაშაძე.
უცნობი მხატვლის პორტრეტი

„ნუ შეწყვეტთ ქორწილს, — ამბობს ყარიბი, მე მივცემ შაჰ-ვალათს ჩემს დას ცოლად“. „და მართლაც, — მთავრდება თხრობა, — შაჰ-ვალათმა შეირთო ყარიბის და, ხოლო ყარიბმა თავისი სატრფო შაჰ-სანაში“.

მუსლიმანური გადმოცემით წინასწარმეტყველ ხიდრას სულმა გადაინაცვლა წინასწარმეტყველ ილიას სულში. ამიტომ მუსლიმანთათვის ეს ორი წინასწარმეტყველი ერთი და იგივეა. მიუხედავად ამისა, ლერმონტოვი იძლევა განმარტებას, რომ ხადერილიაზი „წმიდა გიორგია“. ამასთანავე უკვე გამორკვეულია, რომ ხადერილიაზისა და წმიდა გიორგის სახელთა აღრევა ხშირია, მაგრამ არა აზერბაიჯანულ, არამედ სომხურ და ქართულ ფოლკლორში.* იმ ქართულ ვარიანტში, რომელიც ჩაწერილია ახალციხის მახლობლად, სავსებით გამეორებულია ის, რაც ლერმონტოვთან არის. უცნობი კაბუკის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი არის „ხიდირი ელი ანუ წმიდა გიორგი“.

ამრიგად, სავსებით ნათელია, რომ ლერმონტოვმა ჩაიწერა აშიკ-ქერიბის ზღაპრის ის ვარიანტი, რომელშიაც საგრძნობლად ასახულია არა მარტო სომხური, არამედ ქართული ფოლკლორის ელემენტები.

ისტორიული პირობების გამო, ქართულ, აზერბაიჯანულ და სომხურ ფოლკლორში ფრიად მნიშვნელოვანია მსგავსი ელემენტები, მაგრამ ყველაზე ხშირად ეს საერთო ელემენტები გვხვდება თბილისში — იქ, სადაც ძველი დროიდანვე ქართულთან ერთად ძალზე გავრცელებული იყო სომხური და აზერბაიჯანული ენა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ლერმონტოვმა ეს ზღაპარი გაიგონა თბილისში. ჩვენ ახლაც არავითარი ეჭვი არ გვეპარება, რომ ლერმონტოვს ზღაპარი ჩააწერიან აზერბაიჯანელმა. გავიხსენოთ, რომ თურქულად აშიკისათვის უნდა შეერქმიათ არა ქერიბი, არამედ ღარიბი. კურ-

* В. А. Мапудлов. М. Ю. Лермонтов и его запись сказки „Ашик-Кериб“, стр. 28.

Н. Ф. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. СПб, 1871, т. I, кн. 2-я, стр. 25. შეად.: И. Энциколов. К сказке „Ашик-Кериб“, стр. 16.

შუდ-ბეგსაც უნდა რქმეოდა კურშუდ-ბეი. ზღაპარში არ იქნებოდა აზერბაიჯანული სიტყვები.

ამასთანავე ლერმონტოვის შესახებ უკანასკნელად დაწერილ გამოკვლევათა ავტორები, ეყრდნობიან რა იმას, რომ აშიკ-ორუჯას ვერსია ჩაწერილი იქნა შემახიაში, ფიქრობენ: პოეტმა შემახიაში გაიგონა აშიკ-ქერიბის ზღაპარი და იმავე აშიკის სიტყვების მიხედვით ჩაიწერა იგი. „სწორედ აქ, შემახიაში ან მის მიდამოებში, გაიგონა პოეტმა და შემდეგში გადაამუშავა შესანიშნავი ზღაპარი, გაიგონა მოხეტიალე მომღერლის—აშულისაგან“,—სავსებით საფუძველს მოკლებული დამაჯერებლობით აცხადებს ამას წინათ გამოქვეყნებული წიგნაკის ავტორი პოპოვი.*

მართალია, 1837 წელს ლერმონტოვი იყო შემახიაში, მაგრამ პოპოვს მაინც ნაჩქარევი დასკვნები გამოაქვს. ლერმონტოვს არ შეეძლო ჩაეწერა აშულის სიტყვები, მან არ იცოდა აზერბაიჯანული ენა. ამრიგად, მას ზღაპარი მოუსმენია არა „დესტანის“ ფორმაში, სადაც თხრობა და სიმღერა ურთიერთშორის მონაცვლეობს, არამედ მოუსმენია მისი შინაარსი პროზად რუსულ ენაზე. უმიზეზოდ როდი გადმოგვცა ლერმონტოვმა ზღაპარი პროზის სახით. რომ ლერმონტოვს ჰქონოდა ზღაპრის სრული ჩანაწერი ლექსებითურთ, საფიქრებელია, თარგმანშიაც სიმღერებს ლექსად გადმოიტანდა. თვით „ბელაშიაც“ კი, სადაც თხრობა ვითარდება მაქსიმ მაქსიმინის პირით, პოეტმა კაზბიჩის სიმღერა გალექსილი გადმოიტანა და თან დაუმატა, რომ მისთვის „ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესია“. „ვადიმში“ მღერის პუგაჩოვის კაზაკი, სელიმიც „იზმაილ-ბეიში“ და ქალიშვილიც „ლტოლვილში“, მღერიან გუსლიარები „სიმღერაში მეფე ივან ვასილევჩიზე...“, მღერის თევზიკი კი, როცა მწირს უნანაებს. ხოლო მომღერალთა მომღერლის ზღაპარში არ არის სიმღერები. მისი სიმღერები პროზითაა გადმოტანილი. ამიტომ უეჭველია, რომ მოხეტიალე აშიკ-ქერიბის ისტორია ლერმონტოვს მო-

* А. Попов. М. Ю. Лермонтов в первой ссылке. Ставрополь, 1949, стр. 73.

უსმენია არა აშიკთა შესრულებით და არც მათი ტექსტის თარგმანი, არამედ მხოლოდ შინაარსი.

მართალია, არის ცნობები იმის შესახებ, რომ შემახიაში ნიქეგოროდის დრაგუნები აზერბაიჯანელი ბეგებისა და ალა-ლარების სტუშართმოყვარეობით სარგებლობდნენ, ესენი ხომ მათი თანამებრძოლი იყვნენ რუსეთ-თურქეთის ომში.* ცხადია, მათ შეეძლოთ პოეტისათვის ეამბნათ პოპულარული ხალხური ზღაპარი. მაგრამ ჩვენ სწორედ ის დავამტკიცეთ, რომ ლერმონტოვისეული ტრანსკრიფცია საგრძნობლად სხვაობს აზერბაიჯანში გავრცელებულ ყველა სხვა ვარიანტთან, მათ შორის შემახიის ვარიანტისაგან, და უფრო ახლოა ქართულ და სომხურ ვერსიასთან. ამიტომაც მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ლერმონტოვს ეს ზღაპარი ჩაუწერია თბილისში, არა თუ არ შესუსტდა, არამედ, პირიქით, ახალი მოსაზრებებით განმტკიცდა კიდევ.

მაგრამ ვინემ იმას გავარკვევდეთ, თუ ვინ უამბო პოეტს ეს ზღაპარი, საჭიროა ყურადღება გავამახვილოთ სიზუსტის იმ მცირე დარღვევაზე, რაც ლერმონტოვის ავტოგრაფში გაიპარა.

ლერმონტოვისეულ ზღაპარში რაყიფს, როგორც ცნობილია, კურშუდ-ბეგი ჰქვია. მაგრამ სულ მთლად ბოლოს, როცა აღწერილია აშიკ-ქერიბის გამოჩენა მაგულ-მეგერის ქორწილში, ლერმონტოვს მცირე შეცდომა მოსვლია.

„სალამ ალეიქუმ, — ამბობს აშიკ-ქერიბი ქორწილში შესვლისას, — თქვენ აქ მზიარულობთ და ღრეობთ. ნება მომეცით მეც, მოხეტიალეს, თქვენთან დავჯდე, ამის სამაგიეროდ სიმღერებს გიმღერთ“.

„რატომაც არა, — თქვა შაჰ-ვალათმა (ქეიფის უფროსმა)...“ — დაუწერია ლერმონტოვს, მერე თვითონვე შეუმჩნევია შეცდომა და გაუსწორებია: „რატომაც არა, — თქვა კურშუდ-ბეგმა“.**

ახლა ეს მეორე სახელი საიდანღა გაჩნდა? შაჰ-ვალათი,

* В. Потто. История 44-го драгунского Нижегородского полка. СПб., т. IV, 1895, стр. 77.

** Лермонтов, т. V, стр. 182 и 458. შეად. ჩვენი სტატია „Лермонтов в Грузии“. „Красная повесть“, 1939, № 10-11, стр. 254.

ხომ იგივე შაჰ-ველედია, რომელიც ზღაპრის ყველა სხვა ვარიანტში იხსენიება. როგორ მოხვდა ეს სახელი ლერმონტოვი'ს ავტოგრაფში? იქნებ ლერმონტოვმა იცოდა ზღაპრის სხვადასხვა ვარიანტი. როგორც ვარაუდობს მანუილოვი.*

არა, ასეთი დასკვნისათვის არავითარი საფუძველი არ არსებობს. უფრო მეტიც, ეს მოსაზრება საეცებით დაუჯერებელია. აზერბაიჯანული ზღაპრის სხვადასხვა ვარიანტის შესწავლა და შეჯერება ლერმონტოვს არ შეეძლო თუნდაც იმიტომ, რომ ამისათვის საჭირო იყო აზერბაიჯანული ენის ცოდნა.

ამიტომ ლერმონტოვის ხელნაწერის „შაჰ-ვალათი“ არის არა ლერმონტოვის, არამედ მთხრობელის შეცდომა. ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ნებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ლერმონტოვმა ზღაპარი მოისმინა არა პროფესიონალი შემსრულებელისაგან, არამედ ვინმე განსწავლული აზერბაიჯანელი-საგან, რომელმაც იცოდა ზღაპრის რამდენიმე ვარიანტი. მაგრამ ვისგან შეეძლო ლერმონტოვს მოესმინა აზერბაიჯანული ზღაპარი მოხეტიალე მომღერლის შესახებ? ვცადოთ ამის გარკვევა.

თათრული ენის მასწავლებელი

თბილისში ლერმონტოვი მხოლოდ ქართველებს როდი ხვდებოდა, ქვეყანადის სახლით როდი იზღუდებოდა მისი ინტერესი ახალი ქვეყნისადმი. „დავიწყე თათრული ენის სწავლა, ენა, რომელიც აქ და საერთოდ აზიაში ისევე აუცილებელია, როგორც ფრანგული ევროპაში, — წერდა იგი რაევსკის, — სამწუხაროდ, ვერ მოვასწრებ, მომავალში კი გამომადგებოდა“.

ჩანს, ლერმონტოვი თბილისში ხვდებოდა აქ მცხოვრებ აზერბაიჯანელებს და ერთ-ერთ მათგანთან სწავლობდა აზერბაიჯანულს.

* В. А. Мануйлов. М. Ю. Лермонтов и его запись сказки „Ашпе-Керш“, стр. 27.

ამრიგად, ლერმონტოვს ჰყავდა მასწავლებელი. მაგრამ მასწავლებელს რომ პოეტისათვის აზერბაიჯანული ესწავლებინა, მას დედა ენასთან ერთად კარგად უნდა სცოდნოდა რუსულიც. იმხანად რუსული ენა განათლებული აზერბაიჯანელების ძალიან მცირე ნაწილმა იცოდა, მხოლოდ ამ ნიშნის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ლერმონტოვის მასწავლებელი განათლებული კაცი იყო. იმხანად თბილისში ძალიან ცოტა იყო განათლებული აზერბაიჯანელი. ჩვენ ვიცით, რომ ლერმონტოვი თბილისში ხვდებოდა სწავლულ თათარ ალის. სწავლული აზერბაიჯანელები, რომლებსაც ალი ერქვათ, თბილისში კიდევ უფრო ცოტანი იყვნენ. 1837 წელს ბესტუევე-მარლინსკი, რომელიც თბილისში ცხოვრობდა შტაბს-როტმისტრ პოტოცკისთან, აზერბაიჯანულსა და სპარსულს სწავლობდა ფრიად განათლებული აზერბაიჯანელისაგან. მის მასწავლებელსაც ალი ერქვა: მირზა ფეტ ალი ანუ უბრალოდ მირზა ალი. ეს იყო შესანიშნავი აზერბაიჯანელი პოეტი მირზა ფატალი ახუნდოვი (1812 — 1878 წ. წ.), რომელიც იმ დროს ის იყო იწყებდა თავის ლიტერატურულ მოღვაწეობას. შეიძლება დავინტერესდეთ, რატომ დაანაწევრა ლერმონტოვმა მისი სახელი და რატომ გამოყო „ალი“? მაგრამ თვითონ ახუნდოვიც რუსულად ასე აწერდა თავის სახელს. დაცულია მისი ავტოგრაფი რუსულ ენაზე, სადაც ასეთი ხელრთვაა „მირზა ფეტ ალი ახუნდოვი“.*

„არაბული, სპარსული, თურქული და თათრული ენის კარგი მცოდნე“ (ასეა ნათქვამი მის სამსახურის ფორმულარში). მირზა ფეტ ალი 1834 წლიდან ცხოვრობდა თბილისში და მსახურობდა აღმოსავლური ენების თარჯიმნად მთავარმმართველის ბარონ როზენის კანცელარიაში.**

პირველი ლექსი, რომელმაც ახუნდოვს სახელი გაუთქვა

* მირზა ფატალი ახუნდოვის ავტოგრაფი არის იმ წიგნზე, რომელიც მან აჩუქა ი. პ. პოლონსკის. აღდგენილია წიგნში: Микаэлъ Раффи. Мирза Фатали Ахундов. Баку, издательство „Азерионпр“, 1939, стр. 96-97. შეად.: სახელის დაწერილობა გ. მინახოვის სტატიაში „Мирза Али Ахундов“. „Тифлисский листок“, 1903, № 249.

** А. П. Берке. Восточная поэма на смерть А. С. Пушкина. „Русская старина“, 1874, № 9, стр. 76.

კავკასიის საზღვრებს იქით, მან 1837 წელს დაწერა. პუშკინის დალუპვის ცნობამ შთააგონა პოეტს დაეწერა დიდი ელეგიური პოემა. პოეტმა საკუთარი ნაწარმოების ბჭკარედი თარგმანი გააკეთა და გაუგზავნა „Московский наблюдатель“-ის რედაქციას. პოემა გამოქვეყნდა ჟურნალის აპრილის ნომერში. „ყოველი წარმატება გვისურვებია შესანიშნავი ტალანტისათვის, — ნათქვამი იყო სარედაქციო შენიშვნებში, — მითუმეტეს, რომ მასში ვხედავთ რუსული განსწავლულობის თანამგრძნობსა“.*

მართლაც, აღმოსავლური ენებისა და ლიტერატურის შესანიშნავი მცოდნე ახუნდოვი ჩინებულად იცნობდა რუსულ ლიტერატურასაც. მის პოემაში გვხვდება ლომონოსოვის, დერეჟინის და კარამზინის — „პოეტთა საკრებულოს მეთაურის“ — პუშკინის წინამორბედთა სახელები. მთლიანად პოემა წარმოადგენს დიდებულ ნაწარმოებს, რომელიც ლერმონტოვის ლექსის შემდეგ სამართლიანადაა მიჩნეული პუშკინის სიკვდილის ყველაზე მნიშვნელოვან პოეტურ გამოხმაურებად თანამედროვეების კალამის ნაწარმოებთა შორის.

ამ ქვეყნისა აღარა ხარ? არაფერი შეგიტყვია?
პოეზიის თავი არ გყავს, გულს ახალეს ცხელი ტყვია.

ვინ არ იცნობს პუშკინს, პუშკინს ვინ არ აქებს, არ ადიდებს,
მოლივლივე მისი ლექსი მოფენილა კიდით-კიდეს.

თვით ქალღმერთსაც უხაროდა დაეკარგა სპეტაკობა,
ოღონდ პუშკინს აღებეჭდა ზედ თავისი სიტყვის წყობა.

მისი სიტყვის ცისარტყელა ევლებოდა მთებს და სერებს,
ფარშავანგის ბოლოსავით გამოსცემდა ნაირ ფერებს.

ლომონოსოვს უთხრეს: შენ ხარ სადარბაზოდ ლექსთა ბაში?
პუშკინი კი საბოლოოდ მტკიცედ დარჩა ამ დარბაზში.

დერეჟინმა პოეზიის სასახლეში ჰპოვა ბინა,
მაგრამ ყველას პირველობა კვლავ პუშკინმა აგრძნობინა.

კარამზინმა ცოდნის ღვინით ამოავსო მზის სასმისი,
პუშკინმა კი მთლად ძირამდე გამოსცალა ჭიქა მისი...

* М. Раф.лн. Пушкин и Мирза Фатали Ахундов. „Пушкин“. Временник Пушкинской комиссии. М.—Л., изд. Академии Наук СССР, 1936, II, стр. 248—250.

ახლა მითხარ, ის მშობელი ჩაითვლება კაცურ-კაცად,
ვინც გასწირა გენიოსი ასე უღვთოდ, ასე მკაცრად?

გმინავს მიწა რუსეთისა, ჰგოდებს ხმითა დამდალველით:
— ჯალათების წმინდა მსხვერპლო, შენ დაეცი მტრების ხელით!

შენ დასტოვე მეგობრები, გაემგზავრე სადღაც შორეთს.
დაე, ზეცამ გიმეგობროს, შეეყარო სულის სწორებს.

ბაღისარის შადრევანი შენი ვარდის ნექტრის ნობას
გაზაფხულის სიოთ გაფრქვევს უკვდავ ნეშტის შესამკობად.

და ჭაღარა კავკასია, კრძალვითა და მოწიწებით,
მწირ საბუხის ლექსით გლოვობს შენს უღროოდ დამიწებას*.

საბუხი ახუნდოვის ლიტერატურული ფსევდონიმი.

გარდა ამ ბწკარედი თარგმანისა, რომელიც ახუნდოვმა
„Московский наблюдатель“-ის რედაქციაში გაგზავნა, არ-
სებობს პოემის მეორე თარგმანი. ეს თარგმანი შესრულებუ-
ლია ბესტუჟეე-მარლინსკის მიერ პოეტის დახმარებით. ბეს-
ტუჟევი ფრიად სერიოზულად ეკიდებოდა ახუნდოვის გაკვე-
თილებს. მისი აზრით, მწერალმა უნდა შეისწავლოს „ამიერ-
კავკასიის მხარის თათრული ენა“, რომლის მეოხებით ისევე,
როგორც ევროპაში ფრანგულის მეოხებით, აზიის ერთი კი-
ლიდან მეორე კიდეში გავა კაცი.**

ეს წინადადება საოცრად ჰგავს იმას, რასაც „თათრული
ენის“ შესახებ წერდა ლერმონტოვი („ენა, რომელიც აქ და,
საერთოდ, აზიაში ისევე აუცილებელია, როგორც ფრანგული
ევროპაში“). საეჭვოა, რომ აქ შემთხვევითს დამთხვევასთან
გვქონდეს საქმე.

ბუნებრივი იქნება ვივარაუდოთ, რომ მარლინსკის ეს
წინადადება ლერმონტოვმა გაიგონა თბილისში სწავლულ
თათარ ალისაგან.

მარტო ბესტუჟევი როდი სწავლობდა მირზა ფეტ ალი
ახუნდოვთან. იაკობ პეტრეს-ძე პოლონსკიც, რომელიც თბი-
ლისში დასახლდა 1846 წელს, მალე გაეცნო ახუნდოვს და
აზერბაიჯანული ფოლკლორის შესწავლა დაიწყო. იგი იწერდა

* თარგმანი ი. გრიშაშვილისა.

** А. Бестужев). Красное покрывало. „Тифлисские ведомости“,
1831, № 6 и 7, стр. 45.

ხალხურ სიმღერებს, ანდაზებს, თქმებს, ცალკეულ გამოთქმებსა და სიტყვებს. პოლონსკის არქივში დაცულია ბჭკარედი თარგმანებიც და აზერბაიჯანული ტექსტები, ჩაწერილი რუსული ასოებით და არაბული ტრანსკრიფციით. აზერბაიჯანული ლიტერატურის მცოდნის მ. რაფილის აზრით, პოლონსკის მუშაობაში შეელოდა მირზა ფატალი ახუნდოვი.*

აი, რატომ ვფიქრობთ, რომ მირზა ფატალი ახუნდოვი იყო ლერმონტოვის აზერბაიჯანულის მასწავლებელი, რომ სწორედ ახუნდოვი იყო ის პიროვნება, რომლის მეშვეობით ლერმონტოვმა ჩაიწერა აშოქ-ქერიბის ზღაპარი.

პუშკინის მკვლევლობის ცნობამ თბილისში უდიდესი მღელვარება და რისხვა გამოიწვია. „როცა მე წავუკითხე შენი წერილი მამუკა ორბელიანოვს,—წერდა ბესტუჟე-მარლინსკი ძმას,—მას წყევლა-კრულვა აღმოხდა. „მოგვლავ იმ დანტესს, თუკი როდისმე ვნახავო“, — თქვა მან. მე, — წერს ბესტუჟევი, — შევნიშნე, რომ რუსეთში საკმაოდ იქნება თვით რუსები, რომლებიც შურს იძიებენ ფასდაუდებელი სისხლისათვის“. **

მამუკა ორბელიანმა, „ფიცხმა, მამაცმა და კეთილშობილმა ადამიანმა“, — როგორსაც მას წარმოგვიდგენს თანამედროვე, — ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ალექსანდრე ჭავჭავაძის მეგობარმა და ნათესავმა, გამოთქვა ის, რასაც ამბობდა და ფიქრობდა კავკასიის ყველა მოწინავე ადამიანი. ამიტომაც შეუძლებელი იყო ლერმონტოვის თბილისში ჩამოსვლა არ შემჩნიათ, მით უმეტეს, რომ 1837 წელს აქ სულ 25000 მცხოვრები იყო. ქალაქი დღევანდელ რაიონულ ცენტრს არ აღემატებოდა.*** მთელი თბილისი იცნობდა ყველა გამორჩეულ პირთა და ყოველი ჩამოსული ყურადღების საგანი ხდებოდა ხოლმე. როგორღა შეეძლო პოეტს, პუშკინის სიკვდილზე და-

* Мифаэль Рафили. Мпрза Фатали Ахундов. Баку, изд. „Азербейшр“, 1939, стр. 101—103.

** Письмо А. А. Бестужева к брату П. А. Бестужеву. „Отечественные записки“, 1860, VII, стр. 71-72.

*** Акад. С. Джанашиа. Тбилиси. Краткий исторический очерк. б.б. წიგნი: „1500 лет Тбилиси“. Тбилиси, изд. „Заря Востока“, 1946, стр. 28.

წერილი ლექსების გამო გადასახლებულს, ამ ქალაქში არ შეხვედროდა მეორე ახალგაზრდა პოეტს, რომელიც იმავე მოვლენას შესანიშნავი სტრიქონებით გამოეხმაურა.

ჩვენთვის ნათელია, რომ მათ ერთმანეთი გაიცნეს, რომ დიდმა რუსმა პოეტმა ლერმონტოვმა და დიდმა აზერბაიჯანელმა განმანათლებელმა ახუნდოვმა ერთმანეთს ხელი გაუწოდეს და პირველთაგან ჩაუყარეს საფუძველი ამ ორი ხალხის მეგობრობასა და კულტურულ კავშირს.

ამას ადასტურებს ლერმონტოვის ჩანაწერი, რომელშიაც მოხსენებულია „სწავლული თათარი აღი“.

სწავლული თათარი აღი

მკვლევარი ი. კ. ენიკოლოპოვი თავის წიგნში „ლერმონტოვი კავკასიაში“ იძლევა ლერმონტოვის მიერ მოხსენებულ სახელთა სულ სხვა ახსნას.

„იმ დროს, — წერს ენიკოლოპოვი, — თბილისის მუსლიმანურ მოსახლეობაში ყველაზე განათლებული კაცი იყო მაჰმედ-ალი — თბილისელი ახუნდი, სალიანის მკვიდრი. მას ჰყავდა ძმისწული აჰმედი, რომელმაც 1852 წელს ბიძის თანამდებობა დაიკავა... თბილისის გაზეთ „Закавказский вестник“-ში ჩვენ ვხვდებით მაჰმედ-ალის ცნობებს: „ბრძენი დედოფალი, აღმოსავლური ზღაპარი“, „ყაზისა და სწავლული ქურდის შეხვედრა“ და სხვა მრავალი“.*

სამწუხაროდ, ეს ყურადსაღები ცნობები ვერ დასტურდება. ენიკოლოპოვის წიგნის არც ერთ სენსაციურ ცნობას (ასეთი ცნობები კი მრავლადაა) არ ახლავს სათანადო მითითება რომელიმე წყაროზე. ამიტომაც მისი აღმოჩენა უნებლიეთ გაკვირვებას იწვევს, ნიშნავს თუ არა — „იმ დროს“ — „1837 წელს“? საიდანა აქვს აღებული ენიკოლოპოვს თავისი ცნობები მაჰმედ-ალიზე და აჰმედზე? სადაა საბუთი იმისა,

* И. Энциколов. Лермонтов на Кавказе. Тбилиси, изд. „Заря Востока“, 1940, стр. 30—31.

რომ ორივე ზემოხსენებული პირი იმ დროს თბილისში იყო? რამდენად სარწმუნოა ის, რომ თბილისში მცხოვრებ მუსლიმანთა შორის ყველაზე განათლებული იმ დროს იყო მაჰმედ-ალი მაშინ, როცა არავის ეეჭვება, რომ მირზა ფატალი ახუნდოვი ეკუთვნოდა თავისი დროის უგანათლებულეს ადამიანებს.

თუმცა ენიკოლოპოვი არ ასახელებს იმ გაზეთის არც წელსა და არც ნომერს, საიდანაც ეს ფაქტები აუღია, მიუხედავად ამისა, ჩვენთვის ცნობილია, რომ ენიკოლოპოვის მიერ დასახელებულ ზღაპართა ავტორი არის მირზა-მაჰმედ-ალი საფიევი — გაზეთ „Закавказский вестник“-ის ფელეტონისტი. ამასთანავე მისი ზღაპრები სულაც არ იბეჭდებოდა „იმ დროს“, როცა ლერმონტოვი თბილისში იყო, არც 1830-იან წლებში, არამედ გაცილებით გვიან — 1853-55 წლებში.*

რაც შეეხება თბილისელ ახუნდს, ეს სულ სხვა პიროვნებაა—მოლა მაჰმედ-ალი-ახუნდი ქალბალაი-ჰუსეინ-ოღლი. ენიკოლოპოვი ამ შემთხვევაში არ ასახელებს წყაროს, მაგრამ გვაცნობა, რომ ხელთ აქვს საქმე, რომელსაც ეწოდება „შეიხ-ულ-ისლამის არჩევისათვის, ნაცვლად ამ პატივიდან გადამდგარი მამად-ალისა“. საქმე მიეკუთვნება 1846—1852 წლებს.** დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ თბილისელ ახუნდს მამად-ალის, რომელსაც 25 წელი უტარებია ეს პატივი და ღრმა მოხუცებულობას მიუღწევია, გადადგომა მოუსურვებია.

* Мпрза Мамед-Али Сафиев. 1. „Мудрая царевна“. Восточная сказка. Фельетон. „Закавказский вестник“ (შემდგში—„ЗКВ“). 1853, № 38, 2. „Встреча казны с ученым пором“. „ЗКВ“ 1853, № 44, 3. „Мечеть Баба-Самеда“. Фельетон. „ЗКВ“ 1853, № 19, 4. „Нечто о шахе Гюджаке“. „ЗКВ“, 1853, № 28, 5. „Предрасудок“. „ЗКВ“. 1853, № 10, 6. „Мусульманская свадьба в Ленкорани“. „ЗКВ“, 1854, № 12, 7. „Исповедь пилигримки“. Восточное сказание. „ЗКВ“, 1854, № 10, 8. „Щедрый илкогоинто“ „ЗКВ“. 1854. № 31, 9. „Восточные любовники“. „ЗКВ“. 1855. № 19 და ა. შ.

** „Дело об избрании шейх-уль-ислама на место уволенного в отставку от этой должности Мамада Али“. ЦГИА Грузинской ССР, фонд 130, опись 5, № 61. „Дело о представленной Тифлисским ахундом алиевой секты Мамад Али книге Шарната под названием Ша-рауль-ислам“. Там-же, фонд 130, опись 8, № 117.

თხოვნაში იგი წერდა, რომ განუზრახავს მშობლიურ ქვეყანაში — სალიანში დაბრუნება. შუამდგომლობდა მის ადგილზე დაენიშნათ დისწული — ახუნდ მოლა აჰმედ ჰუსეინოვი, რომელსაც იმხანად სალიანის მთავარი ყადის თანამდებობა ეკავა.

კარგა ხანი გაჰიანურდა აჰმედის პიროვნებისა და პოლიტიკური ორიენტაციის გამორკვევა. აჰმედს თბილისელ მაჰმადიანთაგან არაფერ იცნობდა. მოლა მაჰმად ალი, თავის თანამდებობაზე რჩებოდა, ვინემ 1852 წელს ბოლოს და ბოლოს იგი არ შესცვალა ზემოდასახელებულმა მოლა აჰმედმა.

როგორც ნათქვამია ერთ დოკუმენტში, ახუნდი აჰმადი იყო სალიანის უზნის მთავარი ყადი „ძველთა დროთაგან“, იქაური შაროს სასამართლოს წევრი და მაჰმადიანური სასწავლებლის ზედამხედველი. ამრიგად, იგი ცხოვრობდა სალიანში და არა თბილისში. ისე, რომ მისი სახელის მოხსენება ენიკოლოპოვის წიგნში სრულებით არაფერს არ ხსნის. არავითარი ცნობა არა გვაქვს, რომ 1837 წელს იგი თბილისში იყო და პოეტის ნაცნობების წრეს ეკუთვნოდა. ხოლო რაც შეეხება მაჰმად ალის, ლერმონტოვთან მის ნაცნობობას ერთი არცთუ უმნიშვნელო გარემოება ელობება წინ. მან არ იცოდა რუსული ენა. მისი თხოვნა, დატული საარქივო საქმეში, უთარგმნია სწორედ მირზა ფატალი ახუნდოვს. გამომდინარე აქედან, მაჰმად ალის არ შეეძლო დახმარებოდა ლერმონტოვს აზერბაიჯანული ზღაპრის რუსულად თარგმანში, არ შეეძლო მიეცა მისთვის აზერბაიჯანული ენის გაკვეთილები და, საერთოდ, ძნელი დასაშვებია, რომ ლერმონტოვის მასწავლებელი იყო სასულიერო პირი, რომ სასიყვარულო ზღაპარი თბილისელმა ახუნდმა უამბო მას. ენიკოლოპოვი, როგორც ჩანს, იმასაც კი არ ჩაუფიქრებია, თუ რატომ უწოდა ლერმონტოვმა მუსლიმანურ სასულიერო პირს „სწავლული“ და არა ახუნდი. ენიკოლოპოვის ვერსიის მიხედვით, მეორე ღვთისმსახური აჰმედი — ლერმონტოვის ჩანაწერში მოსაენახურის როლს ასრულებს („ჩვენ ვეუბნებით აჰმედს გაიგოს...“ და ა. შ.). აჰმედი სახლის გარშემო დადის და იგებს, რომ ჩამოვიდა საიდუმლოებით მოცული ქართველი ქალის ქნარი.

ამიტომ ჩვენსავე აზრს ვიცავთ: „სწავლული თათარი ალი“
არის დიდი დემოკრატი, აზერბაიჯანელი განმანათლებელი
მირზა ფატალი ახუნდოვი.

საქალაქო საბჭოს გადაწყვეტილება

1923 წელს პარიზში მცხოვრებმა ვ. ნ. არლუთინსკ-
დოლგორუკოვმა ხელოვნებათმცოდნის ს. ნ. ტროინიციკის საშუ-
ალებით სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ლენინგრადის პუშკინის
სახლს გადასცა მისთვის კუთვნილი ლერმონტოვის ნახატები
„ნანგრევები მდინარე არაგვის ნაპირზე“ და „ლეკური“.
1918 წლამდე ნ. ვ. არლუთინსკ-დოლგორუკოვი პეტროგრად-
ში ცხოვრობდა და დედაქალაქის ცნობილ კოლექციონერთა
რიცხვს ეკუთვნოდა. სხვათა შორის იმ დროისათვის ეს ფაქ-
ტები ვერაფერს ეტყოდა ლერმონტოვის მკვლევარებს.

1950 წელს საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალურ არ-
ქივში ვმუშაობდი. ვიმედოვნობდი აღმომეჩინა მასალები
იმის შესახებ. თუ როდის შეერქვა თბილისის ერთ-ერთ ქუჩას
ლერმონტოვის სახელი. ამ მიზნით თბილისის საქალაქო საბ-
ჭოს საქმეთა და ოქმთა აღწერილობას ვათვალიერებდი და
იქ ზოგიერთ უცნობ მონაცემს წავაწყდი.

აღმოჩნდა, რომ 1891 წელს თბილისის ქალაქის საბჭომ,
რომელსაც ლერმონტოვის გარდაცვალების 50 წლისთავის
აღნიშვნა განეზრახა, საბჭოს მდივანს დაავალა: „გაეგო შტა-
ბის არქივში და ეკითხა ძველი მცხოვრებლებისათვის და გა-
მოერკვია, რომელ ქუჩაზე ცხოვრობდა პოეტი ლერმონტოვი
და, თუ შესაძლებელია, სახლი, სადაც იგი ცხოვრობდა“.*

რვა წლის შემდეგ, 1898 წელს, საქალაქო საბჭოს ქუ-
ჩების სახელების გადარქმევის აღმასრულებელი კომისიის
წევრი, ვინმე ნ. ზ. თუმანოვი ამ კომისიის თავმჯდომარეს მო-
ახსენებდა: „მრავალნი იყვნენ დაინტერესებული იმის გამო-
კვეით, თუ სახელდობრ რომელ სახლში ცხოვრობდა პოეტი

* ЦГИА Грузинской ССР, ф. 192, опись 5/1898, л. л. 35-36.

ლერმონტოვი“, და რომ „შეგროვებული ცნობები მოწმობს, რომ ლერმონტოვი ცხოვრობდა თავის ნათესავეთან სადოვაიას ქუჩის მეოთხე უბანში... უფრო ზუსტი ცნობები პოეტის საცხოვრებელი ადგილის შესახებ სადოვაიას ქუჩაზე, — აბოლოვებდა თავის მოხსენებას თუმანოვი, — აქვს ხმოსან თავადს ნიკ. ვას.-ძე არლუთინსკ-დოლგორუკოვს“. ამის საფუძველზე მოხსენების შემდგენელი თხოულობდა გადაედოთ სადოვაიას ქუჩისათვის ბებუთოვის ქუჩის შერქმევა, სანამ გაერკვეოდნენ იმ მასალებში, რომლებიც არლუთინსკ-დოლგორუკოვის განკარგულებაში იყო.*

მაგრამ კომისიამ იმის გამო, რომ სადოვაიას ქუჩა ბებუთოვის ქუჩის გაგრძელებას წარმოადგენდა (ასე ერქვა ახლანდელ გელსის ქუჩის ქვემო ნაწილს, ვინემ ილია ჭავჭავაძის ქუჩის კუთხემდე), რვა წლის უმოქმედობის შემდეგ აღარ დააყოვნა სადოვაიას ქუჩის სახლებს ახალი ნომრები მიაკრა და თან ფირფიტა წარწერით „ბებუთოვსკაია“, ხოლო ორი წლის შემდეგ ლერმონტოვის სახელი უწოდეს ნაგორნაიას, რომელიც ისტორიულად არ იყო დაკავშირებული პოეტის სახელთან.

როგორი „დაწვრილებითი ცნობები“ ჰქონდა არლუთინსკ-დოლგორუკოვს ლერმონტოვის ცხოვრების შესახებ სადოვაიას ქუჩაზე — ჩვენ არ ვიცით. საქმეები თბილისის ქუჩების სახელების ხელახლა შერქმევის შესახებ არაა დაცული: ქალაქის საბჭოს ოქმების მინაწერებიდან და ძველი სიებიდან ჩანს, რომ ყველა მასალა, რომლის შესახებ წერდა თუმანოვი, არლუთინსკ-დოლგორუკოვის ხელში დარჩა.

მაგრამ თბილისის საქალაქო საბჭოს ეს მინაწერი ახალმნიშვნელობას იძენს, თუ ერთ გარემოებას გავითვალისწინებთ: თბილისის საქალაქო საბჭოს ხმოსანი ნიკ. ვას.-ძე არლუთინსკ-დოლგორუკოვი იყო მამა სწორედ იმ ვლ. ნიკ.-ძე არლუთინსკ-დოლგორუკოვისა, რომელმაც პარიზიდან პუშკინის სახლს გამოუგზავნა ლერმონტოვის ნახატები — ლექური ქართულ ბანიან სახლზე და არაგვის ნაპირის ნანგრევები. ამრიგად,

საბჭოს ხმოსანს ჰქონდა ნივთიერი საბუთი, რომელიც მისი ცნობების უეჭველობას ამტკიცებს.*

ვისგან შეეძლო მიეღო ეს ცნობები?

ახლა ამის გამოკრევეა შეუძლებელია. არლუთინსკი-მამა გარდაიცვალა 1907 წელს, არლუთინსკი-შვილი — 1940 წ., მაგრამ ყველაზე უფრო საფიქრებელია, რომ ეს ცნობები მიღებული აქვთ ძველ მკვიდრთაგან. 70 წლის თბილისელებს 1890-იან წლებში შეეძლოთ კარგად ხსომებოდათ ლერმონტოვი. ეს ცნობები შეეძლო მიეღო იმათგანაც, ვის სახლშიც ინახებოდა ლერმონტოვის ნახატები. არ უნდა დავივიწყოთ, რომ იმ ადამიანთა წრეს, რომელსაც ხვდებოდა ლერმონტოვი თბილისში, ეკუთვნოდა „პატარა თავადის ქალი არლუთინსკაია“, პოეტის მეგობარი მონგო სტოლიპინი რომ იგონებს წერილში. არაგვის ხეობისა და მოცეკვავე ქართველ ბანოვანთა ნახატი ლერმონტოვს შეეძლო მისთვის ეჩუქებინა. შესაძლოა ეს რელიქვიები დაცული ყოფილიყო არლუთინსკების ოჯახში, ყოველ შემთხვევაში თბილისის საქალაქო საბჭოს ცნობებს სრული ნდობით უნდა მოვეყილოთ, მით უნეტეს, რომ ლაპარაკია სადოვაიას ქუჩის შესახებ, რომელიც, როგორც ვიცით, წარმოიშვა იქ, სადაც ცხოვრობდნენ ახვერდოვები.

მართალია, 1837 წელს პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვა პეტერბურგში იყო, მაგრამ თბილისში ქართველ გრენადერთა პოლკში მსახურობდა მისი გერი — პორუჩიკი ეგორ ახვერდოვი.** თბილისის ძველ მკვიდრთა თვალში თუნდაც არამკვიდრი დეიდის გერი მაინც ნათესავი იყო. ჩვენ ვიცით, რომ იმ დროს ოფიცრები კერძო სახლებში ცხოვრობდნენ. ამიტომ შეიძლება უცილობლად ვთქვათ, რომ ლერმონტოვი ახვერდოვთან დაბინავდა.

1831 წელს ახვერდოვების დიდი ქვის სახლი და მის გარშემო მდებარე ვრცელი ხეხილის ბაღი და ვენახი ლატარეაში გათა-

* ნ. ვ. და ვ. ნ. არლუთინსკების ნათესაობა და მათი სიკვდილის წლები ჩემ მიერ დადგენილია თბილისში სოფ. ვას. ასულ არლუთინსკაია-დოლგორუკოვას მეოხებით.

** „Грузинцы в Закавказье. Боевая летопись 14-го Гренадерского Грузинского генерала Котляревского полка“. Составил штабс-капитан Махлаюк. Тифлис, 1900. Приложение, стр. 21.

მაშდა და ვინმე მაღამ კასტელას (გრიბოედოვის ნაცნობს) შეხვდა. აქ მან შემდეგში ქალთა პანსიონი მოაწყო.* 1840 წელს ეს პანსიონი ხაზინას გადაეცა.** მაგრამ, გარდა სახლისა, ჩვენ ვიცით, რომ იყო ფლიგელიც, რომელიც წინათ ქვეყანაშიანთ ექირათ. „აღნიშნულ კარ-მიდამოსთან იყო ერთ-სართულიანი სახლი და სხვა ნაგებობანი. — ეკითხულობთ „ახვერდოვის სახლისა და ბაღის ლატარეით გათამაშების“ საქმეში.“ — იქვე, — ნათქვამია? ქვემოთ, — არის ცარიელი ადგილი, რომელიც ეკუთვნოდა მისი, ახვერდოვის, მემკვიდრეებს, მაგრამ ლატარეით არ იყო გათამაშებული ისევე, როგორც ზემოთ დასახელებული სახლი“***.

ეს ფლიგელი ისევ ეგორ ახვერდოვის საკუთრება იყო. იგი ამ დროს სრულწლოვანი გახდა და მსახურობდა ქართველ გრენადერთა პოლკში, რომელიც თბილისში იყო დაბანაკებული.

1833 წელს მისი სახელი შეტანილი იქნა იმ პირთა სიაში, რომლებიც მონაწილეობდნენ 1832 წლის შეთქმულებაში. დაკითხვებზე ახვერდოვს იმათ შორის ასახელებდნენ, რომელთა იმედიც ჰქონდათ აჯანყების შემთხვევაში. ძიებამ არ დაადასტურა ეს მოსაზრება და ეგორ ახვერდოვი კომისიამ დაუსჯელი დატოვა. მთელი ეს წლები იგი, როგორც შინაური, ისე სტუმრობდა წინანდალში და ქვეყანაში მისი სივრცეებდა.***

ამრიგად, ლერმონტოვი სადოვაიას ქუჩაზე ცხოვრობდა.

ახლა უნდა გამოვარკვიოთ, რა იყო მაშინ სადოვაიას ქუჩა?

* „Тифлисские ведомости“, 1831, № 2 п 3, стр. 16, 24. Из записок Н. Н. Муравьева. „Русский архив“, 1894, 1, стр. 39.

** Я. П. П(оловск)ий. Статистический очерк г. Тифлиса. Без года издания, стр. 23.

*** „Дело о разыгрании в лотерею дома и сада, принадлежащего детям умершего генерал-майора Ахвердова“. На 305 листах. ЦГИА Грузинской ССР, ф. 2, опись 1, № 854, л. 42 об. ამასზე მიმითითა ი. კ. ენიკოლოპოვმა.

**** ЦГИА Грузинской ССР, фонд, ОВД, дело № 166, л. 61; дело № 167, л. л. 454—457.

უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ 1830-იან წლებში ეს ქუჩა ის-ის იყო იქმნებოდა. როგორც ნათქვამია 1831 წლის დოკუმენტში, განსვენებული გენერალ-მაიორის ახვერდოვის სახლი და ფლიგელი მდებარეობდა „ტფილისის მიდამოებში“ და მახლობლად არავითარი შენობა არ აკრავდა.* 1850 წელს, ლერმონტოვის გამგზავრებიდან ცამეტი წლის შემდეგ, მთელ სადგოვას ქუჩაზე მხოლოდ ექვსი სახლი იყო. ძნელი წარმოსადგენია, რომ 1837 წელს ამ ქუჩაზე სახლი ექირა ლერმონტოვის მეორე ნათესავსაც.

პოეტი ეგორ ახვერდოვთან ცხოვრობდა.

შესაძლოა წარმოიშვას სრულიად სამართლიანი გაკვირვება: რატომ არ დაასახელეს თბილისის საქალაქო საბჭოს წევრებმა იმ ნათესავის გვარი, რომელთანაც ცხოვრობდა ლერმონტოვი სადგოვას ქუჩაზე.

თუმცა ჩვენ ხელთ არა გვაქვს არც ერთი დოკუმენტი, გარდა ზემოდასახელებული თუმანოვის მოხსენებისა, მაგრამ გასაგებია, რომ საქალაქო საბჭომ დამატებითი ძიების გარეშე ვერ გაბედა ლერმონტოვის ნათესავად გამოეცხადებია არარუსული გვარის ადამიანი — ქართველი სომეხი. ამიტომ ეს საკითხი ღიად დატოვეს „მომავალში ცნობების შეკრებამდე“.** ახლა შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ლერმონტოვისა და ახვერდოვის ნათესაური კავშირი დადგენილია. მისამართი გამორკვეულია, და, რაც მთავარია, ნაპოვნია კიდევ ერთი ძაფი, რომელსაც ქავჭავაძისავენ მივყავართ.

1837 წლის შედეგები

1838 წლის დამდეგს ლერმონტოვი რუსეთში დაბრუნდა. გადასახლება კავკასიაში დამთავრდა, მაგრამ ხეტიალი კავკასიასა და საქართველოში ხორცს ისხამს ლექსებსა და პოე-

* „Дело о разыгрании в лотерею...“, т. 86.

План г. Тифлиса с окрестностью. Приложение к „Кавказскому календарю на 1851 год“.

** „Кавказ“, 1898, № 143.

ნინო კიკვიძე — გრიბოედოვა.
მხატვარ ლესინის პორტრეტი

მეგზში, პროზაშიც — „ჩვენი დროის გმირი“. 8 სექტემბრის თარიღი აზის „დემონის“ მეხუთე კავკასიურ რედაქციას. სამი თვის შემდეგ, 1838 წლის 4 დეკემბერს მუშაობა „დემონზე“ საბოლოოდ დამთავრდა.* ამ მეექვსე რედაქციით გავრცელდა ასობით გადაწერილი პოემა მთელს რუსეთში. ამ რედაქციით შეიქნა იგი ცნობილი თანამედროვეთათვის. ეს არის ძირითადად „დემონის“ საბოლოო რედაქცია, რადგან ტექსტის ახალი შესწორებანი, რომელთაც პოემა 1841 წლის მეშვიდე ვარიანტად აქციეს, როგორც ცნობილია, მოხდა ცენზურის თვალსაზრისით. მაგრამ, როგორც ყოველთვის, ახლაც ლერმონტოვი ანგარიშს უწევდა რა ცენზურას, არა მარტო გადაკეთებას ახდენდა, არამედ შეჰქონდა ტექსტში მხატვრული დამატებანი, ამიტომაც „წინარესაცენზურო“ ტექსტის დაბეჭდვა ნიშნავდა არა მარტო თავდაპირველი იდეური ჩანაფიქრის გადაკეთების უარის თქმას, არამედ უკანასკნელი გადამუშავების მხატვრულ სრულყოფაზე უარის თქმასაც. მიუხედავად ამისა, როცა „დემონის“ დაწერის თარიღად 1841 წელს ვიღებთ, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ პოემის მეექვსე რედაქცია, რომლითაც პოეტს უნდოდა გამოექვეყნებინა „დემონი“, დაწერილი იყო 1838 წელს, საქართველოდან დაბრუნების შემდეგ.

1838-39 წლებში ლერმონტოვმა დაიწყო დაამთავრა მუშაობა „ჩვენი დროის გმირზე“. ამასთანავე 1839 წელს დაიწყო პოემა მწირის შესახებ. ამავე დროს შეიქმნა ლექსები: „პოეტი“, „თერგის საჩუქრები“, „ა. ი. ოდოევსკის ხსოვნას“, „კაზაკური იავნანა“ და, როგორც ჩანს, ლექსი „ჩემო პატარავ, ნუ სტირი, კმარა“ — თემები და სახეები, რომლებიც ჩაისახა 1837 წლის მოგზაურობაში. მაგრამ ნამდვილ შემოქმედებითს შედეგს ჩვენ ვერ წარმოვიდგენთ, რადგან თითქმის ყველა ლექსი, დაწერილი იმ დროს კავკასიაში, დაიღუპა, „როგორც კი დაამთავრებდა თავისი ლექსების რვეულს. გადახედავდა და შეასწორებდა, პოეტი მას პეტერბურგელ მეგობრებს უგზავნიდა, — წერდა 1858 წელს პოეტი ქალი

* А. Михайлова. Последняя редакция „Демона“. „Литературное наследство“, № 45-46, М., изд. Академии Наук СССР, 1948, стр. 13.
11. ი. ანდრონიკაშვილი

რასტოპჩინა, რომელმაც იმხანად რუსეთში მყოფ ალექსანდრე დიუმას გაუგზავნა წერილი ლერმონტოვის შესახებ, — ეს გაგზავნები გახდა მიზეზი იმისა, რომ იძულებული ვართ მისი რამდენიმე საუკეთესო ნაწარმოები გამოვიტოროთ. შიკრიკებს, რომლებსაც თბილისიდან აგზავნიდნენ, ხშირად თავს ესხმოდნენ ჩეჩნელები და ყაბარდოელები. ხშირი იყო მთის ნაკადებში ჩავარდნის საფრთხე. ეს ნაკადები უნდა გაევლოთ ფიცრებზე ან ფორჩხით, ამ დროს თავის გადასარჩენად წყალში აგდებდნენ ხოლმე ჩაბარებულ პაქეტებს. ასე დაიღუპა ლერმონტოვის ორი თუ სამი რეველი“.*

რასტოპჩინას მიერ გადმოცემული ისტორია ლერმონტოვის რეველების დაკარგვის შესახებ ექვს არ იწვევს, მით უმეტეს, რომ 1837 წელს დაწერილ ლექსთაგან ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ერთმა — „როცა დავშორდი შორეულ საზღვრებს“. ამ ლექსის 1837 წლის დათარიღების სასარგებლოდ ლაპარაკობს არა მხოლოდ თვით ტექსტი, რომელშიაც პოეტი ცდილობს წარმოიდგინოს რა მოელის მას მშობლიურ ქვეყანაში, არამედ ქალაქის მეორე მხარეზე აღნიშნული სახელები: „მაიკო მაია“. მართალია, 1837 წელს მიაკუთვნებენ ლექსს „ხანჯალს“, მაგრამ იგი დაწერილია, როგორც ჩანს, 1838 წელს. ამ ლექსის დედნის მეორე მხარეს მიწერილია ლექსი — მიძღვნა ტამბოვის ხაზინადრის მეუღლისადმი, ხოლო მიძღვნა ამ პოემისა კი, უეჭველად, დაწერილია 1838 წელს.

„ბეზია რომ არ ყოფილიყო, მე, მართალი გითხრა, დიდი სიამოვნებით დავრჩებოდი აქ“, — წერდა ლერმონტოვი საქართველოდან სვიატოსლავ რაევსკის. ეს ფრიად საყურადღებო თქმაა. ჯერ კიდევ საქართველოს ფარგლებს არგაცილებულ პოეტს კარგად წარმოუდგენია, თუ რა ბევრი რამ მისცა ამ ერთმა წელმა, როგორ გააფართოვა მისი თვალთახედვა, როგორ შეუწყო ხელი მის მომწიფებასა და ზრდას.

ლტოლვა კავკასიისაკენ დედაქალაქში დაბრუნების შემდეგაც არ შეწყვეტილა. „ვითხოვე კავკასიაში გაგზავნა, —

* Е. П. Растопчина. Записки о Лермонтове. წიგნში: Е. Сушкова, „Записки“. „Academia“, 1928, стр. 346.

სწერდა ლერმონტოვი მ. ა. ლოპუხინას 1838 წელს, — უარი მითხრეს“.

კავკასიური მასალა ლერმონტოვის ნაწარმოებებში გადასახლებული ოფიცრის შემთხვევითი დაკვირვების შედეგი როდი იყო: ეს იყო შედეგი ლერმონტოვის ინტერესისა კავკასიისადმი, მისი პოეზიისადმი, მისი ისტორიისა და კავკასიელი ხალხის ბედ-იზბლისადმი.

ამიტომაც პოეტის ცნობა იმის შესახებ, რომ მან დაიწყო თათრული ენის შესწავლა, ძალზე მნიშვნელოვანია.

კავკასიის ომის დროს ეს იყო ენა, რომელიც მრავალ ეროვნებას აკავშირებდა („როგორც ფრანგული ევროპაში“). მწერალს, რომელსაც განეზრახა კავკასიური თემების ასახვა, აუცილებელივ უნდა შეესწავლა სწორედ ეს ენა. ლერმონტოვის სიტყვები: „სამწუხაროდ ვერ მოვასწარ, შემდეგში კი გამომადგებოდა“ — ამტკიცებს, რომ ჯერ კიდევ 1837 წელს მას რალაც ჩანაფიქრი დაებადა, რომლისთვისაც საჭირო იყო აზერბაიჯანული ენის ცოდნა.

ეს იყო კავკასიის ომის ჩანაფიქრი.

განუხორციელებელი განზრახვა

მეორე სტატიაში „ჩვენი დროის გმირის“ შესახებ, რომელიც იმავე დროს ლერმონტოვის ნეკროლოგს წარმოადგენდა, ბელინსკი გულისტკივილით იუწყებოდა:

„ის თვითონ გვეუბნებოდა ჩვენ, რომ განუზრახავს ტრილოგიის დაწერა, სამი რომანისა რუსული საზოგადოების სამი ეპოქის შესახებ (ეკატერინე II, ალექსანდრე I და დღევანდელობის შესახებ). ამ სამ რომანს ექნებოდა კავშირი და გარკვეული ერთიანობა...“.

ამ გეგმათა შესახებ ლერმონტოვი ელაპარაკა ბელინსკის უკანასკნელად პეტერბურგში ყოფნისას.

ამ გეგმებზე ფიქრობდა ლერმონტოვი პიატიგორსკშიაც, როცა მარტინოვთან დანიშნული დუელის ადგილზე მიდიოდა, გზაში სეკუნდანტს, კორნეტ გლებოვს, გატაცებით უამბობდა

მის მიერ მოფიქრებულ ორი რომანის შესახებ. „ერთი იქნება ორი დიდი ნაციის სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა, კვანძი შეიკვრება პეტერბურგში, მოქმედება გაიშლება შიდა რუსეთში და პარიზთან, კვანძი კი გაიხსნება ვენაში. მეორე — კავკასიური ცხოვრებიდან — ერმოლოვის დროის თბილისზე, მის დიქტატურაზე და კავკასიის სისხლიან დამორჩილებაზე, რუსეთ-სპარსეთის ომზე და იმ კატასტროფაზე, რომლის მსხვერპლი შეიქნა გრიბოედოვი თეირანში“.

გეგმები, რომლებიც ლერმონტოვმა გლებოვს გაუზიარა, ესაა იმ ტრილოგიის მეორე და მნიშვნელოვანი რომანის ჩანაფიქრი, რაზედაც ლაპარაკობდა ბელინსკი.

გლებოვთან საუბრიდან რამდენიმე წუთი გავიდა და ეს ჩანაფიქრი ჩაკვდა მარტინოვის დამბაჩის ტყვიით. ვერ განხორციელდა შესანიშნავი ეპოპეა, რადგანაც სამიდან მხოლოდ ერთი რომანი — ორი ნაციის სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლის რომანი, აისახა ლ. ტოლსტოის „ომსა და მშვიდობაში“.

ბოლო რომანის ჩანაფიქრი დაკავშირებულია თბილისთან, ჰევკავადისა და წინანდლის სახელთან, ნიჟეგოროდის პოლკთან. ერმოლოვის დროის თბილისი წარმოდგა ახვერდოვას, ჰევკავადის, ძველი კავკასიელების (რომელნიც ლერმონტოვს საქართველოში დახვდნენ) ნაამბობით. თანაპოლკელთა ნაამბობით კი რუსეთ-სპარსეთის ომი. ნიჟეგოროდელებმა თავი ისახელეს ამ ომში. გრიბოედოვის დაღუპვის შესახებ ლერმონტოვმა იცოდა ნინო ალექსანდრეს ასულ გრიბოედოვასაგან, ახვერდოვასაგან, ჰევკავადისაგან და ყველა იმათგან, ვისაც ახსოვდა გრიბოედოვი თბილისიდან და შეეძლოთ დაემატებიათ ძვირფასი რამ ცნობა.

გადაკარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით: ლერმონტოვს რომ ამ ტრილოგიის განხორციელება მოესწო, არა მარტო გაამდიდრებდა რუსულ ლიტერატურას შესანიშნავი ნაწარმოებით, არამედ უდიდეს გავლენას მოახდენდა რუსული ლიტერატურის შემდგომ განვითარებაზე. ძნელია დავასახელოთ მეორე ეპოპეა, რომელიც ესოდენ ფართო ისტორიულ მასალას მოიცავდეს.

ტრილოგიის პირველ ნაწილში („ეკატერინე მეორის ხანა“), ლერმონტოვი, ალბათ, აღწერდა სუვოროვის ლაშქრობებს

და დაუბრუნდებოდა პუგაჩოვის თემას, რომელსაც სიკაბუ-
კეში დაწერილ „ვადიმში“ შეეხო. მეორე ნაწილი უნდა
ყოფილიყო რომანი სამამულო ომზე. ლერმონტოვს, როგორც
ჩანს, ამ რომანში უნდოდა გაეშალა მოვლენები, დაკავშირებუ-
ლი ბოროდინოს ბრძოლასთან და მოსკოვის დატოვებასთან
(მოქმედება შიდა რუსეთში) და პარიზის აღება. რომანი,
აღბათ, დასრულდებოდა ვენის კონგრესით („კვანძი გაიხსნება
ვენაში“). მესამე რომანს უნდა მოეცვა კავკასიის ომის ამბები,
რომლებიც მოჰყვებოდა 1825 წ. 14 დეკემბრის აჯანყებას
(ერმოლოვი, რუსეთ-სპარსეთის ომი, გრიბოედოვის სიკვდი-
ლი). ამრიგად „რუსული საზოგადოების სამი ეპოქის სამი
რომანი“, რომელთა შესახებ ბელინსკის ეუბნებოდა ლერმონ-
ტოვი, დაკავშირებული იყო პუგაჩოვის აჯანყებასთან, სამა-
მულო ომთან და დეკაბრისტების გამოსვლასთან. ამის მი-
ხედვით თუ ვიმსჯელებთ, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტრი-
ლოგია მოთქმებული იყო, როგორც ეპოპეა სამი თაობის
შესახებ, რომელსაც მონაწილეობა მიუღია უდიდეს ისტო-
რიულ მოვლენებში.

კავკასიაში მსახურობდა სამამულო ომისა და საზღვარ-
გარეთული ლაშქრობის ბევრი მონაწილე, ჯარისკაცულ ცხოვ-
რებას ეწეოდნენ დეკაბრისტი-ოფიცრები, მსახურობდა ასო-
ბით რიგითი ჯარისკაცი — დეკაბრისტების ამბოხის მონა-
წილენი — გვარდიის ეკიპაჟის მეზღვაურები, იმ პოლკის
საღდათები, რომლებიც სენატის მოედანზე გამოვიდნენ, და
აგრეთვე ჩერნიგოვის პოლკისა. ამ პოლკის ჯარისკაცები,
რომლებმაც აჯანყების დროშა ააფრიალეს უკრაინაში, ჯერ
შპიცრუტენით დასაჯეს და მერე კავკასიის ჯარების კორპუს-
ში შერეკეს. კავკასიის არმიებს შემოენახა ცოცხალი გადმო-
ცემები რუსეთის ჯარის ბრწყინვალე გამარჯვებებისა და იმ
ტრაგედიის შესახებ, რომელიც სენატის მოედანზე გათამაშდა
პეტერბურგში. კავკასიის არმიაში არ გამქრალა სუვოროვის
ტრადიციები. ერმოლოვის სახელს, როგორც დემოკრატიზ-
მისა და თავისუფალი აზროვნების სიმბოლოს, დიდი პატივის-
ცემით იხსენიებდნენ.

ლერმონტოვმა კავკასიის ფოლკლორზე მუშაობა დაუკა-
შირა ისტორიულ თემაზე მუშაობას. კავკასია ლერმონტოვი-

სათვის იყო მასალისა და შთაგონების დაუშრეტელი წყარო. ლერმონტოვმა გაიარა გზა ისტორიული თხრობისაკენ, გზა, რომელშიაც კავკასიური თემა უნდა ყოფილიყო ახალი ამბების საფუძველი. შესაძლოა, ისტორიული დაპირისპირების სინათლეზე თანადროულობა კავკასიის ომის შესახებ რომანში ისტორიულად გააზრებული ყოფილიყო.

ახლა ჩვენთვის ნათელია, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ჩანაფიქრს და რა დიდი როლი ითამაშა მის წარმოშობაში ლერმონტოვის ყოფნამ საქართველოში.

თავი IV

სტანიცა შედგოვსკაია

იმ დოკუმენტთა შორის, რომლებიც თბილისის ისტორიულმა არქივმა კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის სამხედრო-ისტორიული განყოფილებიდან მიიღო, ინახება ძველი კაზაკური გადმოცემების გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი. ამ ხელნაწერს უშუალო კავშირი აქვს ლერმონტოვის ერთ-ერთი საუკეთესო ლექსის „თერგის საჩუქრების“ შექმნასთან.

მაგრამ სანამ ხელნაწერის შინაარსზე გადავიდოდეთ, საჭიროა მოგითხროთ გრებენის კაზაკებზე, მათს სიმღერებზე და იმაზე, თუ როგორ გაეცნო ლერმონტოვი გრებენის კაზაკების ფოლკლორს. მაგრამ ჯერ თვით ლერმონტოვის ცხოვრების რამდენიმე შეუსწავლელი ეპიზოდი გაეარკვიოთ.

პირველად ლერმონტოვი კავკასიაში ჩამოვიდა პატარაობისას, როცა ბებიამ ელისაბედ ალექსის ასულმა ჩამოიყვანა კავკასიის წყლებზე თავისი დის — ეკატერინე ხასტატოვას მამულში.

სამჯერ მოინახულა მაშინ ლერმონტოვმა კავკასია — 1818, 1820 და 1825 წლებში. ყველგან კაზაკური საგულშაგოები იდგა, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლა ზარბაზნის საფარქვეშ ხდებოდა. ბავშვი ხედავდა ნაბდიანსა და ფაფახიან ჩერქეზებს, ჯიგიტების დოლს, მგზნებარე ცეკვებს, ფერხუ-

ლებს, ბაირამობის რელიგიურ დღესასწაულს. ესმოდა მთიელთა სიმღერები, ლეგენდები, გადმოცემები.

ჩვენ საკმაოდ ნათელი წარმოდგენა გვაქვს იმაზე, თუ რას წარმოადგენდა იმდროინდელი კავკასიის წყლები. შეიძლება ითქვას, რომ ლერმონტოვის პირველი შთაბეჭდილებანი, რომელიც მან კავკასიაში მიიღო, დაწვრილებით არის გამორკვეული. მაგრამ ლერმონტოვის მიერ ხასტატოვას მამულში ყოფნისა და თვით იმ მამულის შესახებ თითქმის არაფერი ვიცით.

გენერლის მეუღლის ხასტატოვას მამული ჩეჩნეთის საზღვრად მდებარეობდა, თერგის მარცხენა ნაპირზე, სტანიცა ჩერვლენაიას ჩრდილოეთით და „შელკოზავოდსკი“ ანუ „შელკოვოდსკი“ და უფრო ხშირად კი შელკოვაია ეწოდებოდა.

XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში საფარ ვასილევმა, ყიზლარელმა სომეხმა ვაჰარმა, აქ ქარხანა ააშენა აბრეშუმის პარკის გადასამუშავებლად. ქარხანასთან დაბინავდნენ და მის გარშემო დაბა შექმნეს ყიზლარის ქართველებმა და სომეხებმა, რომლებიც XVIII საუკუნის 20-იან წლებში იძულებული იყვნენ დაეტოვებიათ საქართველო ირანელ-ოსმალ დამპყრობთა გამუდმებული რბევა-თარეშის გამო. სხვა ცნობებით, ესენი იყვნენ ირანის ტყვეობაში განაწამები ქართველები და სომეხები, რომლებიც იქიდან პეტრე პირველმა სპარსეთში ლაშქრობის დროს გადმოიყვანა და თერგზე დაასახლა.

1764 წლიდან ქარხანა ობერ-დირექტორის, სომეხი ხასტატოვის საკუთრება გახდა, ხოლო შემდეგ ხაზინას გადაეცა. შემდეგში აქ მომუშავე ქართველები და სომეხები სახელმწიფო გლეხებად ჩარიცხეს, ობერ-დირექტორის შვილი, იოაკიმე ვასილის ძე ხასტატოვი კი შელკოზავოდსკელი მემამულე გახდა.* ეკატერინე მეორის მეფობის უკანასკნელ წლებში მან მოსკოვში ცოლად შეირთო მდიდარი სიბირსკელი მემამ-

* П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 год. СПб., 1869, т. I, стр. 159-160. შეად.: В. А. Мануйлов. ციტირებული ნაშრომი, გვ. 123.

მულის ქალი — ეკატერინე ალექსის ასული სტოლიპინა.* იოაკიმე ვასილის-ძე ხასტატოვმა გენერალ-მაიორის წოდებას მიაღწია. გარდაიცვალა 1809 წელს პეტერბურგში და დაკრძალულია დედაქალაქში, სმოლენსკის სომხების სასაფლაოზე.**

ცნობილია, რომ ხასტატოვი მონაწილეობდა იზმაილის აღებაში, კინბურნის, ფოქშანის, რიმნიკის ბრძოლებში და თვით სუვოროვის ქება დაიმსახურა.*** იზმაილის აღებაში ხასტატოვთან ერთად მონაწილეობას იღებდა ნ. დ. არსენიევი — ახვერდოვას მამა. თითქმის დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ არსენიევეები ახვერდოვებს ხასტატოვების მეშვეობით გაეცნენ.

ერმოლოვის დროს შელკოზავოდსკოე კაზაკურ სოფლებთან იყო გათანაბრებული, ხოლო მისი მოსახლეობა — კაზაკურ წოდებას მიკუთვნებული.****

მაგრამ შელკოზავოდსკოელ ქართველებს მთელმა საუკუნენახევარმა ვერ დაავიწყა დედა ენა და საკუთარი სიმღერები. 1904 წელს კომპოზიტორმა დ. არაყიშვილმა, რომელმაც სპეციალურად იმოგზაურა თერგის მხარის ქართველებით დასახლებულ კაზაკურ სოფლებში, სტანიცა შელკოვსკაიაში ანუ სარათანში, როგორც მას იქაური ქართველები ეძახიან, ჩაიწერა რამდენიმე კახური მელოდია: „ალილო“, „ფერხული“, „სუფრული“, „სათამაშო“, „შავლეგო“, „ავთანდილ გადვინადირე“ და საალერსო სიმღერა „თეთრო ქალო, თეთრო მტრედო“.

კომპოზიტორმა ყურადღება მიაქცია იმას, რომ შელკოვსკოელი ქართველები, გარდა ქართულისა და რუსულისა, ლაპარაკობდნენ სომხურად და ნოღაიურად.

ციხლარის მახლობლად მდებარე სტანიცა ალექსანდროვს-

* Записки А. М. Тургенева. „Русская старина“. 1885, № 11, стр. 297.

** „Петербургский Некрополь“, т. IV.

*** С. А. Андреев-Крипич. Кабардино-чоркесский фольклор в творчестве Лермонтова. Нальчик, 1949, стр. 76-78.

**** Г. А. Ткачев. Гребенские, терские и князевские казаки. Владикавказ, 1911.

კაია თავდაპირველად სასოფლედ ანუ საფლედ იწოდებოდა (ქართული სიტყვიდან „სოფელი“) და ისიც დასახლებული იყო ქართველებით, რომელთაც მშობლიური ენა შეენარჩუნებინათ.* ქართველები ცხოვრობდნენ სტანიცა ნოვოგლადკოვსკაიაში.**

ახლა გასაგებია, რატომ მიაწერა 15 წლის ლერმონტოვმა კარგა ხნით ადრე საქართველოში ჩამოსვლამდე თავის ლექსს „ქართული სიმღერა“ და, გარდა ამისა, იქვე შენიშნა— „რალაც მსგავსი მომისმენია კავკასიაში“. მსგავსი მას მოესმინა სტანიცა შელკოვსკაიაში, სადაც იმ დროს რუსი კაზაკების გარდა 200-მდე ქართველი და 500-ზე მეტი სომეხი ცხოვრობდა.***

1830-იან წლებში რუსმა სამხედრო ტოპოგრაფმა, რომელმაც კორდონის ხაზის გრებენის უბანი შეისწავლა, ჩაიწერა, რომ სტანიცა შელკოვსკაიაში არის ერთი ბერძნულ-რუსული, ერთი სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია და მემამულე ქალის ხასტატოვას სპირტის სახდელი ქარხანა. გენერალ-მაიორის ხასტატოვის ქვრივს ექირა სტანიცა ჩერვლენაიას გრებენის კაზაკური პოლკის მომიჯნავე მიწები. იგი სოფლის მეურნეობასა და მეღვინეობას ეწეოდა. ყოველწლიური შემოსავალი მეღვინეობიდან 6000 კასრ ღვინოსა და 700 კასრ ჭაჭის არაყს შეადგენდა. მას ჰქონდა ათას-ნახევარი დესეტინა კარგი მიწა, რომელსაც ორასი გლეხი ამუშავებდა.****

ხასტატოვას პატარა სახლი სტანიცას მახლობლად იდგა და კაზაკური საგუშაგოების მსგავსად გამაგრებული იყო

* Д. И. Аракчев. Поездка к казакам грузинам в терскую область „Этнографическое обозрение“. 1904, №4, стр. 164—163.

М. А. Караулов. Говор греческих казаков. СПб, 1902, стр. 2.

** „Терские казаки со стародавних времен“. Исторический очерк. Сочинение Ивана Попо, вып. 1. Гребенское войско. СПб, 1880, стр. 419, прим. 209.

*** Г. А. Ткачев. Гребенские, терские и князирские казаки. Владикавказ, 1911, стр. 229-230.

**** „Описание греченского участка Кордонной линии, сделанное штабс-капитаном Келмбергом в 1834 году“. წიგნში: И. Д. Попо. „Терские казаки со стародавних времен“, вып. 1. „Сборник Общества любителей казачьей старины“. Владикавказ, 1912, № 4, стр. 33 и 50.

ქიშკრითა და კოშკურებით. აქვე იყო მცირე ყალიბის ქვემეხი, რომელსაც ლულები თერგისაკენ ჰქონდა მიშვერილი. თერგის იქითა ნაპირზე კი ჩეჩენთა აული აგბულატ-იურტა მოჩანდა.*

გრებენის კაზაკური სტანიცების მცხოვრებნი მუდამ თავდასხმებს ელოდნენ, ამიტომ დღედაღამ დარაჯებად ედგნენ თავიანთ ნაპირს. ხშირად უხდებოდათ „აბრაგების“ დიდი თუ მცირე ჯგუფების მოგერიება. „განსაკუთრებით უჭირდათ,— წერს გრებენის კაზაკების ისტორიკოსი,— გრებენის სამ სტანიცას: ჩერვლენაიას, შჩედრინსკაიას, შელკოვსკაიას“.**

მაგრამ ეს გარემოება ეკატერინე ალექსის ასულს ხასტატოვას სრულებით არ აცბუნებდა, მთიელების ღამის თავდასხმებს იგი სრული დამშვიდებით ხვდებოდა. ნათესავეების გადმოცემით, როცა მას ღამის ნაბათი გააღვიძებდა, მხოლოდ იმას იკითხავდა: „ხანძარი ხომ არ გაჩენილაო“, და რაკი უარყოფით პასუხს მიიღებდა, ისევ ძილს მისცემდა თავს. მთელ კორდონის ხაზზე იგი „ავენგარდის მემამულე ქალის“ სახელით იყო ცნობილი და ქვრივიც სიამაყით ატარებდა ამ ტიტულს.***

ნათლად რომ წარმოვიდგინოთ, თუ რა იყო გრებენის კაზაკური სტანიცები, საკმარისია გავიხსენოთ ლ. ნ. ტოლსტოის მოთხრობა „კაზაკები“, რომელშიაც ასახულია 1850-იანი წლების სტანიცა სტაროგლადოვსკაიას ცხოვრება. ამასთანავე მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ლერმონტოვმა პირველად ოცდაათი წლით ადრე ნახა ყოველივე ეს. ოცდაათი წლით ადრე, ერმოლოვის დროს, როცა თერგის სიმაგრეთა ხაზს მხოლოდ საფუძველი ეყრებოდა და კაზაკური სტანიცები მეწინავე სადარაჯოებს წარმოადგენდა თერგზე და გაცილებით ძლიერი თავდასხმების მოგერიება უხდებოდათ.

По камням струится Терек,
Плещет мутный вал;

* Г. А. Ткачев. Гребенские, терские и ензлярские казаки, стр. 9 и 14-15.

** Г. А. Ткачев. Гребенские, терские и ензлярские казаки, стр. 9 и 14-15.

*** ა. დ. სტოლიპინის ნაამბობიდან, ჩაწერილი პ. ა. ვისკოვატოვის მიერ.

„კაზაკურ იავნანაში“ ლერმონტოვმა ხორცი შეასხა იმ წარმოდგენებსა და სახეებს, რომლებიც ბავშვობიდანვე ჰქონდა შეთვისებული. მაგრამ ამ წარმოდგენებისა და სახეების უბრალოდ და ზომიერად, ზედმეტი რომანტიკული აღფრთოვანების გარეშე გადმოცემა მხოლოდ მაშინ შესძლო, როცა მოწიფული პოეტი გახდა.

სტანიცა შელკოვსკაიას ახლო მდებარეობდა „სუნენო გოროდიში“. ამ პუნქტზე ძველად გადიოდა სავაჭრო გზა „კუმიკიდან მაჯარისაკენ“. ეს გზა ყირიმს „ყიზილბაშებთან“ (ირანთან) აკავშირებდა.

სტანიცა შელკოვსკაიას ახლოს ჩანდა რაღაც თავისებური თხრილებით შემოფარგლული ძველებური ციხე-სიმაგრის ნანგრევები. ამ შენობიდან გადარჩენილა ორი დიდი, თორმეტი მცირე კოშკისა და წყალსადენის თხრილის ნაშთები. კაზაკები ამ ადგილს უწოდებდნენ „ნეკრასოვის ციხე-სიმაგრეს“, ანუ „მამაის ქალაქს“. ნოღაელები მას უწოდებდნენ „ჩიგიმ-ყალას“ ანუ „მიტოვებულ ციხეს“. ისინი ირწმუნებოდნენ, რომ ზოგჯერ ღამით აქ მიწისქვეშა გუგუნს გაიგონებთ, თუკი ყურს მიწას დაადებთო.*

ნამდვილად ეს იყო პირველი რუსული ციხის—თერგის ციხის ნანგრევები.

1559 წელს, მას შემდეგ, რაც „პიატიგორსკელმა ჩერქეზებმა“ რუსეთის მეფის ხელდებულების ფიცი მიიღეს, ივანე მრისხანემ თერგზე ყაბარდოელი ბატონის თემურყვას დასახმარებლად სამეფო ჯარი გაგზავნა. ვოევოდებმა დააშოშმინეს ტარკოს შამხალი და დაიმორჩილეს ტიუმენის თავადი აგიშა.

როცა ივანე მეოთხემ თემურყვას ქალი გუაშა შეირთო (ნათლობის შემდეგ მარიამი შეარქვეს), მან კვლავ გაგზავნა ჯარი—ამჯერად თემურყვას დასაცავად ქვეშევრდომებისაგან.

* Г. А. Ткачев. Гребенские, терские и князьские казаки, стр. 14-15.

სწორედ ამ დროს ააგეს რუსებმა თერგზე, მდინარის მარჯვენა ნაპირზე, სუნჯას შესართავის პირდაპირ, „ხელმწიფის სიმამრის სამფლობელოში“ პირველი რუსული ქალაქი.

ორ ნახევარი საუკუნის მანძილზე მთის დამრეც ფერდობებზე მუხები აღიმართა, მაგრამ თუ მთის წვერზე ახვალთ, თერგის დინების გაყოლებით 40 კილომეტრის მანძილზე, რომელიც ამ ადგილას რკალს ჰქმნის, დაინახავთ გრებენის კაზაკურ სტანიცებს.

ჯერ კიდევ 1555 წელს გრებენის კაზაკებმა ივანე მრისხანეს მოსკოვში თავიანთი რჩეულები გაუგზავნეს. ჩემემ აპატია კაზაკებს რიაზანიდან წასვლა და მუდმივ საკუთრებად უბოძა თერგის მიწები, როგორც კაზაკების სიმღერა ადასტურებს, უწყალობა მათ „შმაგი თერგი შენაკადებითურთ ვიდრე ლაქვარდ ზღვამდე კასპიისა“. და სტანიცებში გაისმოდა და დღესაც გაისმის ძველებური სიმღერები ივანე მრისხანეზე, მის ერმაკზე, სტეპან რაზინზე და „ქვის მოსკოვზე“.

ბავშვობაში გაიგონა ლერმონტოვმა ძველებური კაზაკური სიმღერები. მან ხალხის ეს ცოცხალი ისტორია გარემოცხოვრების პირველ წარმოდგენებთან ერთად შეითვისა, შეეზარდა და ბოლოს რაღაც საოცარი მიუწვდომელი სინარნარით აღადგინა არა მარტო ამ ხალხური, ისტორიული და კაზალური სიმღერების სტილის მომხიბლაობა, არამედ მათი სულიც „სიმღერაში მეფე ივან ვასილევჩიზე...“ ახლა უკვე საკვირველი არ არის, რომ ლერმონტოვმა იცოდა მეფის ცოლის ძმის მასტრუყვა თემურყვას ძის ისტორიული სიმღერების რამდენიმე ვარიანტი. იგი ხომ, შეიძლება ითქვას, მის წინანდელ სამფლობელოში ცხოვრობდა.

სულ ადრეულ ბავშვობიდანვე ლერმონტოვს ანცვიფრება და მოთხრობები მთიელების ზნეთა და ჩვეულებათა შესახებ, სისხლის აღების, სისხლისმღერელი ბრძოლებისა და შეტაკების, ჩასაფრებათა შესახებ, რასაც კაზაკებს ყოველ ნაბიჯზე უწყობდნენ თერგის ახლო აულების აგბულატ-იურტას, ახალ იურტასა და აზამატ-იურტას მცხოვრებნი. ამიტომ ხომ არ შეარქვა ლერმონტოვმა ბელას ძმას აზამატი, რომელმაც მოტაცებული ქალი პეჩორინს მიჰგვარა, ანდა აღბუღათი თავისი ყრმობის პოემის „აულ ბასტუნჯის“ ერთ-ერთ გმირს.

ყმაწვილობაში დაწერილ ლერმონტოვის კავკასიურ პოე-
მებსა და ლექსებს საფუძვლად უდევთ ეს პირველი შთაბეჭ-
დილებანი—ბავშვობაში ნახული მხარე, მხარე ბრძოლებისა
და თავისუფლების, ეს ნამდვილი მემამოხე კავკასია.

ომის, მთიელების, მათი ზნე-ჩვეულებებისა და ყოფის ამ-
ბები ლერმონტოვს სმენია სტანიცა შელკოვსკაიას მცხოვრებ-
თაგან და თვით ხასტატოვებისაგან — ეკატერინე ალექსის ასუ-
ლისაგან, მისი შვილის იოაკიმ იოაკიმის ძისგან, რომელიც პო-
ეტს ბიძად ეკუთვნოდა, და დედებისაგან. ერთი იმათგანი, ანა
აკიმოვნა, მოზდოკის კაზაკთა პოლკის უფროსის პავლე ივა-
ნეს-ძე პეტროვის მეუღლე იყო. ეს პეტროვი სწორედ ის გახ-
ლავთ, რომელმაც შემდეგ კავკასიის ხაზისა და შავი ზღვის
პირის შტაბის უფროსობა მიიღო და პოეტს მფარველობდა,
როცა ეს უკანასკნელი პირველად გადაასახლეს კავკასიაში.
ხასტატოვას მეორე ქალი მარია აკიმოვნა მისთხოვდა „ყიზ-
ლარელ გადამდგარ შტაბს-კაპიტან პავლე პეტრეს-ძე შანგე-
რის“. სხვათა შორის თვით გენერალი ხასტატოვი წარმო-
შობით ყიზლარიდან იყო. და ჩვენ კვლავ ვრწმუნდებით, რომ
„ყიზლარელი“ ახვერდოვები სტოლიპინებმა და არსენიევებმა
ხასტატოვების მეშვეობით გაიცნეს.

ბავშვობაში მიღებული შთაბეჭდილებანი, როცა იგი სტუმ-
რად იყო შელკოზავოდსკოეში, შემდეგში ივსება ხასტატოვე-
ბის ნამბობით, ეს მაშინ, როცა მისი კავკასიელი მასპინძლე-
ბი მოსკოვსა და პეტერბურგში ჩამოდიოდნენ (იოაკიმე იოაკი-
მეს-ძე 1828 წლიდან დედაქალაქში მსახურობდა ლეიბ გვარ-
დიის სემიონოვის პოლკში) და ეწვეოდნენ ხოლმე ბებუის
„ტარხანს“ ან ათანასე ალექსის-ძე სტოლიპინის „ნეელოვკას“,
ანდა მოსკოვის ახლო მდებარე „სერედნიკოვოს“, იმავე
სტოლიპინების კუთვნილ მამულს, უფრო გვიან კი შან-გირეე-
ბის პენზის მამულს „აპალიხას“. ელისაბედ ალექსის ასულმა
არსენიევამ დაიყოლია თავისი დისწული მარიამ იოაკიმეს
ასული და ისიც კავკასიიდან რუსეთში გადმოვიდა და თა-
ვისი დედის მეზობლად დასახლდა,

კავკასიური შთაბეჭდილებანი

ახლა უკვე საბოლოოდ ნათელია, საიდან ჰქონდა მიღებული ლერმონტოვს ახალგაზრდობის დროის ნაწერებში გამოყენებული ასეთი მდიდარი კავკასიური მასალა და კავკასიის ომის ზუსტი ცოდნა. ს. ანდრეევ-კრივიჩმა „იზმაილ-ბეისა“ და „აულბასტუნჯის“ ტექსტებით დაამტკიცა, რომ ლერმონტოვის განკარგულებაში იყო მდიდარი კავკასიური ფაქტიური მასალა, ამასთანავე არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თერგისგალმელ მთიელთა ყოფასა და ცხოვრებას ლერმონტოვი აღწერდა არა საკუთარი თვალით ნახულის მიხედვით, არამედ სხვათა ნაამბობიდან და ეს სხვები, მართალია, ფრიად გათვითცნობიერებულნი იყვნენ ამ საკითხებში, მაგრამ ყოველივე ამას სულ სხვა თვალთ უყურებდნენ. და რაოდენ დიდი ფანტაზია იყო საჭირო, რარიგ უნდა ემოქმედა ჯერ კიდევ სულ მთლად ახალგაზრდა პოეტის შემოქმედებითს აზრს, რომ ყველა ეს შთაბეჭდილებები ერთად მოეყარა და კავკასიის ომის სრულიად ახალი, დამოუკიდებელი გააზრება მოეცა! ამასთან დაკავშირებით გავიხსენოთ პუშკინი. როცა არზრუმს მიმავალს საქართველოს სამხედრო გზის ერთ-ერთ სადგურში შემთხვევით ხელში ჩაუვარდა „კავკასიის ტყვე“, გაუკვირდა: „გამოვტყდები, სიამოვნებით გადავიკითხე, — წერს პუშკინი, — ყველაფერი ეს ახალია, ბევრია სისრულეს მოკლებული, მაგრამ ბევრია მიკვლეული“, და შემდეგი სიტყვები ხელნაწერში წაშლილია: „თვითონ არ მესმის, როგორ შევძელი ასე სწორად, თუმცა სუსტად, მეჩვენებინა ზნენი და ბუნება ჩემგან შორიდან ნახულისა“.*

თუკი ეს აკვირვებდა პუშკინს „კავკასიის ტყვეში“, მით უფრო უნდა გაგვაკვიროს ჩვენ ლერმონტოვის ყრმობის პოემებმა. თავის პოემებში ლერმონტოვმა უფრო კონკრეტულად მოგვცა კავკასია, ვიდრე პუშკინმა „კავკასიის ტყვეში“. ძნელი წარმოსადგენია, როგორ შეეძლო პოეტს ასე მართლად, ასე ზუსტად დაეხატა შორიდან ნახული ზნე-ჩვეულებანი, ბუნება,

* Пушкин. Полное собрание сочинений. Изд. Академии Наук СССР, М., 1940, т. 8, полутом 2, стр. 1040.

ისტორია, ისიც ბავშვობაში ნახული. ეს, ცხადია, იმას არ ნიშნავს, რომ თავისი მხატვრული ღირსებით ლერმონტოვის ყრმობის პოემები პუშკინის „კავკასიის ტყვეს“ შეედრება. არა, თუმცა ბევრი რამ „აულ-ბასტუნჯში“, „ჰაჯი-აბრეკში“ და განსაკუთრებით „იზმაილ-ბეიში“ შესანიშნავია. მიუხედავად ამისა, ისინი ძალიან შორს არიან პუშკინის სრულყოფილი პოემისაგან და თვით ლერმონტოვის მომწიფებულ ნაწარმოებთაგან.

მაგრამ აი, 1837 წელს ლერმონტოვი კვლავ კავკასიაშია. ამჯერად იგი მოწიფული ვაჟკაცია, მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შეხედულებები ჩამოყალიბებულია. იგი კავკასიის ხალხებში მოყვა, მათ ზნე-ჩვეულებებს აკვირდება, უშუალოდ ეცნობა მათ ისტორიასა და პოეზიას და, როგორც პოეტი და ომის ზონაწილე, ახლა უფრო ღრმად შეიცნობს ამ მხარეს. იგი კვლავ იქაა, სადაც, ოგარევის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ერმოლოვის დროიდან არ მოშლილა რუსული თავისუფალი აზროვნების თავშესაფარი“, სადაც მთავრობის ნებით თავს იყრიდნენ განდევნილები.* ამჯერად იგი დაუახლოდება კავკასიის ხალხებს. იგი იყო კაზაკურ სტანიცებსა, კაზაკურ პროვინციულ ქალაქებსა, საბრძოლო ხაზის სიმაგრეებში, ყიზლარისა და ტამანის შუა მდებარე გზაზე, რომელსაც იგი ხან ფოსტის ცხენებითა და ხან საკუთარი ბედაურით სერავდა, შემდეგ ამიერკავკასიაში იგი ახალ ადამიანებს ხედავდა. ისინი განსხვავდებოდნენ იმათგან, რომელთა შორისაც მოუხდა თავისი ყრმობის წლების გატარება პოეტს. მისი უკანასკნელი წლების შთაბეჭდილებები ხომ ლეიბ-ჰუსართა პოლკის ყაზარმებითა და პეტერბურგის დიდკაცობის სადარბაზოებით განისაზღვრებოდა. ამან განსაზღვრა ერთგვარად მისი პოეზიის მხატვრული ხერხები, და თუ ლერმონტოვმა ფრიად კონკრეტულად წარმოსახა ბატონკაცური ცხოვრება „მასკარადსა“ და „თავადის მეუღლე ლიგოესკაიაში“, „ბოი-არინ ორშაში“, ყველაფერი პირობითია — ადათ-წესები, კოსტუმები, გრიმი, XVI საუკუნეცა და რუსეთ-ლიტვის საზღვარიც.

* Н. Огарев. Кавказские воды. „Полярная звезда“. Лондон. 1861. № 6, стр. 345.

მარიამ (მაიკო) ქაიხოსროს ასული ოზბელიანი.

მხატვარ გაგარინის პორტრეტიდან

ბელინსკის ამ შემთხვევაში მხედველობაში ჰქონდა არა ლერმონტოვის ყრმობის ნაწარმოებები, რომელთაც იმხანად არ იცნობდა, არამედ მოწითულობის ხანის ნაწარმოებები. მისთვის ნათელი იყო, რომ კავკასია გახდა ლერმონტოვის პოეზიის აკვანი მას შემდეგ, რაც პოეტი იქ გადასახლეს პუშკინის სიკვდილზე დაწერილი ლექსების გამო. ასეთი აკვანი იყო ლერმონტოვის პოეზიისათვის საქართველოც. იგი იმდროინდელ მკითხველთა თვალში განუყოფელი იყო კავკასიის მცნებისაგან. ასე რომ, როცა დიდი კრიტიკოსი წერდა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა კავკასიურ შთაბეჭდილებებს ლერმონტოვის ნიჭის განვითარებისათვის, ამით იგი საქართველოს მნიშვნელობასაც ჩასწვდა.

კვლავ თერგზე

1837 წელს იოაკიმე იოაკიმეს-ძე ხასტატოვი, რომელსაც იმხანად ლეიბ-გვარდიის სემიონოვის პოლკის პორუჩიკის ჩინი ჰქონდა, სტავროპოლში იყო კავკასიის ხაზის ჯარების შტაბის უფროსის ადიუტანტად. აქ, როგორც ჩანს, შეხვდა მას ლერმონტოვი, როცა იგი სტავროპოლის გავლით ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკში მიემართებოდა.

ხასტატოვმა პეტერბურგში რამდენიმე წელი დაჰყო სემიონოვის პოლკში და შემდეგ სამსახურიდან გადადგა. 1832-35 წლები მან გაატარა თავის მამულში შელკოზავოდსკოეში და გულადი და თავზეხელაღებული კაცის სახელი გაითქვა, რადგან ყოველი განგაშისთანავე კაზაკებითურთ საბრძოლო ხაზზე გადიოდა. ტყვიას უშენდნენ და ის კი სამოქალაქო ტანსაცმელში გამოწყობილი იჯდა ცხენზე, თავზე ჩალის ქუდი ეხურა, უიარაღო, მხოლოდ და მხოლოდ მათრახი ეჭირა ცხენის დასატუქსავად. ძალზე აკვირებდა კაზაკებს და, ალბათ, კიდევ უფრო მეტად ჩეჩნებს, რომელთათვის ჩინებულ სანიშნოს წარმოადგენდა. ხასტატოვს თავი მოსწონდა იმითი, რომ წინა ხაზზე ცხოვრობდა და თავის

საეიზიტო ბარათებს წოდების ნაცვლად აწერდა—„რუსეთის იმპერიის მეწინავე მემამულე“. საერთოდ მასზე ბევრი ანგელოზია.

1835 წელს იგი კვლავ სემიონოვის პოლკში განაწესეს და სახაზო ჯარის შტაბის უფროსის ადიუტანტად დანიშნეს სტავროპოლში.* შტაბის უფროსი, როგორც ვიცით, იმ დროს იყო პავლე ივანეს-ძე პეტროვი, ხასტატოვის დის ქმარი.

ა. პ. შან-გირეიმ, რომელიც ხასტატოვის მკვიდრი დისწული იყო, პ. ა. ვისკოვატოვს უამბო, რომ პირველი გადასახლების დროს ლერმონტოვი ხასტატოვს შელკოზავოდსკოეში ეწვია. ამრიგად, 1837 წელს ლერმონტოვმა კვლავ მოინახულა ის ადგილები, სადაც ბავშვობისას ყოფილა. შან-გირეის უამბნია, რომ „ბელას“ საფუძვლად დაედო ამბავი, რომელიც გადახდა თავს ხასტატოვს. ხასტატოვთან მართლა ცხოვრობდა მთიელი ქალი ბელა. შან-გირეის უთქვამს, რომ „ფატალისტში“ აღწერილი ამბავი მართლაც შეემთხვა ხასტატოვს სტანიცა ჩერვლენაიაში, როცა იმ ქოხში შეიჭრა, სადაც ჩაკეტილი იყო დამბაჩითა და ხმლით შეიარაღებული მთვრალი კაზაკი.**

ზემოთქმულის გარეშეც ნათელი უნდა იყოს, რომ პოეტს არ შეეძლო არ მოენახულა ჩერვლენაია და შელკოვსკაია, რაკი ყიზლარიდან ხაზის გაყოლებით გამოემგზავრა. ხაზი, როგორც ცნობილია, გასდევდა თერგს. ყიზლარიდან შელკოვსკაიამდე სტანიცებზე გავლით 58 ვერსია, ჩვენ კი ვიცით, რომ იგი ეწვია ხასტატოვს. შესაძლებელია, იგი მასთან ერთად გაემგზავრა ხასტატოვის მამულში.

ამ მოგზაურობას უნდა უმაღლოდეს რუსული ლიტერატურა „კაზაკურ ივენანასა“ და „თერგის საჩუქრებს“, გარდა ამისა, ამ მოგზაურობამ ლერმონტოვს მისცა მდიდარი მასალა „ბელასა“ და „ფატალისტისათვის“.

* П. Дирин. История лейб-гвардии Семёновского полка. СПб, 1883, т. II. Приложения, стр. 173.

А. М. Дондуков-Корсаков. Воспоминания. „Старина и новизна“, VI, стр. 90.

Г. А. Ткачев. Гребенские, терские и кизлярские казаки, стр. 69.

** Полное собрание сочинений М. Ю. Лермонтова, под редакцией П. А. Висковатова. М., 1891, т. VI. Биография, стр. 263.

„მე როგორღაც შემთხვევა მომეცა ორი კვირა გამეტარებინა კაზაკურ სტანიცაში, მარცხენა ფლანგზე. აქვე ფეხოსანთა ბატალიონი იდგა. ოფიცრები ერთმანეთისას იყრიდნენ ხოლმე თავს და ქაღალდს თამაშობდნენ“.

ასე იწყება „ფატალისტი“.*

ლერმონტოვის ყოფნას ჩერვლენაიასა და შელკოვსკაიაში უნდა ვუმაღლოდეთ, რომ მოთხრობაში მოხსენებულია კაზაკები, „რომელთა სიმშვენიერეს ძნელად ჩაწვდება ადამიანი, ვისაც ისინი არ უნახავს“, და სტანიცის ლამის აღწერილობა, იმ ლამისა, როცა პეჩორინი შინ დაბრუნდა მას შემდეგ, რაც ვულიჩთან დასდო სანაძლეო; მთვარის აღწერილობაც, რომელიც იყო „სავსე და ხანძარივით წითელი“, „სახლების კბილოვან ჰორიზონტზე რომ გამოჩნდა“.

კაზაკური სტანიცა პოეტს „ფატალისტში“ მეტისმეტად ძუნწად აქვს აღწერილი, მაგრამ მაინც ლერმონტოვისეული აღწერილობა სამუდამოდ რჩება მეხსიერებაში და სხვა რამით არ გამოიდივება.

„მკვლელი ცარიელ ქოხში ჩაკეტილიყო, — წერს „ფატალისტის“ ავტორი, — ჩვენ იქითკენ მივდიოდით, მრავალი დედაკაცი მირბოდა იქით ტირილით. დროგამოშვებით რომელიმე ჩამორჩენილი კაზაკი გამორბოდა ქუჩაში, საჩქაროდ ხანჯალს ირტყამდა წელზე და სირბილით წინ გვისწრებდა“.**

ორივე მოთხრობას საფუძვლად უდევს შთაბეჭდილებანი, მიღებული ხაზზე მოგზაურობისას, კერძოდ, შელკოვსკაიასა და ჩერვლენაიაში ყოფნისა, სადაც პოეტი გაემგზავრა ხასტატოვთან ერთად.

„ბელას“ მოქმედება თერგს გაღმა იშლება, კორდონის ხაზის მარცხენა ფლანგზე, „ქვის ფონის მახლობელ ციხე-სიმაგრეში“.

ეს ლიტერატურული ხერხი როდია. ლერმონტოვი კონკრეტულ ადგილს ასახელებს. ციხე-სიმაგრე მდებარეობდა აქ-საიზე, 16 ვერსის დაშორებით სტანიცა შელკოვსკაიადან, გადასასვლელს გადაღმა და „ტაშ-კიჩუდ“ ანუ „ქვის ფონად“ იწოდებოდა.

* „ჩვენი დროის გმირი“, გვ. 165.

** იქვე, გვ. 173.

ეს ლერმონტოვისათვის კარგად ცნობილი რაიონია — გრებენის კაზაკური სტანიცების რაიონი, ტყუილად ხომ არაა, რომ პეჩორინი საჩუქრებისათვის შიკრიკს გზაენის ყიზლარში („ბელა“), ხოლო შემდეგ თვითონაც კაზაკურ სტანიცაში მიდის („ფატალისტი“).

გრებენის კაზაკობაზე დაწერილ წიგნთა და ხელნაწერთაგან, კავკასიის ომის მონაწილეთა მოგონებებიდან მდიდარი მასალის შეგროვება შეიძლება, მაგრამ არ შეიძლება ნათლად წარმოიდგინოს ადამიანმა, რა ახლოა ყოველივე ეს ერთმანეთთან — ყიზლარი, შელკოვსკაია, ჩერვლენაია, ქვის ფონის იქითა ციხე-სიმაგრე, არღუნისა და ასას ველი, აღწერილი „იზმაილ-ბეიში“, გროზნაია, საიდანაც ლერმონტოვი კაზაკურ სტანიცაში წავიდა 1840 წ.

ეს ჩემთვის განსაკუთრებით ნათელი გახდა მას შემდეგ, რაც თერგზე მოგზაურობა მომიხდა, რაც სტანიცების გავლით ყიზლარში ვიყავი, მოვისმინე დროული კაცების ნაამბობი, განსაკუთრებით ექიმ სტეფანე პეტრეს-ძე ლარიონოვისა სტანიცა შელკოვსკაიაში.

აწინდელი შელკოვსკაია იქ აღარ მდებარეობს, სადაც ლერმონტოვის დროს იყო. მისმა მცხოვრებლებმა ახალ ადგილზე გადაინაცვლეს — ოთხი კილომეტრით დაშორდნენ თერგს 1885 წლის წყალდიდობის შემდეგ. იოაკიმე იოაკიმეს-ძე ხასტატოვის მემკვიდრეებმა მაშინ მამული ახალმოშენებს მიჰყიდეს და ხასტატოვებისეული კარ-მიდამოს მიწაზე წარმოიშვა ხუტორი ხარკოვსკი. მაგრამ ახლაც, ხშირ ტყეში ადამიანი მიაგნებს ადგილებს, სადაც იყო შელკოზავოდსკოეს დასახლება, სტანიცა, სასაფლაო, ხასტატოვების კარ-მიდამო.

ქადრისა და თელას ტყეში ხეებს უსურვაში შემოხვევია, დასასრული არ უჩანს უღრანს, მუქ სიმწვანეს, ველებს, ძეძვითა და მაყვალნარით გადავლილ ტყეს. იქვე ადამიანზე მაღალი, მშრალსაგველიანი ლერწმები ყელყელაობენ. უეცრივ მოულოდნელი სივრცე იშლება: დიდებული, თანაბრად მდინარი თერგი, ფართო როგორც წყალსავსობის დროს, ლაპ-ლაპებს მძიმე, თითქოს სქელი წყლის კრიალა ზედაპირი. თერგს გაღმა კი მთებია, ცნობილი ჩვენთვის ჯერ ლერმონტოვის, ხოლო შემდეგ ლევ ტოლსტოის მეოხებით.

ტყუილად ხომ არ ერქვა „შელკოვსკოეს“ ამქვეყნიური სამოთხე. გასაგებია, რად შეიყვარა ლერმონტოვმა ეს ადგილები და რად გაჰყვა ეს გრძნობა სამუდამოდ.

გადმოცემით ლერმონტოვმა „კაზაკური იავნანა“ დაწერა სტანიცა ჩერვლენაიაში. გადმოგვცემენ, რომ როცა პოეტი მისთვის განკუთვნილ ქოხში შევიდა, იქ დახვდა ლამაზი კაზაკი ქალი ღუნკა დოგადიხა, რომელიც თავისი დისწულის აკვანთან იავნანას მღეროდა, თითქოს ამ შეხვედრამ შთააგონა ლერმონტოვს ეს შესანიშნავი ლექსი.*

შესაძლებელია ეს არც იყო ასე. და თუნდაც ასე იყოს, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ სიმღერების გარდა ლერმონტოვმა იცოდა ადათები და ყოფა გრებენის კაზაკებისა, რომ მისი „იავნანა“ ხალხური სიმღერის მიბაძვა კი არ არის, არამედ მრავალფეროვანი შთაბეჭდილებების განზოგადება. მაგრამ, უეჭველია, ეს შთაბეჭდილებანი ხორცშესხმულია ხალხური პოეზიის მიხედვით. ტყუილად როდი თვლიდნენ ჩერვლენაიას მცხოვრებნი, რომ ლერმონტოვმა „კაზაკური იავნანა“ დაწერა მას შემდეგ, რაც მან სტანიცაში ნამდვილი კაზაკური სიმღერები მოისმინა. მათ რომ არ ეგრძნოთ საკუთარი პოეზიისა და ლერმონტოვის სიძღერის შინაგანი მსგავსება, როდი შეიქმნებოდა თქმულება, რომ ლერმონტოვი, როგორც კი მოისმინა კაზაკი ქალის სიმღერა, უმაღვე, სანამ ქოხში მისი ბარგი შემოჰქონდათ, მიუჯდა მაგიდას და დასწერა ქალადლის ნაკუწზე „კაზაკური იავნანა“ და კიდევ კაზაკ ბარისკინს დაუძახა და წაუკითხა ის, რათა მისი აზრი მოესმინა.**

ამ გადმოცემას რამდენიმე ვარიანტი აქვს, ამრიგად იგი ძალზე მყარია და, როგორც ჩანს, ნამდვილ ამბავზეა დაფუძნებული.

გრებენის კაზაკებში ფრიად პოპულარულია ლერმონტოვის

* Г. А. Ткачев. Стапца Червлёная. Владикавказ, 1912, стр. 116. 211-212.

** П. Кулебякин. Из местных воспоминаний о М. Ю. Лермонтове. „Терские ведомости“, 1886, № 14, стр. 2. გადაბეჭდილია: „Петербургская газета“, 1886, № 63.

Г. А. Ткачев. Стапца Червлёная, стр. 116. შეად.: А. Семенов. Лермонтов и Лев Толстой. М., 1914, стр. 119, 423-424.

სიტყვებზე შექმნილი სიმღერები, მათ შორის „კაზაკური იავნანა“. როგორც ცნობილია, პოეტა სიმღერების უცნობი სიტყვები და მწიგნობრული თქმები ხალხში შეცვლას ან გადაკეთებას განიცდის, რათა ხალხის ცოცხალ ენასა და სიმღერას დაუახლოვდეს. მიუხედავად ამისა, „გრებენის კაზაკების სიმღერების“ კრებულის შემდგენელი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ „ლერმონტოვის ლექსების ტექსტებს ფოლკლორში არსებითი ცვლილებები არ განუცდია“.* ეს ახალი საბუთია იმისა, რომ ლერმონტოვის ლექსების სახეები და ეპითეტები გრებენის სიმღერებს ენათესავენ.

გრებენის კაზაკების რომელ სიმღერებს ენათესავენა ლერმონტოვის „კაზაკური იავნანა“? ამისათვის გადავათვალიეროთ პოეტის თხზულებათა სრული კრებულის შენიშვნები და სპეციალური ლიტერატურა ლერმონტოვის შესახებ.

„კაზაკური იავნანა“

„კაზაკური იავნანას“ მთავარ წყაროდ სულ უკანასკნელ ხანამდე პოეტის თხზულებათა სრული კრებულის შენიშვნებში ითვლებოდა ვალტერ სკოტის „სიმღერა ბელადის შვილის აკვანთან“. პირველად ამის შესახებ განაცხადა ს. შევირევა ლერმონტოვის წინააღმდეგ მიმართულ წერილში. ეს წერილი ჯერ კიდევ პოეტის სიცოცხლეში დაიბეჭდა.** ამის შემდეგ მთელი საუკუნის განმავლობაში წიგნიდან წიგნში გადადიოდა შევირევის „დაკვირვება“. ფრანგი მკვლევარი ე. დიუშენი სრული დარწმუნებით, თითქოს ეს მეცნიერული კვლევა-ძიების შედეგად დაემტკიცებინოს, თავის წიგნში აცხადებს, რომ ლერმონტოვის ამ სიმღერის შთამაგონებელი უმთავრესად ვალტერ სკოტია. ეს „უმთავრესად“ დიუშენს იმიტომ წა-

* „Песня гробовских казаков“. Публикация текстов, вступительная статья и комментарии Б. Н. Путилова. Грозный. 1946, стр. 303, прим. 79.

** „Москвитини“, 1841, т. II, № 4, 534.

მოცდა, რომ იგი ვალტერ სკოტის გარდა ამ ლექსის შთამაგონებლად სთვლიდა პოლეჟაევისაც.*

ვალტერ სკოტისა და პოლეჟაევის გარდა, „კაზაკური იავნანას“ წყაროდ სთვლიდნენ პუშკინის „კავკასიის ტყვეს“, გოგოლის „საშინელ შურისძიებასა“ და „ტარას ბულბას“. ამ ორ უკანასკნელს იმიტომ, რომ მათში გადმოცემულია კაზაკი დედის სახე, რომელიც ომში აცილებს შვილს.**

ამ შემთხვევაში ლიტერატურული წყაროების დამოწმება განსაკუთრებით უაზროა, რადგან ლექსში ხორცშესხმულია ის, რაც ლერმონტოვისათვის ცნობილი იყო ყოველგვარი ლიტერატურული წყაროების გარეშე. სავსებით ნათელია, რომ კავკასიელ ოფიცერს, ლერმონტოს, კაზაკი დედის სახე შეეძლო შეეკმნა გოგოლის მოთხრობებისა და მით უმეტეს ვალტერ სკოტის კითხვისაგან დამოუკიდებლად. პუშკინისაგან კი არა, არამედ სინამდვილისაგან აქვს აღებული მას „ბოროტი ჩეჩნის“ სახე, რომელმაც თერგი გადასცურა. როგორც უკვე დავინახეთ, ლერმონტოს ბავშვობიდანვე უფრო ზუსტი წარმოდგენა ჰქონდა „ბოროტ ჩეჩნებზე“, ვიდრე პუშკინს.

ლერმონტოვის სხვა მკვლევარებმა, რომლებმაც მისი პოეზია შეისწავლეს რუსულ ფოლკლორთან კავშირში, სამართლიანად აღნიშნეს, რომ „კაზაკური იავნანას“ შექმნაში დიდი როლი ითამაშა იმან, რომ პოეტი იცნობდა კაზაკურ ხალხურ სიმღერებს. ჯერ კიდევ 1914 წელს ნ. მ. მენდელსონი, ავტორი ჩინებული სტატიისა — „ხალხური მოტივები ლერმონტოვის პოეზიაში“, წერდა: „პოეტი, რომელიც კაზაკების ძველი სიმღერების ამ ერთგული მცველების წრეში ტრიალებდა, კვლავ დაეწაფა ხალხური პოეზიის ანკარა წყაროს და შექმნა „კაზაკური იავნანა“ და „თერგის საჩუქრები“*** იმავე დროს მეორე მკვლევარმა ლ. პ. სემენოვმა წიგნში „ლერ-

* Э. Дюшен. Поэзия М. Ю. Лермонтова в ее отношении к русской и западноевропейским литературам. Перепод с французского. Казань, 1914, стр. 25. (ფრანგულად წიგნი გამოვიდა პარიზში 1910 წელს).

** Лермонтов, т. II, 202.

*** Н. М. Мендельсон. Народные мотивы в поэзии Лермонтова. „Венок Лермонтову“. М., 1914, стр. 193.

მონტოვი და ლევ ტოლსტოი“ ლერმონტოვის „კაზაკური იანანა“ გრებენის ერთ-ერთ სიმღერას შეადარა. ამ სიმღერაში გადმოცემულია კაზაკის დედის ამბავი, რომელიც შეიღს აკვანს ურწევს:

გახსოვს, ასე მოხდა წყნარი დონის პირას,
სად ჰყვოდნენ ხენი ამწვანებულ ბალში,
სად დაჰქროდა სღო მწვანე მსხლეების ძირას,
სად ტოტები თრთოდნენ თმახუკუკა ვაშლის.
სად ყვავილებს დაჰკრავს ფერი ფირუზისა,
სადაც მოლი ლელავს მწვანე აბრეშუმად,
სადაც ტახტი ვიწრო იყო თბილი მიწა
და ბუმბული—მდელო მობიბინე ჩუმად.
დედამ ვატი შობა იქ, იმ ლამაზ ბალში,
ბროლის ძუძუებით გამოკვება ბავშვი.
შეკრა არტახებით, ლამითა თუ დღისით
ყრმას არწევდა მშვიდად ტოტზე კიპარისის.
არიდებდა პირმშოს ქარს და ქარიშხალსა,
იფარავდა წითლად მოგიზგიზე მზიდან.
კოკისპირულ წვიმას არიდებდა ბავშვსა,
ხელმწიფის სამსახურს კი ვერ მოარიდა*.

სემენოვის აზრით. ლერმონტოვის „კაზაკური იანანა“ „როგორც სტილით, ისე შინაარსით“ ძალიან ახლოა ამ კაზაკურ სიმღერასთან.**

ამ აზრის გაზიარება საკმაოდ ძნელია.

მკვლევარი სავსებით მართალია, როცა ამტკიცებს, რომ ლერმონტოვის ლექსის შექმნაში დიდი როლი ითამაშა კაზაკურმა სიმღერებმა, მაგრამ მისი მაგალითი სრულიად დაუჯერებელია.

უპირველეს ყოვლისა, საჭირო არ არის ლერმონტოვის ლექსის ერთი რომელიმე განსაზღვრული წყაროს ძებნა, რაც უფრო მეტად ვეცნობით გრებენის კაზაკების სიმღერებს, მით უფრო ნათელი ხდება ლერმონტოვის სიახლოვე ამ სიმღერებთან. მაგრამ, როგორც ერთი რომელიმე განსაზღვრული

* თარგმანი გ. ხუბაშვილისა.

** Л. Семенов. Лермонтов и Лев Толстой. М., 1914, стр. 442, შეად. მისივე: „Лермонтов на Кавказе“. Пятигорск, 1939, стр. 80.

სიმღერით შემოვიფარგლებით — მსგავსება ერთბაშად ხელ-
შეუხები ხდება. გრებენის კაზაკების სიმღერები რომ გადა-
ვიკითხოთ, თვალნათლივ წარმოგვიდგება მთელი მათი წარ-
სული ცხოვრება — სამხედრო სამსახური, ოჯახთან განშორე-
ბა, ლაშქრობანი და ბრძოლები, გმირობა და მამაცობა, და-
ლუპვა მშობლიური სტანიცისაგან მოშორებით. სწორედ ამას
მიაგნო ლერმონტოვმა თავის „კაზაკური იავნანასა“ და „თერ-
გის საჩუქრებში“, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა ლერმონტოვის
სტრიქონები:

მე საომარ უნაგირსა
აბრეშუმით ამოვქარგავ...

გრებენის სიმღერებიდან გადმოტანილად მიგვეჩნია. აბრე-
შუმით ნაკერი უნაგირები და ყორანისფერი მერნები ლერმონ-
ტოვს საკუთარი თვალით უნახავს გრებენის სტანიცებში,
მაგრამ საგულისხმოა, რომ თავისი შთაბეჭდილებებიდან ლერ-
მონტოვმა სწორედ ის აიღო, რაც აუღია ხალხურ სიმღერას:

წარმოგზავნის სატრფო,
ჩემთვის არჩეული,
ყორანისფერ მერანს
და უნაგირს ჭრელად
შემკულს აბრეშუმით—
ძღვენი გრებენების
მამაც ასეულის.*

ამას ჩერვლენაიაში იმღერიან, მაგრამ ლერმონტოვის ლექ-
სებისა და კაზაკური სიმღერების მსგავსება შეიძლება გან-
საზღვრული იყოს მთელი გრებენის კაზაკების სიმღერებით,
ვინაიდან „კაზაკური იავნანა“ წარმოადგენს მხატვრულ გან-
ზოგადოებას და ჰგავს არა ერთსა და ორს, არამედ მრავალ
კაზაკურ სიმღერას.

* „Песни гребенских казаков“. Грозный, 1916, стр. 123, 181-182.
თარგმანი გ. ხუბაშვილისა.

„თერგის საჩუქრების“ წყაროები

აი რას წერს ზემოხსენებული ე. დიუშენი „თერგის საჩუქრების“ შესახებ:

„ცნობილია ვიქტორ ჰიუგოს მიდრეკილება თვალხილული ბუნების გასულიერებისაკენ: ტყეების, გორაკების, მდინარეების, მთების გასულიერებისაკენ. ყოველივე ამას ჰიუგოსთან საკუთარი ხმა აქვს. მსგავსი წინასწარი განწყობილება ყოველთვის იყო მითების დაუშრეტელი წყარო. ამ გასულიერებით, რომელიც ჰიუგოს გენიის მეშვეობით დაცულია იმ სიმშრალისაგან, რაც კლასიკურ ლიტერატურას ახასიათებს, მწერალს სცენაზე გამოჰყავს მდინარე, მთა, ალაპარაკებს მათ... ლერმონტოვის ორ ლექსზე „თერგის საჩუქრებსა“ (1839 წ.) და „დავაზე“ (1841 წ.) თვით ჰიუგოც არ იტყოდა უარს. ჩვენ გვგონია, — დაასკვნიდა დიუშენი, — რომ ეს ორი ლექსი დაწერილია ჰიუგოს გავლენით, რომ ლერმონტოვს ეს ლექსები შთააგონა და უკარხახა ფრანგი მწერლის ბალადამ „გაფთრებული ღუნაი“.*

ამ „ქებას“ („თერგის საჩუქრებსა“ და „დავაზე“ თვით ჰიუგოც კი არ იტყოდა უარს) მხოლოდ ერთი დასკვნა შეიძლება მოჰყვეს: ლერმონტოვი ვიქტორ ჰიუგოს ნიჭიერი მოწაფე იყო.

ლერმონტოვის მკვლევართ ლ. პ. სემენოვს და ბ. მ. ეიხენბაუმს არ უარყვიათ დიუშენის დასკვნა, მაგრამ იმას კი ამტკიცებენ, რომ ლერმონტოვის ბალადას საფუძვლად უდევს ადგილობრივი ფოლკლორიც, რომ „თერგის საჩუქრებს“ გრებენის კაზაკების სიმღერებთან მიეყავართ.** მაგრამ საკითხის ამგვარად დაყენებამ თვით ფოლკლორი ლიტერატურული წყაროს ერთ-ერთ სახესხვაობად აქცია. ამასთანავე სავსებით გაურკვეველი რჩება, რომელ სიმღერებამდე მიეყა-

* ე. დიუშენი. ციტირებული შრომა, გვ. 139.

** Лермонтов. Стихотворения. შესავალი წერილი, რედაქცია და კომენტარები ბ. მ. ეიხენბაუმისა, ტ. I. („Библиотека поэта“. Большая серия). Л., „Советский писатель“. 1940, стр. 334.

Л. П. Семешов. Лермонтов и фольклор Кавказа. Пятигорск. 1941, стр. 44.

ვართ ლერმონტოვის ლექსს და, რაც მთავარია, რაში გამოიხატება ფოლკლორთან სიახლოვე. ეს საკითხი სპეციალურ ლიტერატურაში კარგა ხანია დასმულია, მაგრამ სავსებით დაუმუშავებელია.

ნ. მენდელსონმა სტატიაში „ხალხური მოტივები ლერმონტოვის შემოქმედებაში“ მოიტანა გრებენის სიმღერა თერგოვინიჩზე, რომელმაც „გასჩეხა და გაანგრია გრეხილი მთები, ბნელი ტყეები და გადაეშვა ლურჯად ელვარე კასპიის ზღვაში“:

ო, ჩვენო მამე,
ჩქარმდინარო თერგო გორინიჩ!
კეთილი საქმით მოიპოვე დიდება შენი,
კეთილი სიტყვა შენზე თქმული ამიტომ გშენის.
შენ გასჩეხე და გაანგრიე გრეხილი მთები,
ბნელი ტყეები;
თერგო ძლიერო, გადაეშვი ლურჯად ელვარე
კასპიის ზღვაში.
ბაგეებიდან გამოტყორცნე თეთრი ცხელი ქვა.
იქ მიდიოდნენ გრებენელი კახაკებიცა,
რომ შეხვედროდნენ გზაზე თურქებს ბრძოლით და რისხვით.
თეთრ ქვასთან სანამ მივიდოდნენ, შეჩერდებოდნენ,
შეჩერდებოდნენ, თვალებიდან რისხვას აფრქვევდნენ,
თითო მათგანი ხუთას მანეთს თუ იშოვიდა,
ატამანსა და იასაულს ათასს აძლევდნენ.
ერთი მამაცი გულკეთილი გაასულელეს.
სადღაც უშოვეს ქალიშვილი ლამაზი, ტურფა,
მისი მოკახმვა დაუფასეს ხუთას მანეთად.
ქერა ნაწნავი მისი ღირდა ათას მანეთად
და ქალიშვილს კი ლოყებწითელს არ ჰქონდა ფასი.*

ლ. პ. სემენოვი ასახელებდა სხვა სიმღერას, რომელშიც იმაზეა ლაპარაკი, როგორ გაემზადნენ თავადები საომრად.**

იცვამდნენ უზდენ-თავადნი ჯავშანსა სამმაგ დაწნულსა,
სანიდაყვესა ძვირფასსა, მოოქრულსა და მაგარსა.

ორივე სიმღერა საკმაოდ დაშორებულია ლერმონტოვის ბალადას და, რაც მთავარია, შეიცავს ისეთ ზოგად ამბებს,

* „Вопло Лермонтову“. М., 1914, стр. 194-195.

Л. Семенов. Лермонтов на Кавказе. Пятигорск, 1939, стр. 79-80.
მისივე: Лермонтов и фольклор Кавказа. Пятигорск, 1941, стр. 43-45.

** იქვე, გვ. 45.

რომლებიც ლერმონტოვს შეეძლო ცოდნოდა ამ სიმღერების გარეშე: ყაბარდოელები მხოლოდ სიმღერებში კი არა, არამედ ნამდვილად ატარებდნენ მოოქრულ სანიდაყვეს. ყაზახ ქალებს ნამდვილად ქერა თმები აქვთ, ხოლო თერგი მარტო სიმღერებში როდი შეერთვის კასპიის ზღვას. ამის მიხედვით, ლერმონტოვს „თერგის საჩუქრებში“ შეეძლო თავისი უშუალო განცდები აღეწერა, ლექსს შეიძლება არც ჰქონოდა ფოლკლორული წყარო.

არსებითად მკვლევართა დაკვირვებანი სწორია, მაგრამ მათ არ გააჩნდათ საკმაოდ დამაჯერებელი არგუმენტები. ამასთანავე არსებობს, მართალია არაპირდაპირი, მაგრამ მაინც ზუსტი მითითება იმისა, რომ რიგ დაკვირვებებთან ერთად ლერმონტოვისათვის შთაგონების წყაროს ხალხური პოეზიაც წარმოადგენდა.

მაგრამ ვიდრე ხალხური შემოქმედების ამ ნაწარმოებებს გავეცნობოდეთ, შევეცდებით გავარკვიოთ, ვინ ჩასწერა ეს სიმღერები.

გრებენის კაზაკობის ისტორიკოსები

1876 წელს გრებენის კაზაკობის მეისტორიე ი. დ. პოპკო, რომელიც მასალებს აგროვებდა თავისი წიგნისათვის „თერგის კაზაკები ძველთა დროთაგან“, იყო სტანიცა ესენტუქსკაიაში დიდგვარიან გრებენელ კაზაკთან, ჩერვლენაიას მკვიდრთან. ეს გახლდათ კაზაკი გენერალი ფედულ ფილიპეს-ძე ფედიუშკინი. იგი იყო კაზაკურ სიძველეთა დიდი მოყვარული. წინათ გრებენის პოლკის ადიუტანტი იყო და მრავალი წლის განმავლობაში აგროვებდა სამხედრო რელაციების, ბრძანებების, კაზაკი მხედართმთავრების წერილების პირებს, — ერთი სიტყვით, ყოველივე იმას, რაც ეხებოდა გრებენის კაზაკთა ჯარის ისტორიას.

ფედიუშკინის საოჯახო ბიბლიოთეკაში პოპკომ იპოვა კაზაკური გადმოცემების ხელნაწერი კრებული. „ეს კრებული, — წერს თვითონ პოპკო, — დაგვიტოვა მეცნიერმა კაცმა, რო-

შელიც ჯარისკაცის რუხ მაზარას ატარებდა და რომელიც დაიღუპა თერგს გაღმა ველიამინოვსკის ერთ-ერთი ექსპედიციის დროს 1830-იან წლებში*.

ხელნაწერი გადავიდა პოპკოს განკარგულებაში, მანაც გამოიყენა იგი თავის წიგნზე მუშაობის დროს და წყაროდ დაასახელა ნაშრომის წინასიტყვაობასა და შენიშვნებში.*

თავისი გამორკვევის პირველი ტომის გამოცემის შემდეგ მან განიზრახა გრებენის ფოლკლორის ჩანაწერების გამოცემა ცალკე წიგნად: მოამზადა ტექსტები, დაურთო დაწვრილებითი შენიშვნები, მაგრამ ხელნაწერი რატომღაც გამოუცემელი დარჩა. პოპკოს გარდაცვალების შემდეგ იგი კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის სამხედრო-ისტორიულ განყოფილებაში აღმოჩნდა და ამჟამად მიკვლეულია საქართველოს სსრ ცენტრალური ისტორიული არქივის ფონდებში.**

კრებულის წინასიტყვაობაში პოპკო აღნიშნავს, რომ წიგნების გარდა მუშაობისას ისარგებლა „ბ-ნ რაზდორსკის ჩანაწერებით, რომელიც 1843 წელს აგროვებდა მასალებს გრებენის კაზაკებისა და ტიუმენის ურდოს ისტორიისათვის, მაგრამ რაზდორსკის გარდაცვალების გამო ეს ჩანაწერები დაუსრულებელი დარჩა და განსვენებულის სხვა ქალაქებთან ერთად გაეგზავნა მის ნათესავებს“.

შენიშვნაში ნათქვამია, რომ ყაბარდინის ეგერთა პოლკის პორუჩიკი იგნატი რაზდორსკი მოკლული იქნა ბრძოლაში მთიელების მიერ, ყუმიკის ზეგანზე, სოფელ ანდრეევიას მახლობლად, 1844 წელს.

თითქმის ისე გამოდის, რომ პოპკოს ხელთ ჰქონდა „კაზაკური გადმოცემების ხელნაწერი კრებული“, რომელიც დავითოვა „მეცნიერმა კაცმა“, ჯარისკაცის მაზარას რომ ატარებდა და, გარდა ამისა, „რაზდორსკის ჩანაწერები“, რომელიც მასალებს აგროვებდა გრებენის კაზაკობის ისტორიისათვის.

* И. Д. Полко. Терские казаки стародавних времен, вып. 1. Гребенское войско. СПб, 1880, стр. ХLI.

Г. А. Ткачев. Станица Червленная. Владикавказ, 1912, стр. 8.

** „Песни гребенских казаков, собранные Полко“. ЦГИА Грузинской ССР, фонд 1087/4, № 727.

მაგრამ ეს ასე არაა. ყველაფრიდან ჩანს, რომ პოპკოს ჰქონდა არა ორი, არამედ მხოლოდ ერთი ხელნაწერი. ალბათ, თავდაპირველად მან არ იცოდა, ვინ შეადგინა კრებული, რომელიც ფედიუშკინის ბიბლიოთეკაში იყო დაცული. შემდგომ მუშაობის დროს დაადგინა რაზდორსკის გვარი და გამოარკვეია, რომ რაზდორსკი სრულებითაც არ ატარებდა „რუხ ჯარისკაცურ მაზარას“, არამედ ყაზარდინის პოლკის პორუჩიკი იყო და თერგს გაღმა დაიღუპა, მაგრამ არა 1830-იან წლებში, არამედ 1840-იანი წლების დასაწყისს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ გრებენის ყაზახობის შესწავლასთან ერთად, რაზდორსკის აინტერესებდა ტიუმენის ურდოს ისტორია, რომელიც თერგზე მკვიდრობდა აქ რუსი კაზაკების მოსვლამდე, ნათელი გახდება, რომ პოპკოს სრული უფლება ჰქონდა კაზაკური გადმოცემების კრებულის შემდგენლისათვის „მეცნიერი კაცი“ შეერქვა.

შეიძლება დადგენილად მივიჩნიოთ, რომ „გადმოცემათა ხელნაწერი კრებული“ და „ბ-ნ რაზდორსკის ჩანაწერები“, რომლებითაც უსარგებლია პოპკოს, ერთი და იგივეა. თბილისის არქივში დაცულ ხელნაწერს აქვს პოპკოს შენიშვნა: „მიღებულია გენერალ ფ. ფ. ფედიუშკინისაგან 1876 წლის 1 დეკემბერს, სტანიცა ესენტუქსკაიაში“.*

ისე რომ ეს ჩანაწერები ეკუთვნის 1840-იანი წლების დასაწყისს. მაგრამ იმ შემთხვევაშიაც კი, თუ ვითქვამთ, რომ ფედიუშკინმა პოპკოს რაზდორსკის ჩანაწერის გარდა სხვა ხელნაწერიც გადასცა და ის ხელნაწერი იყო გადმოცემათა კრებული, შედგენილი პოლიტიკური გადასახლებულის მიერ, ჯარისკაცის რუხ მაზარას რომ ატარებდა, ამ შემთხვევაში კი თბილისის არქივის ჩანაწერები უნდა მივაკუთვნოთ კიდევ უფრო ადრეულ პერიოდს — 1830-იან წლებს.

თბილისის არქივის ხელნაწერი

პოპკოს კრებულს შეადგენს გალექსილი ისტორიული ამბები. ერთ-ერთი მათგანი — ქალაქ ჩერვლენის ამბავი იწყება

* „Песни гробовских казаков, собранные Попко“, т. 2.

განრისხებული თერგის აღწერილობით, რომელსაც წარუღ-
ვნია კაზაკური ქოხები და ვენახები:

კლდოვან ნაპირს ლოკავს ბრაზით,
თერგი ღმუის გამძაფრებით.
ძრწიან შიშით მის ნახვაზე
გრებენელი კაზაკები.

უკვე პირველი სტრიქონები უნებლიეთ აღადგენენ მეხსი-
ერებაში ლერმონტოვის ლექსს „თერგის საჩუქრებს“:

ველური და გულმრისხანე
ღმუის თერგის ტალღა ვრცელი,
გრიჯალსა ჰგავს მისი კვნესა
და შხეფებად სცივია ცრემლი.

ამ ჩერვლენ-ქალაქის თქმულებაში ისევე, როგორც ლერ-
მონტოვის ბალადაში, თერგს ადამიანის ენა აქვს ამოდგმუ-
ლი, ხალხურ ფანტაზიას მისთვის ხასიათი და სახე მიუტყია:

თერგი ბორგავს, თერგი ავობს,
ახლოს ვერვინ ეკარება,
ქალიშვილთა გუნდი ღამობს
თხოვნით მისელას ნება-ნება.
იმ ადგილას, სად ვარსკვლავთა
ბალი ჰყვავის საარაკო,
ღამაზმანთა გუნდი თხოვნას
თერგთან ასე ღაპარაკობს:
— გამარჯვება, ჩვენო თერგო,
გორინიჩო, მშობლიურო.
გევედრებით, რომ წყალობით
გული ჩვენსკენ მოიბრუნო.
შეგვისმინე, გორინიჩო,
საშინელი ატალღებით
ჩვენ ქალაქი წაგვიღეკე,
გადათქერე მთლად ბაღები.
ჩვენ ხომ შენი შვილები ვართ
და შენს სახელს ვიფერებდით,
ვით საკუთარ ბედნიერ დღეს,
გადიდებდით სიმღერებით!*

* თარგმანი გ. ხუბაშვილისა.

მირზა ფატალი ახუნდოვი.

ლითოგრაფიიდან

ქალწულები ტალღებში გვირგვინებს აგდებენ და პასუხს ელოდებიან, მაგრამ თერგი „მრისხანებს, კოპებს შეიკრავს“ და მაშინ ქალწულები საჩუქრებს სთავაზობენ:

და სანაცვლოდ წაიყვანე
რომელიც გსურს ქალიშვილი,
შავთვალე და ტანწვრილი,
ცისკარივით აღეწილი.

შევნიშნავთ, რომ ლამაზი კაზაკი ქალის სახე, რომელსაც სთავაზობენ საჩუქრად თერგს, გაცილებით უფრო ახლოა „თერგის საჩუქრების“ სახეებთან, ვიდრე კაზაკები, რომლებიც თურქეთის ლაშქრობიდან ბრუნდებიან და ალაფს იყოფენ.

თერგი უარს ამბობს შემოთავაზებულ საჩუქარზე, იღიმება, გრძელ უღვაშს მალლა იშვერს, ხელს წვერებს შეახებს და პასუხობს, რომ იგი მიიღებს გვირგვინს, ხოლო ქალწული მას, მოხუცს, არა სჭირდება. კაზაკ ქალებს სთხოვს, მოუხმონ პაპებს და მამებს, რათა მის სიტყვას მოუსმინონ:

ისევ შეყრის თერგი წარბებს,
ყურობს, სანამ გაავდება.
ასე მოსდევს დაქუხება
მოულოდნელ გაავდრებას.

კაზაკები ნაპირზე გამოდიან, ნახევარ წრეს კრავენ და პატივისცემით მიმართავენ თერგს.

„თერგი განრისხებულია და საშიში“, შუბლშეკრული მრისხანედ იყურება, მერე ასწევს მძიმე წარბებს და თვალებს გააღებს, კაზაკებს მოუბრუნდება და იმას გაიხსენებს, რაც მათ უწყენინებიათ:

ხარბად სვამდნენ ჩემს ტკბილ წყალსა,
ავარები, ხაზარები,
ბერძნები და მაჯარები,
ხარბად, განა დახარებით.
ყივჩალების ურდოები,
მონღოლები და თათრები,
ჭუნები და სკვითნი მასთან
მოსულები გააფთრებით.
და სლავებიც არა ერთხელ
ჩემთან სტუმრად მოდიოდნენ,

წყალს სვამდნენ და ბრუნდებოდნენ,
ბუხუნებდა ლოდი ლოდზე.
და მას შემდეგ, რაც ხანია
მე ბაბუა თერგი მქვია,
თქვენს დიდებულ წინაპართა
საძმოდ კარი გამიღია.
ისინი მე მმორჩილებდნენ,
ჩემით იყვნენ კმაყოფილნი.
წყალს ვასმევდი, თევზს ვაკმევდი,
არ გვექონდა რა გაყოფილი.

.
თქვენ ჩემს წყალსა განუდექით,
წვენს ხვრიპავთ და არა ძლებით.
მთელი ხალხის სასაცილოდ
არა რას იქმთ ზარმაცები.*

მას შემდეგ, რაც გრებენის კაზაკებმა საცინლად აიღეს,
რომ ის „ბებერია და კუზიანი“, რაც მის წყალს დაუწყეს გი-
ნება, თერგი წყალდიდობას აღარ აკლებს მათ.

ხანგრძლივი დავა კაზაკებთან იმით გათავდა, რომ კაზაკმა
ანდრონ დმიტრიჩმა თერგში ჩააფურთხა.

ოხრავს თერგი, რადგან ხედავს
სამარცხვინო შვილიშვილებს.
ატალდა და აბობოქრდა,
აკრაკუნებს ბრაზით კბილებს.
წარბი შეკრა და ღრუბლები
თითქოს თვალებს დაახურა.
გაიეღვა, აღმუვლებით
ბაგე ქუხდა არნახულად.
აბობოქრდა და ტალღები
ნაპირებზე გადარეკა.
გრებენელთა ბალებისა
და ქალაქის წასალეკად.
წაილეკოს მთლად ჩერვლენი,
ნუ დაინდობთ,—ქუხდა თერგი,—
აღმოსავლით, კასპის ზღვამდე
გაიყოფით, როგორც მსხვერპლი.

მაგრამ მას შემდეგ, რაც თერგი ისტუმრებს ტალღებს
შვილიშვილების ქალაქისა და ბაღთა წასალეკად, რათა აღ-

* თარგმანი გ. ხუბაშვილისა.

მოსაგლით, კასპიის ზღვამდე გაიყოლონ, როგორც მსხვერპ-
ლი, მან:

თვისი ქუდი აჩქარებით
თვალეზამდე ჩამოსწია,
არ აჩვენოს შვილიშვილებს,
ცრემლები რომ ჩამოსცვივა,
არ შენიშნონ წუთიერად,
შელახული მისი გრძნობა.

სიმღერის ბოლო ნაწილი იმას ნიშნავს, რომ თერგთან
მოვიდა „ძველთაძველი პაპა“:

კვლავ მშობლიურ ჩერელენ-ქალაქს
ესტუმრება შორ ქვეყნიდან,
რომ დასტოვა, აღმოსავლით
როს წარგზავნა პეტრე დიდმა
ოქროს ფსკერის საპოვნელად.

1714 წელს ციმბირის გუბერნატორმა პეტრე პირველს
მოახსენა ოქროს ქვიშის შესახებ, „მცირე ბუხარაში რომ მო-
იპოვება“. თავის დაუშთავრებელ „პეტრე I-ის ისტორიაში“
პუშკინი წერდა: „შესახებ ამისა პეტრემ აცნობა ელჩსა ხი-
ვისა, რომელიც იმხანად იყო პეტერბურგს. მან დაადასტურა
ქალაქ ტომბოლსკის ცნობა და დაურთო: დიდ ბუხარაშიც,
ამუ-დარიის ნაპირებზე, მოიპოვება ეგვევ ოქროს ქვიშა. ამან
საბაბი მისცა ამ მხარის შესწავლას და შემდგომად ამისა იშვა
აზრი ინდოეთთან ვაჭრობისა“.*

1716 წელს პეტრე პირველმა მოაწყო გრებენის 500 კაზა-
კის ექსპედიცია ხივის ხანთან, რათა გამოერკვია წყალსავალი
სავაჭრო გზის შესაძლებლობა ინდოეთისაკენ. ექსპედიციის
ხელმძღვანელად დანიშნა თავადი ბეკოვიჩ-ჩერკასკი. მას ევა-
ლებოდა „გულმოდგინედ დაეთვალიერებინა“ ამუ-დარიას მდი-
ნარება და დაედგინა „უკეთეს არის შესაძლებელი დაუბრუნონ
წყალი ძველ კალაპოტს, სხვანი ნაკადნი, რომელნი შეერთვიან
ზღვასა არალისა, ჩაკეტონ“.**

* Пушкин. История Петра. Полное собрание сочинений. М., изд.
Академии Наук СССР, 1938, стр. 10.

** И. Голыков. Деяния Петра Великого, изд. 2-е, М., 1838, т. VI,
стр. 87-88.

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, პეტრე პირველს, რომელსაც აინტერესებდა სამდინარო გზა ინდოეთამდე, უნდოდა გაეგო, ხომ არ შეიძლება ამუ-დარიას უზბოიში დაბრუნება და კასპიის ზღვისაკენ მოქცევა.

ბეკოვიჩ-ჩერკასკის ექსპედიცია ცუდად დამთავრდა. თვით ბეკოვიჩს ცოცხლად ტყავი გააძვრეს და თავი მოჰკვეთეს, დანარჩენები დახოცეს, გადარჩა მხოლოდ ორი ტყვედ ჩავარდნილი გრებენელი, რომლებიც ხიველებმა მონებად სპარსელებს მიჰყიდეს. ეს ორი კაზაკი დიდი ხნის შემდეგ გამოიქცა სამშობლოში.

და, აი, ჩერვლენ-ქალაქის კაზაკი ივანე დემუშკინი თერგის ნაპირებამდე მივიდა და თავისი საცხოვრებელი კი ვერ იპოვა:

ბერიკაცი ქალაქს ეძებს,
რამე ნიშანს ეძებს იგი,
და მოხუცის სამწუხაროდ
არაფერი მოჩანს ირგვლივ.

მგზავრი პაპა გორინიჩს მიმართავს, ეკითხება, რა იქნა ქალაქი. საპასუხოდ თერგი შესჩივლებს დაუჯერებელ შვილიშვილებზე, რომლებიც განდევნა. იგი იმ იმედითლა სულდგმულობს, რომ

ხივის ქვეყნით მალე მოვლენ
ჩემთან ჩემი შვილიშვილნი.

თერგი იგებს მოხუცი კაზაკისაგან იმ სავალალო დასასარულის შესახებ, რაც მის შვილიშვილებს გადახდათ.

სიმღერა დაწერილებით გადმოგვცემს ხივის მთელ ლაშქრობას. ასე ამთავრებს მოხუცი კაზაკი თავის ნაღვლიან თხრობას:

რაც ვნახე, რაც გავიგონე,
ყველა გითხარ მწუხარებით.
ხივის ქვეყნით შვილიშვილებს
ნურასოდეს ნულარ ელი.—
ბაგეშეკრულ ბერიკაცმა
მოკლულებზე შეთხზა ლოცვა,
გორინიჩი ცრემლებად სდის,
შვილიშვილებს სტირის, მოთქვამს.

პოპკომ შეცდომით უწოდა ამ ნაწარმოებს სიმღერა. სიმღერა ნამდვილად ეს არის გალექსილი ამბავი, რომელშიაც, ცხადია, ფართოდაა გამოყენებული გრებენის სიმღერების სახეები.

„ჩერვლენ-ქალაქი“ 900 სტრიქონზე მეტს შეიცავს. აქედან ჩვენ მოვიტანეთ ასამდე სტრიქონი, გამოთქმულია იგი ჯარისკაცული და ქალაქის ხელოსნების ამბის მკაფიო ტრადიციების მიხედვით. ეს ჟანრი ცნობილია ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში და გასდევს მთელ XIX საუკუნეს. ეს ნაწარმოები ნამდვილია, ხალხურია, გამოთქმული ვინმე წიგნიერი კაზაკის მიერ, შესაძლებელია იმავე ივანე დემუშკინის სახლიკაცისაგან, რომელიც ძველთაძველ პაპად დაუბრუნდა სამშობლოს 60 წლის შემდგომ, რაც გრებენის 500 კაზაკი ხივას წავიდა.

მის დაბრუნებამდე ცოტა ადრე, 1767 წელს, თერგის უეცარმა წყალდიდობამ, რომელიც მთებში თოვლის დნობამ გამოიწვია, წალეკა ჩერვლენ-ქალაქი, ბაღები და გამოიწვია დიდი ნგრევები. „10 ივლისის ღამეს, — ეწერა ოფიციალურ მოხსენებაში, — ანაზღეულად ღვთის ნებით თერგის წყალმა იმატა, გადასერა ტრამალი, სადაც ოდითგანვე არც მდინარეა და არც საფრთხე არ არსებობდა და არც ვის ახსოვდა“.*

მართალია, ახალ საცხოვრებელ ადგილს ჩერვლენელები გადავიდნენ მხოლოდ 1813 წლის წყალდიდობის შემდეგ, როცა „ძველთაძველი პაპა“ ვერაფრით ვერ იქნებოდა ცოცხალი, მაგრამ ასეთი ანაქრონიზმი ხალხურ პოეზიაში ხშირი მოვლენაა. ყოველ შემთხვევაში ნათელია, რომ ამბავი წარმოიშვა გადასახლების შემდეგ, რაც 1816 წელს მოხდა.

ამრიგად, ამ ნაწარმოების საფუძველი ნამდვილი ამბებია სტანიცა ჩერვლენაის ცხოვრებიდან და იგი წარმოიშვა სწორედ იმ წლებში, როცა ლერმონტოვი ბავშვობისას შელკო-ზავოდსკოეში იყო, ხასტატოვებთან. ადვილი წარმოსადგენია, რამდენი რამ გაუგონია მას უკანასკნელი წყალდიდობის შესახებ, რომელმაც რამდენიმე სტანიცა ახალ ადგილზე დაასახლა. ამრიგად, არა მარტო ხალხური პოეზიის ნაწარმოებია, არამედ თვითმხილველთა ცოცხალი ნაამბობი შეიქნა ის

* Г. А. Ткачев. Гребенские, терские и казачьи казаки, стр. 53-54.

საფუძველი, რომელზეც წარმოიშვა შემდეგში „თერგის საჩუქრები“.

წერილობითი გალექსილი ამბები ხალხური შემოქმედების ნაკლებად შესწავლილი დარგია. მიუხედავად ამისა, ცნობილია, რომ ისინი ჩნდებიან სასიმღერო სახეების გამოყენებით. შეუძლებელია ექვი ვიქონიოთ, რომ აქ მიბაძვაა. პოეტები და შემგროვებელნი ცდილობდნენ მიეზაძათ სიმღერებისათვის, ხოლო ხალხური შემოქმედებისა ეს ჟანრი ლიტერატორებისა და მეცნიერთა მოწონებას ვერ იმსახურებდა.

დავუშვათ, რომ ამ ამბის ტექსტი ზუსტად არ არის ჩაწერილი ან ის ჩამწერისაგან არის შესწორებული: იქნებ ვინმე დააეჭვოს „სკვითებმა“, „ხაზარებმა“, „ჰუნებმა“. მიუხედავად ამისა, ამ ლექსური გადმოცემის ხალხური საფუძველი არავითარ ეჭვს არ იწვევს.

შეიძლება დავუშვათ ლერმონტოვის ბალადების გავლენა ამ ამბავზე? არა, არ შეიძლება, თუმცა იგი იქნებ 1843 წელს იყოს ჩაწერილი, ე. ი. იმის შემდეგ, რაც „თერგის საჩუქრები“ გამოქვეყნდა. მაგრამ საკმარისია გავიხსენოთ მისი ფორმა, მოცულობა, მოვლენათა ისტორიული სანდოობა, რომ ექვი უარყოფილ იქნას.

ვისაც არ უნდა შეექმნა ეს თქმულება და როგორიც არ უნდა იყოს ჩანაწერის ღირსება—ერთი უეჭველია: ეს ამბავი დამყარებულია ადგილობრივ გადმოცემებსა და ლეგენდებზე.* ეს კი ჩვენთვის უმთავრესია.

როცა პოპკო თავის წიგნში „თერგის კაზაკები“ აღწერს თერგის წამლეკველ წყალდიდობას, იგი აღნიშნავს, რომ ხალხური ფანტაზია აძლევს ამ ამბებს პოეტურ განსახიერებასა და გასულიერებას. „ასე, მაგალითად, სტანიცა ჩერვლენაიში, — წერს იგი, — ცოცხალია მოთხრობა ყველაზე უფრო წამლეკი წყალდიდობის შესახებ, მისთვის დამახასიათებელია ეპოპეის მთელი მომხიბვლელობა. თქვენ შეგიძლიათ ყური მოჰკრათ მას საღამოს ზეიმის დროს, მიწაყრილზე, დროგადასული ლამაზი ქალისაგან, რომელიც ახალგაზრდობის წლებს

* ვ. ი. ჩიჩეროვს საყურადღებო რჩევებისა და ახსნა-განმარტებებისათვის მადლობას მოვახსენებ.

დასტირის, მზესუმზირას აღარ ჰამს, და რომელიც უმადურ სატრფოებს დაუვიწყებიათ“.*

პოპკომ ეს მოთხრობა დაბეჭდა თავის წიგნში შემდეგი სათაურით: „თერგი გორინიჩის რისხვა (ლეგენდა)“.

„ადრეული გაზაფხულიდან,—იწყება ეს ლეგენდა,—დაიწყო გორინიჩ თერგმა თავისი რისხვა შეილებისადმი, გრებენელებისადმი: განდიდნენ, ამბობს, უცხო ნამცხვარი მოინდომეს, ძეგლებურად აღარ ცხოვრობენ. და ბოლოს, მოთმინების ნაპირებს გადმოსცდა, გადაწყვიტა განედევნა ისინი, ის კი არა რომ ღვთისნიერად მოეშორებინა, დაჯილდოებულნი, არამედ კინწისკერით გაეგდო. აქოთქოთდა, ქაფი მოიღო, ტალღა ტალღაზე მოუვლინა საყვარელ ჩერვლენ-ქალაქს. კარსა და ფანჯარაში იჭრება, ლობეს, ჭიშკარს ამტვრევს, ხავს სდებს ვენახებს, თვით წმიდა სავანეს სწვდება. მისი ტალღები ჩეჩნურ აბრეკზე ნაკლებ როდი მოქმედებენ...“

მეტს აღარ მოვიყვანთ ამ ლეგენდას. ამბავთა განვითარება მასში და კამათი თერგისა გრებენელებთან სავსებით ემთხვევა ლექსურ ამბავს და მხოლოდ დეტალებშია სხვაობა.

როგორც გალექსილ ამბავში, ლეგენდაშიც თერგი გაპიროვნებულია. როცა ქალიშვილებმა თავმდაბალი სალამი უძღვნეს, ქალარა, აბურძგენილ თავზე გვირგვინი დაადვეს, საზარელია, როგორ გაბოროტდა და გაავდა, არ უთქვამს „ამინ“ და გვირგვინებიც გადაისროლა.

საინტერესოა, რომ თერგის გულის მოსაგებად კაზაკები შეახსენებენ, სიმღერაში ქება-დიდებას გასხამთო. ამას ლეგენდაში მოჰყვება ჩვენთვის ცნობილი სიმღერა:

ო, ჩვენო მამავ,

ჩქარმდინარო თერგო გორინიჩ!

კეთილი საქმით მოიპოვე დიდება შენი,

კეთილი სიტყვა შენზე თქმული ამიტომ გშვენის.

ლეგენდის გადმოცემა მთლიანად პოპკოს სინდისზეა დამოკიდებული, მით უმეტეს, რომ მან იგი ჩაიწერა, როგორც თვითონ ამბობს, ნაწყვეტ-ნაწყვეტ,** მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ჩვენთვის ჩაწერილის აკაარგიანობა არაა არსებითი. მთავარია,

* ი. დ. პოპკო. ციტირებული შრომა, გვ. 223—241.

** იქვე, გვ. 222.

რომ ლეგენდა მკვიდრობდა სტანიცა ჩერვენაიაში, რომ კაზაკური პოეზიის ნაწარმოებებში — ლეგენდასა და ამბავში, თერგი გასულიერებულია, მას აქვს გონება, ადამიანური ხმა, ადამიანური გრძნობები. გრებენლეების პოეტურ წარმოდგენაში თერგი საშიშიცაა და ბოზოქარიც, ავიცა და მკაცრიც, ხან ქუდს თვალეზე ჩამოიფხატავს, კოპებს შეიკრავს, ელვა ცვივა თვალთაგან, ბაგე უქუხს. ხან ატირდება — თვალთაგან ცრემლი დაედინება, სულ ისე, როგორც ოსურ ლეგენდაში მოტირალ მაჰკინახს, რომლის ცრემლები შხეფებდა ცვივა თერგში. ასეთია ლერმონტოვის თერგიც — „ველური“, „ავი“, „შმაგი“, „ბრაზიანი“. კასპიის ზღვას იგი მოფერებით ელაპარაკება — „ეშმაკურად“, თავაზიანად. გაჯავრებული ისიც ტირის, ცრემლი წვიმს მის თვალთაგან.

ამრიგად, მრისხანე მდინარის ალეგორიული დახატვა ვიქტორ ჰიუგოს ბალადებით კი არაა ნაკარნახევი, არამედ შთაგონებულია ხალხური სიმღერებითა და გადმოცემებით.

სულ ერთია რა იცოდა პოეტმა, ლეგენდა თუ მოთხრობა, ბავშვობის წლებში გაიგონა მრისხანე თერგ გორინიჩის ამბავი, თუ 1837 წელს კავკასიაში მოგზაურობისას. ახლა უკვე საბოლოოდ გამოირკვა, რომ პოეტმა აამღერა მხცოვანი კასპია და შმაგი თერგი, გადმოგვცა მათი ვნებები და საუბრები, შთაგონებულმა გრებენის კაზაკობის პოეზიით:

და მოხუცმა იგრძნო ძალა,
ადგა, როგორც რისხვა მუხის,
მუქ ლაქვარდფერ მის თვალეზე
აციმციმდა ცვარი ვნების.
ათამაშდა, გახალისდა,
კმაყოფილი არის ახლა
და ვნებიან დუდუნითა
გულს ჩაიკრა თერგის ტალღა.

ამასთანავე, თუ გავიხსენებთ, რომ ყიზლარში და ყაზახურ სტანიცებში გავრცელებული იყო ლეგენდა, რომელიც, როგორც ჩანს, არც ჩაიწერება, დამხრჩვალ კალიშვილის შესახებ, საიდანაც წარმოდგა სიტყვა „ყიზლარ“, — თერგის ჩრდილო ნაწილის სახელწოდება (ყიზ — ქალი, ლარ — დამხრჩვალ),*

* П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа 1722 по 1803 год. СПб, 1869, т. I, стр. 151.

მაშინ ლერმონტოვის ბალადის ნათესაობა გრებენის ფოლ-
კლორთან კიდევ უფრო თვალნათელი გახდება:

კახაკ ქალის მომაქვს გვამი,
მოვაქროლებ ტალღა-ჩქერით,
გულ-მკერდი აქვს შავგვრემანი,
ნაწნავები ოქროსფერი.
სახეს დაჰკრა მკრთალმა ბინდმა,
მოსდებია თვალზე რული,
მკერდის მცირე კრილობიდან
მოჩქეტეს სისხლის ნაკადული.*

თერგის პოეტურ სახესთან ერთად, თერგისა, რომელიც
კასპიის ზღვაში ეზიდება თავის მსხვერპლს, ლერმონტოვის
ლექსში დაისახა კავკასიის თავისუფლებისმოყვარე მთიელების
სახეები:

მოგიტანე საჩუქარი
საჩუქარი ეგზომ კარგი:
ყაბარდოდან გმირი ვაჟი,
მამაცი და მეტად მარდი.
ტანთ აცვია მას ჯავშანი,
სანიდაყვე ნაწოთობ რკინის,
ზედ ყურანის ლტქსებია,
ზარნიშული, გასაკვირი:
შეკმუხნილი დარჩა წარბი
კეთილშობილ და გმირ ვაჟკაცს,
უღვაშების ბოლოები
შეუღებავს სისხლის ნაკადს,
თვალი ღია და მდუმარე—
ძველი მტრობით სავსე ისევ,
მომხიბლავი თმა, ქოჩორი
ფაფარივით ჰფარავს კისერს.

კავკასიის სახე სრული არ იქნებოდა, რომ ლერმონტოვს
„თერგის საჩუქრებში“ მეორე დევგმირული ხასიათი არ მო-
ეცა, რომელმაც განასახიერა ბრძოლაში გამობრძმედილი კა-
ზაკური ჯარი:

მზეთუნახავ ნორჩ ასულსა
არ იდარდებს ერთი კაცი—
გრებენელი მეომარი

* თარგმანი მ. პატარიძისა.

და კაზაკი, გულით მკაცრი.
მან შეკაზმა თავის ლურჯა;
სტანიცაში ველარ დარჩა,
და ბრძოლაში სადმე ღამით
თავს შეაკლავს ბოროტ ჩაჩანს.

ლერმონტოვს არ გადაუღია ხალხური სიმღერები, არც გადმოუცია ისინი და არც მიუბაძნია მათთვის, მაგრამ როცა გრებენის კაზაკური სტანიცების ცხოვრებას ახლო გაეცნო, დააკვირდა ამ მამაც ხალხს, რომელთა ხასიათი წარმოადგენდა რუსული თვისების კავკასიის ხალხთა საუკეთესო თვისებათა შერწყმას, პოეტი შეეთვისა მათ სიმღერებსა და გადმოცემებს, ხალხური პოეზიის სულთან სრული თანხმობით გაასულდგმულა ბუნების მოვლენები და, ბელინსკის თქმით, „უტყუვ და გათიშულ მოვლენებს ხალხური პოეზიის სახე და პიროვნება მისცა და შექმნა მაღალპოეტური ნაწარმოები“.

ტყუილად კი არ შეარქვა ბელინსკიმ „თერგის საჩუქრებს“ „კავკასიის პოეტური აპოთეოზი“.

თავი

V

ნარკვევი „კავკასიელი“

1841 წლის დამდეგს ლერმონტოვმა კავკასიის ჯარების ოფიცერზე დაწერა პატარა ნარკვევი „კავკასიელი“.* ნარკვევი განზრახული იყო ა. პ. ბაშუცკის კრებულის—„ჩვენები, გადმოღებულნი ნატურიდან რუსთა მიერ“ მეორე ტომისათვის. კრებული, როგორც ჩანს, ცენზურის მიზეზით ვერ გამოვიდა, ლერმონტოვის ნარკვევი გამოუქვეყნებელი დარჩა და მხოლოდ 1929 წელს იქნა მიკვლეული.

„ჯერ ერთი, — ასე იწყებს ლერმონტოვი, — რას წარმოადგენს კავკასიელი, როგორი არიან ხოლმე კავკასიელები.“

„კავკასიელი სანახევროდ რუსია, სანახევროდ აზიელი; მის არსებაში სკარბობს მიდრეკილება აღმოსავლური ადათებისადმი, მაგრამ ამ მიდრეკილების სააშკარაოზე გამოტანას უცხოთა, ე. ი. რუსეთიდან ჩამოსულთა წინაშე ერიდება. მეტნაწილად ოცდაათიდან ორმოცდახუთამდე წლისაა, სახე მზემოკიდებული აქვს, ოდნავ დაკენილი, თუ შტაბს-კაპიტანი არაა, უეჭველია, მაიორის ჩინი აქვს. ნამდვილ კავკასიელებს თქვენ შეხედებით საბრძოლო ხაზზე, მთებს გადაღმა, საქართველოში, იმათ სხვა ელფერი დაჰკრავთ. სამოქალაქონი კავკასიელთა შორის იშვიათად არიან. ესენი მეტნაწილად

* Лермонтов, т. V, стр. 322—324.

ნამდვილი კავკასიელების უხერხულ მიმსგავსებას წარმოადგენენ, და თუ მათ შორის კემმარიტ კავკასიელს შეხედებით, ეს იქნება ვინმე პოლკის მეურნალთაგანი“.

უკვე ამ ნაწყვეტიდან ჩანს, რომ ლერმონტოვს განზრახული ჰქონდა თავის ნარკვევში განეგრძო შტაბს-კაპიტნის მაქსიმ მაქსიმოჩის სახე, რომელშიაც მან კავკასიის ოფიცრობის საუკეთესო თვისებები ასახა.

ლერმონტოვმა შეგნებულად გახაზა ეს მსგავსება. კეთილი შტაბს-კაპიტნის მსგავსად მისი კავკასიელი ჩუმი, „ზის თავისთვის და პატარა ჩიბუხს აბოლებს“, როგორც მაქსიმ მაქსიმოჩი, თან მხოლოდ ჩაიდანს დაატარებს. „სულ ერთია სიციხეა, თუ სიცივე“, სერთუკის ქვეშ დაბამბული ახალუხი აცვია და თავზე ფაფახი ხურავს. ლერმონტოვის სიტყვით რომ ეთქვათ, დაციწვით უყურებს შინელს და ნაბდის ტარება ურჩევნია.

კავკასიელის ამ ტიპური პორტრეტით, ისევე, როგორც მაქსიმ მაქსიმოჩის სახით, ლერმონტოვმა დაგვიხატა ომის თავმდაბალი მაშვრალი — რუსი ოფიცერი. მან იგი დახატა დამოუკიდებელი აზროვნების, დიდი ბუნებისა და ცხოვრების ღრმად მცოდნე ადამიანად, გვიჩვენა მისი რომანტიული სიყვარული კავკასიისადმი, ის ცხოველი ინტერესი, რასაც რუსი ოფიცერი იჩენს იმ ქვეყნისა და იმ ადამიანების მიმართ, რომელთა შორისაც უხდება ცხოვრება.

„მან არ იცის რუსეთის ისტორია და ევროპის პოლიტიკა, — ამბობს მასზე ლერმონტოვი, — და მეომარი ხალხის პოეტური გადმოცემებითაა გატაცებული. მან სრულიად შეიცნო მთიელთა ზნენი და ჩვეულებანი. გაიგო მათი დევ-გმირების სახელები, დაიმახსოვრა დიდგვაროვანი ოჯახების შთამომავლობა. იცის, რომელი თავადია სანდო და რომელი გაიძვერა; იცის, ვინ ვის მეგობრობს, და ვის ვისი სისხლი მართებს. ცოტ-ცოტა თათრულიც ესმის...“

მთიელთა შესახებ იმავე აზრისაა, როგორისაც მაქსიმ მაქსიმოჩი: „კარგი ხალხია, მაგრამ ისეთი აზიელები არიან!...“

„ჩვენი დროის გმირში“ კავკასიელი მაქსიმ მაქსიმოჩი შემთხვევითი თანამგზავრია. იგი წარმტაცად ჰყვება თავის თანამოსამსახურე პეიროჩინზე, გულამაჩუყებლად გადმოგვცემს

ბელას სევდიან ამბავს, მაგრამ მკითხველმა ცოტა რამ თუ იცის მისი საკუთარი ბიოგრაფიიდან.

ნარკვევში ლერმონტოვი თავიდან ბოლომდე აჩვენებს კავკასიელი ვეტერანის სამსახურებრივ გზას, ავსებს იმას, რაც „ჩვენი ღროის გმირში“ არ უთქვამს.

კავკასიის სიყვარული ამ ოფიცერს ჯერ კიდევ სიკბუჯეში ჩაენერგა: „თვრამეტ წლამდე იგი კადეტთა კორპუსში იზრდებოდა, იქიდან ჩინებული ოფიცერი გამოვიდა. მეცადინეობაზე ჩუმ-ჩუმად „კავკასიის ტყვეს“ კითხულობდა და კავკასიისადმი მხურვალე ვნებით აენთო.

ათიოდე მეგობრითურთ იგი ხაზინის ხარჯზე კავკასიისაკენ გამოემართა „დიდი იმედებითა და პატარა ჩემოდნით“- დაბოლოს იგი პოლკში გამოცხადდა.

„აი, ექსპედიციაში გაემართნენ: ჩვენი ახალგაზრდა იქით ეცემა, საითაც თუნდაც ერთი ტყვია გაიზუზუნებს. ჰგონია, რომ ხელით ერთ-ორ ათეულ მთიელს დაიჭერს, გულამაზრენი ბრძოლები, სისხლის მდინარეები და გენერლის ეპოლეტები ეზმანება“.

მაგრამ მტერი არსაით ჩანს. შეტაკებები იშვიათია, მთიელები ხიშტებს ვერ უძლებენ, ტყვედ არ ნებდებიან, მოკლული თავისიანები თან მიაქვთ. ასე გაირბინა 5-6 წელმა. სულ ერთი და იგივე. იგი გამოცდილი ხდება. იგი რაღაც ცივ სიმამაცეს იძენს: დასცინის ახლებს, ყოველგვარი საკიროების გარეშე რომ უშვერენ ტყვიას შუბლს, „თუმცა კავკასიელს დროდადრო სამსახური მძიმე უჩანს, მაგრამ წესად აქვს დადებული კავკასიური ცხოვრების ქება: ვისაც გნებავთ იმას ეტყვის, რომ კავკასიაში სამსახური ფრიად სასიამოვნო რამ არის“.

თავის ნარკვევში ლერმონტოვმა კეთილი იუმორით იმდენად ტიპური სახე დაგვიხატა, რომ ბიოგრაფიები რეალურად არსებული კავკასიელებისა, როგორცაა, მაგალითად, თბილისის გვარდიის ჰოსპიტლის შტაბ-მეურნალი, რომელიც „კავკასიაზე რომანტიკულმა წარმოდგენამ გაიტაცა“ და პოლკის ექიმი გახდა, ეს ბიოგრაფიებიც კი ამ განზოგადებული პორტრეტის მსგავსებას წარმოადგენს.

ცენზურის გამო ლერმონტოვმა სტრიქონებს შუა მეტად.

შოხერხებულად გააპარა უმთავრესი რამ თავისი აღწერილობისა, მაგრამ ამასთანავე ყურადღებით ჩაკვირვება ტექსტისა ნათელს ხდის, რომ, თუ 1840 წელს კავკასიელი „ოცდაათიდან ორმოცდახუთამდე წლისა“ იყო, ნამდვილი კავკასიელი ლერმონტოვისათვის ის ოფიცერია, რომელიც მსახურობდა ჯერ კიდევ ერმოლოვის დროს.

ერმოლოვი კავკასიაში 1816 წელს დანიშნეს და აქ იყო 1827 წლამდე. იმ კავკასიელ ოფიცერს, რომელიც 1840 წელს ოცდაათი წლისა იყო, ერმოლოვი ჯერ კიდევ კავკასიაში დახვდა; რაც შეეხება ორმოცდახუთი წლისას, იგი პირადად იცნობდა ერმოლოვს. შემთხვევითი არ არის, რომ, ნარკვევში ნათქვამია: „ნაბადი, რომელსაც სახელი გაუთქვა პუშკინმა, მარლინსკიმ და ერმოლოვის პორტრეტმა, არ შორდებოდა მის მხრებს“.

ერმოლოვი კარგა ხანი იყო შერისხული. მისთვის ქედბადილების შესხმა არ შეიძლებოდა. ლერმონტოვმა სარდლის ნაბადი ახსენა და ამით უხერხულობიდან გამოვიდა.

„ჩვენი დროის გმირში“ ლერმონტოვმა აღნიშნა, რომ ძველი კავკასიელი მაქსიმ მაქსიმოვი სიამაყითა და პატივისცემით იგონებს შერისხულ ერმოლოვს და სახელითა და მამის სახელით იხსენიებს მას:

„—დიდი ხანია თქვენ რომ აქ მსახურობთ?

— დიახ, მე აქ უკვე ალექსეი პეტროვიჩის დროს ვმსახურობდი, — მიპასუხა მან და წელში გასწორდა“, — წერს ლერმონტოვი „ბელაში“.

ამ სიტყვებით „წელში გასწორდა“ და „ალექსეი პეტროვიჩის“ გულითადი ხსენებით ლერმონტოვმა შესძლო დაენახვებინა, რას წარმოადგენდა ერმოლოვი რიგითი კავკასიელისათვის.

„—როცა ის ხაზზე ჩამოვიდა, მე პოდპორუჩიკი ვიყავი, — დაუმატა მან, — და მის დროს ორი ჩინი მივიღე მთიელების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის“.*

ერმოლოვი ოფიცერს მას შემდეგ დააჯილდოებდა ხოლმე, რაც ეს უკანასკნელი რამდენიმეჯერ გამოიჩინდა თავს.

* მ. ლერმონტოვი. „ჩვენი დროის გმირი“. თბილისი, 1946, გვ. 9.

ამიტომაც იყო ყოველი ჯილდო, მისი შუამდგომლობით მიღებული, ესოდენ ძვირფასი.

ნიკოლოზ პირველმა სპეციალური დაეალებით გამოგზავნა დიბიჩი, — გადაეყენებია ერმოლოვი საქართველოში სამოქალაქო საქმეთა მმართველობიდან და კავკასიის კორპუსის სარდლობიდან. იგი იძულებული იყო მეფისათვის ეცნობებინა, რომ აქ მას „სუვოროვის სულით აღფრთოვანებული“ ჯარი დახვდა.*

ამრიგად მაქსიმ მაქსიმიჩი და ნარკვევის კავკასიელი ოფიცრები ერმოლოვის სკოლის ოფიცრები არიან. აი, ვინ იყო ლერმონტოვისათვის ნამდვილი კავკასიელი. „ნამდვილი კავკასიელი, — წერს იგი, — საოცარი, ყოველგვარი პატივისცემის ღირსი ადამიანია“.

როცა პეტერბურგიდან მოემგზავრებოდა, ლერმონტოვმა ნარკვევი ბაშუცკის დაუტოვა, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ, 1841 წლის აპრილში, როცა უკანასკნელად ტოვებდა მოსკოვს, ი. ფ. სამარინს „Москвитянин“-ის რედაქციისათვის გადასცა თავისი ახალი ლექსი „დავა“, დაწერილი პეტერბურგიდან წამოსვლის შემდეგ, და სთხოვა დაებეჭდა „უბრალოდ, გამომცემლის ყოველგვარი შენიშვნების გარეშე, მისი ხელმოწერით“.**

ახლა დასტურდება, რომ ნარკვევსა და „დავას“ შორის ღრმა შინაგანი კავშირია.

გენერალი ერმოლოვი

ისტორიულ მოვლენათა განვითარების მსვლელობამ XVIII საუკუნეში კავკასიის ხალხთა წინაშე გამსაკუთრებით მწვავედ დააყენა მათი მომავალი ბედის საკითხი. ისი-

* „Алексей Петрович Ермолов. Материалы для его биографии, собранные М. Погодиным“. М., 1864 стр. 337.

** Н. Барсуков. Жизнь и труды М. П. Погодина. СПб, 1892, т. 6-я, стр. 206.

ნი ან უნდა შთაენთქათ და დაემონებინათ ჩამორჩენილ, ფეოდალურ თურქეთსა და სპარსეთს, ან შეერთებოდნენ რუსეთს. რუსეთთან შეერთება კავკასიის ხალხების მეურნეობისა და კულტურის განვითარების ერთადერთი შესაძლებელი გზა იყო. რუსეთის შემადგენლობაში მოქცევა ქმნიდა პირობებს კავკასიის ხალხთა ეკონომიური და პოლიტიკური დაქსაქსულობის ლიკვიდაციისათვის. რუსეთთან შეერთებით კავკასიის ხალხებს გარეშე მტრებისაგან აღარ მოელოდა საფრთხე.

მეფის კოლონიზატორთა თვითნებობისა და სისასტიკის მიუხედავად, რუსეთთან კავკასიის შეერთებამ კავკასიის ხალხებისათვის დადებითი, პროგრესული როლი შეასრულა და მომდევნო მოვლენებმა სავსებით გაამართლეს ეს შეერთება.

ლექსი „დავა“ მოწმობს, რომ კავკასიაში მომხდარი მოვლენების შეფასებისა და რუსეთ-კავკასიის ისტორიული განვითარების პერსპექტივის გაგების მხრივ ლერმონტოვი ბევრ რამეში უსწრეა თავის დროს. და განსაკუთრებულ შორსმჭვრეტელობას იჩენდა.

ცნობილია, რომ „დავაში“ ლერმონტოვი ალეგორიულ ფორმაში გადმოგვცემს კავკასიის ომის ამბებს.

1841 წელს ლერმონტოვისათვის გადაწყვეტილი იყო საკითხი იმის შესახებ, დაემორჩილებიან თუ არა „ჩრდილოეთს“, ე. ი. რუსეთს, კავკასიელი მთიელები. ვის გაჰყვებიან ისტორიული განვითარების გზაზე, რუსულ „ჩრდილოეთს“ თუ მუსლიმანურ აღმოსავლეთს. ლერმონტოვის სიმპათიები ძველებურად „პირქუში ყაზბეგის“ მხარეზეა, რომელიც ლექსში ანსახიერებს კავკასიელი მთიელების ბრძოლას. მიუხედავად ამისა, რუსეთის წინსვლა კავკასიაში მას კანონზომიერ, ისტორიულ აუცილებლობად ესახება, რამდენადაც რუსეთი ანსახიერებს „მრეწველობის საუკუნეს“ — ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების უფრო მაღალ საფეხურს. სწორედ ესაა დამორჩილებული შათას კამათი ჯერ კიდევ დაუმორჩილებელ ყაზბეგთან. ბრძოლები კავკასიაში გრძელდებოდა, მაგრამ კავკასიის ბედი წინასწარ გადაწყვეტილია. ისტორიული განვითარების მსვლელობამ გააქრო მითი „მიუდგომელი ყაზბეგის“ შესახებ. ან რუსეთთან ერთად, ან მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, „ნიხრწინილი აღმო-

საელეთის“ ქვეყნებთან ერთად, როგორც თვითონ ლერმონტოვი უწოდებდა, მესამე გზა კავკასიის ხალხებისათვის არ არსებობდა.

ეს დავა ყაზბეგსა და შათას მთას შორის მთავრდება რუსთა ძლევამოსილი ჯარის კავკასიაში შემოსვლის სურათით. ამ ჯარს ერმოლოვი წინამძღოლობს.

ერმოლოვის სახელი ლექსში მოხსენებული არ არის, მაგრამ თანამედროვენი ადვილად იცნობდნენ მას შემდეგი სტრიქონების მიხედვით:

და ეს მოჰყავს თმათეთრ სარდალს,
რისხვით ელავს თვალი;
მხნეა, ბევრჯერ განიცადა
ბრძოლის ქარიშხალი.

ეს სტრიქონები თანამედროვეებს გაახსენებდა ჯ. დოუს გრავიურას, რომელზეც გამოხატულია წარბებშეკრული და ნაბადწამოსხმული ერმოლოვი.

ლექსში ერმოლოვი წარმოგვიდგება როგორც კავკასიის დამორჩილების სიმბოლო, მაგრამ სრულიად გაუგებარია, რად გაახსენდა ლერმონტოვს ერმოლოვი 1841 წ., როდესაც იგი კავკასიიდან კარგა ხნის გადაყვანილი იყო და უკვე 14 წელი, ყოველგვარ საქმეებს ჩამოშორებული, ცხოვრობდა რუსეთში. ლერმონტოვმა მისი სახელი არ ახსენა და რატომღაც სთხოვა „МОСКВИТАНИ“-ის რედაქციას დაებეჭდა ლექსი უბრალოდ, შენიშვნების გარეშე. თითქოს დარწმუნებული იყო, რომ გამომცემელი უსათუოდ მოინდომებდა ლექსისათვის დაერთო რაიმე განმარტებანი.

აქამდე არ იყო არავითარი პასუხი ამ საკითხებზე. ამასთანავე ლერმონტოვი ამ ლექსს მძაფრ პოლიტიკურ მნიშვნელობას აძლევდა, როცა 1841 წელს კავკასიის დამორჩილებას ერმოლოვის სახელს უკავშირებდა. ამ ლექსს სწორედ იმან მისცა პოლიტიკური აზრი, რომ ერმოლოვი ამ დროს შერისხული იყო.

ერმოლოვი, სუეოროვის მოწაფე და 1812 წლის სამამულო ომისა და რუსეთის ჯარის საზღვარგარეთული ლაშქრობის ერთ-ერთი სახელგანთქმული მონაწილე, კუტუზოვისა და ბაგრა-

ტიონის სიკვდილის შემდეგ, უქვევლია, გახდა რუსეთის არმიის უპოპულარესი პიროვნება. პოლიტიკური თავისუფალი აზროვნება, სიძულვილი ბატონყმური წყობილებისადმი, ზიზღი სასახლისა და დედაქალაქის ბიუროკრატიისადმი გახდა მთავარი მიზეზი ერმოლოვის კავკასიაში გადმოყვანისა. ალექსანდრე პირველის მთავრობას ეშინოდა მისი პოპულარობისა და ცდილობდა იგი დედაქალაქისათვის მოეშორებინა.

1816 — 1827 წლებში, ერმოლოვის კავკასიაში ყოფნისას, რუსთა ჯარებმა ყველაზე დიდი წარმატებები მოიპოვა ბრძოლებში. ხოლო იმ დემოკრატიულმა წესებმა, რომლებიც ერმოლოვმა ჯარში გაატარა, მას უდიდესი ავტორიტეტი შეუქმნა ჯარისკაცთა და ოფიცერთა შორის. კავკასიის კორპუსში ყველასათვის ცნობილი იყო, რომ ერმოლოვი ფეხზე ადგომით ეგებებოდა მასთან მისულ უფრო მცირე საარმიო პატივის პირს. ერმოლოვის პოპულარობა რუსეთის არმიაში იმდენად დიდი იყო, რომ 1830-31 წლებში ამბოხებულმა პოლონელებმა პროკლამაციები რუსეთის ჯარების მიმართ მისი სახელით შეადგინეს.*

დეკაბრისტები იმედოვნებდნენ, რომ ერმოლოვი კავკასიის კორპუსითურთ მათ მხარეს დაიქერდა. რილეევი და კიუხელბეკერი ლექსებს უძღვნიდნენ ერმოლოვს. როცა პეტერბურგში საიდუმლო საზოგადოების სხდომაზე ხდებოდა უმაღლესი ხელისუფლების შემადგენლობის დადგენა, რომლის ხელშიაც უნდა გადასულიყო ძალაუფლება გადატრიალების შემდეგ, მორდვინოვისა და სპერანსკის გარდა, შეთქმულნი ასახელებდნენ აგრეთვე ერმოლოვსაც.**

ერმოლოვის ბრწყინვალე დახასიათება ეკუთვნის გრიბოედოს, რომელიც საქართველოში მის ხელკვეით მსახურობდა. „პატრიოტი, მაღალი სული, გეგმები და ნიჭი ნამდვილად სახელმწიფოებრივი, კემშარიტად რუსული ღრმა გონება“. ერმოლოვი თავის მხრივ უალრესად აფასებდა

* М. В. Нечкина. А. С. Грибоедов и декабристы. М. Гослитиздат, 1947, стр. 187—190.

„Алексей Петрович Ермолов. Материалы для его биографии, собранные М. Погодиным“. М., 1864, стр. 391.

** В. С. Иконников. Граф Н. С. Мордвинов. СПб, 1873, стр. 441.

გრიბოედოვს. და როცა სენატის მოედანზე დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხების ამბავი გაიგო, წინასწარ აცნობა მოსალოდნელი დაპატიმრების შესახებ. ამის მეოხებით გრიბოედოვმა მოასწრო იმ ქაღალდების დაწვა, რასაც შეეძლო გამოეაშკარაებინა მისი კავშირი საიდუმლო ორგანიზაციასთან. „ერმოლ [ოვმა], ორლ [ოვმა], კისელ [ოვმა], — ჩაუწერია 1837 წელს ალექსანდრე ტურგენევის პუშკინის სიტყვები, — იცოდნენ და ელოდნენ: უჩვენოდ ვერ ჩაივლისო. ერმოლ [ოვმა], რათა საკუთარი თავი გადაერჩინა, გრიბოედოვი გადაარჩინა, გაიგო და ორი საათის წინ გაათრთხილა“.*

დეკაბრისტების საქმის საგამომძიებლო კომისია მონდომებით ეძებდა ერმოლოვის მონაწილეობის კვალს. „თქვენ გითქვამთ რილევეისათვის, — ეუბნებოდა ნიკიტა მურავიოვს ბენკენდორფი, — რომ გენერალ ერმოლოვმა შეხვედრისას პოლკოვნიკ გრაბეს უთხრა: თავი დაანებეთ სისულელეს, ხელმწიფემ იცის თქვენი საზოგადოების შესახებ. მართალია თუ არა ეს, საიდან გაიგეთ თქვენ ერმოლოვის ეს აზრი? რა მონაწილეობას ღებულობდა ეს უკანასკნელი საზოგადოების საქმიანობაში და ვისი საშუალებით?“**

დაპატიმრებულთა ჩვენებიდან კომისიამ ეპკი აიღო, რომ არსებობდა გეგმა ერმოლოვის მეთაურობით კავკასიის კორპუსის ჯარების გამოსვლის შესახებ.

დეკაბრისტთა შორის ერმოლოვის პოპულარობამ გამოიწვია ძლიერი უკმაყოფილება ნიკოლოზ პირველისა, რომელიც გამეფებამდისაც ერმოლოვისადმი უნდობლობასა და შიშს იჩენდა. „ამ ადამიანს გააჩნია არაჩვეულებრივი გავლენა კავკასიის ჯარებზე, — ამბობდა ნიკოლოზ პირველი ჯერ კიდევ ალექსანდრე პირველის სიცოცხლეში, — ძალიან ვშიშობ, აზრად არ მოუვიდეს განდგომა“***

* Из дневника А. И. Тургенева. В книге: П. Е. Щеголев. Дуэль и смерть Пушкина. Исследование и материалы. Изд. 3-е, М.-Л., ГИЗ, 1928, стр. 285.

** „Восстание декабристов“. Материалы, т. I, Л., ГИЗ, 1925, стр. 298.

*** „Из анекдотов об А. П. Ермолове“. „Русский архив“, 1893, № 2, стр. 180.

მალე, დეკაბრისტების გასამართლების შემდეგ, ერმოლოვი პასკევიჩმა შესცვალა და იგი კავკასიიდან გაიწვიეს. მას აქეთ ერმოლოვს აღარ უმსახურია. ცხოვრობდა ორიოლში, შემდეგ მოსკოვში და მოსკოვის ახლო მდებარე სოფელში. ყველგან მას რუსი საზოგადოების პროგრესული ნაწილის თანაგრძნობა ხვდებოდა. მრავალი წლის განმავლობაში იგი შეგნებულად გაუბრუნდა მთავრობისაგან მისი სამოქალაქო სამსახურში მიზიდვის ცდებს და შეგნებულად ეჭირა სამსახურიდან შორს თავი. ამით ერმოლოვი გამოხატავდა თავის ოპოზიციურ დამოკიდებულებას ნიკოლოზ პირველის პოლიტიკისადმი.

მისი სახელი პროტესტის სიმბოლო იყო. 1827 წელს მოსკოვში ჩამოყალიბებული სტუდენტთა საიდუმლო საზოგადოების ერთ-ერთი ორგანიზატორი ვასილ კრიტსკი დაკითხვაზე აჩვენებდა: „იმედი გექონდა, ჩვენს საზოგადოებას სათავეში ჩაუდგებოდა ერმოლოვი“.*

შერისხული გენერლის პიროვნებას მხურვალე თანაგრძნობით ეცილებოდა პუშკინი, როცა 1829 წელს ის კავკასიაში მოემგზავრებოდა, პასკევიჩის განკარგულებაში, არზრუმისაკენ მიმავალმა პოეტმა ზედმეტი ორასი ვერსი გაიარა, რათა ერმოლოვი ენახა, რომელიც იმხანად ორიოლში იმყოფებოდა. „პირველი გაცნობით ადამიანს ისე ვერ დაუახლოვდები, — სწერდა ამ შეხვედრის შემდეგ ერმოლოვი დენის დავიდოვს, — მაგრამ უღრმესი ნიჭის რა ვეება ძალაა ამ კაცში, უნებური პატივისცემის გარდა გრძნობითაც გავიმსქვალე მისადმი“.**

პუშკინი დიდ ინტერესს იჩენდა ერმოლოვის პიროვნებისადმი, საქართველოში მისი მოღვაწეობისადმი. ამის გამო იყო, რომ მისწერა მან ერმოლოვს წერილი, რომელშიც პოეტი გამოთქვამდა სურვილს დაეწერა ერმოლოვის ბრძოლების ისტორია კავკასიაში, ანდა გამოეცა სარდლის ჩანაწერები: „ამაოდ ველოდი, რომ გამოვიდოდა ამიერკავკასიაში თქვენი [ომების] საგმირო საქმეთა აღწერილობა, — გვაუწყებს ერმოლო-

* М. К. Лемке. Тайное общество братьев Критских. „Былое“, 1906, № 6, стр. 47.

** Д. Давидов—П. А. Вяземскому. „Старина и новизна“, кн. XXII, стр. 38-39.

ვისადმი შევად დაწერილი ბარათი. — ... ნება მიბოძეთ [რომ] თქვენი მეისტორიე ვიყო. და თუკი მოცლის ქაში თქვენი დიდებული მოგონებებისათვის დაგითმიათ და გაქვთ ამ ომების ჩანაწერები, გთხოვთ პატივი დამდოთ და მათ გამომცემლად მიგულვოთ“.*

ცხადია, პუშკინს, უპირველეს ყოველისა, მხედველობაში ჰქონდა ერმოლოვის ბრწყინვალე გამარჯვება რუსეთ-სპარსეთის ომში.

1826 წლის ივლისში სპარსეთმა, რომელსაც ზურგს უმაგრებდა ინგლისი, ომის გამოუცხადებლად გაილაშქრა რუსეთის წინააღმდეგ. სანამ რუსეთის სარდლობა მოასწრებდა კავკასიის კორპუსის ჯარების სპარსეთის საზღვრებთან შემოკრებას, სპარსთა არმია, პრინცი აბას-მირზას სარდლობით, ამიერკავკასიაში შემოიჭრა. მომხდურთა ჯარი ჯერ თვე-ნახევარი შუშის სიმაგრის მეციხოვნეთა გმირულმა თავდაცვამ შეაჩერა. ხოლო ამის შემდეგ მან სასტიკი დამარცხება იწვნია შამქორსა და ელიზავეტოპოლთან. აბას-მირზა გადაარჩენილი ჯარითურთ ამიერკავკასიიდან უკუიქცა.

საომარი მოქმედება 1827 წლის გაზაფხულზე განახლდა. მაგრამ რუსთა ჯარს უკვე ერმოლოვი არ წინამძღოლობდა: მას უბრძანეს მთავარსარდლობა პასკევიჩისათვის გადაეცა და კავკასია დაეტოვებინა.

1826 წლის ბრწყინვალე გამარჯვებების შემდეგ საომარ მოქმედებათა მტრის ტერიტორიაზე გადატანა პასკევიჩისათვის განსაკუთრებულ სიძნელეს აღარ წარმოადგენდა. რუსეთის არმიამ გაათავისუფლა ნახიქვეანი, აბას-აბადი, ერევანი და 1827 წლის ოქტომბერს თავრიზში შევიდა. თეირანისაკენ გზა ხსნილი იყო, 1828 წლის 10 თებერვლისათვის სპარსეთის მთავრობა იძულებული შეიქნა მიეღო თურქმენჩაის საზავო ხელშეკრულება, რომლის ერთ-ერთი მუხლის მიხედვით რუსეთს უნდა მიეღო სომხეთის მიწების ნაწილი. ამ ახლად ჩამოყალიბებული სომხური მხარის მმართველად დაინიშნა გენერალი ალექსანდრე გარსევანის-ძე ჭავჭავაძე.

აბას-მირზასთან მოლაპარაკება და მომავალი საზავო ხელ-

* Пущкин. Письма под редакцией и с примечаниями Л. Б. Модзалевского, 1831—1833, М.—Л., „Academia“, 1935, т. III, стр. 90-91.

შეკრულების პირობების მომზადება რუსეთის მთავრობამ დააკისრა ა. ს. გრიბოედოვს. იმავე წლის სექტემბერში გრიბოედოვი, როგორც უფლებამოსილი მინისტრ-რეზიდენტი, სპარსეთს გაემგზავრა, ხოლო ოთხი თვის შემდეგ თეირანში დაიღუპა რუსეთის მისიაზე თავდასხმისას, რაიც მოაწყეს სპარსეთის კარის რუსეთისადმი მტრულად განწყობილმა მმართველმა წრეებმა ინგლისელების დახმარებით. ასე განვითარდა საგარეო პოლიტიკის მოვლენები კავკასიაში, რომელთა დასაწყისი დაკავშირებულია ა. პ. ერმოლოვის სახელთან.

ამასთანავე საჭიროა ისიც გვახსოვდეს, რომ ერმოლოვმა კავკასიაში ყოფნისას სახელი მოიხვეჭა არა მარტო აბას-მირზას ჯარის დამარცხებით. იგი ცნობილია, როგორც მეფის რუსეთის მკაცრი კოლონიზატორი, რომლის სახელით მთებში ბავშვებს აშინებდნენ. განსაკუთრებული სიმკაცრით ჩააქრო მან 1816—20 წლების საქართველოს გლეხთა ამბოხებანი, როცა გურიისა და იმერეთის გლეხობა აღდგა თავისი საუკუნოვანი მჩაგვრელების — თავადების წინააღმდეგ.

ამ ფაქტების სინათლეზე ახლებურად ჩანს ლერმონტოვის განზრახვა, დაეწერა რომანი კავკასიის ომზე, ერმოლოვის დროის თბილისის, მისი დიქტატურის, კავკასიის სისხლიან დამორჩილებაზე, რუსეთ-სპარსეთის ომისა და, ბოლოს, თეირანის კატასტროფის მოხსენიებით, რომლის მსხვერპლი შეიქნა გრიბოედოვი. თუმცა ისიცაა, რომ ამის შესახებ სხვათა ნაამბობიდან ვიცით და თანაც სიტყვები „დიქტატურა“, „კავკასიის სისხლიანი დამორჩილება“ თვით ლერმონტოვს არ ეკუთვნის. მიუხედავად ამისა, ადვილი მისახვედრია, რომ ლერმონტოვის დამოკიდებულება ერმოლოვისადმი. ისევე, როგორც პუშკინისა, რთული იყო, მაგრამ ერმოლოვის დროის კავკასიის სამოქალაქო და სამხედრო ცხოვრების ყოველმხრივი ასახვა, იმ მოვლენათა ჩვენება, რომლებიც დაკავშირებულია რუსეთ-სპარსეთის ომთან და ამის მომდევნო თეირანის კატასტროფასთან, იმის მომასწავებელია, რომ მოფიქრებული რომანის გმირი ლერმონტოვს წარმოედგინა როგორც ერმოლოვთან და გრიბოედოვთან ახლო მდგომი პიროვნება.

თუ გავიხსენებთ, რომ ცხოვრების უკანასკნელ წელს ლერ-

მონტოვი კავკასიაში დაუმეგობრდა ლევ სერგის-ძე პუშკინს და ხშირად ხვდებოდა მას და რომ ლევ პუშკინი რუსეთ-სპარსეთის ომის დროს „ლერმონტოვის“, ე. ი. ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკის იუნკერი იყო და ამ ომში მონაწილეობას იღებდა, თითქმის სრული დარწმუნებით შეგვიძლია დავასკვნათ: ისინი საუბრობდნენ ამ თემის გარშემო და ლერმონტოვმა ლევ სერგის-ძისაგან იცოდა პუშკინის აღუსრულებელი სურვილი დაეწერა კავკასიაში ერმოლოვის ბრძოლების ისტორია. როგორც ჩანს, მისი საკუთარი ჩანაფიქრი თითქოსდა პუშკინისაგან მიღებული „შემოქმედებითი ესტაფეტა“ იყო.

სულ უკანასკნელ დროს ისეთი ფაქტები დადგინდა, რომლებიც ახალსა და ნათელ სხივსა ჰფენენ ამ ჩანაფიქრის ისტორიას.

შერისხული გენერალი და შერისხული პოეტი

დღემდე თითქმის არავისთვის იყო ცნობილი, რომ „კავკასიელი“ და „დავა“ ლერმონტოვმა დასწერა ერმოლოვთან შეხვედრის შემდეგ.

ერმოლოვს ლერმონტოვი შეხვდა 1841 წლის ზამთარში. ამას ცხადჰყოფს პავლე ქრისტეფორეს-ძის გრაბეს — კავკასიის ხაზისა და შავი ზღვისპირეთის ჯარების მთავარსარდლის შავად დაწერილი ბარათი ალექსეი პეტრეს-ძის ერმოლოვისადმი. ეს წერილი, 1841 წლის 15 მარტით დათარიღებული, ახლახან იქნა მიკვლეული მოსკოვის ცენტრალურ სამხედრო-ისტორიულ არქივში ს. ა. ანდრეევ-კრივიჩის მიერ.

„[17 აპრილის წერილში]—ეს სტრიქონები შემდეგ წაშლილია გრაბეს მიერ—თავადმა ერისთავმა წარსულ კვირას მომიყვანა თქვენი კაცი, რომელმაც თქვენი წერილი გადმომცა, გასული თვის 17-ს დაწერილი. ამ ბარათში ახსენებთ ბ-ნ ბიბიკოვს, რომელიც ამაზე სამი დღით ადრე [გამომიგზავნეთ]. მწერდით [ერთი სიტყვა წაშლილია, არ გაირჩევა]. მის მოლოდინში პასუხი დაგიგვიანეთ, რადგან არ ვიცოდი მიიღეთ თუ არა ჩემი ორი წერილი. ერთი ფოსტით გამოგიგზავნეთ

და მეორე კი ბ-ნ ლერმონტოვს გამოვატანე [ამის პასუხს მოველოდი...], მაგრამ არც ბიბიკოვისა და არც ამ ცნობისა არაფერი ისმის. მეტი პასუხის დაგვიანება არ ძალმიძს და არცა გავებედავ.*

ეს დოკუმენტი კიდევ დამატებით შესწავლას მოითხოვს, მაგრამ ერთი რამ ახლაც ნათელია, რომ გრაბესა და ერმოლოვის არაოცინიკალური დამოკიდებულება, რომელშიაც ლერმონტოვს თუნდაც არაპირდაპირი მონაწილეობა მიეღოს, ძალზე საინტერესოა, მით უმეტეს, რომ გრაბე, როცა 1841 წლის 15 თებერვალს ერმოლოვთან სხვა ოფიცერს შტაბს-კაპიტან მილიუტინს გზავნიდა, სწერდა: „დაუყვავეთ და რაც გნებავთ ის გამოჰკითხეთ. იგი... ზეპირად უკეთ და უფრო დაწვრილებით მოგახსენებთ, ვიდრე ამის საშუალებას წერილი იძლევა“.**

როგორც ჩანს, ლერმონტოვსაც დაევალა ზოგი რამ ზეპირად გადაეცა ერმოლოვისათვის.

ამრიგად, ლერმონტოვმა მოსკოვს წარიტანა გრაბეს წერილი, ერმოლოვის წრისა და ერმოლოვის აზრების პიროვნების წერილი. გრაბემ სამსახური 1805 წელს დაიწყო და სამი წლის შემდეგ ერმოლოვის ადიუტანტად იქნა განწესებული, მასთან ერთად მონაწილეობდა ბოროდინოს ბრძოლაში. „ნამდვილმა მამობრივმა მზრუნველობამ მისი მხრივ ჩემში შვილობრივი გრძნობა აღძრა“, — წერდა გრაბე თავის „ჩანაწერებში“. „ჩემი დამოკიდებულება ერმოლოვისადმი ადიუტანტობის დროს, — წერდა იგი შემდეგში, — ოჯახურ ურთიერთობასა ჰგავდა“***

იაკუშკინმა გრაბეს გააცნო საიდუმლო საზოგადოების

* С. А. Андреев-Кривич. Кабардино-черкесский фольклор в творчестве Лермонтова. „Ученые записки Кабардинского научно-исследовательского института“, вып. 1, Нальчик, 1946, стр. 260.

Ираклий Андроникашвили. Лермонтов и Ермолов. „Смена“, 1949, № 19, стр. 13-14.

** Письмо П. Х. Граббе к А. П. Ермолову от 15 февраля 1841 г. из Ставрополя. „Алексей Петрович Ермолов. Материалы для биографии, его рассказы и переписка“. „Русская старина“, 1896, № 10, стр. 107.

*** „Из памятных записок графа Павла Христофоровича Граббе“. М., 1873, стр. 17, 106.

მიზანი და 1820 წელს იგი ფონვიზინმა კეთილმოქმედთა კავშირში მიიღო.*

როცა ერმოლოვმა გაიგო იმის შესახებ, რომ ალექსანდრე პირველს შეატყობინეს საიდუმლო საზოგადოების არსებობის ამბავი, მან, როგორც ვიცით, შეთქმულნი გრაბეს საშუალებით გააფრთხილა. გრაბე „ურჩობის სულისკვეთების“ გამოაშკარავებისათვის გადასახლეს, ხოლო დეკემბრის აჯანყების შემდეგ ოთხი თვით ჩასვეს პეტრეპავლეს ციხეში. მერე გაანთავისუფლეს და კვლავ სამხედრო სამსახურში აღადგინეს.**

გრაბე, როგორც უამბობდა ხოლმე მისი შვილი პ. ა. ვისკოვატოვს, ფრიად აფასებდა ლერმონტოვის ჰეუა-გონებას,*** უყვარდა მისი საუბარი, მფარველობდა პოეტს, როცა კავკასიას ხელახლა გადასახლებული გამოცხადდა მის მთავარ ბინაში. დაცულია ცნობები იმის შესახებ, რომ 1840—41 წლის ზამთარს სევასტოპოლში ლერმონტოვი და ლევ პუშკინი სრულიად შინაურულად დადიოდნენ გრაბესას.****

პირველად ლერმონტოვი ერმოლოვს შეხვდა 1841 წელს, თებერვლის პირველ რიცხვებში, პოეტის მოსკოვს ჩასვლისთანავე.

რაზე უნდა ესაუბრათ შერისხულ პოეტსა და შერისხულ გენერალს? თუმცა პუშკინი თავის „გამგზავრებაში“ წერს, რომ მასა და ერმოლოვს შორის მთავრობასა და პოლიტიკაზე არც ერთი სიტყვა არ თქმულა, ნამდვილად როგორც იმავე „გამგზავრების“ ტექსტიდან ჩანს, მათი საუბარი სწორედ პოლიტიკას ეხებოდა: რუსეთ-სპარსეთის ომი, პასკევიჩი, კურბსკის მემუარები, გერმანელების მოზღვაება სასახლის კარზე. გარდა ამისა, ლაპარაკობდნენ გრიბოედოვზე. გრიბოე-

* Н. Д. Якушкин. Записки, изд. 7-е, 1926, стр. 26, 63-64.

М. В. Нечкина. А. С. Грибоедов и декабристы. М., Гослитиздат, 1947, стр. 202.

** „Восстание декабристов“. Материалы, т. VIII, Л., 1925. „Аль-фавит декабристов“, стр. 73.

*** П. А. Висковатов. Михайл Юрьевич Лермонтов в действующем отряде генерала Гагафеона во время экспедиции в Малую Чечню в 1840 году. „Русская старина“, 1884, №1, стр. 65.

**** А. И. Дельвиг. Мои воспоминания. М., 1913, 1, стр. 287.

დოვის დიპლომატიური სამსახური და სიკვდილიც პოლიტიკა იყო მათთვის.*

მეოთხედი საუკუნის შემდეგ, 1854 წელს ერმოლოვი ინახულა იმხანად ახალგაზრდა ისტორიკოსმა და პუშკინის ბიოგრაფმა პეტრე ივანეს-ძე ბარტენევმა. საუბარი ჩამოვარდა მოსკოვის ჩაბარებაზე, ფილეს სამხედრო საბჭოზე, ერმოლოვმა გაიხსენა გრაფ როსტოპჩინი, ჟუკოვსკი, რომელიც ეხმარებოდა 1812 წელს სამხედრო ბიულეტენების შედგენაში, გაიხსენა კუტუზოვის სიყვარული ჟუკოვსკისადმი.

იმაზეც ილაპარაკეს, რომ რუსთა მხედართმთავრებს ბრწყინვალე განათლება ჰქონდათ და შერისხულმა გენერალმა გატაცებით მოუთხრო ბარტენევს სუვოროვზე, რომელთანაც მსახურობდა. „მისი ისტორიის დაწერას ვერაფერს შესძლებს,—ამბობდა იგი, — მისი ხასიათი აღწერილობას უსხლტება“. მოიგონეს როგორ მიიღო სუვოროვმა პრადის აღების შემდეგ პეტერბურგში დერჟავინი, შემდეგ გადავიდნენ პუშკინზე, ლერმონტოვზე, სინანული გამოთქვას მისი უდროო დაღუპვის გამო.**

საინტერესოა, რომ ერმოლოვმა მაშინ გაიხსენა ლერმონტოვი, როცა იმაზე ლაპარაკობდა, ვისაც პირადად იცნობდა. თუ გავიხსენებთ, რომ ნაპოლეონის ომებისა და ერმოლოვის ომების შესახებ რომანის დაწერის იდეას ლერმონტოვი ატარებდა თვით ერმოლოვთან შეხვედრის შემდეგ, უფრო დავრწმუნდებით, რომ „სახელმოხვეჭილ მხედართმთავართან საუბრისას პოეტს აინტერესებდა მისი აზრები კავკასიის დამორჩილებაზე, რუსეთ-სპარსეთის ომსა და გრიბოედოვზე. არანაკლები ინტერესით უნდა მოესმინა ლერმონტოვს მოგონებანი სუვოროვზე, ბოროდინოზე, მოსკოვის დატოვებაზე, პარიზის აღებაზე. ყველა ეს მოვლენა ერმოლოვის სამხედრო ღიდეების ეტაპი იყო და იგივე თემები აისახა ლერმონტოვის უკანასკნელ ჩანაფიქრში.

პოეტი უკვე პეტერბურგში იყო, როცა იქ ჩავიდა ერმოლოვი „მემკვიდრე ალექსანდრ ნიკოლაევიჩის ქორწინებასთან“

* პუშკინი. არზრუმში გამგზავრება, თავი პირველი.

** П. Б(артенев). Разговор с А. П. Ермоловым. (Из недавних записок). „Русский архив“, 1863, стр. 436—441.

დაკავშირებით და უმაღლეს სთხოვა სამხედრო მინისტრს ჩერნიშევს, როგორც გადმოგვცემს ბიოგრაფი, მოეხსენებინათ ხელმწიფისათვის მისი ჩამოსვლა.

დღე დღეს მისდევდა, ქორწინების წინააღმდეგ დადგა, მაგრამ პასუხი არ ისმოდა... ერმოლოვმა კვლავ მეორედ მისწერა ჩერნიშევს და ხელმწიფემაც ბოლოს და ბოლოს მიიღო იგი, უკვე ქორწინების დღეს, განსაკუთრებული აუდიენციის გარეშე, პოლკების დაყოფის წინ, კარისკაცთა შორის, რომელნიც თავიანთი პატივისცემის გამოსახატავად მოვიდნენ.*

ეს იყო 1841 წლის 16 აპრილს, ლერმონტოვის პეტერბურგიდან გადასახლების მომდევნო დღეს. გადიოდა ვადა, რომელიც ლერმონტოვს მისცეს ბეზიასთან შეხვედრისათვის და ბენკენდორფმა და კლეინმიხელმა ტახტის მემკვიდრის მომავალი ქორწინების გამო იჩქარეს დედაქალაქისათვის მოეშორებინათ პოეტი. მოსკოვისაკენ დილიჯანსით მიმავალმა, ალბომში (ეს იყო ოდოევსკის საჩუქარი) დასწერა „დავა“, რომელშიც ასახა რუსთა არმიის ძლევა მოსილი მსვლელობა კავკასიაში გენერალ ერმოლოვის ხელმძღვანელობით. ლექსმა სწორედ იმიტომ მოიპოვა ღრმა აზრი, რომ კავკასიის დამპყრობთა შორის ლერმონტოვმა იმ სარდლის პიროვნება აირჩია, რომელიც ახლო იყო დეკაბრისტებთან.

ურალიდან დუნაიმდე,
ამ დიდ მდინარემდე,
რაზმნი ელვით წარმოვიდნენ,
მკერდებს მოარხევდნენ.
ვაციწვერას ჯილა უგავთ,
რომ ირხევა ქარში,
ულანები ტანმსუბუქად
ქრიან მტვერთა აშლით.
ათასეულთ მწყობრი ლალი
მწყრივებს ველზე გაფენს,
სულ წინ მოაქვს ბაირალი,
სცემენ, სცემენ დაფებს.
მოგრუხუნებს ბორბლის ხმებით
ქუშ ზარბაზნთ წყება.

¹ „Алексей Петрович Ермолов. Материалы для его биографии, собранные М. Погодиным“. М., 1864, стр. 403.

აკვამლულან პატრუქები,
ბრძოლა თუ იწყება...
და ეს მოჰყავს თმათეთრ სარდალს,
რისხვით ელავს თვალი;
მხნეა, ბევრჯერ განიცადა
ბრძოლის ჭარიშხალი.
ძლევით მოდის რაზმზე რაზმი,
აღმოსავლეთს მართლა,
ღრუბლის მზირავ ნელი ზღაზვნით,
გრგვინვით ნიაღვართა.

ამ კონტექსტში ცენზურა არასოდეს არ გაუშვებდა ერმოლოვის სახელს, და თუკი გაიგებდა, ვისზე იყო ლაპარაკი, წამდვილად აკრძალავდა ლექსს. გამომცემლის შენიშვნებს საქმისათვის მხოლოდ ზიანის მიყენება შეეძლო.

ლერმონტოვის დაღუპვის ცნობამ გაააფთრა ერმოლოვი. ჰარმაგი სარდალი მიხვდა, რომ ბოროტმოქმედი სასჯელს მხოლოდ იმიტომ გადაურჩა, რომ მეფისა და სამეფო კარის არისტოკრატიის დიდი ხნის სურვილი განახორციელა. „მე არ შევარჩენდი მარტინოვს! — ეუბნებოდა ერმოლოვი ბარტენევს და თან სიბრაზით ფეხებს აბაკუნებდა. — კავკასიაში რომ ვყოფილიყავი, კარგ ადგილს გავისტუმრებდი, იქ ისეთი ადგილებია, რომ თუ იქ კაცს გაგზავნით, შეგიძლიათ საათი ამოიღოთ და დრო ჩაინიშნოთ, რაიც წარგზავნილის სიკვდილს მოუწოდება. ყველაფერი კანონის ფარგლებში მოგვარდებოდა. ჩვენგან თავს ვერ დაიძვრენდა. ყოველი კაცის სიკვდილი შეიძლება, თუნდაც იგი დიდებული და დიდგვარიანი იყოს. ასეთები ხვალ ბლომად იქნებიან და ლერმონტოვისთანას კი მალე ვერ მოვესწრებით“.

„კარგი სანახავი იყო ქალარა გმირი კავკასიისა, — შენიშნავდა ბარტენევი, — როცა ამბობდა, რომ პოეტები ერის სიამაყენი არიან“.*

* П. Б(артенев). Разговор с А. П. Ермоловым. (Из недавних записок). „Русский архив“, 1863, стр. 441.

თერგისა და არაგვის ხეობაში

დიდი ხანია ლერმონტოვის სურათები და ნახატები იბეჭდება მისი ნაწარმოებების ყველა ილუსტრირებულ გამოცემაში და მრავალი მათგანი კარგადაა ცნობილი მკითხველთათვის, მაგრამ მეტწილად მაინც გაურკვეველი რჩება, რაა აღბეჭდილი ამ ნახატებსა და სურათებზე, სად და როდის იქმნებოდნენ ისინი. და ეს კი ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან დაკავშირებულია ლერმონტოვის პოეტურ ჩანაფიქრებთან და ამავე დროს თავისებურ კომენტარადაც გამოდგება მისი პოემისა და „ჩვენი დროის გმირისათვის“. სახელწოდებანი, რომელნიც ამ ნამუშევრებს მუზეუმებში მიუღია, — „კავკასიის ხედი სახლითურთ“, „კავკასიის ხედი აქლემებითურთ“, „კავკასიის ხედი და ურემი“ და ა. შ., — სრულიად არაფერს არ განმარტავს. ნათელია მხოლოდ ერთი: ამ ნაწარმოებების დიდი ნაწილი ნატურიდანაა გადაღებული 1837 წელს და მათზე აღბეჭდილია სრულიად კონკრეტული ადგილმდებარეობანი.

პ. ა. ვისკოვატოვი, რომელიც მასალას აგროვებდა ლერმონტოვის შესახებ და ამის გამო 1830-იან წლებში ხშირად დადიოდა ა. ა. კრაევსკისთან, ამტკიცებს, რომ კრაევსკის ჰქონდა ზეთის საღებავებით შესრულებული სურათი — „მწირის“ მოქმედების ადგილი მდინარე არაგვის ნაპირზე და რომ „ეს სურათი ლერმონტოვის ნატურიდან გადაუღია“.

1890-იან წლებში კრავესკის მემკვიდრეებმა ლერმონტოვის მუზეუმს გადასცეს პოეტის ორი სურათი: „იალბუზის ხედი“ და „კავკასიის ხედი სახლითურთ“. ეს სურათი ხომ არ ჰქონდა მხედველობაში ვისკოვატოვს?

თუ ამ ტილოს კარგად ჩავუკვირდებით, სრულიად გასაგები გახდება, რომ მასზე გამოხატულია არა სახლი, არამედ კოშკის ნანგრევი. ამ ნანგრევზე მოდგმულია პატარა ბანიანი სახლი. მდინარის გაღმა, მთაზე, მოჩანს ქართული საყდრის კონტურები. მართლაც, ყველა, ვინც კი მცხეთაში ყოფილა, უმაღვე შეიცნობს ამ გამოსახულებაში ჯვარს — ძველ ტაძარს, რომელიც აზიდულა მტკვრისა და არაგვის შესართავთან. მცხეთის შენობები სურათზე დაუფარავს კოშკსა და მახლობელ მთას. მაგრამ კოშკის ხელმარჯვნივ, მდინარის პირას, გამოჩანს შორეული გამოხაზულება სვეტიცხოვლისა, მცხეთის დიდი ტაძრისა, სადაც დაკრძალულია ირაკლი მეორე და გიორგი მეთორმეტე და სადაც ლერმონტოვს უკანასკნელ მეფეთა საფლავზე ამოუკითხავს წარსული დიდება და ის, თუ როგორ გადასცა რუსეთს თავისი ხალხი საკუთარი გვირგვინით განაწამებმა საქართველოს უკანასკნელმა მეფემ. ადგილი, სადაც ერთმანეთს შეერთვიან მტკვრისა და არაგვის ტალღები, ლერმონტოვის სურათზე ნაწილობრივ დაფარულია მაღალი ნაპირის კილით. სურათის უკანა ნხარე არაგვის ქალაა. წინა პლანზე გამოსახული ადამიანები თბილისისაკენ მიემართებიან საქართველოს სამხედრო გზით. ლერმონტოვი ამ სურათს ხატავდა ნატურიდან, მთის ფერდობზე მჯდომი, მუხათგვერდის ზემო მხარეს. ახლა იმ ადგილის მისაკვლევად, სადაც ლერმონტოვს დაუწერია თავისი ეტიუდი, გზატკეცილს ზაპესამდე არ უნდა ჩაყვეს კაცი, უნდა შეჩერდეს, რკინიგზის ლიანდაგი გადაიაროს და ლერმონტოვის სურათის რეპროდუქცია თვალწინ გადაშლილ პანორამას შეუდაროს. ამ ადგილიდან ახლა ჩანს შემონახული ნაწილი სწორედ იმ კოშკისა, რომელიც აუსახავს ლერმონტოვს. იგი ამოშვარილია როგორც კუწები ზედ მტკვრის პირას, საქართველოს სამხედრო გზის ხელმარჯვნივ. საინტერესოა, რომ პოეტს ის ადგილი აურჩევია, სადაც მოუკლავთ ლეგენდარული არსენა.

ასე დადგინდა, რომ ლერმონტოვის ერთი საუკეთესო

ფერწერის ნიმუში დაკავშირებულია „მწირის“ ჩანაფიქრთან და წარმოქმნილია მაშინ, როცა პოეტი მცხეთის მიდამოებში დაეხეტებოდა ტილოთი და საღებავებით. (ამის გამორკვევაში დამეხმარა ვ. გოლცევი).

ლერმონტოვის ნახატების სიუჟეტი რომ გამოგვერკვია, საჭირო გახდა მისი მოგზაურობის 1837 წლის კავკასიური მარშრუტის გამეორება, უპირველეს ყოველისა, ამ მიზნით კახეთის მოვლა და მოგზაურობა საქართველოს სამხედრო გზის ძველი ტრასით.

კახეთში მოგზაურობამ 1952 წელს საბოლოოდ დამარწმუნა, რომ სურათზე „კავკასიის ხედი აქლემებითურთ“ ლერმონტოვმა გამოხატა დღემდე დაცული ნანგრევები, ცნობილი ხორნაბუჯის ანუ თამარის ციხის სახელით, რომლებიც აგვირგვინებენ ნიკორაცხის მწვერვალს. ეს მთა, აზიდული ყარაღაჯზე, ჩანს რამდენიმე ათეულ კილომეტრზე ალაზნის ველის მარცხენა ნაპირიდან. ლერმონტოვის დროს აქ სავაჭრო გზა გადიოდა და აქლემების ქარავეანი შემახიიდან, ნუხიდან და ზაქათალიდან ნიკორაცხეს ჩაუვლიდა და დედოფლის წყაროსა და თბილისისაკენ მიემართებოდა.

უფრო ძნელი იყო იმის მიკვლევა, რომელი ადგილი აღბეჭდა ლერმონტოვმა თავის სურათში „კავკასიის ხედი ურმითურთ“. ნუხა-კახი-ზაქათალა-ყარაღაჯის გზაზე, რომელიც გამოიარა შემახიიდან კახეთს მიმავალმა ლერმონტოვმა 1837 წელს, ასეთი ადგილი არ აღმოჩნდა. არაფერი მოგვცა აგრეთვე საქართველოს სამხედრო გზაზე მანქანით მოგზაურობამ. საქართველოს სამხედრო გზაზე არ აღმოჩნდა ასეთი ხეობა: არც ღართისკარ-დუშეთ-ანანურის მიდამოებში, არც კაიშაურის ველის აღმართზე სადგურ ქვეშეთიდან, ვინემ სოფელ სეტურამდე, არც საქართველოს სამხედრო გზის ტრასაზე, დარიალის ხეობაში, რომელიც გასული საუკუნის შუა წლებამდე თერგის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვებოდა. ბოლოს მაინც მოხერხდა ამ ადგილის მიკვლევა: ლერმონტოვმა ასახა საქართველოს სამხედრო გზა სოფელ ჩმასა და სადგურ ბალთას შორის. პოეტი სამხრეთისაკენ ზურგით მდგარა და ისე დაუხატავს ეს პეიზაჟი თერგის კლდოვანი კალაპოტის შუა ადგილიდან. მდინარის ღინება იმ დროს მარჯვენა ნაპირისაკენ

უხვევდა. ჩვენ ნახატზე ვხედავთ ხეობას, ურემს, რომელშიც ორი ხარი შეუბამთ, ერთ პატარა ოსურ წისქვილს, პუშკინმა რომ თავის „მგზავრობაში“ ძაღლის ხუხულას შეადარა. შორს გადაშლილა სადგურ ბალთას შენობები. ამ ადგილის მიკვლევაში დამეხმარენ ი. ვარდიძე და ს. ალიბეგაშვილი, ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორი.

„თამარის ციხე“ დარიალის ხეობაში მთლად ის ვერაა, რასაც ჩვენ სინამდვილეში ვხედავთ, მაგრამ ლერმონტოვის დროს კლდეს სხვა სახე ჰქონდა. 1870-იან წლებში აქ ჩაიარა სამხედრო ნაწილმა, ერთმა მთვრალმა არტილერისტმა პირდაპირ ციხე-კოშკს დაუმიზნა და ძირამდე დაანგრია. ესეც რომ გავითვალისწინოთ, მაინც არცთუ ისე იოლი მისაკვლე-ვია ის ადგილი, საიდანაც ლერმონტოვი ხატავდა კლდესა და ციხე-კოშკის ნანგრევებს. თურმე იგი აღიოდა გვერდის კოშკში, რომელიც დარიალის სიმაგრესთან მდებარეობდა. მხოლოდ იქიდან შეიძლება კლდის, კოშკისა და თერგის იმ რაკურსში დანახვა, რომლითაც დაუხატავს პოეტს.

ეს ნახატი „თამარის ბაღადის“ ზუსტი ილუსტრაციაა. ერთ-ერთი ჩანახატთაგანი, რომელიც პოეტს საქართველოს სამხედრო გზაზე გაუკეთებია, საკუთრივ გადაუტანია ქვაზე და ლითოგრაფია დაუბეჭდავს. დაცულია ოთხი ანაბეჭდი. ორი მათგანი ფერადი ფანქრითაა შეფერადებული, ერთს ლერმონტოვის ხელით აწერია: „ჯვრის ხედი კობის მახლობელი ხეობიდან“. საქართველოს სსრ ოცდაათი წლისადმი მიძღვნილ ალბომში მოცემულია ამ ნახატის უფრო სწორი ანოტაცია: „სოფელი სიონის მახლობლად. მთების ხედი, ყაზბეგის რაიონი“. როცა ამ ილუსტრაციას ვათვალიერებთ, მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ლერმონტოვს თავისი სურათის ლითოგრაფიულ ქვაზე გადატანისას არ შეუტრია-ლებია გამოსახულება, ამიტომ თვით ლითოგრაფიაზე შებრა-ნებული აღმოჩნდა პეიზაჟი. ქაბარჯინის მთა, ფლატეებიანი კლდე, რომელზეც აღმართულია სიონის ტაძარი და ძველ-ბური კოშკი, ნამდვილად მარცხნივ უნდა იყოს, ხოლო თერგი მარჯვნივ, რადგანაც ლერმონტოვი ამ ხედს ხატავდა ყაზბე-გიდან.

იგივე პეიზაჟი ლერმონტოვმა გაიმეორა ზეთის საღებავე

ენიში ნიკოლოზ ვასილის-ძე შაიერი

ავტოპორტრეტი

ბით შესრულებულ სურათზე, რომელიც ამჟამად ინახება ლერმონტოვის სახლ-მუზეუმში, პენზის ოლქში. საკვირველია, რომ სურათზე არ არის ტაძარი. პოეტმა მხოლოდ მაღალ კლდეზე მდგომი კოშკი გამოსახა. ეს შემთხვევითი როდია. საქმე ის არის, რომ ჩვენამდე მოღწეულ ყველა ცხრა ნახატსა და სურათზე, ჩვენ ვხედავთ საგუშაგო კოშკებს ან ციხე-სიმაგრეებს. პირდაპირ საკვირველია, როგორ მართლად იგრძნო ლერმონტოვმა სპეციფიკა ქართული პეიზაჟისა, რომლისაგან განუყრელია ეს უტყვი მოწმენი ქართველი ხალხის გარდასულ ბრძოლათა უცხო დამპყრობების წინააღმდეგ და რომლებიც იმდროის მოგონებად დარჩნენ, როცა უკუნ ღამით ხეობაში, კოშკზე აენთებოდა ხოლმე კოცონი, მეორე, მესამე და ასე ცეცხლის ესტაფეტად მოედებოდა ქვეყანას ცნობა ახალი უბედურების—მტრის ახალი შემოსევის შესახებ.

როცა ლერმონტოვმა მთის მკაცრი პეიზაჟის ფონზე მხოლოდ სიონის კოშკი დატოვა, ამით მან რომანტიკულ ელფერში გაახვია იგი. წარმოსახა უდაბური და ვერანი, აჩვენა ისეთივე, როგორიც „დემონში“:

ნისლში მოჩანდნენ ხანმონათევი
ციხე-კოშკები მტკიცენი, მყარნი,
მოყარაულე გოლიათები,
კავკასიონის კარებთან მდგარნი!
იყო საკვირველ, იყო დიადი
ქვეყანა ღეთისა...

კვლავ ირკვევა, რომ პოეტი მიისწრაფოდა ფანქრითა და ფუნჯით გადმოეცა ის შთაბეჭდილებანი, რომელთაც შთააგონეს მას „დემონი“ და „მწირი“, და რომ ლერმონტოვმა მხატვრის მახვილი თვალის მეოხებით შესძლო შეექმნა გენიალური პეიზაჟები პოეზიაში.

როცა პოეტის სამოგზაურო ჩანაწერებს ვუკვირდებით, კვლავ ვხედავთ, რაოდენ დიდი ყურადღებით სწავლობდა იგი სინამდვილეს, რაოდენ მართლად ესმოდა მისთვის ახალი ქვეყნის ხასიათი, რაოდენ დაჟინებით ცდილობდა გაეგო მისი ისტორიული წარსული. ისევე, როგორც ლერმონტოვის პოეტური შემოქმედება, მისი ფერწერითი სამუშაოც სერიოზული სისტემატური შრომის შედეგია.

ლერმონტოვის სურათების სიუჟეტის გამორკვევა საშუალებას გვაძლევს გამოვიტანოთ მეორე, ჩვენთვის ფრიად მნიშვნელოვანი დასკვნა: ოთხი მათგანი ყაზბეგის რაიონშია შესრულებული. ვისკოვატოვს ეკუთვნოდა კიდევ ერთი ნამუშევარი — სურათი შესრულებული ზეთის საღებავებით — „ჯვრის მთის ხედი“. მაგრამ ყოველივე ეს მხოლოდ მცირე ნაწილია იმ კოლექციისა, რომელზეც ლაპარაკია რაევსკისადმი მიწერილ ბარათში. აქედან ძნელი არ არის დავასკვნათ, რომ ლერმონტოვმა არა მხოლოდ გზად გაიარა დარიალსა და ხევში, არამედ იქ ცხოვრობდა, მოიარა სოფელ სტეფანწმინდის მიდამოები და მართლაც შეძლო ფართოდ გაცნობოდა ყაზბეგის რაიონის ფოლკლორს.

სამაგიეროდ ახლა არცთუ ისე ცოტა მოგვიხდა ხეტიალი საქართველოს სამხედრო გზაზე, რათა გამოგვეჩვენა წარმოშობა მისი ნახატებისა, განსაკუთრებით კი „ნანგრევები მდინარე არაგვის ნაპირებზე“.

უკვე ეს წარწერა იწვევს გაკვირვებას. მით უმეტეს, რომ იგი ლერმონტოვის ხელით არ არის დაწერილი. ნახატზე ვხედავთ არა ნანგრევებს, არამედ ძველ ციხე-სიმაგრეს, მის მაღალ გალავანს, აქეთ-იქით კუთხეებში აღმართულ ბურჯებს და ქართული ეკლესიის დამახასიათებელ გუმბათს. საქართველოს სამხედრო გზის ტრასაზე ვერ მოვახერხეთ ისეთი გამაგრებული ადგილის პოვნა, რომელიც არაგვის დამრეც ნაპირზე მდგარიყო, კლდეებით შემოგარული, და თანაც მის პირდაპირ ყოფილიყო ძველი კოშკი. მაშინ ლერმონტოვის ნახატი კვირა დღეს ვუჩვენეთ ადგილობრივ მცხოვრებთ ხალხის თავშესაყარ ადგილას — ფასანაურში, ქვეშეთში, შემდეგ ზაქანსა და კაიშაურში. საინტერესოა, რომ ყველა ადგილობრივი მცხოვრები ერთში შეთანხმდა, რომ ნახატზე გამოსახულია ანანურის ციხე. და მართლაც, მთლიანად აღებული ნახატი გვაგონებს დუშეთის გზის მხრიდან დანახულ ანანურს, მაგრამ ლერმონტოვის ნახატზე არ ჩანს ანანურის დიდი ტაძარი. ესეცაა, რომ აქ არაგვის ხეობა გაცილებით უფრო ფართოა, მდინარე კლდეებით არაა გარშემორტყმული. სად არის ძველი კოშკი და გაღმა ნაპირის სოფელი?

სხვა აზრისა იყო მხოლოდ ზაქანელი კოლმეურნე რუსუ-

დან ზაქაიძე, რომელიც სხვებთან ერთად ქვეშეთის მაღაზიის წინ იდგა. ადგილმდებარეობა ლერმონტოვის ნახატზე არაგვის სათავეების ლუდას ხეობის მსგავსად მოეჩვენა. სხვები დაეჭვდნენ, იქ არავითარი ეკლესია არაა, მხოლოდ ნანგრევებიღააო. „ვინ იცის, — შეეპასუხა ახალგაზრდა ქალი, — ასი წლის წინათ, როცა აქ სტუმრად იყო ლერმონტოვი, ეგების კიდევ იდგა ეკლესია“. ეს ვარაუდი, როგორც გამოიკვია, არ იყო საფუძველს მოკლებული.

ყაზბეგში ჩავედი. მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორი ს. ალიბეგაშვილი ეთანხმება ზაქაიძეს და მირჩევს წავიდე ლუდას ხეობაში, რათა დავათვალიერო ხატის სოფლის ნანგრევები.

მე ამ კეთილ რჩევას მიეპყე და გუდაურის კოოპერატივის დარაჯის ნიკო კაიშაურის თანხლებით გვერდძნელიდან ლუდას ხეობაში დავეშვი ბილიკით, სწორედ იქ, სადაც იწყება უხსოვარი დროიდან ვინ იცის საიდან გადმოგდებული გრანიტის ნანგრევები, რომლებიც გადმოცემით გამძვინვარებულ ლუდას დაუნარცხებიან. ბილიკმა დაბლა ჩამიყვანა, ხეობაში, ურმის სოფელთან. ამ სოფლის პირდაპირ, არაგვის მეორე ნაპირზე აზიდულა ზედ წყლის თავზე წინწამოწეული პიტალო მწვერვალი, მკვეთრი, სულ მთლად ხშირი ტყით შემოსილი შემოდგომის შეფერადება ფოთლისა: მეწამული, ყვითელი, ვარდისფერი, წითური, ჟანგისფერი და ალისფერი — ისე საოცარია, რომ გეგონებათ ჭალას ფერების ხანძარი მოსდებია ან არა და მთაზე ვილაცას მდიდრული ხალი გამოუფენიაო, და ეს განსაკუთრებით საკვირველია იმიტომ, რომ ხეობა უტყეოა.

ასევე იყო ლერმონტოვის დროს. ის საქართველოში შემოდგომით ჩამოვიდა. გორაკის თხემზე მოჩანს ნაშთი ციხის გალავნის, ბურჯისა და ტაძრის ნაშთი და დანგრეული კიბის საფეხურები. ზევით თუ ახვალთ, დაინახავთ ძველ უსახურაო სამლოცველოს და სამონასტრო ნაგებობათა საძირკველს. ეს ნანგრევები არავის არ აუწერია.

გალმა ფერდობზე საფეხურებად განლაგებულია ხატის-სოფელი (ძუარი — ოსურად) — ბრტყელი შიფერისაგან ნაგები ბანიანი სახლებით.

თუ ამ მთიდან კაცი არაგვის კლდოვან ნაპირზე ჩამოვა, დინებას ერთი ნახევარი კილომეტრით ჩაჰყვება და ნეფის კალოდან მარჯვნივ ორასი მეტრით დაიხევს — აღმოჩნდება ის წერტილი, საიდანაც ჩაუხატავს ლერმონტოვს თავისი ნახატი: ემთხვევა შორეული მთების კონტურები, ორი ხეობის შერწყმა (ნაწილობრივ დამახინჯებული პერსპექტივაში), კოშკიანი სოფელი მარჯვნივ და ტყით დასერილი დამრეცი მთა. არა ჰგავს თვით ნანგრევები. როგორც ჩანს, ლერმონტოვის დროს კოშკიც, ეკლესიაცა და გალავანიც ისე დანგრეული არ იყო, როგორც ახლაა — სულ საძირკვლამდე. მაგრამ უკვე მაშინ, — კარგად თუ ჩაუუკვირდებით ნახატს, — კოშკის ნაწილი დანგრეული ყოფილა და მონასტერიც გაუქმებული. პოეტური წარმოსახვის ძალით გამოაცოცხლა ლერმონტოვმა ეს პარტახი, დაასახლა და „ლუდალის ციხედ“ გარდაქმნა, ხოლო პოემის დასასრულს ისე აღწერა, როგორც ნახატზე აღბეჭდა.

კლდოვან მაღლობზე, რომლის წინ შემდეგ
კაიშაურის გაშლილა ველი,
აღმართულია ისევე დღემდე
ქონგურის ნანგრევი ძველი.
ბაეშეებს აშინებს ამბავი მისი...
ვით მოჩვენება ჩუმი და მკისი.
მოწამე იმა თილისმურ დღეთა
იგი მაღალ და ჩრდილოვან ხეთა
დახრილ რტოებში გამოჩენილა.
ჰყვავიან ირგვლივ მინდვრები, მთები,
შორს იკარგება სხვადასხვა ხმები,
უწესრიგო და ერთად რეული
გალაღებული თამაშობს ბანზე
მწვანე ხელიკების ოჯახი მთელი,
და ნაპრალიდან აივნის ქვაზე
ფრთხილი სრიალით გამოდის გველი.

ამ აღწერაში არის ყოველივე ის, რასაც ნამდვილად ვხედავთ: „აული“ — ხატის-სოფელი, მთის ფერდობზე წმიდა ქალა, რომელშიც ხის მოჭრა არ შეიძლება იმიტომ, რომ ბაეშეებს ყვავილი შეეყრება, ძველი ნანგრევებიცა და ძველი პარმალის ქვები, „და ნისლთა შორის ჩქარ ჩაქანებით ბრწყინავს მდინარე ქაფმორეული“.

მაგრამ ნაღვლობს იქ ხავსმოდებული
ციხე-დარბაზი, ბრწყინვალე ძველად,
როგორც საბრალო მოხუცებული,
ახლობლები რომ დამარბა ყველა.

ყოველ კუთხეში იქ ისახება
გაველურება, გაპარტახება.
საუკუნეთა უჩინარ ხელით
გადარეცხილა ცხოვრება ძველი.

პოეტმა მხოლოდ ერთი არ დაიცვა: კაიშაურის ველი
ჰქვია არა ლუდას ხეობას, არამედ კაიშაურის პლატოს, რო-
მელიც თვალწინ გადაეშლება მოგზაურს, თუკი ქვეშეთიდან
არაგვს გადავა და მთაზე აივლის იმ გზით, სადაც „ბელას“
ავტორს შეხვდა მაქსიმ მაქსიმოვი. გარდა ამისა, იწერება
„კაიშაურის ველი“ და არა „კოიშაურის ველი“, როგორც ეს
სმენია ლერმონტოვს. ბუნებრივია, ეს უნებლიე შეცდომა გა-
მეორებულია „ჩვენი დროის გმირში“.

ასე რომ, ეს ნახატი ასახავს ხატის-სოფლის მწვერვალს
არაგვის ხეობაში და ამაღლების ტაძარს. ამრიგად, ნახატი,
ყველა ამის გარდა, დოკუმენტალურ მნიშვნელობასაც იძენს,
რამდენადაც მასზე გამოხატულია ქართული ხუროთმოძღვრე-
ბის უძველესი ძეგლი, უცნობი სამეცნიერო ლიტერატურაში
და დღეს უკვე არარსებული.

ხატის-სოფლიდან ხეობას ნახევარი კილომეტრით თუ
აჭყვება კაცი, მიაღება მდინარე არაგვს იმ ადგილს, სადაც
მას უსახელო მდინარე შეერთვის. ორი ხეობის შესარწყმის-
თან მთაა, ამ მთის ძირასაა სოფელი ერეთო, მწვერვალის
ვიწრო თხემზე მოჩანს ნანგრევები — ციხე-სიმაგრის თუ ტაძ-
რისა. როცა მალლა ავედით, იქ ნახევრად დანგრეული კოშ-
კის კედელზე ჯვარი აღმოვაჩინეთ და, გარდა ამისა, მარმარის
ნაჭერი — მსხვერპლის შეწირვის სიმბოლო. ეს ადგილი ხომ
წმიდად იყო მიჩნეული.

ვახუშტი ბატონიშვილის „საქართველოს გეოგრაფიაში“
არც ურმის-სოფელი, არც ხატის-სოფელი და არც ერეთო
მოხსენებული არ არის. მაგრამ ხელნაწერ რუკაზე, რომელიც
შედგენილია ვახუშტის მიერ 1735 წელს, ლუდის ხეობაში,

არაგვისა და უსახელო მდინარის შესარწყმისთან, ეპოულობთ „ყოვლად წმიდა მონასტერს“.*

ეს უნდა იყოს ლერმონტოვისაგან აღწერილი ადგილი, სადაც ლუდალმა თამარი მოიყვანა საქმროს დაღუპვის შემდეგ.

დღემდე ლერმონტოვის ლიტერატურაში ეს არსებობდა როგორც ვისკოვატოვის ვარაუდი, დღეს, როცა ჩვენთვის ცნობილია ლერმონტოვის ნახატი, როცა ცნობილია რაა მასზე გამოხატული — ეს დამტკიცებულად შეიძლება მივიჩნიოთ. გაუგებარია მხოლოდ ერთი: საიდან იცოდა ვისკოვატოვმა, რომ ლერმონტოვი ყოფილა არაგვის სათავეში და რომ მან „დემონში“ ხატის-სოფლის მთის ნანგრევები აღწერა?

„ყოვლად წმიდა მონასტრის“ ადგილ-მდებარეობა ლერმონტოვის ნახატზე რამდენადმე დაეწეროებული აღმოჩნდა. მწვერვალს ქარაფის სახე მიუღია, რომელსაც ორი მხრივ მდინარე ერტყმის. სინამდვილეში ამ მწვერვალის ძირი უფრო ფართოა. მაგრამ ლერმონტოვს რომ მწვერვალი უფრო კონუსისებური დაეხატა (როგორიც სინამდვილეშია), მაშინ მეორე მდინარე არ გამოჩნდებოდა.

ოთხი კილომეტრით არაგვის ჩამოყოლებაზე, ციცაბო კლდეზე, სოფელ ქვემო-ლანისის პირდაპირ ჩანს გამოქვაბულები, ერთ მათგანში, გადმოცემის მიხედვით, იტანჯება ამირანი. შემთხვევითი როდია, რომ „დემონის“ მგზავრი, ვისაც თამარის კვნესა და ქვითინი ჩაესმის, მიჯაჭვულ ამირანზე ფიქრობს: ეს ადგილები არაჩვეულებრივად ახლოა ერთმანეთთან.

ამრიგად, კვლავ დასტურდება: რომ პოემის რომანტიკული პეიზაჟიც, გავერანებული ნანგრევებიცა და მთელი დასკვნითი ნაწილი „დემონისა“, — დაწერილი ძველი ლეგენდის ყაიდაზე. — დაფუძნებულია გაცილებით უფრო კონკრეტულ მასალაზე, ვინემ ეს შეიძლებოდა გვევარაუდნა.

მასალა ჯერ ამოწურული არ არის: სოფელ მღეთის პირდაპირ, ამირანის გამოქვაბულიდან ორი კილომეტრის მანძილ-

* ვახუშტის რუკა ინახება აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სსრ სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში და საქართველოს სსრ ისტორიული არქივის ძველი აქტების განყოფილებაში.

ზე — ზედ ხრამის პირას, სწორედ იქ, სადაც ლერმონტოვის დროს საქართველოს სამხედრო გზა გადიოდა, რომელიც ქვეშეთიდან კაიშაურის სადგურისაკენ მიიმართება, ჩანს სამლოცაო. კოლმეურნე აბრამ ბურდულმა, სოფელ მღეთის მცხოვრებმა, მითხრა, რომ ამ სამლოცაოში ლოცვა ლეკთაგან იხსნიდა ხოლმე კაცსო. გამყოლმა ნიკო კაიშაურმა კი სხვაგვარად მაცნობა: „იხსნიდა ხოლმე იგი ყაჩაღთა თავდასხმისაგან. ვინც რომა აქ დადგებოდა და სამლოცველოში შევიდოდა, მამაცი შეიქნებოდა, არადა დაიღუპებოდა“.

აქამდე ჩვენ მხოლოდ ვვარაუდობდით — „ლერმონტოვს შეეძლო ენახა, შეეძლო გაეგონა“, ახლა ყველაფერი დამტკიცდება. ნახატით ახლა უკვე ზუსტად ცნობილია, რომ ლერმონტოვმა გვერდი აუარა საქართველოს სამხედრო გზას და არა მარტო აფოფხდა ჯვრის მთაზე, როგორც ამის შესახებ აუწყა რაევსკის, არამედ ლუდას ხეობაც მოინახულა: ჩასულა იქ დაქანებული ბილიკით, ან არადა არაგვის დინებას აჰყოლია ოცი კილომეტრით ქვეშეთის სადგურიდან. ნახატი „არაგვის პირის ნანგრევები“ არაჩვეულებრივად მნიშვნელოვანია „დემონის“ „კავკასიური“ რედაქციის შემოქმედებითი ისტორიის დასადგენად. ახლა უფრო მართებული იქნებოდა ამ რედაქციისათვის „ქართული“ შეგვერქმია, რადგანაც იგი საქართველოშია მოფიქრებული და მისი მოქმედებაც არაგვისა და თერგის ხეობაში იშლება.

ორჯერ მომიხდა ამ გზის გავლა აკად. ნიკო კეცხოველთან ერთად, რომელმაც იცის აქ ყოველი მაღლობი, ყოველი ხეობა. ცოცხალ საუბრებში მან დამიხატა ამ ადგილების მომავალი, თვალწინ დამიყენა ისტორია ამ გზის ციხე-სიმაგრეების და სოფლებისა — გზის, რომელიც მრავალი საუკუნის მანძილზე ხიდად იყო გადებული რუსეთსა და საქართველოს შორის.

მრავალი რამ შეიცვალა საქართველოს სამხედრო გზაზე. მიუვალ ციხე-სიმაგრედ იქცა დარიალი სამამულო ომის წლებში. ძველ სიმაგრეთა გვერდით ახლები წარმოქმნილან. მრავალ ასწლეულსა და ათასწლეულს გაძლებს დოტების ამბრაზურები დარიალის მიუვალ ფრიალო კლდეებში, „ერმოლოვის“ ქვაზე, უზარმაზარ ვალუნზე, რომელიც თერგის შუა მდე-

ბარეობს, კლდის ძირას, იქ, სადაც „თამარის ციხეა“ აღმართული. ვერ მიაღწიეს ფაშისტთა ურდოებმა ხეობამდე, ისინი განადგურებული იქნენ ძაუჯიყაუს მისადგომებთან, შავი სისხლისაგან დაიცალნენ სტალინგრადთან.

ლამით დარიალში ელავს ხადეჭესის ნათურები. ოქროს კურსივით მიდის მთაში ელექტროგადაცემის ხაზი, იქ, სადაც მთაგრეხილში გვირაბი გაჰყავთ, იქ, სადაც მალე თერგის წყალი დაედინება, რათა ეზმჭესის ახალი წყალსაცავი წარმოქმნას და მთის გაღმა მდებარე კოლმეურნეობანი გაანათოს.

გზის მაჩვენებლებზე ინთება ელექტრონის ბაცი ნაცრისფერი ასოები და ისრები, რომელთაც ავტომობილის შუქი მოფენია.

მანქანის შესახვედრად მიისწრაფიან კლდეები და სიბნელეც წინ გაიქრება ასფალტზე. და აი შუქი გაანათებს ნისლიან ხეობაზე და ლერმონტოვისეული დემონის სამფლობელოში ავტომობილი ახმაურდება.

ლამე ყაზბეგში გადის. წინ გავსწიეთ, უკან გვრჩება ყაზბეგის მუზეუმი, სასტუმროს ახალი შენობა, საცხოვრებელი სახლები, პარტკაბინეტი, რაიკომი... აი ანდეზიტის დამუშავების ადგილთან მდებარე დაბის სოფლებმაც იელვეს.

ახალი შუქი ფენია პეიზაჟებს, ოდესღაც ლერმონტოვმა რომ უმღერა. მაგრამ არ დაძველდა პოეზია, რომელმაც დროს გაუსწრო და ჩვენთან ერთად ცხოვრობს.

ქ ა ს კ ე ნ ა

1

ჩვენ შევისწავლეთ და ხელახლა გადავსინჯეთ საკითხი ლერმონტოვის მოწიფულობის ასაკში დაწერილ ნაწარმოებების წყაროთა შესახებ, იმ ნაწარმოებებისა, რომლებიც ჩაისახა საქართველოში და ჩრდილოეთ კავკასიაში მოგზაურობისას. ესენია „დემონი“, „მწირი“, ნაწილობრივ „ჩვენი დროის გმირი“, ლექსები: „თერგის საჩუქრები“, „კაზაკური იავნანა“, „დავა“, „თამარი“, „პაემანი“, ნარკვევი „კავკასიელი“ და ზღაპარი „აშიკ-ქერები“.

ახლა უკვე საბოლოოდ ნათელია, რომ „მწირი“, „დემონი“, „თერგის საჩუქრები“ და „კაზაკური იავნანა“, რომელთაც მთელი საუკუნე სწავლობდნენ მეტწილად დასავლეთ ევროპის ლიტერატურულ წყაროებთან მიმართებაში, ნამდვილად ხალხური პოეზიის თემებითაა გაჟღენთილი, „დემონსა“ და „მწირში“ ასახულია ქართული, ხევსურული და ოსური ფოლკლორი. „აშიკ-ქერები“ წარმოადგენს აზერბაიჯანული ხალხური ზღაპრის ჩანაწერს, ხოლო „თერგის საჩუქრები“ და „კაზაკური იავნანა“ წარმოიქმნა გრებენის კაზაკური სიმღერების ნიადაგზე. დღეს აღარავის მოეჩვენება, რომ „ბოროდინო“ და „სიმღერა მეფე ივან ვასილევჩიზე...“ ლერმონტოვის შემოქმედებაში შემთხვევითს სტილიზაციას წარმოადგენს, როგორც ეს ეგონა არცთუ ისე დიდი ხნის წინათ ზოგიერთ მკვლევარს. სულ უფრო თვალნათელი ხდება, რომ ფოლკლორი იყო ლერმონტოვის პოეზიის მუდმივი ორგანული წყარო.

ლერმონტოვის პოეზიის წყაროს უპირატესად ცოცხალი

სინამდვილე წარმოადგენდა და არა წიგნი. ეს იყო პოეტის სა-
კუთარი დაკვირვებანი და განცდები, ხალხური გადმოცემები,
ლეგენდები და სიმღერები, ძველი კაცების ნაამბობი, კამათი
მეგობრებთან, მოსაზრებანი მშობლიური ხალხის დიდი ბედის
შესახებ. ლერმონტოვის ღრმა და დაძაბული ინტერესი რუ-
სეთის პოლიტიკური ცხოვრებისადმი, თანამედროვე საზოგა-
დოების მდგომარეობისადმი, რომელიც ესოდენ განსაცვიფ-
რებელი ძალით გამოამჟღავნა ცნობილ „ფიქრში“ — შეესა-
ბამებოდა ლერმონტოვის ასეთივე შეუწელებელ ინტერესს
მშობლიური ისტორიისადმი — ივანე მრისხანის ეპოქისადმი,
პუგაჩოვის აჯანყებისადმი, 1812 წლის სამამულო ომის ამბე-
ბისა, რუსთა არმიის საზღვარგარეთული ლაშქრობისა, კავ-
კასიის ომის ისტორიისადმი.

რომ ლერმონტოვის ცხოვრება 27 წლის ასაკში არ შეწყ-
ვეტილიყო, იმ სამ რომანში, რომლებშიც, მისი აზრით, ერთ
მთლიანობაში უნდა ყოფილიყო მოცემული, მშობლიური ის-
ტორიის უმნიშვნელოვანესი პერიოდები ერთმანეთთან და-
კავშირებული აღმოჩნდებოდა და მკითხველთა წინაშე თავის
განვითარებაში წარსდგებოდა. დაკვლავ ხაზს გავუსვამთ იმას,
რომ ეს ჩანაფიქრი გარკვეული მხრივ წინ უსწრებდა ლევ
ტოლსტოის ჩანაფიქრს.

ჩვენთვის ცნობილია, რაოდენ დიდი მუშაობა ჩაატარა ლევ
ტოლსტოიმ, რათა „ომისა და მშვიდობისათვის“ ისტორიუ-
ლი მასალა შეეგროვებინა; რამდენი მრავალტომიანი ისტო-
რიული გამოკრევეა და რუსებისა თუ უცხოელების მემუარე-
ბი გადაიკითხა, დოკუმენტები შეისწავლა, გრავიურები და
ლითოგრაფიები გადაათვალიერა; რამდენი უსაუბრნია ისტო-
რიკოსებთან და სამხედრო პირებთან, ერთი სიტყვით, რა დი-
დი წანაკითხი და გაგონილი გაიაზრა და განაზოგადა. ლერ-
მონტოვი, რომელიც იმავე ეპოქის ასახვას მოეჭიდა 25 წლით
ადრე, გაცილებით უფრო ძნელ მდგომარეობაში იყო. ჯერ-
კიდევ არ იყო სამხედრო ისტორიკოსთა მრავალტომიანი გა-
მოკვლევები, სამხედრო პირების—ლერმონტოვის თანამესაუბ-
რეების—მოგონებანი და მსჯელობანი, მართალია, ბევრით
უფრო ცოცხალი, უშუალო და სარწმუნო იყო, მაგრამ მათ-
ში მხოლოდ აქა-იქ აისახა დიდ ისტორიულ მოვლენათა მას-

შტაბები. ტოლსტოისაგან განსხვავებით ლერმონტოვს უნდა შესრულებინა ისტორიკოსის სამუშაო—შეეგროვებინა ფაქტები და არა მარტო გაეაზრებინა, არამედ ბევრი რამ პირველად მოეფიქრებინა მონაყოლიდან 1812 წლის სამამულო ომის ისტორიის ამბებისა და რუსეთის ჯარების მიერ 1813-14 წლებში ევროპის განთავისუფლების შესახებ (გავიხსენოთ, როგორ უნდოდა მას ერთ-ერთ თავის რომანში აღეწერა მოქმედება შიდა რუსეთში და პარიზთან).

თუ ჩავუყვირდებით ლერმონტოვის განუხორციელებელი ტრილოგიის მესამე ნაწილის ჩანაფიქრს, რომელშიაც მას უნდოდა ეჩვენებინა ერმოლოვის დროის თბილისი, ერმოლოვის ექსპედიციები ცენტრალური კავკასიის მთიანეთში, რუსეთ-სპარსეთის ომი და გრიბოედოვის სიკვდილი, ნათელი გახდება, რომ მას უნდოდა ეჩვენებინა მოვლენები, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა დეკემბრის აჯანყების მომზადებისა და დამარცხების დროს, ეჩვენებინა დეკაბრისტებთან ახლო მდგომი ადამიანები, ამას მოწმობს ერმოლოვისა და გრიბოედოვის პიროვნებანი. ამასთანავე ისიც ირკვევა, რომ ასეთი რომანის დაწერის იდეა ლერმონტოვს ჩაესახა ერმოლოვთან საუბრის შემდეგ, და რომ რუსთა ჯარის კავკასიაში ლაშქრობის ალეგორიული აღწერა ლექსში „დავა“ გაჯერებული იყო ღრმა ისტორიული აზრით და უჩვეულოდ მძაფრი პოლიტიკური შინაარსით.

ამ ისტორიული ტრილოგიის ჩანაფიქრი დღემდე არ იპყრობდა მკვლევართა სათანადო ყურადღებას უმთავრესად იმიტომ, რომ არ განიხილებოდა ლერმონტოვის შემოქმედების ზოგად განვითარებასთან კავშირში და არ ივსებოდა კონკრეტული ისტორიული შინაარსით.

ეს ჩანაფიქრი კი იმას ადასტურებს, რომ ლერმონტოვის იდეურმა კავშირმა დეკაბრისტებთან და გრიბოედოვთან, რომელიც პოეტის სიკბანუკის პირველ წლებშივე წარმოიშვა, შთააგონა მას „ჩვენი დროის გმირის“ შემდეგ დაეწერა რომანი. იმ თაობის ბელზე, რომელიც ნაპოლეონის წინააღმდეგ გამართულ სამამულო ომში მომწიფდა და რომელიც 1825 წლის კატასტროფით დაემხო. „მისი მგზნებარე ბუნება უკვე დადუღდა, არწივისებური გამოხედვა უფრო მშვიდად სწვდებოდა,

ცხოვრების სიღრმეს. გონებაში, ცხოვრების ამაოებით დაღლილ გონებაში უკვე ისახებოდა მოწიფული ნაწარმოებნი...“ — წერდა ბელინსკი ლერმონტოვის სიკვდილის შემდეგ გამოცემულ „ჩვენი დროის გმირის“ რეცენზიაში. ამ რეცენზიაში ბელინსკი გადმოგვცემდა ლერმონტოვის ზრახვას შეექმნა სამი რომანი რუსეთის საზოგადოების სამი ეპოქის შესახებ.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ერთი ისტორიული კანონზომიერება: „ომისა და მშვიდობის“ იდეამდე ტოლსტოი მივიდა მაშინ, როცა „დეკაბრისტებზე“ მუშაობდა.

მშობლიური ხალხის ბედ-იღბალზე ფიქრი, სამშობლოს სიყვარული, რომელიც, როგორც დობროლიუბოვი ამბობდა, მას „ქეშმარიტად“ წმიდად და გონიერად სწამდა, დაეხმარა ლერმონტოვს შეეცნო რუსეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ხალხთა ღირსებანი. ამ წიგნში მოყვანილი ახალი მასალის საფუძველზე ჩვენ ვცადეთ გვეჩვენებინა ლერმონტოვის ცხოველი ინტერესი ქართველი ხალხის პოეზიისა და კულტურისადმი, აზერბაიჯანელი ხალხის ენისა და პოეზიისადმი. ლერმონტოვის ნაცნობთა წრეში ახალი ადამიანები ჩნდებიან — წარჩინებული ქართველი პოეტი, გამოჩენილი აზერბაიჯანელი მწერალი და დემოკრატი-განმანათლებელი, დიდი რუსი მწერლის ქვრივი, რომელმაც ხელი შეუწყო რუსული და ქართული კულტურის დაახლოებას.

ამათი მეშვეობით ლერმონტოვმა კავკასია შეითვისა არა როგორც ეგზოტიკა, არა ზედაპირულად, არამედ ღრმად და ორგანულად. გრიბოედოვის გარდა, რომლის ქართულმა განზრახვებმა ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ნაწყვეტ-ნაწყვეტ, წარსულის რუს პოეტთაგან სხვას ისე სრულად, ისე ორგანულად არ შეუცვნია საქართველო — მისი პეიზაჟი, მისი ფოლკლორი, მისი ისტორიული ძეგლები, როგორც ლერმონტოვმა. რუსი მკითხველი საზოგადოებისათვის ძველთაგანვე წარმოდგენა საქართველოს სილამაზეზე უკავშირდება სახეს ლერმონტოვისეული თამარისა და იმ უსახელო ქართველი ქალისას, რომელიც კოკით მთის წყაროსაკენ ეშვებოდა და რომლის უბრალო სიმღერამ მწირის გულში „ტკბილი სევდა“ გააღვიძა. რუსი მკითხველისათვის საქართველოს წარმოდგენა განუყოფლად და დაკავშირებული „დემონსა“, „მწირსა“ და „ჩვენი

დროის გმირში“ აღწერილ ქართული ბუნების სურათებთან. ლერმონტოვი, რომელიც ჯერ კიდევ ბავშვობიდან იცნობდა კავკასიას, შემდეგ უფრო ღრმად ჩასწვდა კავკასიის ხალხების ისტორიულ ბედს, სულ უფრო და უფრო მეტ ინტერესს იჩენდა მათი კულტურისადმი. „იქ, აღმოსავლეთში, მდიდარი შთაგონების კუნძულია“,—ეუბნებოდა იგი ა. ა. კრავესკის, როცა უკანასკნელად ტოვებდა პეტერბურგს, თავისი ტრაგიკული სიკვდილის წინ სამი თვით ადრე.

ამასთანავე ლერმონტოვს, ისევე როგორც პუშკინს, როგორც გრიბოედოვს, ახასიათებდა უაღრესად პროგრესული დამოკიდებულება კავკასიის ხალხებისადმი, ყოველგვარი ნაციონალური შეზღუდულობის გარეშე. ეს იყო ლერმონტოვის მოწინავე მსოფლმხედველობის ერთ-ერთი გამოვლინება, რომელიც მას რევოლუციონერ-დემოკრატებთან აახლოვებდა. ჩერნიშევსკის სიტყვებით ლერმონტოვი „თავის დამოუკიდებლად სიმპათიების მიხედვით ახალ მიმართულებას ეკუთვნოდა და მხოლოდ იმიტომ ვერ მონაწილეობდა ბელინსკისა და მისი მახლობლების მეგობრულ საუბრებში, რომ თავისი ცხოვრების უკანასკნელი წლები კავკასიაში გაატარა“.

ბელინსკიმ პირველმა შეამჩნია, რომ ლერმონტოვის ნაწარმოებებს რაღაც თავისებურების ბეჭედი აზის, რომ ისინი არ ჰგვანდნენ არც პუშკინისა, არც მის წინანდელ და არც მისი შემდგომი დროის ნაწარმოებებს. სწორედ ამიტომ განაცხადა ბელინსკიმ, რომ „პუშკინი უმემკვიდროდ არ გარდასულა“. ხოლო ლერმონტოვის დაღუპვის შემდეგ უმაღლეს ორივე პოეტი ერთმანეთს ამოუყენა გვერდში, როგორც რუსული კულტურის ორი უდიდესი მოვლენა.

„განა დიდი ხანია, რაც ბ-ნი ბარატინსკი და ბ-ნი იაზიკოვი,—წერდა ბელინსკი 1842 წელს,—შეადგენდნენ ბრწყინვალე ტრიუმფირატს, რომლის თავი პუშკინი იყო? ამასთანავე კარგა ხანი გავიდა, რაც პუშკინის კოლოსალური აჩრდილი მარტოდმარტო დგას, თავის თანამედროვეებს და თანამებრძოლებს თვალს არიდებს და ახალ თაობას უწყდის ხელს, რომლის ნიჭი პუშკინმა ჯერ კიდევ სიცოცხლეში შეამჩნია და დააფასა“.

ოთხ წელზე ცოტა მეტი ხანი აშორებს პუშკინის სიკვდილზე დაწერილი ლექსების თარიღს 1841 წლის 27 ივლისს, როცა დამბაჩის სროლამ პიატიგორსკში, რომელსაც ესოდენი მოუთმენლობით ელოდნენ ზამთრის სასახლეში და რომელმაც ასე დიდი სიამოვნება მოჰგვარა იმპერატორსა და ჯანდარმთა შეფს, შესწყვიტა ლერმონტოვის სიცოცხლე და დიდი პოეტური მოღვაწეობა.

მხოლოდ ოთხი წელი ეპყრო ლერმონტოვს რუსული პოეზიის დროშა, მხოლოდ ოთხი წელი მიჰქონდა ეს დროშა პუშკინისეულ გზაზე, მხოლოდ ოთხი წელი ანვითარებდა პუშკინის დიდ ტრადიციებს და ის, რაც ამ მოკლე დროის განმავლობაში შესძლო პოეტმა, დიდია როგორც რაოდენობრივად, ისე მნიშვნელობის მხრივ: „სიმღერა მეფე ივან ვასილიევიჩზე...“, „მწირი“, „დემონი“, „ლტოლვილი“, „ჩვენი დროის გმირი“, ლექსების პატარა ტომი, რომელიც 1840 წელს გამოვიდა, ცხოვრების უკანასკნელი წლების ლექსები — აი ყველაზე საუკეთესო მომწიფებული და მნიშვნელოვანი იმას შორის, რაც ლერმონტოვის მიერ იყო შექმნილი. პოეტის სახე განუყოფელია იმ ნაწარმოებთაგან, რომლებიც ასე თუ ისე უკავშირდებიან კავკასიას. ძველი დროიდანვე მილიონობით მკითხველს თვალში ხედება ასოციაცია ლერმონტოვის პოეზიისა და იმ პორტრეტისა, რომელზეც ლერმონტოვი გამოსახულია კავკასიურ ნაბადსა და ფეხოსანის უეპოლეთო მუნდირში და ხანჯლიანი ქამრით.

სხვათა შორის, ეს ხანჯალი დაცულია. ლენინგრადის პუშკინის სახლის მნახველნი კარგახნობით არიან ხოლმე ვიტრინის შუშაზე დაყრდნობილი, რომელშიც ინახება ბრწყინვალე მახვილი, მოვარაყებული არაბული წარწერით, და ვადა, რთული ორნამენტით მოკაზმული.

ეს ნივთი მარტო იმიტომ როდი იპყრობს მნახველთა ყურადღებას, რომ ლერმონტოვის იარაღია, რომელიც პოეტს მუდამ თან ჰქონდა ბრძოლებში და რომელიც მის პორტრეტზეა ასახული. არა, მუზეუმის ვიტრინის ხანჯალი, უპირველეს ყოველისა, იმიტომ იპყრობს ყურადღებას, რომ ხანჯალი ცოცხ-

ლობს ლერმონტოვის ლექსებში, იმიტომ რომ ხანჯალი მისი პოეზიის ერთ-ერთი მყარი ატრიბუტთაგანია.

ხანჯალი, როგორც მტარვალთა დამთრგუნველი მახვილი და თავისუფლების სიმბოლო, ლერმონტოვის ლექსებში შემოვიდა დეკაბრისტებისა და პუშკინის პოეზიიდან, მაგრამ ლერმონტოვმა განავითარა ეს სახე, მეტი კონკრეტულობა მისცა მას—„დაწერა ხანჯლის ბიოგრაფია“. მისი ხანჯალი კეთილშობილების, სინდისის, ძალის, დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების ფართო სიმბოლოა. იგი პოეტის მეგობარია—ერთგული და თანშეზრდილი მეგობარი, რომელსაც ლერმონტოვი საუკეთესო ლექსს მიუძღვნის:

ჩემო ხანჯალო, ჯავარდნისავ, მიყვარხარ მეტად,
ცივო, ელვარე ამხანაგო, შენ, უმკვეთრესო,
შურისგებისთვის ფიქრიანმა ქართველმა გქედა,
სასტიკ ბრძოლისთვის შენ გლესავდა ლალი ჩერქეზი.

პოეტი თვითმპყრობელურ ხელისუფლებასთან ბრძოლის გზას ადგა, იგი მთელი თავისი შემოქმედებით გამოხატავდა პროტესტს თავადაზნაურულ-ბატონყმური რუსეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წყობილების წინააღმდეგ. ლაპარაკობდა თავისი გადაწყვეტილების სიმწიფეზე, რომელიც მახვილის სიმტკიცის მიმსგავსებულია:

შენ თან დამყვები სიყვარულის მუნჯ საწინდარად
და მე ყარიბი შენში ვხედავ ძვირფას მაგალითს;
დიახ, უცვლელი, სულით მძლავრი ვიქნები მარად,
ძმავო რკინისავ, შენებრ მტკიცე, შენებრ მაგარი!

ხანჯალი საუკეთესო გრძნობათა — ფაქიზი სიყვარულისა და მემამოხე ცხოვრებისადმი — თავისუფლებისადმი ლტოლვის. სარწყაოა.

ლექსში „პოეტი“ მოთხრობილია ერთი ქართული ხანჯლის ისტორია, რომელსაც აწერია:

მეომარს მთებში ემსახურა წელი მრავალი,
არ უთხოვია მას საჩუქარი.
არა ერთ მკერდზე საშინელი გავლო კვალი
და არა ერთი გაჰკვეთა ფარი.
იყო ვით მონა, განუყრელი ჭირსა და ლხინში,
მტერს სცემდა თავხარს პასუხი მისი

და იქნებოდა იმ ხანებში ოქროს ზარნიში
მისთვის სასირცხო და უვარგისი.
მამაც ყაზახმა თერგის იქით მიტოვებული
ჰპოვა ის მოკლულ გმირის მახლობლად;
და შემდეგ დიდხანს ეგდო იგი დავიწყებული
სომხის სალაშქრო დუქანში ობლად.
დღეს მშობლიური და ნალეწი ომში ქარქაში
გმირის თანამგზავრს არ ამკობს უკვე;
იგი კედელზე უვნებელი ახლა კაშკაშებს,
ვით სათამაშო ურგი და უქმი!
ახლა არავინ შეჩვეული მზრუნველი ხელით
მას არ ეხება ალერსის ნაჩვევს,
და მის წარწერას, როს მლოცველი განთიადს ელის,
არვინ კითხულობს და არვინ არჩევს.

ხანჯალი ლერმონტოვსათვის იყო პოეტის ხალხისადმი სამ-
სახურის სიმბოლო. მის ბასრს ადარებდა. ლერმონტოვი პოე-
ტური სიტყვის ძალას. პოეზიის დანიშნულებასა და პოეტის
საზოგადოებრივ მისიას იგი იმაში ხედავდა, რომ ლექსი უნდა
გატოლებოდა იარაღს—ხანჯლის მოყლარუნე ბასრს. პუშკინის
ეპოქის მომდევნო პოეტები უარყოფდნენ საზოგადოებრივ სამ-
სახურს, მაშინ ლერმონტოვი მიმართავდა პოეტ - ტრიბუნს,
პოეტ-მოქალაქეს და მასწავლებელს, იგონებდა რილევესა და
პუშკინს, ხალხს რომ თავისუფლების სახელით სიმამაცისაკენ
მოუწოდებდნენ, და ლერმონტოვი პოეტს ეკითხება:

დასძლეე, პოეტო გაიცხულო, ძილს, შენ რომ გტანჯავს,
თუ შურის მდომი, წინათ დიდებულს
ველარ ამოგლეჯ ქარქაშიდან მლეღვარე ხანჯალს
დღეს სამარცხვინოდ ჟანგმოკიდებულს?

საბჭოთა მკვლევარების ახალი ძიებანი ადასტურებენ, რომ
თავისი პოეტური ხანჯლის მახვილი კავკასიაში ლერმონტოვმა
მას შემდეგ ალესა, რაც თავისი ლექსით თამამად ამხილა პუშ-
კინის მკვლევები და რუსეთის თავისუფლებისა და დიდებუ-
სათვის აქტიურ მებრძოლთა რიგებში ჩადგა.

ნამატო ლერმონტოვისა

ტ. შ. ა. ნ. ი.

დ. თ. ხარლამოვა

კიდეე რამდენიმე სიტყვა გრიბოედოვზე

დ. თ. ხარლამოვას გამოუქვეყნებელ მოგონებებში არის ისეთი ფაქტები, რომლებიც ა. გ. ჭავჭავაძის ბიოგრაფიას შეეხება და წინამდებარე წიგნში გამოყენებული არ არის. ხარლამოვას მიერ ჭავჭავაძისა და ახეერდოვასთან დაკავშირებით პუშკინის, გრიბოედოვის, კიუხელბეკერის და გადასახლებულ დეკაბრისტთა მოხსენებამ გადაგვაწყვეტინა დანატებაში სრულად გამოვაქვეყნოთ ეს მოგონებანი.

მოგონებათა ხელნაწერი—ინიციალებით „დ. ხ.“—ინახება მოსკოვის ა. ა. ბახრუშინის სახ. თეატრალურ მუზეუმში. სათაურად აქვს „კიდეე რამდენიმე სიტყვა გრიბოედოვზე“ (შიფრი ტმ, №163494). გარდა ხელნაწერისა, იმავე ბახრუშინის სახ. მუზეუმში არის მანქანაზე გადაბეჭდილი პირი, მრავალრიცხოვანი შეცდომებითა და გამოტოვებებით (შიფრი ტმ, № 163456), რომელსაც აწერია: „დ. თ. ხარლამოვას მოგონებებიდან“.

ამ მოგონებათა არსებობის შესახებ წინათაც იყო ცნობილი. 1929 წელს ი. ს. ზილბერშტეინი თავისი წიგნის „თანამედროვეთა მოგონებანი გრიბოედოვის შესახებ“ ერთ-ერთ შენიშვნაში წერდა: „ჩვენ ხელთ არსებული ცნობების მიხედვით, ა. ა. ბახრუშინის სახ. სახელმწიფო თეატრალურ მუზეუმში არის პ. ნ. ახეერდოვას ქალის მოგონებათა ხელნაწერი, რომელიც მალე გამოქვეყნდება“.

ამიტომ ზილბერშტეინმა გადაწყვიტა თავის წიგნში ის ცნობებიც კი არ მოეტანა, რომელიც თავის დროზე ნ. ვ. შალომიტოვმა მიიღო ხარლამოვასაგან.

მაგრამ არც 1929 წელს და არც იმის შემდეგ ხარლამო-
16. ი. ანდრონიკაშვილი

ვას მოგონებანი არ დაბეჭდილა. რამდენიმე სტრიქონი ნაქანაზე გადაბეჭდილი პირიდან გამოყენებული აქვს ნეჩინას თავის ნაშრომში „გრიბოედოვი და დეკაბრისტები“.

ჩვენ ხარლამოვას მოგონებებს ეურთავთ შენიშვნებს, რომელთა მიზანია არა მარტო ტექსტში მოხსენებული პირებისა და ფაქტების განმარტება, არამედ ამ ფაქტების უეჭველი სანდოობის დადასტურება და ამასთანავე აქა-იქ გაპარულ არაზუსტობის აღნიშვნა.

რამდენიმე სიტყვა მემუარების ავტორის შესახებ. დარია თედორეს ასული ახვერდოვა, ერთადერთი ქალი თედორე ესაის-ძე ახვერდოვისა და პრასკოვია ნიკოლაევნა არსენიევისი, დაიბადა თბილისში 1817 წლის 17 ივნისს. ცამეტი წლისა იგი დედასთან ერთად პეტერბურგში გადასახლდა, როგორც ამას მემუარები გვაუწყებს.

პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვას სულ მთლად აწეწილი მეურნეობა და დიდი ვალი, როგორც ჩანს, გახდა მიზეზი იმისა, რომ დარია თედორეს ასული მხოლოდ 27 წლის ასაკში გათხოვდა, 1845 წელს, ფსკოველ არცთუ ისე მდიდარ აზნაურზე ნიკოლოზ ალექსანდრეს-ძე ხარლამოვზე. ეს მოხდა მაშინ, როცა დედამისი „უკვე დაუძლურებული და დამბლადაცემული იყო“.

პ. ნ. ახვერდოვა გარდაიცვალა 1851 წელს. მომდევნო წელს დ. თ. ხარლამოვა დაქვრივდა. რამდენიმე წლის შემდეგ საჯარო ვაჭრობით გაიყიდა მისი მცირე მამული.

დარია თედორეს ასულს ჰყავდა ქალი—მარია ნიკოლაევნა. შმიდტის მეუღლე. თეატრალურ მუზეუმში დაცულ ხელნაწერებზე ბახრუშინის ხელით აწერია: „დარია თედორეს ასული ხარლამოვა, პ. ნ. ახვერდოვას ქალი. დაწერილი მისი ასულის ნ. ნ. შმიდტის — ტაინი სოვეტნიკის შმიდტის ქვრივის მიერ“.

დ. თ. ხარლამოვა გარდაიცვალა 89 წლისა, პეტერბურგში, 1906 წლის 1 აპრილს. დაკრძალულია სმოლენსკის სასაფლაოზე.

კიდევ რამდენიმე სიტყვა გრიბოედოვზე

ლიტერატურაში ხშირად გამოქვეყნებულმა მოგონებებმა ალექსანდრე სერგის-ძე გრიბოედოვზე აღმიძრა მე, 84 წლის

მოხუცს, სურვილი მეხსიერებაში აღმედგინა ყოველივე ის, რაც მასზე მახსოვს და მოსაგონარი კი არის, რადგანაც იგი თბილისში დედაჩემის ყოველდღიური სტუმარი იყო. ჩვენსა ჩაისახა და განვითარდა მისი სიყვარული თავად ქავკავაძის ასულისადმი. ჩვენს სახლში დაივიწყა მან ერთი ხნით თავისი იპოხონდრია და ბედნიერი სასიძო გახდა. სამწუხაროდ, ამ ამბების დროს სულ მთლად პატარა გოგო ვიყავი, 12 წლის თუ ვიქნებოდი, როცა იგი მოკლეს. აი რატომაც ჩემი მოგონებანი შეზღუდული.

მე დავიბადე თბილისში 1817 წელს. მამაჩემი იქ არტილერიის უფროსი იყო. მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1820 წელს¹ დედა კვლავ თბილისში დარჩა, სადაც ჩვენ მთის ფერდობზე სალილაკის ნაკადულთან გვქონდა სახლი და საუცხოო ბაღი.²*

დედაჩემი სწორედ ის პრასკოვია ნიკოლაევნა ახვერდოვა გახლდათ, რომელიც ა. ს. გრიბოედოვის ყველა ბიოგრაფიაშია მოხსენებული. იგი მეტად სტუმართმოყვარე, თავაზიანი და ნიჭიერი ქალი იყო და მისი სახლი მთელი ათი წლის განმავლობაში წარმოადგენდა თბილისის კულტურული საზოგადოების თავშესაყარს³. მოდა და პატივმოყვარეობა ეწეოდა ახალგაზრდობის ნაღებს კავკასიისაკენ, იქ ყოფილა თავადი ალ. არ. სუვოროვიც⁴*, (მახსოვს) სამოილოვი, ბუტურლინი, ვერიგინი, არსენიევი, სიმბორსკი და მრავალი სხვა. ერთი სიტყვით, ყოველი გვარდიის პოლკიდან ორი-სამი ოფიცერი მაინც. თვითეული მათგანი ეწვეოდა ხოლმე დედაჩემს და ამას მოყოლებული თითქმის ყოველდღე მოდიოდა.⁵ ლიბერალური სამოქალაქო ახალგაზრდობაც, მომავალ დეკაბრისტაგან, ჩამოდიოდა კავკასიაში და ესტუმრებოდა ხოლმე დედაჩემს, განსაკუთრებით ხშირად ვ. კ. კიუხელბეკერი — ჩვენი ოჯახის ძველთაძველი მეგობარი; მე იგი არ მახსოვს, მის შესახებ

* თბილისიდან ჩვენი ჩამოსვლის შემდეგ ეს სახლი ხაზინამ შეისყიდა კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტისათვის, ამჟამად იქ საბაჟო მოხელეები ცხოვრობენ.

** აღექსანდრე არკადის-ძე ნახევარი საუკუნის შემდეგაც, როცა უკვე სულ მთლად მოხუცებული ვიყავი, მხოლოდ კნინობითი სახელით თუ მომმართავდა ხოლმე.

სხვათა ნაამბობიდან ვიცი⁶. 25 წლის შემდეგ ბევრნი, ვინც ოდნავ მაინც იყო გარეული დეკაბრისტების ამბოხში, კავკასიაში გაგზავნეს კეუის გასამზეურებლად, მე მახსოვს ორი იმათგანი—რინკევიჩი და ისკრიცკი⁶. 1829 წელს ჩვენ სადილად გვეწვია ალექსანდრე სერგის-ძე პუშკინი. მე იგი ძალიან კარგად მახსოვს, თუმცა ეს იყო ჩემთვის მშფოთვარე დროს, გრიბოედოვის სიკვდილის შემდეგ. ნაამბობიდან ვიცი, რომ გრიბოედოვი თბილისში ჩამოვიდა 22 წელს და იმავეთვე ყურადღების საგანი შეიქნა, ჰქონდა ღუელი იაკუბოვიჩთან (მომავალ დეკაბრისტთან) და, უთუოდ, ჯერ კიდევ მაშინ გაეცნო დედაჩემს⁷. შემორჩენილია 1827 წლის წერილი, რომელშიც იგი დედას სწერს: მაპატიეთ, ნერვიული შეტევის გამო თქვენი დავალება ვერ შევასრულე⁸. მე იგი 9 წლისას მახსოვს, როცა კარგა ხნის თბილისის არყოფნის შემდეგ დაბრუნდა. თითქმის ყოველდღე სადილობდა ჩვენსა, და ნასადილეც ჩვენთვის, ბავშვებისათვის ცეკვებს უკრავდა. ბავშვები კი ჩვენსას ძალიან ბევრი იყო, იმდენი, რომ ერთ პატარა პანსიონს შეადგენდა—ორი ასაკის; უფროს თაობას ეკუთვნოდნენ: მამაჩემის უფროსი ქალიშვილი, პირველი ცოლისაგან ნაშობი, სოფია თედორეს ასული, შემდეგ რომ მურავიოვ-კარსკიზე გათხოვდა. ჩემი ძმა იაგორ თედორის-ძე⁹ და მამის ღარიბი ძმისწული ანა ანდრიას ასული ახვერდოვა, მოდიოდნენ საერთო სწავლისათვის ცნობილი თავადის ასული ნინო ჭავჭავაძე, თავადის ქალი მარია ივანეს ასული (მაიკო) ორბელიანი¹⁰.

თავადის ქალი ეკატერინე ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე, შემდეგში რომ დადიან-მინგრელსკის ცოლი შეიქნა, თავადის ქალი სოფიო ივანეს ასული (სოფიკო) ორბელიანი, ვარენკა თუმანოვა და მე უმცროს თაობას შევადგენდით¹¹.

თავად ალექსანდრე გარსევანის-ძე ჭავჭავაძეს, რომელიც დედაჩემთან ერთად ჩემი დის სოფიოს და ძმის ეგორუშკას აპეკუნი იყო, ეჭირა არც ისე დიდი ფლიგელი ჩვენი სახლის გვერდით. აქ ცხოვრობდნენ თავადის დედა, მეუღლე სალომე და შვილები ნინო, კატინკა და დავით. ბავშვები მთელი დღეობით იყვნენ ხოლმე ჩვენთან, ხოლო კატინკა კიდევაც ცხოვრობდა ჩვენსა. მე, მას და გუვერნანტ ქალს ნადეჟდა აფანასიევნას¹² ერთი ოთახი გვქონდა. ეს ის გუვერნანტი ქალი, რომელსაც გრიბოედოვმა დედასთან მიწერილ ბარათ-

ში მოკითხვათა მთელი აკაფისტო უძღვნა. ზაფხულობით ხშირად ჩავდიოდით ქავეკავაძიანთ შესანიშნავ მამულში, წინანდალში. გზაში ოცი ჯარისკაცისაგან შედგენილი დაცვა წაინც გვახლდა ხოლმე მთიელთა თავდასხმის საშიშროების გამო. თავადი სხეებზე ნაკლებად მახსოვს, იგი ხშირად სახლში არ იყო, ხოლო ერეგნის დაპყრობის შემდეგ იქაური გუბერნატორი გახდა, მაგრამ მისი ოჯახი თბილისში დარჩა. აი სწორედ ჩვენთვის, უმცროსი თაობისათვის. უკრავდა გრიბოედოვი ცეკვებს. მისი გუნება მეტად ცვალებადი იყო, ზოგჯერ დღეს სრულ ღუმელში გაატარებდა, მაგრამ რაიმე ხელშესახები მიზეზის გარეშე სახე გაუბრწყინდებოდა, გამხიარულდებოდა, ალაპარაკდებოდა (ალაპარაკობდა ყოველთვის ფრანგულად) და, თუ უცხო სტუმრები არ იყვნენ, სადილის შემდეგ სადარბაზო ოთახში გავიდოდა და იტყოდა. „*Enfants, vener danser**“. იქ ისე დაჯდებოდა, რომ ჩვენი მოუხეშავი ცეკვისათვის ეცქირნა. ცეკვები ყოველთვის მისი შეთხზული იყო. მათი მელოდია ახლაც მახსოვს, მაგრამ ეს ცეკვები ძალიან სასიამოვნო და რთული იყო. შემდეგ სხვა იმპროვიზაციასზე გადადიოდა და ზოგჯერ მთელი საღამო არ მოშორდებოდა როიალს. სოფიკო ორბელიანმა იცოდა ხოლმე კლავიშებთან ახლო მისვლა, ეს აღიზიანებდა გრიბოედოვს და იგი ფინალური აკორდის შემდეგ სოფიკოს წინწამოწეულ მუცელში საჩვენებელ თითს მიაარტყამდა, რაც გოგონას გაანაწყენებდა ხოლმე და ისიც გაქეცეოდა. სამწუხაროდ, მე უმცროს თაობას ვეკუთვნოდი და ამიტომ მხოლოდ ის მახსოვს, რაც ჩვენ, ბავშვებს, გვებებოდა და უფროსების საუბრიდან არაფრის გადმოცემა არ შემიძლია. ნინოს უმცროს ძმას გრიბოედოვი მისაღმების წილ ხუჭუქა კულულებზე ხელს გადაუსვამდა ხოლმე. ერთ-ერთ წერილში დედისადმი გრიბოედოვი ასწერს: დავითს თავზე ხელი გადაუსვითო. თუ რა საერთო შთაბეჭდილებას ახდენდა ჩემზე ეს ალერსიანი, მაგრამ თითქმის ყოველთვის სერიოზული, შუახნის სათვალისანი ბატონი, რომლისადმი უღრმეს პატივისცემასთან ერთად სიმორცხვესაც ვგრძნობდი, კარგად მახსოვს. კარგად მახ-

* აბა, ბავშვებო, იცეკვეთ.

სოკს, როცა გავიგე, გამიკვირდა, რომ თურმე ნინოს ნაკლებად ეშინოდა მისი და გათხოვდა კიდეც მასზე. რა თქმა უნდა, ალექსანდრე სერგეევინის მთავარი ყურადღება ნინოსადმი იყო მიპყრობილი, რომელიც მაშინ, მართალია, 14 წლისა იყო, მაგრამ როგორც ყველა სამხრეთელი, უკვე სავსებით დაქალბებული¹³. იგი ნინოს მუსიკას ასწავლიდა, ფრანგულად ელაპარაკებოდა და მაშინაც კი, როცა ნინოს ხელი მოჰკიდა და ჩვენს ბაღში მოიყვანა, რათა ცოლობა ეთხოვა, ნინოს ეგონა, რომ როიალთან მიყვანა სწავლიაო.

ვერ ვიტყვი, რომ დედაჩემს თავისი აღზრდილების ბრწყინვალე განსწავლისა და გაწრთვნის საშუალება ჰქონდა, ჯერ ერთი, სოფის-გარდა, სულ ერთთავად ზარმაცები ვიყავით და თანაც არც მასწავლებლები გვყავდა პირველხარისხოვანი¹⁴. არ ვიცი, სად მასწავლებლობდნენ, ან რა გვარისანი იყვნენ, ვიცი, რომ ერთს აკაკი კონდრატიევიჩ ერქვა, მეორეს აქესენტი ტრიფონოვიჩ და სხვას აფანასი ივანოვიჩ გიაცინტოვი. მუსიკას კაპელმეისტერი სოკოლოვსკი გვასწავლიდა, მხოლოდ ნინო ალექსანდრეს ასულს თვით გრიბოედოვი აძლევდა რჩევა-დარიგებას, როცა იგი წამოიზარდა და გრიბოედოვიც თბილისში იყო. ფერწერას თვითონ დედა გვასწავლიდა, პორტრეტისტი და მინიატურების ჩინებული მხატვარი. მაგრამ განსაკუთრებულ პატივში იყო ჩვენთან ფრანგული ენა. პატარა დავით ჭავჭავაძეს ჰყავდა გუვერნიორი მ. რავერგი (M-r Ravergi). იმ ფლიგელის სივიწროვის გამო, რომელიც ჭავჭავაძეებს ეჭირათ, გუვერნიორი და მისი ქალი ჟოზეფინა (Josephine) ჩვენთან ცხოვრობდნენ და თეორიულად და პრაქტიკულად გვამაცადინებდნენ ფრანგულ ენაში. ამასთანავე, დაახლოებით 1826 წელს თბილისში ბევრი ფრანგი ჩამოვიდა, რომელთაც აბრეშუმსაქსოვი ფაბრიკის საპაიო ამხანაგობა დააარსეს. მთავარი კამპანიონი მ. დიუელი (M-r Duello) ჩვენს სახლში იდგა, ხშირად შემოდის და ჩვენსა და ამით ხელს უწყობდა ჩვენს წარმატებას. ფრანგულ ენაში. ციკვას სრულიად უანგაროდ მშვენიერი ქალბატონი კასტელა¹⁵ გვასწავლიდა (m-me Castilla), ერთ-ერთი მსხვილი მეპაიეს მეუღლე. ცხენოსნობას მთელი უფროსი ასაკი მისდევდა: თუ ცხენზე ნინო ჭავჭავაძე იჯდა და გრიბოედოვი თბილისში

იმყოფებოდა, იგი მისი თანმხლები იყო. ჩვენი, პატარების, განკარგულებაში ცხენები მხოლოდ კავალკადის დაბრუნების შემდეგ გადმოდიოდა, ცოტა ხნით ეზოში გასასეირნებლად¹⁶.

ჩემი და სოფი ლამაზი ქალი იყო. ნინოს არა ჰგავდა, მაგრამ თითქმის არ ჩამოუვარდებოდა მას. ეს სილამაზე დედამისისაგან, თავად იუსტინიანის ასულისაგან გამოჰყვა და თანაც ისეთი დიდებულება, რომ ძოწითმოსილს ეძახდნენ. ისა და ნინო ჰაევკავაძე საარაკო წყვილი იყო, მათ მთელი თბილისის ახალგაზრდობა ევლებოდა თავს. მახსოვს ერთი მასკარადიც. ამ მასკარადზე ნინო ჰაევკავაძე მოვიდა ძველ ქართულ კაბაში გამოწყობილი, კაბა მის ბეზიას, მარიამ ივანეს ასულს¹⁷ შემორჩენოდა. ეს ძველი ქართული კაბა ახალი ყაიდის სამოსზე ბევრად უფრო ლამაზი იყო და ნინოსაც ისე უხდებოდა, რომ თვალი იმასზე უკეთესს ვერას ნახავდა. არ მახსოვს იყო თუ არა ამ საღამოზე გრიბოედოვი.

თუმცა ეს გრიბოედოვს არ ეხება, არ შემიძლია არ აღე-ნიშნო რაოდენ მიყრუებული იყო იმ დროს თბილისი, ქალის ფეხსაცმელის ხეირიან მკერავსაც კი ვერ იპოვიდით, მის როლს დედაჩემის ლაქია ეგორ ტიტოვი ასრულებდა.

როცა რომელიმე ბალი ან ქორწილი იყო მოსალოდნელი, მას, რასაკვირველია, ყველა შინაურის, მათ შორის ჰაევკავაძე-ანთ და ორბელიანთ ქალების გამოწყობა უხდებოდა. მაგრამ უცხო თავადის მეუღლენიც მოდიოდნენ ჩვენსა, მოჰქონდათ რა გინდა რა ამბავი და დედაჩემს სთხოვდნენ, ნება მოგვეცით ეგორ ტიტოვს ჩვენი ქალებისათვის ფეხსაცმელები შევუკეთოთო. უარის თქმა დედას არ ეხერხებოდა და ისე გამოდიოდა, რომ მისი ლაქია მთელ თბილისს უწევდა მომსახურებას, ხოლო მას კი სამსახურს აკლებდა. დღევანდელ დღესავით მახსოვს ის წითელი ატლასის ფეხსაცმელები, რომელიც ეგორმა მე და კატინკას შეგვიკერა გრიბოედოვის ქორწილის დღისათვის. ჩვენ საერთოდ ცუდად გვაცმევდნენ, მეტ ყურადღებას ნინოსა და სოფის ტუალეტებს აქცევდნენ. სოფი დედას ჩემზე მეტად თუ არა, ნაკლებ როდი უყვარდა. ამიტომაც წითელი ატლასის ფეხსაცმელები მთელი ამბავი იყო ჩვენს ცხოვრებაში. სოფი ნინოზე ორი-სამი წლით უფროსი იყო და მასზე ცოტა ადრე გათხოვდა.¹⁸ მისი ქმარი ნ. ნ. მუ-

რაგიოვ-კარსკი რატომღაც ვერ რიგდებოდა გრიბოედოვთან და არც იმის მოსურნე იყო, რომ გრიბოედოვს მისი მეუღლის მეგობარი ქალი შეერთო. ცდილობდა ნინო გაჰყოლოდა მის მეგობარს სერგი ნიკოლოზის-ძე ერმოლოვს, მაგრამ ნინო ჭკვეპავაძე ყოველთვის მტკიცე ხასიათისა იყო, სხვას არ აყვებოდა ხოლმე და თავს იმისათვის ინახავდა, ვინც ესოდენ ძლიერ უყვარდა⁹.

იმის შემდეგ, რაც გრიბოედოვი ნინოს საქმრო გახდა, იგი დაუყოვნებლივ პასკევიჩის არმიას უნდა დასწეოდა. 12 ივნისს ყარაბაღიდან დედაჩემს ბარათს უგზავნის, რომელშიაც სამხედრო მოქმედებებს აღწერს და თან დაურთავს: - *Dites à Nina, que cela ne durera pas et bientôt dans deux ans tout aux plus je deviendrai l'hermite de Zinonda!* - იმავე წერილში წერია: „*Parlez à Nina, de moi, beaucoup, toujours, quand vous n'aurez rien de mieux à faire*“. ხელრთვა ასეთია: „*Rappelez vous, que nous vous cherissons tout les deux, comme une tendre mère; vous couple d'adoption, vos enfants, c'est elle et moi*“.*

მაშინ გრიბოედოვი პასკევიჩთან კი არ იყო მივლინებული, არამედ ელჩად იყო, ამიტომ საფიქრებელია, რომ არმიასთან დიდი ხნობით არ ჩერდებოდა, თბილისში დაბრუნების შემდეგ ციებამ შეიპყრო. დედაჩემს თავისი ბინიდან, მთავარმართებლის სახლიდან, წერდა:

*Mon très chère amie. Vous m'avez vu au commencement de mon paroxisme. Embrassez la bien tendrement *** ციება ქორწინების დღესაც არ შეშვებია, გვირგვინქვეშ ისე აკანკალებდა, რომ ხელიდან ბეჭედი გაუვარდა „*c'est de mauvaise augure*“*** უთქვამს გრიბოედოვს. როცა ქორწილის

* „უთხარით ნინოს, რომ ასე დიდხანს არ გაგრძელდება. მალე, დიდი-დიდი ორი წლის შემდეგ, მე წინანდლის განდევნილი გავხდები... ხშირად ელაპარაკეთ ჩემზე ნინოს, როცა სხვა უკეთეს საქმეს ვერ მოიგონებთ... გახსოვდეთ, რომ ჩვენ, ორივეს გვიყვარხართ, როგორც ჩვენი სათნო დედა. ჩვენ, მე და ნინო, თქვენი აღზრდილები, თქვენი შვილები ვართ“.

** ჩემო ძვირფასო მეგობარო, თქვენ გინახივართ ჩემი შეტევის დასაწყისს. აკოცეთ მას ჩემგან ძალიან ნაზად“.

*** ეს ცუდი ნიშანია.

შემდეგ ნინო ჭავჭავაძე სპარსეთს გაემგზავრა, ყველა, ვისაც კი ეკიპაჟები და ცხენები გააჩნდა, მათ გასაცილებლად გამოვიდა. სადამდე გააცილეს არ მახსოვს, რადგან მე არ წავუყვანივარ²⁰. გრიბოედოვმა თავის უკანასკნელ წერილში, რომელიც თავრიზიდან მოიწერა, სადაც ცოლთან ერთად ცხოვრობდა, ვინემ საბოლოოდ განშორდებოდა მას და თეირანს გაემგზავრებოდა, დედას სწერდა: *Les conseils, que vous me donnez pour que je soigne les occupations de ma femme, sont très sages et salutaires, mais tout mon temps est pri par cette maudite contribution que je ne puis encore parvenir à tout de Persans.* *

სამი თვე გავიდა ამ წერილის მოწერიდან და გრიბოედოვი მოკლეს²¹. ძალიან ბუნდოვნად მახსოვს გრიბოედოვის ნეშტის თბილისში ჩამოტანა, მისი დაკრძალვა, რადგან იმ დროს ავად ვიყავი. მაგრამ სამგლოვიარო პროცესია კი მაინც დავინახე ჩვენი სახლის აივნებიდან²². ამბობდნენ, გრიბოედოვის ცხედარი კარგა ხანი იყო კარანტინში²³. თავრიზიდან ჩამოსული ნინო ჭავჭავაძე თავისიანებითურთ ჩვენს ფლიგელში კი არ დასახლდა, არამედ ქალაქში. მას შემდეგ, რაც მას უნებურად სიმართლე უთხრეს, იგი ავად გახდა და ჩვენ სახლსაც მძიმე ნაღველი აწვა²⁴ ვინემ 1830 წელს თბილისიდან არ გამოვემგზავრეთ. ნინო ჭავჭავაძე ერთჯერ მოსკოვშიც იყო თავის დასთან ეკატერინე დადიან-მინგრელსკაიასთან ერთად იმპერატორ ალექსანდრე II კორონაციაზე²⁵. მაგრამ ჩვენ ერთმანეთის შეხვედრა აღარ გვეწერა: მალე ამის შემდეგ იგი გარდაიცვალა. მთავრის მეუღლეს ეკატერინე დადიან-მინგრელსკაიას ხშირად შეხვედრივარ პეტერბურგში, ეს იმის შემდეგ, რაც თავისი სამფლობელო რუსეთს დაუთმო. ძალიან მეგობრულ დამოკიდებულებაში ვიყავით და მიწერ-მოწერაც მქონდა მასთან მის სიკვდილამდე. ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა გარდაიცვალა თავის სასახლეში სამეგრელოში ზუკზიდში²⁶.

* „თქვენი რჩევანი იმაზე, რომ ვიზრუნო და ჩემი მეუღლისათვის რაიმე საქმე გამოვძებნო, გონივრულია, მაგრამ მთელი ჩემი დრო ამ წყუთულ კონტრიბუციას მიაქვს, რომელიც ვერა და ვერ ამიცლია სპარსთაგან“.

დედაჩემს გრიბოედოვის 9 წერილი ჰქონდა, რომელიც მე, ვგონებ, 1888 წელს გადავეცი საჯარო ბიბლიოთეკას²⁷. ერთი ამ წერილთაგანი 1827 წლისაა, სრულიად უმნიშვნელო, ოთხი წერილი 1827 წლისა, იმ დროისაა, როცა გრიბოედოვი თავად პასკევიჩთან მსახურობდა. შეიცავს სამხედრო მოქმედებათა აღწერას, შეუკავებელ ლტოლვას ქორწინებისაკენ და ყველაფრით უკმაყოფილებას. 1828 წლის სამი წერილი იმ დროისაა, როცა გრიბოედოვი უკვე ელჩი იყო, მაგრამ მაინც თავად პასკევიჩის არმიაში იმყოფებოდა. ამ წერილებში აღწერილია სამხედრო მოქმედებანი. ბევრია ნათქვამი მის საცოლზე. უკანასკნელი წერილი თავრიზიდან არის მოწერილი, გრიბოედოვი უკვე ცოლიანი იყო, სიკვდილამდე სამი თვით ადრე.

იძულებული ვიყავი ეს მოგონებანი მეკარნახა, რადგან თვალს დამაკლდა და გაუარკვევლად ვწერ.

დ. ზ.

11 ნოემბერი, 1901 წელი.
უდელნაია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. დ. თ. ხარლამოვას მამა, თედორე ესაის-ძე ახვერდოვი გარდაიცვალა თბილისში 1820 წლის 25 აპრილს, დაბადებიდან 48 წლისა, დაკრძალულია სიონის ტაძარში.
2. სახლი და ბაღი, რომელიც „განსვენებული გენერალ-მაიორის ახვერდოვის შვილების (ეგორისა და სოფის) საკუთრებას შეადგენდა“, ვალის გამო ლატარეაში გაიყიდა 1831 წლის პირველ თებერვალს.
3. ქეთევან ორბელიანი პრასკოვია ნიკოლაევენას „კარგად გაზრდილ მოსკოველ ქალს“ ეძახის და თან დასძენს, რომ იგი იყო თბილისში პირველი მანდილოსანი, რომელმაც რუსეთში მიიღო განათლება.
4. თავადი ალექსანდრე არკადის-ძე სუვოროვი — გენერალისიმუს ა.ვ. სუვოროვის შვილიშვილი, ლეიბ-გვარდიის ცხენოსანი პოლკის კორნეტი. დეკაბრისტების საიდუმლო ორგანიზაციასთან კავშირის გამო გამოგზავნილი იქნა კავკასიაში. მსახურობდა ერმოლოვთან, შემდეგ პასკევიჩთან „დავალებებისათვის“. მონაწილეობდა 1827-1828 წლების ლაშქრობაში. 1828 წელს ფლიგელ-ადიუტანტობა მიიღო. შემდეგ 60-იან წლებში პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორი იყო.

სწორედ იქ, პეტერბურგში შეხვდა მას დარია თედორეს ასული. მემუარების ავტორს ახსოვს როგორ მხოლოდ მოფერებითი სახელით იხსენიებდა მას სუვოროვი ნახევარი საუკუნის შემდეგ, როცა იგი „სულმთლად მოხუცი“ იყო. სუვოროვი გარდაიცვალა 1882 წელს. მემუარისტის გადმოცემით, მოსკოვს ყოფნისას სუვოროვი ყოველთვის ლუბიანკაზე ჩერდებოდა, ვერ იგინებთან, რომლებთანაც „ნახევარი საუკუნის მეგობრობა“ აკავშირებდა. ეს მეგობრობა ჯერ კიდევ კავკასიაში ჩაისახა. დარია თედორეს ასულს დედამისის სტუმრებს შორის ეს ფერიგინებიც ახსოვს.

გრაფი ნიკოლაი ალექსანდრეს-ძე სამოილოვი — ლეიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკის ოფიცერი. ერმოლოვის ადიუტანტი, რომელიც ერმოლოვის შერისხვის შემდეგ „ავადმყოფობის მიზეზით“ სამსახურიდან დაითხოვეს. პუშკინის მეგობრების ა. ნ. და ნ. ნ. რაევსკების ბიძა და დეკაბრისტი გ. დ. დავიდოვის ბიძაშვილი. პუშკინი თავის „მოგზაურობაში“ იხსენიებს მას, როცა თბილისელი მესაქურველების ცივი იარაღის ღირებებზე ლაპარაკობს.

ნიკოლოზ ალექსანდრეს-ძე ბუტურლინ — ლეიბ-გვარდიის ულანთა პოლკის შტაბ-როტმისტრი. გრაფ ა. ი. ჩერნიშევის ადიუტანტი. პუშკინი იმავე „მოგზაურობაში“ იმასაც იგონებს: „გერგეთში ბუტურლინს შეეხვდი, რომელიც ჩემსავით არმიაში მიდიოდა. ბუტურლინი

მოგზაურობაშიც არაფერს იკლებდა, ყველაფერი თან დაჰქონდა. ვისადილე მასთან ისე, თითქოს პეტერბურგში ვყოფილიყავი“. ცნობილია, რომ მოქმედ არმიაში ბუტურლინის თავის გამოჩენისათვის გაემგზავრა. მალე ბუტურლინის დაბეზლებით პასკევიჩმა შენიშვნა მიიღო იმაზე, რომ მისი ხელქვეითი დეკაბრისტები ძალიან დიდი თავისუფლებით სარგებლობდნენ.

ნიკოლოზ დიმიტრის-ძე არ ს ე ნ ი ე ვ ი — ახვერდოვას ღვიძლი ძმისწული, მემუარების ავტორის ბიძაშვილი. 1723 წელს ჩაერიცხა ოლგოპოლის ჰუსართა პოლკში. კავკასიაში დიბიჩის ადიუტანტი იყო. პასკევიჩი მისდამი მტრულად იყო განწყობილი. „მე უკვე ყველაფერი გავაკეთე, რაც საჭირო იყო თქვენი ძმისწულისათვის, — სწერდა გრიბოდოვი ახვერდოვას 1828 წელს, — მაგრამ როგორღაც გრაფი არცთუ ისე კეთილად უყურებს“. ამრიგად დასტურდება, რომ ხარლამოვას მიერ დასახელებული გვარდიის არისტოკრატიული ახალგაზრდობა 1820-იან წლებში მართლაც იმყოფებოდა თბილისში ან ხშირად ჩამოდიოდა აქ. ეს ოფიცრები ახვერდოვასთან მოდიოდნენ ხოლმე და ხშირად ხვდებოდნენ ჰეკტავადეს. ტყუილად როდი დაამახსოვრდა გრიგოლ დადიანს, „ვინც კი მოვიდოდა პეტერბურგიდამ, გვარდიიდან და სხვა დიდკაცობა ექსპედიციაში, აქ მიდიოდნენ და აქედამ... ფლიგელ-ადიუტანტები, ლეიბ-ჰუსარები, პრეობრაჟენსკელები“. ახლა ჩვენ ხარლამოვას მოგონებათაგან მათ სახელებს ვტყობილობთ.

ახვერდოვას სახლის ხშირ სტუმართა რიგს უნდა მიეკუთვნოთ ნიკოლოზ ნიკოლოზის-ძე მ უ რ ა ვ ი ო ვ ი, რომელიც 1818 წლიდან დადიოდა ხოლმე ახვერდოვასთან, ხოლო 1827 წელს შეირთო მისი გერი სოფია თედორეს ასული მურავიოვმა, 1812-1814 წლების ომების მონაწილემ, სამსახური კავკასიის კორპუსში დაიწყო ერაზმოლოვის დროს და აქ დარჩა პასკევიჩის დროსაც. შემდეგში, 1853-56 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს დანიშნული იყო მეფისნაცვლად კავკასიაში, ხელმძღვანელობდა რუსის ჯარს ყარსის ალებისას, რომლის ალყის დროს ჯერ კიდევ 1828 წელს გამოიჩინა თავი. ამასთან დაკავშირებით მიიღო მურავიოვ-კარსკის წოდება.

თავის „ჩანაწერებში“, რომელიც 1820-იან წლებშია შედგენილი, მურავიოვი ბრალსა სდებს პრასკოვია ნიკოლაევნას, რომ იგი „ქეიფებს მართავს და ხელგაშლილი ცხოვრობს. იღებს ფართო წრეს ყოველგვარი ადამიანებისა, რომლებითაც სავსეა მისი სახლი“. მურავიოვის აღშფოთებას იწვევდა დედაქალაქის გვარდიის ახალგაზრდობა, „ნაწილობრივ ბრიყვი ახალგაზრდები, რომელთაც პრასკოვია ნიკოლაევნა გარეგნული შესახედაობით იწვევდა და აფასებდა“. აუცილებელია დავუმატოთ, რომ მურავიოვს ამოძრავებდა პირადი მოსაზრებანი. ეს ახალგაზრდობა გარს ერტყა მის საცოლეს, ქეიფობდა იმ სახლში, რომელიც შემდეგ მისი უნდა გამხდარიყო და საიდანაც თავიდანვე სურდა უსიამოვნო ხალხი მოეშორებინა.

5. ვილჰელმ კარლოს-ძე კ ი უ ხ ე ლ ბ ე კ ე რ ი — თბილისში იმყოფებოდა 1821 წლის ოქტომბრიდან 1822 წლის 29 აპრილამდე, როცა მას „გან-

თავისუფლების ატესტატი" მისცეს. ცნობილია, რომ ამ პერიოდში იგი განსაკუთრებით დაუახლოვდა გრიბოედოვს და მისი თბილისელი მეგობრების.— პ. ნ. ახვერდოვას და კავკავაძის წრეს. ხარლამოვას არ ახსოვს და არც შეეძლო ხსომებოდა კიუხელბეკერი: იგი მაშინ 4 წლისა იყო.

6. ალექსანდრე ექვთიმეს-ძე რ ი ნ კ ე ვ ი ჩ ი (რენკევიჩი)—ლეიბ-გვარდიის ცხენოსანთა პოლკის კორნეტი, დეკაბრისტების ჩრდილოეთის საზოგადოების წევრი. გადმოყვანილი იქნა კავკასიაში ბაქოს საგარნიზონო ბატალიონში, ხშირად უხდებოდა თბილისის ყოფნა. გარდაიცვალა 1826 წელს პოდპორუჩიკის ჩინის მქონე. დემიან ალექსანდრეს-ძე ის კ რ ი ც კ ი — გვარდიის გენერალური შტაბის პორუჩიკი, ჩრდილოეთის საზოგადოების წევრი. გადაყვანილი იყო ორსკის სიმაგრის გარნიზონში, ხოლო ამის შემდეგ საქართველოში. აქ 1829 წელს დაავალეს ახალციხისა და არზრუმის საფაშოების სამხედრო-ტოპოგრაფიულ აღწერილობათა შედგენა. გარდაიცვალა 1831 წელს.
7. გ რ ი ბ ო ე დ ო ვ ი ს ა და ი ა კ უ ბ ო ვ ი ჩ ი ს დუელი მოხდა 1818 წლის ოქტომბერში. როგორც ჩანს, თბილისში პირველი ჩამოსვლისთანავე გრიბოედოვი გაეცნო ახვერდოვებს, როგორც ეს მ. ვ. ნეჩკენას ჰგონია.
8. ეს წერილი მიეკუთვნება 1828 წელს.
9. ნ. გ. იუსტინიანისაგან (1783-1811) თ. ე. ახვერდოვს კიდევ ერთი ქალი ჰყავდა—ნინო თედორეს ასული, რომელიც 1805 წ. დაიბადა. 1824 წ. თავად ანდრია ბორისის-ძე გოლიცინს მითხოვდა. ცხოვრობდა პეტერბურგში. გარდაიცვალა კურსკში 1828 წ. ახვერდოვის ეს უფროსი ქალი მოხსენებული ჰყავს ნ. ნ. მურავიოვს თავის ჩანაწერებში.
10. „მაშინდელი განათლებული“ ქალების მცირერიცხოვან წრეში — წერს დიმიტრი ივანეს-ძე ყიფიანი,—თბილისში როგორც ყველაზე ნათელი ვარსკვლავები ისე ბრწყინავდნენ თავადის ასულნი ნ ი ნ ო ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ს ა ს უ ლ ი ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, შემდგომ გრიბოედოვის მეუღლე, და მ ა რ ი ა მ ი ვ ა ნ ე ს ა ს უ ლ ი ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, შემდგომ ფელდმარშალ თავად ა. ი. ბარიატინსკის მეუღლის დედა“. რუსი მოხელე ვ. ინსერსკი, რომელიც 1840-იან წლებში აქ ცხოვრობდა, გადმოგვცემს, რომ თბილისში ჩამოსულ ყოველ ადამიანს სამი ლამაზი ქალი ატყვევებდა სილამაზით: ნინო და ეკატერინე კავკავაძეები და მარიამ ივანეს ასული ორბელიანი. ინსარსკი თვითონ მაიკო ორბელიანის სიტყვებს იმეორებს და წერს, რომ თავადის ქალი 1832 წლის შეთქმულების მოწაწილე იყო, რისთვისაც „ვორონეჟსა თუ იაროსლავში“ გადაასახლეს. ეს ცნობა სულ მთლად ზუსტი არაა. 1832 წელს მაიკო ორბელიანი მითხოვდა მოგვარეს დიმიტრი ვახტანგის-ძე ორბელიანს. 1834 წელს შეთქმულებაში მოწაწილეობისათვის დიმიტრი ორბელიანი დედით თევლე ბატონიშვილითურთ კალუგაში გადაასახლეს. მას ცოლიც გაჰყვა. 1836 წ. ცოლის თხოვნით ვახტანგ ორბელიანს „უმალღესი ბრძანებით“ ნება დაერათო თბილისში გამოჰყოლოდა ცოლს და იქ სამი თვე დარჩენილიყო (ე. ვეიდეზაუმის ამონაწერი თბილისის საპოლიციო არქივის საქმე-თაგან).

11. სოფიკო ორბელიანი—მაიკო ორბელიანის უმცროსი და. გადასახლებული გრიგოლ ორბელიანი 1830-იანი წლების წერილებში მას თავის საცოლეს უწოდებდა, შემდეგში სოფიო ორბელიანი თბილისის სამოქალაქო გუბერნატორის მეუღლე გახდა. ბეზაკის მეუღლე ვარენკა თუმანოვმა—პოეტ გიორგი თუმანიშვილის და მარიამ თუმანიშვილის ქალი, გათხოვდა ექიმ ე. ს. ანდრეევსკიზე.
12. ნადეჟდა აფანასიენა იუდინა—„შინაბერა, რომელიც ძველთაგან ამ ოჯახში ცხოვრობდა და თითქმის ბავშვების გამდელი იყო“,—წერს მურავიოვ-კარსკი, თავდაპირველად მეფის დის ეკატერინე პავლოვნას მიერ ახვერდოვას ძმისწულებზე, მისი ძმის დიმიტრი ნიკოლაევიჩ არსენიევის ბავშვებზე იყო მიჩენილი. შემდეგ ცხოვრობდა თბილისში, ახვერდოვებისას. გრიბოდოვი 1827 წლის 28 ივნისის წერილში იხსენიებს მას და „მოკითხვათა და სალმის მთელ აკადესტას“ უთვლის ნადეჟდა აფანასიენას, ანა ანდრეევნა ახვერდოვას, სოფია ფედოროვნა მურავიოვას, მარია ივანოვნა ორბელიანს, კატერინა აკაკიევნა სნაკარევას, ყველა მის ნაცნობ პრინცესებს, ე. ი. ალექსანდრე კავკავაძის სამ ქალს. ამავე წერილში იგი კოცნას უგზავნის „დაშენკას“ და „პატარა სოფი ორბელიანს“.
13. დ. თ. ხარლამოვა წერს, რომ 9 წლისას ახსოვს გრიბოდოვი, ე. ი. 1826-27 წლიდან. მართლაც, ამ დროს, 1826 წლის სექტემბრიდან 1927 წლის აპრილამდე, გრიბოდოვი თბილისში იყო. ეს აგრეთვე ემთხვევა ხარლამოვას მეორე მტკიცებასაც, რომ ნინო კავკავაძე ამ დროს თოთხმეტი წლისა იყო.
14. თვითონ ეგორ ახვერდოვი (დაიბადა 1808 წლის ახლო ხანს) პეტერბურგში გაგზავნეს, რათა პაქთა კორპუსში შესულიყო, მაგრამ ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, იგი გვარდიის პოდპორუჩიკებისა და კავალერიის იუნკერების სკოლაში შევიდა, რომელიც დასტოვა 1827 წელს კურსის დაუმთავრებლად „მეცნიერებაში უნიკობის გამო“. როცა პასკევიჩთან მოვიდა, სპარსეთთან საომარი მოქმედება იყო გაშლილი, იგი კარაბინერთა მე-7 პოლკში ჩაირიცხა და მურავიოვს თავრიზის ლაშქრობაში ახლდა. 1830-იან წლებში მსახურობდა ქართველ გრენადერთა პოლკში. ხარლამოვას ბარტენევისათვის უთქვამს, რომ ეგორ ახვერდოვი „ჰეჟანაკლული“ გარდაიცვალა.
15. 1830 წელს „აბრეშუმის ფაბრიკის პატრონმა“ ცოლმა მატრილდა კასტელამ (ანუ კასტელასმა) უფლება მიიღო, რათა მცირეწლოვან კეთილშობილ ქალთა პანსიონი გაეხსნა. მურავიოვის გადმოცემით, კასტელამ „ჩვენი გამომგზავრების შემდეგ დაისაკუთრა ჩვენი დიდი სახლი“. შემდეგში ეს პანსიონი გადაკეთდა აქ კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტად.
16. ქეთევან ორბელიანი იგონებს, რომ ერმოლოვის დროს მთელ ქალაქში ეტლი სულ ოთხ ოჯახს ჰყავდა: თვალე ბატონიშვილს, ვაჰარ გრიგოლ სარაჯიშვილს, გიორგი ორბელიანს და გიორგი თუმანიშვილს. „ქალაქში ცხენებით მიმოდიოდნენ,—წერს იგი,—საცხენოსნო სამოსი განსაკუთრებული იყო. ალექსანდრეს [კავკავაძეს] საუკეთესო ცხენები ჰყავდა“.

17. მ ა რ ი ა მ ი ე ვ ა ნ ე ს ა ს უ ლ ი (1757-1836)—ა. გ. ქავკავაძის დედა. ქალიშვილობაში ავალიშვილი.
18. ს ო ფ ი ა ა ხ ვ ე რ დ ო ვ ა — ო რ ი წ ლ ი თ უ ფ რ ო ს ი ი ყ ო ნ ი ნ ო ქ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე - ზ ე (ხარლამოვას ესეც ზუსტად ახსოვს). მურავიოვს მისთხოვდა 1827 წელს. იგი 1830 წელს გარდაიცვალა მოსკოვის მაზლობელ მამულში, დაბადებიდან 20 წლისა. მურავიოვის სიტყვით, იგი როგორც საკუთარ დედას ისე „აღმერთებდა“ პრასკოვია ივანოვნას და განუსაზღვრელად ენდობოდა მას.
19. მურავიოვი ნამდვილად ცდილობდა ა. გ. ქავკავაძე დაეყოლებინა ნინოსა და სერგი ნიკოლოზის-ძე „ერმოლოვის ქორწინებაზე“. მურავიოვის „ჩანაწერების“ ბევრი ადგილი ადასტურებს, რომ იგი ამრეზით უცქეროდა გრიბოედოვს.
20. მეგობრებმა გრიბოედოვი და ნინო კოდამდე გააცილეს; ერევანმდე მათ ჩაჰყვა სალომე ქავკავაძე და გრიბოედოვთან მივილინებული ექიმი უმისა.
21. მცირე სხვაობა, რომელიც აღმოჩნდა მოტანილ ციტატებსა და გრიბოედოვის წერილების ტექსტებს შორის ამტკიცებს, რომ ხარლამოვას ეს ციტატები ზეპირად მოჰყავდა, მაგრამ მაინც საოცარ სიზუსტეს იჩენდა. ასევე ზუსტად დახსომებია მას გრიბოედოვის უკანასკნელად თბილისის ჩამოსვლის ამბები. მაგრამ, როგორც ეს ხშირად ემართებათ მოხუცებს, რიცხვებზე მეხსიერება ღალატობს. ზუსტად ვერ ათარილებს წერილებს. 1828 წელს თბილისიდან გამგზავრების შემდეგ გრიბოედოვს მართლაც გამოუგზავნია ეს წერილი, რომლიდანაც მოყვანილია ციტატი, მხოლოდ ეს იყო არა 12 ივნისის, როგორც ხარლამოვა ირწმუნება, არამედ 28 ივნისის. 18 ივნისის გრიბოედოვი ახვერდოვას წერდა ყარაბაღიდან, მაგრამ ეს უკვე 1827 წელს. თბილისში დაბრუნების შემდეგ გრიბოედოვი ჯვარისწერის წინ აუად გახდა ციებით. ეს იყო 1828 წელს. ამ ბარათს ხარლამოვა შეცდომით ათარილებს 1827 წლით. მესამე წერილის თარიღი სწორია: იგი გრიბოედოვმა დაწერა სიკვდილამდე ორ თვე ნახევრით ადრე.
22. ახვერდოვების აივნიდან ჩანდა ერევნის მოედანი, რომელზეც გაიარა სამგლოვიარო პროცესიამ. ქუჩები, მოედნიდან სამხრეთით, მთის ძირს რომ მიემართებოდა ნარიყალას ნანგრევებისაკენ, მხოლოდ 1830 წელს წარმოიშვა, მანამდე სახლები წერეთლის ქუჩის მარცხენა მხარეს იყო. მარჯვნივ, თუკი პირს მთისკენ ვიხამდით, მხოლოდ ერთი შენობა იყო „პირველი ნაწილისა და სახანძრო რაზმის საკრებულო სახლი“. მთელი მანძილი დღევანდელ წერეთლისა და მაჩაბლის ქუჩებს შუა ეკირა ვენახებს, ხეხილის ბაღებს, რომლებიც ბოტანიკური მთის ძირამდე აღწევდა.
23. გრიბოედოვი მოკლეს თეირანში, 30 იანვარს, ხოლო ნეშტი თბილისში გადმოსვენებული იქნა მხოლოდ ივნისში, თბილისის კარანტინში. თბილისის კარანტინიდან 17 ივლისს გადაასვენეს სიონის ტაძარში. 1829 წლის 18 ივლისს დაკრძალეს მამადავითის მთაზე. ხარლამოვას ზუსტად დაუმახსოვრებია, რომ ცხედარი კარგა ხანი იყო კარანტინში.

24. შესაძლებელია პრასკოვია ნიკოლოზის ასულის რუსეთს გამგზავრება დაკავშირებულია მისი სიძის ნ. ნ. მურავიოვის გადაწყვეტილებასთან ჩამოეშორებინა ახვერდოვა სოფიოსა და ეგორის მემკვიდრეობისაგან. „იგი ნაწყენი და მოტყუებული იყო იმათგან, — წერდა მურავიოვი, — ვისაც მიანდო თავისი მამულის მართვა რუსეთში. უკვე კარგა ხანია, რაც იგი ობლების (სოფიოსა და ეგორის) ხარჯზე ცხოვრობს და ძლიერ შოულობს ყოველდღიურ სახარჯოს თავისათვისა და თავისი ოჯახისათვის. მიუხედავად ამისა, ძველებურად იმართებოდა სალამოები, ბალები, სტუმრობანი, იხარჯებოდა ტანისამოსზე. ამან გაამრავლა მისი ვალები“.
25. ეს არაა მართალი: ნინო ჭავჭავაძე რუსეთში მანამდის იყო 1847 წელს, თავისი ძმის დავით ჭავჭავაძის ქორწილთან დაკავშირებით.
26. ეკატერინე ალექსანდრეს ასული და დიანი მას შემდეგ, რაც სამეგრელოში რუსული მმართველობა საბოლოოდ დამყარდა, პეტერბურგში გადასახლდა. „ზუჯიდი“—მოგონებათა ავტორის ლაპსუსია, მას უნდოდა ეთქვა ზუგდიდი.
27. გრიბოედოვის წერილები პ. ნ. ახვერდოვასადმი, — დ. თ. ხარლამოვას დეიდისადმი უკანასკნელმა საჯარო ბიბლიოთეკას გადასცა არა 1888 წელს, არამედ 1881 წელს, მას შემდეგ, რაც მათი გამოცემის უფლება პ. ი. ბარტენეცს დაუთმო.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

თავი პირველი

	გვ.
ღიღების დასაწყისი .	3
წერილი სვიატოსლავ რაევსკის	5
კავკასიური მარშრუტი .	9
გამოაშკარავებული ლეგენდა	13
ლუდას სიყვარული	16
ნეფის სიკვდილი ქორწილის დღეს .	20
მიჯაჭვული გოლიათი .	23
მონასტერი მყინვარწვერზე	26
თამარ ცბიერი .	35
მოყმე და ვეფხვი	39
მცხეთა .	42
ბედი მწირისა	46
„მწირის“ შავების მიხედვით	50

თავი მეორე

სტუმართმოყვარე სახლი	53
ახვერდოვები .	57
წინანდალი	72
მაიკო მაია	83
ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოლიტიკური სახე	92
მოწინავე პოეტები რუსეთისა და საქართველოს კავშირის შე- სახე	104
ძველი თბილისი. გრიბოედოვის საფლავი	108

თავი მესამე

„მე თფილისში ვარ“ . .	116
დაქარაგმებული გვარები	123
ძველი კავკასიელები .	130
აშიკ-ქერების ზღაპარი	135
თათრული ენის მასწავლებელი	148
სწავლული თათარი ალი	153
ააქალაქო საბჭოს გადაწყვეტილება	156

1837 წლის შედეგები .	160
განუხორციელებული განზრახვა	163

თავი მეოთხე

სტანიცა შელკოვსკაია	167
კავკასიური შთაბეჭდილებანი .	175
კვლავ თერგზე	178
„კახაკური იაენანა“	183
„თერგის საჩუქრების“ წყაროები	187
გრებენის კახაკობის მემსტორიენი	189
თბილისის არქივის ხელნაწერი	191

თავი მეხუთე

ნარკვევი „კავკასიელი“ .	203
გენერალი ერმოლოვი	207
შერისხული გენერალი და შერისხული პოეტი .	215

თავი მეექვსე

თერგისა და არაგვის ხეობაში .	221
დასკვნა	223
დამატება	
დ. თ. ბარლამოვა	241
შენიშვნები	251

Ираклий Андроникович

ЛЕРМОНТОВ И ЕГО

ГРУЗИНСКИЕ СВЯЗИ

(На грузинском языке)

Изд-во „Свобода империя“

Илехановский, 181

19 Тбилиси 53

* *

Типография изд-ва „Свобода империя“

* *

გამ-ბის რედაქტორი თ. შავიშვილი

მხატვარი ლ. ქუთათელაძე

ტექნედაქტორი შ. დემეტრაძე

* *

გადაცა წარმოებას 24.III.1953 წ., ხელმოწე-
რილია დასაბეჭდად 19.VIII.1953 წ., ანაწყობის
ზომა 5,5×9, ქაღალდის ზომა 84×108¹/₃₂, სა-
ალრიცხვო-საგამომცემლო ფ. რაოდენობა 12,21
სავეტორო ფ. რაოდენობა 12,08 ტირაჟი 10.000,
შეკ. № 353 უფ. 05698

* *

გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალის“ სტაჰა
თბილისი, პლეხანოვის, 181

ფასი 7 მან. 95 კ.